

GRISELDA MOLEMANS

OPGEVANGEN IN
ANDIJVIELUCHT

DE OPVANG VAN ONTHEEMDEN UIT INDONESIË
IN KAMPEN EN CONTRACTPENSIONS
EN DE FINANCIËLE CLAIMS OP BASIS VAN
UITGEBLEVEN RECHTSHERSTEL

QUASAR BOOKS

'De Indische Nederlanders zijn geofferd
voor grotere belangen.'

Marga Klompé,
Minister van Maatschappelijk Werk van 1956-1971

INHOUD

Oorlogsevacués uit Nederlands-Indië II

De repatriëring van in Nederland geboren staatsburgers;
gemengdbloedige staatsburgers met recuperatieverlof

De grote uittocht uit de republiek Indonesië 42

De introductie van het fenomeen contractpension

Molukse KNIL-soldaten en marinepersoneel 105

De opvang in barakkenkampen en marinepensions

Verplichte assimilatie op gezag van de overheid 122

Wantoestanden in contractpensions en woonoorden vanaf 1951

Restrictief toelatingsbeleid tot Nederland 158

Geheim overheidsbeleid om de komst van nieuwe ontheemden te
verhindere

Gedwongen exodus uit Indonesië 202

De massale spoedevacuatie in 1958

Weg uit Nederland 264

Emigratie uit Nederland naar Brazilië, Australië en de Verenigde Staten

Een nieuwe golf evacués 285

De opvang van spijtoptanten uit Indonesië en evacués uit Nederlands
Nieuw-Guinea

De laatste vluchtelingen uit Indonesië 327

De sluiting van het laatste contractpension in 1969

Epiloog 375

De voortdurende strijd om definitief rechtsherstel en de tien
openstaande financiële claims

Geraadpleegde literatuur en bronnen 424

Dankwoord 429

Vanwege de levensbedreigende situatie op Java, waarin blanke en gemengdbloedige Nederlanders zich bevinden na de capitulatie van het Japanse leger op 15 augustus 1945, biedt de Australische regering aan om 6000 mensen tijdelijk op te vangen. De medische staf van de Recovery of Allied Prisoners of War and Internees (RAPWI) selecteert ex-geïnterneerden die er het slechtst aan toe zijn. Hoewel de Nederlandse regering bepaald heeft dat zij de kosten voor de opvang van oorlogsslachtoffers voor haar rekening neemt, krijgt deze groep geen extra kleding in Ataka noch in Nederland uitgereikt en moeten de verstrekte voorschotten voor kledingaanschaf in Australië worden terugbetaald. De afrekeningen staan op de distributiekaart. (privé-collectie dhr.W. Plink).

OORLOGSEVACUES UIT NEDERLANDS-INDIE

DE REPATRIËRING VAN IN NEDERLAND GEBOREN STAATSBURGERS; GEMENGBLOEDIGE STAATSBURGERS MET RECUPERATIEVERLOF

Het is 28 december 1945. Bij een temperatuur rond het vriespunt wordt in het marine-repatriëringscentrum La Forêt in Doorn een groep marinegezinnen, afkomstig uit de kolonie Nederlands-Indië, opgevangen. Een cameraploeg van de Rijksvoorlichtingsdienst filmt de Nederlandse families terwijl ze medisch gekeurd worden, hun Japans en Nederlands-Indisch geld wisselen en gezamenlijk aanschuiven voor een aardappelmaaltijd. De herenigde gezinnen zijn gerepatrieerd na de verschrikkingen van de Japanse interneringskampen overleefd te hebben.

Enkele maanden eerder, op 15 augustus, heeft de Japanse keizer Hirohito in een radiotoespraak de capitulatie van zijn leger afgekondigd, waardoor de Tweede Wereldoorlog ook in Zuidoost-Azië is beëindigd. Daags erna gaan de hekken van de Japanse mannen- en vrouwenkampen in Nederlands-Indië open.

Naar schatting 110.000 Nederlandse staatsburgers, onder wie zowel blanke als gemengd-bloedige Nederlanders, zijn eindelijk bevrijd na ruim drie jaar internering. Velen van hen zijn ziek en verzwakt door het schaarse eten, het gebrek aan medische zorg en de erbarmelijke leefomstandigheden in de kampen.

Ook erbuiten hebben niet geïnterneerde Indische Nederlanders honger en ontberingen geleden. Weliswaar bezitten ze het Nederlands staatsburgerschap, maar op basis van hun afstamming van een Indonesische voormoeder konden ze aan de Japanse bezetter aantonen dat ze tot de inheemse bevolking behoorden. Het aantal zogeheten buitenkampers wordt geschat op 200.000.

De gezinshereniging, gecoördineerd door het Nederlands-Indische Rode Kruis, verloopt zeer moeizaam. Nederlandse KNIL-militairen die dwangarbeid in Birma, Siam, China en Japan overleefd hebben, wachten maandenlang op verscheping.

'Het aantal krijgsgevangenen, dat buiten Nederlands-Indië in door Japan bezet gebied is bevrijd, bedraagt ongeveer 25.000,' meldt Luitenant Gouverneur-

Generaal Van Mook aan het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen in Den Haag. 'De vraag hoeveel personen door Nederland kunnen worden opgenomen, gekleed en geschoeid [...], en ook of voor de vroegere krijgsgevangenen en geïnterneerden de aanstaande winter niet te zwaar zal zijn, bepaalt mede het vervoer naar Nederland.'

Het coördineren van de transporten naar Nederland is echter een groot probleem. Op het hoofdeiland Java heerst een gezagsvacuüm, maar over één ding zijn de politieke partijen het eens: geen terugkeer van het Nederlandse bewind. Indonesische activisten zien twee dagen na de capitulatie al kans om de koloniale banden met Nederland te verbreken: op 17 augustus 1945 wordt de onafhankelijkheid van de republiek Indonesië uitgeroepen door de politieke leiders Soekarno en Hatta.

12

13

Het Nederlandse gouvernement zelf weigert de onafhankelijkheid te erkennen en wil hoe dan ook de 'oude orde' in de kolonie herstellen. Daarvoor is ze afhankelijk van de Britse admiraal *Lord Mountbatten* onder wiens tijdelijk bevel Nederlands-Indië valt. Het ontbreekt Mountbatten echter aan mankracht om direct tot hulpverlening aan de bevrijde burgergeïnterneerden en krijgsgevangenen over te gaan.

Een zeer gewelddadige periode breekt aan vanaf september 1945.

In deze *bersiap*-tijd belagen Indonesische vrijheidsstrijders blanke en gemengdbloedige Nederlanders. Talrijke woonhuizen worden geplunderd en duizenden burgers worden vermoord.

Tijdens de losgebarsten revolutie worden zo'n vijftigduizend Nederlandse burgers ondergebracht in zogeheten republikeinse kampen in de binnenlanden van Java en Madoera, opnieuw onder mensonterende omstandigheden. Volgens de Indonesiërs gaat het om beschermingskampen. In de praktijk gaat het om Nederlandse burgers die als gijzelaars gebruikt worden om uitgewisseld te worden tegen geïnterneerde Indonesiërs.

In Den Haag is de Repatriëeringsdienst tot dan toe bezig met de repatriëring van overlevenden van de Duitse bezetting. In samenwerking met het Nederlandse Rode Kruis wordt deze grote groep repatrianten uit meerdere Europese landen verpleegd in ziekenhuizen en tijdelijk ondergebracht in als ontvangstcentra ingerichte scholencomplexen, kloosters en kampen. Na een medische keuring, een onderzoek naar de 'politieke betrouwbaarheid' en

vaststelling van de Nederlandse nationaliteit worden deze zogenaamde *displaced persons* (DP's) vrijgegeven en op kosten van het Rijk vervoerd naar de gemeente waar ze vóór hun deportatie ingeschreven stonden.

Door de heersende noodtoestand op Java krijgt de hulpverlening aan oorlogsslachtoffers uit Indië vanaf begin oktober 1945 verhoogde prioriteit. Onder de vlag van het Militair Gezag wordt het nieuwe Bureau Repatriëring Indië geïnstalleerd in Eindhoven. Om de eerste kosten voor de opvang en verzorging van de nieuwe groep oorlogsevacués te kunnen betalen, krijgt de Staf Militair Gezag een bedrag van 3 miljoen gulden overgemaakt van de rekening-courant van 's Rijks Schatkist met Nederlandsch-Indië. Op 23 november 1945 landt op Schiphol het eerste vliegtuig met oorlogsevacués.

13

14

In samenwerking met het Comité Nederland Helpt Indië wordt er tegen de klok in gewerkt om warme kleding, schoenen en toetartikelen voor de volgende groepen evacués naar het legerkamp Ataka nabij het Suezkanaal te verschepen. Tot hospitaalschepen verbouwde koopvaardijschepen worden ingezet voor het vervoer van het gros van de *displaced persons*.

'Begin december 1945 zijn de eerste schepen (de Oranje en de Nieuw-Amsterdam) beschikbaar voor dit doel,' zo meldt een rapport van het overkoepelende Commissariaat voor Indische Zaken.

Het Commissariaat definiëert de eerste selectie van oorlogsslachtoffers als 'zij, die dat land als hun moederland kunnen beschouwen'. Daarmee worden in Nederland geboren staatsburgers bedoeld, dus blanke Nederlanders. Prioriteit wordt daarbij gegeven aan ernstig verzwakte slachtoffers, oorlogsweduwen, wezen en gepensioneerden, die in het bezit zijn van een medische verklaring.

Op het Bureau Repatriëring Indië maakt de staf overuren. Luitenant-generaal der Chef Staf Militair Gezag Kruls heeft drukkerij Joh. Enschedé opdracht gegeven voor het drukken van negen miljoen distributiebonnen 'voor een bepaalde periode'. Het gaat om levensmiddelen- en textielkaarten en schoenenbonnen die aan boord van de hospitaalschepen uitgereikt worden. Kruis toont zich in een schrijven van 29 november 1945 optimistisch wanneer hij stelt dat 'de maatregelen voorlopig voor den tijd van een jaar worden genomen. Indien de repatriëring uit Indië eerder beëindigd kan worden, zal de Dienst reeds vroeger worden geliquideerd'.

Het team van Kruls heeft een strikt afgebakende taak: de bemoeienis met de repatrianten stopt op het moment dat de passagiers het schip of het vliegtuig in Nederland verlaten. De volgende schakel is het Centraal Bureau Verzorging Oorlogsslachtoffers (CBVO), dat de zorg erbij krijgt voor deze groep Nederlanders: oorlogsslachtoffers uit Nederlands-Indië die ondergebracht moeten worden. Zo mogelijk bij familie of vrienden, maar grotendeels in een opvang die geregeld is door het CBVO.

Het Bureau Repatriëring Indië stelt zich garant voor de verblijfskosten van de oorlogsslachtoffers 'in zoverre deze de overeengekomen verblijfskosten niet te boven gaan.' Huisvesting, kleding en financiële ondersteuning zijn tot in detail geregeld:

14

15

1. Elke repatriërende ontvangt een stel bovenkleeren en twee stel onderkleeren;
2. Bij aankomst in Holland ontvangt elk een aanvullend pakket, bestaande uit dekens, lakens, tot handschoenen toe;
3. Zij krijgen huisvesting;
4. Een gezin ontvangt de volledige inrichting van een woning;
5. Financiële steun. Deze bedraagt voor den man f. 150,- per maand, voor de vrouw f. 100,- per maand, voor het eerste kind boven 18 jaar f. 100,-, voor het tweede kind boven 18 jaar 75,- en voor elk ander kind f. 60,- per maand. Deze steun wordt de *eerste drie maanden* verleend.

Op weg naar Nederland krijgen de evacués in Ataka, een voormalig Brits legerkamp in de Egyptische woestijn ten zuiden van Suez, warme kleding uitgereikt door medewerkers van het Rode Kruis. In een grote loods, opgetrokken uit ijzeren golfplaten, zijn een kantine en kledingmagazijn ondergebracht. Terwijl de passagiers in afwachting van kleding zijn, worden ze door lokaal personeel getraceerd op thee, koffie en limonade, cake, broodjes en koekjes.

15

16

Er waren volop couranten en illustraties. Men kon er telegrafeeren en brieven posten', zo vermeldt een verslag van het Bureau Repatriëring Indië.

Voor de 3.840 opvarenden van het tot troepentransportschip omgebouwde luxe passagiersschip Nieuw Amsterdam verloopt de reis rampzalig. Op weg naar Nederland breekt blauwe mazelen-ziekte uit, die slachtoffers maakt onder de ernstig verzwakte kinderen. Omdat de koelcellen aan boord vol zijn, krijgen veel kinderen een zeemansgraf. Anderen overlijden in het ziekenhuis in Southampton, waar de passagiers overgebracht worden op de kleinere hospitaalschepen Almanzora en Atlantis. Aangezien de Noordzee nog vol ligt met mijnen uit de oorlog geeft de overheid geen toestemming voor de oversteek met de Nieuw Amsterdam vanwege haar status als nationaal vlaggenschip.

16

17

Bij aankomst in Nederland worden de evacués gecoördineerd opgevangen. Het CBVO heeft op basis van de passagierslijsten familieleden ingelicht en daarnaast opvangplaatsen geregeld voor geëvacueerden die niet bij familie of kennissen kunnen verblijven. Het Rode Kruis zorgt voor het vervoer van zieken naar ziekenhuizen, sanatoria en herstellingsoorden. Samen met het Comité Nederland Helpt Indië verstrekken medewerkers van het Rode Kruis welkomstpakketten aan de repatrianten. Het Comité stuurt daarnaast nog een aanvullend pakket van kleding en dekens naar de verblijfadressen. Vanaf begin 1946 varen transportschepen af en aan om Hollandse gezinnen naar Nederland te repatriëren en Indische evacués voor recuperatieverlof over te brengen.

ONBEKENDE LANDGENOTEN

De bevolking in Nederland is onvoorbereid op de komst van landgenoten met een ander uiterlijk en culturele achtergrond. Het grote verschil met de samenleving in Nederland is dat in Nederlands-Indië een grote, gemengdbloedige bevolkingsgroep bestond: de Indo-Europese. Dit heeft alles te maken met de Nederlandse aanwezigheid in de kolonie vanaf het begin van de zeventiende eeuw, die van meet af aan is bepaald door mannen met leidinggevende functies als militair, ambtenaar of ondernemer. Doorgaans vertrokken ze als vrijgezel naar Indië en namen ze inheems personeel in dienst. Een huwelijk tussen een Nederlander en een inheemse vrouw was vanaf eind negentiende eeuw bij wet toegestaan, maar aan strenge voorwaarden gebonden. Zo bestond er voor de Nederlandse man een trouwverbod gedurende de eerste zes jaren van zijn arbeidscontract en waren er financiële drempels en administratieve verplichtingen, zoals het aanvragen van speciale toestemming om te mogen trouwen. In de praktijk kwam het er echter op neer dat steeds meer Nederlandse mannen ongehuwd samenleefden met hun njai, een

huishoudster van inheemse afkomst. Een njai was meer dan alleen een maîtresse, want van haar leerde de Nederlander de lokale mores en mentaliteit. De uit deze relaties geboren kinderen worden Indo-Europeanen of Indische Nederlanders genoemd. Maatschappelijk gezien vormde de Indische bevolkingsgroep een tussenlaag tussen de inheemse bevolking en de Nederlanders.

17

18

JURIDISCHE STATUS: EUROPEES, INLANDS EN VREEMDE OOSTERLINGEN

Volgens de Nederlandse wetgeving waren er in de kolonie Nederlands-Indië twee bevolkingsgroepen die juridische status hadden: Europees en inlands. Gemengdbloedigen werden in een van beide categorieën ingedeeld. Daarbij was de wettelijke erkenning door de Europese vader bepalend: was het kind erkend, dan werd het juridisch ingedeeld bij de Europese klasse. Zonder erkenning bleef het inlands. In de praktijk kwam het vaak voor dat het kind dan met zijn moeder 'in de kampong verdween', een uitdrukking die ook in officiële stukken veel gebruikt werd. Termen als volbloed Europeaan (totok) en Indische Nederlander (Indo) werden gebruikt om het onderlinge maatschappelijke verschil aan te geven. Tegelijkertijd waren ze een verwijzing naar iemands huidskleur. Het opgroeien in een klassenmaatschappij met strikt afgebakende sociale klassen heeft alle bewoners van Nederlands-Indië sterk beïnvloed; het behoren tot de Europese klasse was het hoogst haalbare. Er waren meer bevolkingsgroepen die tot de Europese bovenlaag behoorden, zoals de Indo-Afrikanen, die nazaten zijn van Afrikaanse KNIL-militairen ('zwarte Hollanders') en hun inheems-Indonesische vrouwen. Een bijzondere groep vormden de zogeheten 'gelijkgestelden', die bij besluit van de gouverneur- generaal gelijk waren gesteld met Europeanen; christelijke Molukkers, Menadonezen en Timorezen die als KNIL-militair trouw hadden gezworen aan de Nederlandse troon vielen hier bijvoorbeeld onder. De categorie Vreemde Oosterlingen betrof mensen uit andere Oosterse landen, onder wie Chinezen, Armenen, Joden en Arabieren. Voor hen golden andere wetten en voorschriften dan voor de inheemse bevolking en de Europeanen. Met de komst van de groep oorlogsevacués uit Nederlands-Indië maakt de Nederlandse bevolking voor het eerst kennis met de multiculturele samenstelling van de samenleving in de kolonie.

18

19

Bij aankomst in Nederland kunnen sommige Indische oorlogsevacués gehuisvest worden bij familie of vrienden. Het merendeel is echter aangewezen op opvang door het Centraal Bureau Verzorging Oorlogsslachtoffers. De kosten voor de grootschalige opvang komen ten laste van de inkomsten uit de kolonie. Krachtens de Evacuatie Regeling Nederland wordt de verzorging van de gerepatrieerden gedurende de eerste zes maanden ten laste van deze Indische geldmiddelen gegarandeerd. 'Daarna kunnen degenen die niet of niet voldoende in hun eigen levensonderhoud kunnen voorzien als Nederlands oorlogsslachtoffer gesteund worden.'

Provinciale inspecteurs zijn belast met de huisvesting van de evacués. De 23-jarige Piet van der Wal is als administrateur voor kampen en inrichtingen werkzaam bij het Provinciaal Bureau Verzorging Oorlogsslachtoffers (PBVO) in Leeuwarden. Tot zijn takenpakket behoort het regelen van opvang en scholing en het verstrekken van kleding en zakgeld. 'Het PBVO ging van start met het in gebruik nemen van rijksevacuatiekampen en voormalige kampen van de Dienst Uitvoerende Werken. Deze DUW-kampen waren aanvankelijk bestemd voor arbeiders die betrokken waren bij wederopbouwprojecten,' herinnert hij zich. 'Al snel kwamen daar vanwege de grote instroom aan evacués andere opvangcentra bij, zoals landhuis Herema State in Joure en buitenplaats Glinstra State in Bergum.'

Door heel Nederland is het zoeken naar beschikbare ruimte. Niet in alle gemeenten is er plek: in zwaar getroffen steden zoals het gebombardeerde Katwijk, Den Haag en Rotterdam, waar grote woningnood heerst, is een vestigingsverbod van kracht. Vanwege het tekort aan woonruimte is het CBVO voor de tijdelijke opvang aangewezen op leegstaande badhotels, pensions, landhuizen, voormalige vakantiekoloniehuizen en zelfs een koninklijk onderkomen: de bediendenvleugel van Paleis Lange Voorhout, het voormalig stadspaleis van koningin-moeder Emma, wordt tijdelijk in gebruik genomen.

Het Indische gezin Hartman, afkomstig uit Batavia, is een van de eerste gezinnen die er tijdelijk gehuisvest worden. 'We kregen er een goede behandeling van jonge verpleegkundigen en huishoudelijke hulpen, die ons wegwijs maakten in de stad en de aangrenzende badplaats Scheveningen,' herinnert Ted Hartman zich.

Het gezin Rijken wordt bij de bediendeningang van Paleis Lange Voorhout opgewacht door een boomlange bediende. Met de koffers onder zijn armen en enkele tassen aan een touw om zijn nek gaat hij hen voor naar de kamers. Aan het einde van de gang wuift een vrouw minzaam naar de gezinsleden. Het is koningin Wilhelmina.

Op last van de vorstin is ook een vleugel van Paleis Het Loo, de koninklijke zomerresidentie in Apeldoorn, opengesteld voor zowel de opvang van nabestaanden van omgekomen verzetsstrijders tijdens de Duitse bezetting als van officieren uit Nederlands-Indië.

Er zijn een kinderkamer en een ziekenboeg ingericht, waar de majesteit, met de stem die men nog kende van Radio Oranje tijdens de oorlog, het kerstverhaal voorleest aan de patiënten. Wilhelmina staat niet toe dat er kinderen worden geboren op Het Loo vanwege administratieve complicaties. Loet van den Berg komt dan ook ter wereld in het nabijgelegen Julianaziekenhuis, waar hij een speelgoedkonijn namens de koningin cadeau krijgt. Zijn moeder trekt vervolgens met haar Indische gezin in bij een Nederlandse oorlogsweduwe in Hengelo.

Sommige Indische evacués besluiten zich na de ingrijpende periode van oorlog en revolutie voorgoed in Nederland te vestigen, zoals het gezin van de gezaghebber Gouvernements Marine Frans Somers. Het gezin met twee kinderen arriveert in juli 1946 met recuperatieverlof en wordt ondergebracht in Het Huis, een buitenplaats in Warmond. Na een week kunnen ze terecht bij familie in Vlissingen, waar de gemeente na enkele weken een noodwoning beschikbaar heeft in de nieuwe woonwijk Havendorp. De wijk telt 330 stenen woningen en 59 houten systeemwoningen, een politie- en brandweerpost en tien noodwinkels.

'Zelfstandig wonen in een stad die in de oorlog zwaar beschadigd was geraakt, was heel bijzonder', memoreert zoon Jan Somers. 'Mijn ouders kregen veel hulp van alle kanten aangeboden plus dubbele distributiebonnen, huisraad en textiel. De kapelaan kwam zelfs lange onderbroeken voor mijn moeder brengen.' De toegewezen houten woning van ongeveer veertig vierkante meter bestaat uit een huiskamer met een keuken, drie slaapkamers, een toilet en een kolenhok. Na enkele maanden in Haven dorp verhuist het gezin Somers naar een betere noodwoning aan de Vlissingse Bilderdijklaan met een eigen douchecel.

Voor de woningen in de Bilderdijklaan wordt de laagste maandhuur in de wijk gerekend vanwege de ligging nabij het strand: de korting is bedoeld als compensatie voor de hogere stookkosten. 'Her was belangrijk dat de Indische mensen werk vonden en de kinderen eindelijk weer naar school gingen,' merkt Jan Somers op. 'Als nieuwkomer moest je ook zelf initiatief ontplooien: als je wachtte tot de maatschappelijk werkster of de leerplichtambtenaar op bezoek kwam, kon je lang wachten. Op het gemeentekantoor was alles kleinschalig ingericht en kwam je tijdens een gesprekje met de bode veel te weten over schoolopleidingen en medische zorg. Zelf heb ik alle mogelijkheden benut, die me geboden werden. Het leven in Vlissingen was een nieuw begin met strakke regelmaat.'

Her personeel van de Koninklijke Marine, onder wie vader Frans Somers, heeft haar achterstallig salaris uit de Japanse bezettingstijd (de zogeheten backpay) uitbetaald gekregen op voorspraak van minister van Oorlog Meynen. Fred Seiker, die dwangarbeid aan de Birmaspoorlijn heeft overleefd, ervaart echter bij terugkeer in leger- plaats Harskamp dat op zijn backpay 10 procent inkomstenbelasting wordt ingehouden. Het doet hem besluiten zich in Engeland te vestigen.

21

22

Het besluit van Meynen om de backpay uit te betalen, komt deze enige antirevolutionair in her kabinet Schermerhorn-Drees op een fel meningsverschil te staan met zijn collegaministers Lieftinck van Financiën en Drees van Sociale Zaken.

Op grond van het territorialiteitsbeginsel is hun standpunt dat de Nederlandse regering alleen verantwoordelijk is voor haar onderdanen die ten tijde van de Tweede Wereldoorlog woonachtig waren in Nederland. Hoewel Nederlands-Indië tot het Koninkrijk der Nederlanden behoort, heet het dat "de kolonie in financieel-staatsrechtelijke zin autonoom is en zij om die reden niet onder de Nederlandse verantwoordelijkheid valt."

Onder de Indische evacués bevinden zich ook ambtenaren in dienst van het Indisch Gouvernement, die met betaald verlof in Nederland verblijven. Zij kunnen terecht in door het CBVO gekeurde pensions en woningen, waar kamers zonder of met inbegrip van maaltijden te huur aangeboden worden. Medewerkers van de districts bureaus van het CBVO adviseren bij het huren van kamers, maar kunnen niet voorkomen dat verhuurders vaak de hoofdprijs

vragen, waardoor veel evacués een groot deel van hun inkomen aan huisvesting kwijt zijn.

Hoe staat Nederland er op dat moment voor? De oorlog heeft de samenleving totaal onwricht en er heerst grote armoede en werkloosheid. De nieuwkomers uit Indië denken daarentegen in een welvarend land te arriveren. Zoals de Molukse marineman Jacobus Bernardus (roepnaam Bob), die achttien jaar is wanneer hij in de zomer van 1946 aan boord van de ss Johan de Witt in de haven van het platgebombardeerde Rotterdam arriveert. Hij is in Ambon-Stad geworven door de Koninklijke Marine en op dezelfde dag nog ingescheept met negenentwintig andere jongens van de Molukken, Timor en Celebes.

Wanneer het troepentransportschip afmeert aan de Lloydpier ondergaat Bob Bernardus een cultuurshock. 'Op de kade riepen mensen om eten. Toen we onze chocola- en sigarettenrantsoenen naar beneden gooiden, braken er gevechten uit. Op school in Ambon-Stad had ik geleerd over rijke, voorname Nederlanders, de *toean besar* en *njonja besar* (Letterlijk: grote meneer, grote mevrouw. Blanke Nederlanders met aanzien.), maar dat beeld bleek helemaal niet te kloppen met de arbeiders en straatvegers die ik overal zag. Waar was ik terechtgekomen? Ik realiseerde me natuurlijk dat de Duitse bezetting nog niet zo lang geleden was afgelopen en dat alles nog op de bon was, maar de overgang was groot voor me.'

23

24

Via het Marine Opkomst Centrum in Voorschoten volgt Bernardus intern de opleiding en wordt hij in een 'bak' met Indische en Molukse jongens ingedeeld. Buiten de kazerne wordt hij regelmatig begroet met 'pinda pinda, lekka lekka'. Dat hij Moluks is en niet Chinees, ontgaat de plaatselijke bevolking. Wanneer hij op bezoek is bij de familie van een Zeeuwse vriend, loopt half Goes uit voor 'Jaap van Ambon', zoals hij liefkozend genoemd wordt. 'Het zijn boerenlui. Ze hebben nog nooit een zwartje gezien', merkt zijn vriend bemoedigend op.

Bob kan niet meer stuk wanneer hij de moeder van zijn vriend zijn extra distributiebonnen voor rijst, meel, vlees en olie overhandigt. Wanneer hij de familie vertelt over de blinde kaart van Nederland, waarop hij op school in Ambon-Stad steden en dorpen moest aanwijzen, is hun reactie: 'Maar wij kunnen ook alle eilanden van Nederlands-Indië aanwijzen, hoor: Sumatra, Java, Bali, Lombok, Soemba, Soembawa, Flores, Timor'. De Indonesische archipel telt ruim *zeventienduizend* eilanden.

Terwijl de jonge Molukse marineman kennismaakt met Nederland en haar gewoontes verblijven veel Indische oorlogsevacués tijdelijk in pensions, op kamers en in huurwoningen. Niet alle pensionhouders, hospita's en verhuurders van etages stellen het welzijn van hun gasten voorop, zo blijkt. In een 'Noodkreet van Gerepatrieerden, Geëvacueerden en andere Kamerbewoners', gedateerd 9 augustus 1946 en gericht aan minister Beel van Binnenlandse Zaken, zijn de gehanteerde huurprijzen te lezen:

'Voor kamers of etages die één of twee jaar geleden ca. f 100 per maand deden, durven ze nu al 100 procent meer te vragen. Een gemeubileerde suite van f 45 in 1940 kost nu f 200 per maand, natuurlijk zonder pension en thans zelfs zonder onderhoud, zonder bediening. Hemeltergende uitbuiting! [...] In Amsterdam-Zuid worden gekke prijzen gevraagd en... betaald. Bijv. een Indische familie betaalt f 150 per maand voor een grote kamer en een klein kamertje (om te koken), zonder pension of onderhoud, zonder bediening. In de Van Eeghenstraat 161, bovenhuis, wordt een gemeubileerde etage voor f 250 per maand zonder pension verhuurd. [...] En "last not least" zie bijgevoegde advertentie in de Volkskrant van 3 juli: "2 kamers zonder pension voor 350 gulden per maand". En dit nogal in een R.K. blad.'

Minister Beel ontvangt op dezelfde dag ook een brandbrief van de Nederlands-Indische Bond van Ex-krijgsgevangenen en Geïnterneerden (NIBEG):

'Wij brengen slechts naar voren de exploitatiezucht der verschillende pensionhouders, de gebrekkige accommodatie, welke er toe leidt, dat gerepatrieerden die gehoopt hadden thans eindelijk rust te zullen genieten, thans toch weer in een sfeer leven, welke aan die van het kamp grenst. [...] Over het algemeen is de Indische gerepatrieerde nergens welkom, tenzij bij eigen familie of goede vrienden. [...] Zoo rest deze gerepatrieerden niets anders dan de hoge prijzen voor kamers met of zonder pension te accepteren met alle meeslepende gevolgen van dien. In verband hiermede merken wij nog op, dat kamers met pension nog iets gemakkelijker te krijgen zijn, aangezien de pensionhouder dan in de regel het voordeel trekt van de dubbele distributiebonnen.'

Half mei 1947 meert de ss Johan de Witt weer af aan de Lloyd pier in Rotterdam. Tot de groep evacués aan boord behoort het echtpaar Krause dat

met haar twee geadopteerde Chinese dochters Lay Song en Sioe Kie tot de Europese bevolkingsgroep in Nederlands-Indië behoort. Ze zijn voor het revolutiegeweld gevlucht. Gregor Krauses droom om zich als arts met een Duitse en Nederlandse bul in Australië te vestigen, is vervlogen: wil hij er aan de slag, dan dient hij eerst het Australisch artsexamen af te leggen. Nederland is de gedwongen nieuwe bestemming; omdat het gezin niet ingeschreven staat in het bevolkingsregister, is er door het CBVO opvang geregeld in een pension in Zandvoort.

In totaal arriveren er die maand 2.330 oorlogsevacués uit Indië, de meesten per lijnboot en een klein aantal per vliegtuig en '*wilde boot*'.

Lay Song Krause en haar zusje herinneren zich Nederland nog van de verlofperiodes die ze voor het uitbreken van de oorlog met hun ouders in Den Haag en omstreken hebben doorgebracht.

'We waren er op voorbereid dat Nederland bezig was met de wederopbouw en dat er grote woningnood heerste,' blikt Lay Song terug. 'De Nederlandse bevolking zat met ons opgescheept. Als evacués hadden we weinig te willen, vandaar dat we bij aankomst in een bus werden gezet met Zandvoort als bestemming. Het verblijf in het toegewezen pension was een erg grote overgang. Aan boord hadden we goed te eten gehad, maar nu kregen we blubber geserveerd: gestamppte aardappelen aangelengd met water, waarin een paar blaadjes *andijvie* dreven.'

Iedere Indische oorlogsevacuë heeft recht op dubbele distributiebonnen voor voedsel, waaronder boter en suiker. In de volksmond heten de geëvacueerden dan ook 'dubbelebonnenvreters'. De familie Krause beleeft echter weinig plezier van de bonnenverstrekking. 'De eigenaar van het pension pikte onze distributiebonnen meteen in met de smoes dat hij daar immers recht op had, maar hij werd er zelf alleen maar beter van,' zegt Lay Song. 'Het eten was slecht, er was amper verwarming, het was een verschrikking. Maar als we daar weg wilden, moesten we dat zelf regelen, aangezien de overheid alleen betaalde voor zes maanden in de toegewezen opvang.' Songs vader verkeert in de gelukkige omstandigheid dat hij geld op een Nederlandse bankrekening heeft staan. 'Dat maakte dat we zelf konden bepalen wat we wilden. Mijn moeder, die een zeer welgesteld leven in Indië gewend was, liet het er niet bij zitten en regelde binnen de kortste keren een etagewoning in Haarlem. Toen we onze eigen woning betrokken, merkte mijn moeder op dat ze "nu veel meer met de ontvangen distributiebonnen kon doen."'

Intussen krijgt het Centraal Bureau Verzorging Oorlogsslachtoffers te maken met een stijgend aantal Indische oorlogsevacués. In de loop van 1946, het eerste jaar van de opvang, zijn zo'n zestigduizend evacués uit Indië ondergebracht in pensions of woningen. In het Noord-Hollandse Laren exploiteert het echtpaar Max en Henny Koeman-De Vries samen met een volledige huishoudelijke staf hotel-pension-restaurant Het Witte Huis. Vanaf de zomer van 1947 bestaat hun clientele veelal uit hoge Indische ambtenaren, die voor recuperatieverlof neergestreken zijn in het schilderachtige dorp.

'Ze stonden te boek als "Indisch gasten", want ze waren ook te gast in Nederland,' zo herinnert zoon Jan Maarten Koeman zich. 'Ze kwamen hier om op te knappen van hun kampervaringen, zacht uitgedrukt. Na verloop van tijd werden ze met een auto opgehaald bij ons pension en naar Schiphol gebracht. Het ging vaak om hoge ambtenaren van het Indisch gouvernement, zoals assistentresidenten. De weduwen met kinderen namen een geheel andere positie in; voor hen was Nederland vaak de laatste toevlucht, waar ze overheidssteun konden ontvangen.'

Oorlogsevacués die na zes maanden nauwelijks of geen inkomen hebben, krijgen de status van oorlogsslachtoffer en worden door het CBVO ondergebracht in inrichtingen en evacuatiekampen. Hun uitkeringen voor levensonderhoud zijn dusdanig lager geworden dat ze niet langer in hotels of pensions kunnen verblijven. Het CBVO heeft zeventien Inrichtingen voor Gerechtvaardigden uit Indië (IGI) in gebruik voor rekening van het Ministerie van Overzeesche Gebiedsdeelen.

26

27

In mei 1947 zijn ruim 12.500 Indische Nederlanders 'in zorg' in de volgende IGI's: borg Welgelegen in Sappemeer, buitenverblijf Wilhelminaoord in Doniawerstal, buitenplaats Glinstra State in Bergum, landhuis Herema State in Joure, havezate Laarwoud in Zuid-laren, landhuis Herikerberg in Markelo, logement De Roskam in Barneveld, landhuis Mariënwaard in Beesd, landhuis Rhienderstein in Brummen, de villa's Nassaulaan en Herfstleven in Baarn, villa Nuova in Zeist, villa De Wilde Zwanen in Laren, villa Nederheem in Haarlem, landhuis Sorghvliet in Den Haag, buitenplaats Huis te Warmond in Warmond plus villa's in Den Haag en Rotterdam.

Naast deze zogeheten IGI's exploiteert het CBVO noodziekenhuizen, verzorgingstehuizen, verpleeghuizen, sanatoria en internaten. Het Centraal

Bureau bekostigt het onderhoud van deze accommodaties, de huishoudelijke dienst plus de medische zorg, kleding, voeding en zakgeld voor de bewoners.

Het uitgangspunt is volledige verzorging, maar zodra er sprake is van inkomen uit arbeid, een uitkering of spaargeld dienen de bewoners een wekelijkse bijdrage naar rato te betalen. Uit correspondentie van de districtsbureaus blijkt dat de betrokken ambtenaren veel aandacht besteden aan de hoogte van de voedingsprijs per persoon per dag. Gemiddeld is die prijs gesteld op Groningse benaming voor adellijk huis Drentse term voor adellijk huis f 1 waarvan f 0,25 bestemd is voor groente en fruit.

27

28

De Indo-Afrikaanse Juliana Gourier-Niks komt in juli 1947 gedwongen naar Nederland, omdat haar gezin tijdens de Indonesische revolutie door gewelddadige *pelopors*(extremisten) is belaagd. Ze is een nazate van de Afrikaanse KNIL-soldaat Najoersie, die afkomstig was uit Burkina Faso, en arriveert met haar vijf zoontjes in Rotterdam. Juliana is de weduwe van de in Nederland geboren KNIL-opperwachtmeester Willem Goutier, die in Birma in Japanse krijgsgevangenschap is overleden. Als afstammeling van een 'zwarte Hollander' beschikt ze bij geboorte over het Nederlands staatsburgerschap. Voor veel evacués, zoals Juliana Goutier en haar zoons, is Nederland de eindbestemming van hun reis, omdat een terugkeer naar hun geboorteland levensbedreigend is. Voor het eenoudergezin is de hele omgeving nieuw.

'We hadden geen idee waar we naar toegingen,' zo memoreert zoon Rudy Goutier. 'Bij aankomst in Rotterdam werden we verwelkomd door een muziekkapel op de kade, maar mijn moeder hilde aan één stuk door. We zijn toen opgevangen in een doorgangshuis op de Coolsingel, waar we een korte periode zouden blijven. Alles was nog op de bon, behalve aardappelen. Het Hollandse eten in het doorgangshuis was zo slecht dat mijn moeder meteen overplaatsing heeft aangevraagd.'

Door het gebrek aan woonruimte in de provincie Zuid-Holland wordt het gezin Goutier overgeplaatst naar Friesland, waar ruime opnamemogelijkheid is. 'Na herhaaldelijke pogingen om naar Den Haag overgeplaatst te worden, kreeg onze moeder te horen dat de stad vol was,' aldus Rudy Goutier.

28

29

Volgens een opgave van het CBVO bedraagt het totale aantal gerepatrieerden en evacués uit Indië per 1 september 1947 94.137 personen.

Door de grote instroom van repatrianten in Den Haag heeft de Commissie van Toezicht op het Gemeentelijk Bureau voor de Huisvesting strenge maatregelen genomen: 'Personen die uit Nederlandsch-Indië repatriëren, komen slechts in aanmerking voor een vergunning tot ingebruikneming van woongelegenheden in Den Haag indien het betreft ouders, die bij hun kinderen gaan inwonen, dan wel kinderen, die bij hun ouders inwonende huisvesting kunnen verkrijgen.'

Juliana Goutier valt buiten beide categorieën en wordt met haar gezin overgeplaatst naar buitenplaats Glinstra State in Bergum. Deze Inrichting voor Gerepatrieerden uit Indië wordt beheerd door een slagersdochter uit Bergum, die de keukenstaf en het huishoudelijke personeel aanstuurt.

'Daar woonden we als het enige Indo-Afrikaans gezin met Indische gezinnen en aten we er regelmatig Indisch,' licht Rudy Goutier toe. 'Zelf koken werd oogluikend toegestaan in de grote, vrijstaande villa met bomen eromheen. De lokale bewoners hadden nog nooit Indische mensen gezien, laat staan een Afrikaanse vrouw zoals mijn moeder.'

'Wat moatten die swatten hjir?' is de reactie van veel dorpelingen. Wat moeten die zwarten hier? 's Avonds komen ze langs bij Glinstra State en stellen ze de broertjes Goutier vragen als 'Draag je ook schoenen?'

'Op school las ik over sawa's (rijstvelden) en huizen op palen in Nederlands-Indië,' vertelt Rudy. 'Ik vroeg de pastoor toen waar de afbeeldingen van stenen huizen waren, zoals ik die kende uit het straatbeeld van Salatiga en andere steden op Java. Toen werd er besloten dat er één dag in de week over Indië zou worden verteld en hoorde ik eindelijk correcte informatie over de grote steden met openbare gebouwen en luxe huizen met badkamers.'

Juliana Goutier kan het slecht vinden met de Friese mensen om haar heen. Ze heeft het gevoel dat ze achtergesteld wordt. Als weduwe van een Nederlandse KNIL-militair verwachtte ze een betere behandeling. Uit onvrede met het eten dat in Glinstra State wordt geserveerd, vraagt ze wederom overplaatsing aan. Het nieuwe onderkomen wordt rijksevacuatiekamp Wyldemerck in de gemeente Balk. Dit kamp ligt middenin een bos tussen de dorpen Rijs en Balk en is omgeven door weilanden.

'Het kamp was bestemd voor gezinnen die een probleem hadden gehad, zoals een echtscheiding of een vechtpartijtje,' licht Piet van der Wal toe, die Wyldemerck regelmatig als provinciaal inspecteur bezoekt. 'Het ging om Hollandse gezinnen die uit gebombardeerde steden waren geëvacueerd, aangevuld met grote Indische gezinnen. Ze hadden daar hun eigen houten woning met een eigen stroommeter, waarvoor ze een lage huur betaalden. Zo werden de gezinnen voorbereid op een terugkeer naar de samenleving.'

Het ministerie van Binnenlandse Zaken zit in haar maag met de bewoners van evacuatiekampen. De woningnood is onverminderd en de gemeentes zelf willen graag af van de in hun ogen asociale burgers.

Op last van minister Witteman wordt de benaming 'Rijksevacuatiekampen' veranderd in 'Gezinsoorden voor Maatschappelijk Onaangepaste Gezinnen'.

Gezinsoord Wyldemerck bestaat uit houten barakken met een secrete ernaast. Voor de kleine kachel in de huiskamer moet zelf hout gesprokkeld worden. De broertjes Goutier gaan met de bus naar de openbare lagere school in Balk. 'We kregen les in het Nederlands, maar in de pauzes spraken de klasgenootjes onderling Fries met elkaar. Op een dag moesten we in een parade mee lopen, verkleed als Chinezen. Toen ik mijn moeder dat vertelde en opmerkte dat we helemaal niet Chinees zijn, zei ze: "Ach, deze mensen weten gewoon niet beter."

In de winter zijn de barakken ijskoud. 'Onze moeder was die barre kou totaal niet gewend. Ze mocht zelf koken in het kamp, maar het was zwaar voor haar omdat ze erg eenzaam was. Ze ging nooit naar het dorp of een nabijgelegen stad, omdat iedereen haar altijd aanstaarde.'

Toch maakt Juliana Goutier een uitzondering wanneer koningin Wilhelmina in september 1948 een rijtoer houdt ter ere van haar vijftigjarig regeringsjubileum.

'We gingen op pad om de koningin toe te juichen, die in een auto met een open dak werd rondgereden,' herinnert Rudy Goutier zich. 'Onze moeder was erg Oranjegezind.'

Zo zijn alle bewoners van Nederlands-Indië opgevoed. Ze heeft de koningin iedere week een brief geschreven met de vraag of ze als weduwe met vijf zoontjes een eigen huurwoning kon betrekken.'

Het probleem is echter dat Juliana Goutier haar zinnen heeft gezet op een woning in Den Haag en zich daarom weigert in te schrijven in de gemeente Balk, waar ze woonachtig is.

'Ze was koppig', merkt Ben Goutier op. 'En erg gedeprimeerd door de opstelling van de Nederlandse overheid, helemaal omdat ze in 1933 met Europees verlof in Nederland was geweest en toen hartelijk welkom was geheten.'

Aan het verblijf in Wyldemerck komt abrupt een eind wanneer Juliana ziek wordt en in het ziekenhuis nekkrimp bij haar geconstateerd wordt. Per direct wordt het evacuatiekamp vanwege infectiegevaar gesloten en verhuist het gezin naar een andere IGI: landhuis De Herikerberg in Markelo. Zonder overleg vooraf met de ambtenaren van het CBVO verlaat het gezinshoofd echter deze opvang. 'Vanaf de 7de september verblijven we niet meer in De Herikerberg, maar in hotel Lichtendahl,' schrijft Juliana Goutier aan de stichting Pelita. Lichtendahl is een doorgangshuis voor oorlogsevacués in Markelo. 'Ook vraag ik u beleefd of ik alsnog in aanmerking kan komen voor een woning. Mijn pensioen groot 168,75 plus f 124 onderstand is niet voldoende om hiervan de kosten te bestrijken, ook nog wat kleren te kopen, daar we onvoldoende winterkleren bezitten.'

Haar verzoek wordt door de stichting Pelita in behandeling genomen. Deze stichting komt voort uit particulier initiatief en heeft koningin Wilhelmina als beschermvrouw. Pelita betekent koperen olielampje, als symbool voor een lichtbaken, en is op 17 november 1947 opgericht met als doel sociale en financiële hulpverlening aan de slachtoffers van de oorlog met Japan. De verstrekte hulp is aanvullend op de ondersteuning door de Nederlandse overheid. Daarnaast is het werkkapitaal van vijf miljoen gulden van de stichting bestemd voor de bouw van woningen voor Indische oorlogsslachtoffers. In juli 1948 worden de eerste acht Pelita-woningen betrokken in de gemeente Ede.

Na ontvangst van het schriftelijke verzoek van Juliana Goutier besluit directeur Tieleman van Pelita dat ze niet in aanmerking komt voor een woning.

Hij baseert zich daarbij op een negatief rapport dat zijn medewerkers opgesteld hebben naar aanleiding van een bezoek aan haar in kamp Wyldemerck en op het feit dat ze illegaal in een doorgangshuis verblijft.

'Mevrouw Goutier-Niks is weggelopen uit Markelo en heeft een grote schuld achtergelaten. [...] Een broer van wijlen het gezinshoofd heeft zich thans in verbinding gesteld met de Voogdijraad om de moeder te doen ontzetten uit de ouderlijke macht.' Na de ontvoogding worden de drie jongste zoons bij familieleden geplaatst, terwijl Juliana door Pelita als 'schrijnend geval' financieel wordt ondersteund.

Pelita verleent ook financiële steun aan de Chinese student Boan An Tee, die door het Hoge Commissariaat in Batavia de status van oorlogsslachtoffer toegekend heeft gekregen: omdat hij tijdens de Japanse bezetting Nederlandse families heeft gesteund, is er een prijs van vijfhonderd gulden op zijn hoofd gezet door de Indonesiers. Tee is op 24 mei 1946 op kosten van de Nederlandse overheid gearriveerd en heeft gedurende de eerste zes maanden van zijn verblijf een uitkering ontvangen. Als derdejaarsstudent wis- en natuurkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen is hij in een pension in de Groningse binnenstad gehuisvest.

De zorg voor de speciale groep van Chinese oorlogsslachtoffers valt onder het Commissariaat voor Indische Zaken van het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen. Boan An Tee ontvangt een studiebeurs van f 116,66 per maand, waarvan tachtig gulden bestemd is voor het pensiongeld. Pelita ondersteunt hem aanvullend met boeken- en kledinggeld. In het rapport noteert een medewerkster van de stichting dat ze de indruk krijgt dat de Chinese student het 'uitstekend' doet en omschrijft ze hem als een 'keurige nette jongeman'. Op de Telkaart voor de statistiek van Pelita geeft ze aan dat Tee 'in ieder geval terugkeert naar Nederlands-Indië.'

Ook het gezin van de Indische KNIL-onderluitenant Christiaan Ruchtie is in Nederland gearriveerd. Bij aankomst wordt het gezin via de KNIL-meldingsplaats in Zeist ondergebracht in Glinstra State in Bergum. De ontvangst in het Friese dorp is vriendelijk, hoewel sommige kinderen het schelden niet kunnen laten: 'Kijk, daar heb je die rijstepikkers!'

'Als er nieuwe mensen arriveerden, werden ze geobserveerd door de plaatselijke bewoners,' merkt voormalig contactambtenaar Piet van der Wal op. 'Ik had alleen niet het gevoel dat ze gediscrimineerd werden.'

Het verblijf is van korte duur omdat Christiaan Ruchtie zogeheten inwoning bij derden regelt in Den Haag. Voor de dagelijkse maaltijden en de huur van een zit/slaapkamer en twee kamertjes op zolder bij particulieren in huis betaalt hij vijfhonderd gulden per maand. 'Het was redelijk prijzig, helemaal omdat er alleen koud water op de kamer was en het toilet zich helemaal beneden vond,' vertelt dochter Laura Ruchtie. 'Na een week was mijn vader het al zat en hij is toen woonruimte in Scheveningen gaan zoeken.'

Vanwege het laagseizoen staan de meeste pensions in de badplaats leeg, zo ook dat van eigenares Koerse op het Seinpostduin. 'Ze had gehoord dat Indische mensen zo vies waren,' vertelt Laura Ruchtie, 'maar ze kon het geld goed gebruiken. Mijn ouders zijn toen samen met mijn jongste broer en de baby bij haar langsgeweest. Ze vond de baby "om op te vreten" en ging akkoord. Ons gezin kon toen tot mei 1948 blijven voor 500 gulden per maand.'

In het pension, dat drie verdiepingen telt, betreft het gezin twee kamers en suite. Vanuit een kleine erker is er zicht op de Noordzee. De huisknecht maakt de kachel aan en brengt de door de pensionhoudster gekookte maaltijden op de kamers.

'We kregen aardappelen en groente te eten, terwijl vlees nog op de bon was. Mijn ouders ontvingen dubbele distributiebonnen voor zes personen, die ingeleverd moesten worden voor de aanschaf van vlees. Dat systeem klopte natuurlijk niet, omdat de pensionhoudster op die manier eraan verdiende. Toen mijn vader na zes maanden terugging, zijn we met het gezin nog een half jaar in het pension gebleven. Mijn moeder betaalde toen 250 gulden per maand en kookte zelf. Via de distributiebonnen hield ze toen veel meer eten over. In juni 1948 zijn we teruggegaan naar Batavia om ons leven daar voort te zetten.'

Door de gestage komst van Indische oorlogsevacués is in veel steden in de westelijke provincies hun aantal relatief hoog ten opzichte van de Hollandse bewoners. Veel colleges van B&W besluiten dan ook geen woonvergunningen meer af te geven aan Indische gezinnen.

In Bloemendaal zijn aanvankelijk vijfduizend evacués geregistreerd. Zij worden zowel in gemeubileerde kamers en beschikbaar gestelde huizen als in hotels en pensions ondergebracht, waar ook Hollandse gezinnen verblijven. Door terugkeer naar Nederlands-Indië of vertrek naar een andere gemeente is dit aantal in juni 1948 teruggebracht tot tweeduizend. Vijfhonderd gezinnen verkeren in ernstige financiële moeilijkheden doordat de verleende overbruggingstoelage na zes maanden wordt ingetrokken.

'Het opbrengen van de vergoeding voor huisvesting wordt dan ook te bezwaarlijk', meldt het College van Bloemendaal aan de medewerkers van het CBVO. Als oplossing wordt voorgesteld om 'de uitkering gedurende een langer tijdvak uit te keren' of 'verplaatsing naar een andere streek des lands waar het huisvestingsprobleem niet dermate groot is'.

Het CBVO overziet de sociale en financiële controle op de gemeentes waar oorlogsslachtoffers 'in zorg zijn'. De directeurs van de districtsbureaus bezoeken de betreffende gemeentes regelmatig om de hoogte van de sociale uitkeringen te controleren. Het zogeheten 'herkrijgen der economische zelfstandigheid van de oorlogsslachtoffers' heeft daarbij speciale aandacht.

Voor alle Indische evacués is medische zorg, opvang en financiële ondersteuning geregeld. In de Overijsselse gemeente Diepenveen wordt hierover gemord, getuige een rapport uit april 1948: 'Behandeling O.S. [oorlogsslachtoffers] goed. Wel enige moeilijkheden met Indisch gerepatrieerden, waaromtrent steeds weer vragen komen. Deze gevallen kunnen ook niet geheel worden losgelaten in verband met medische verzorging, regeling financiële positie enz.'

Er zijn persoonsdossiers aangelegd waaruit op basis van een doktersverklaring blijkt of de verpleegden al dan niet tot evacués aangemerkt worden. Het CBVO noteert mutaties wanneer Indische oorlogsslachtoffers een werkkring vinden, pensioengerechtigd worden (en vanaf dat moment onder de Noodwet Ouderdomsvoorziening vallen) of terugkeren naar Indië.

In de loop van 1948 vindt een wijziging in de ambtelijke structuur plaats wanneer vanuit het Ministerie van Binnenlandse Zaken de Rijksdienst Maatschappelijke Zorg wordt overgeheveld naar het ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen, ook wel aangeduid met MINUOR.

Het zijn immers alleen nog de oorlogsslachtoffers uit de archipel die tijdelijk hulp nodig hebben.

Door deze mutatie wordt de Rijksdienst Maatschappelijke Zorg de nieuwe instantie die de werkzaamheden van het CBVO coördineert. Tot haar taken behoort de administratieve en financiële controle van de accommodaties, die gehuurd worden voor de opvang. Financieel Inspecteur Sprinkhuizen noteert bij inspectie van de boeken dat 'de gedane uitgaven werden gecontroleerd, waarbij tevens er op werd gelet of de nodige zuinigheid is betracht.'

Er is inmiddels een kentering gaande: de aanvankelijk zorgzame ontvangst en behandeling van Indische Nederlanders heeft in amper twee jaar plaatsgemaakt voor kilheid, zo constateren de bestuursleden van de NIBEG in een schrijven aan Luitenant-Gouverneur-Generaal Van Mook in Batavia:

'Schandelijke prijzen voor een dikwijls schamel en ontoereikend onderkomen, moeilijkheden met distributie en vooral ook het voor hen ongunstige klimaat en de vreemde, meermalen vijandige omgeving waren even zovele oorzaken van hunne verkommering.'

Ook in Nederland wordt op regeringsniveau alarm geslagen. Minister Jonkman van Overzeese Gebiedsdelen in het kabinet Beel-1 schrijft in zijn notitie van 15 april 1948 dat de 'huisvesting van gerepatrieerden hier te lande nog steeds een ernstig probleem vormt'. Hij meldt dat de opvang sterk afhankelijk is van de medewerking van de burgemeesters.

'Zo dient gezegd dat de medewerking in de provincie Friesland zeer goed is. Als afzonderlijke gemeente mag in dit verband Noordwijk worden genoemd. Hier tegenover staat dat de indruk is gekregen dat er gemeenten zijn die met betrekking tot de huisvesting voor gerepatrieerden wel iets meer zouden kunnen doen, zoals bijvoorbeeld Leiden, Katwijk en Delft.'

In de ambtelijke correspondentie wordt steeds vaker onderscheid gemaakt tussen blanke Nederlanders en Indische Nederlanders. De uitdrukking dat 'voor veel Indische Nederlanders het verblijf in Nederland eerder tot een last dan een lust is geworden' duikt regelmatig op.

Welke indruk maken Indische Nederlanders op de Nederlandse overheid? overheid? Getuige de brief met als datum 10 mei 1948, die minister Witteman van Binnenlandse Zaken richt aan premier Beel betreffende de sociale omstandigheden van Indische geëvacueerden, geven ze massaal de voorkeur aan een verblijf in Den Haag:

'Het is evenwel opvallend, dat het merendeel der Indische repatriandi er de voorkeur aan blijkt te geven in het Westen des lands en met name te 's Gravenhage te verblijven, zulks veelal mede in het belang van de verdere opleiding der kinderen, terwijl vaak ook andere minder zwaarwichtige overwegingen hier een rol spelen. Hoewel de gemeente 's Gravenhage als zwaar getroffen stad nog duizenden evacués heeft, die gaarne naar hun oorspronkelijke woongemeente willen terugkeren, is de medewerking van de zijde van het gemeentebestuur van 's Gravenhage zo groot geweest, dat thans reeds ongeveer 30.000 Indische gerepatrieerden in deze gemeente zijn opgenomen.'

Witteman velt een negatief oordeel over wat hij 'de in Nederlandsch-Indië gewortelden' noemt:

'De ervaring met deze groep heeft geleerd, dat er velen onder zijn, die zich niet blijken te kunnen aanpassen aan een naar Nederlandse begrippen maatschappelijk gedrag, waardoor inwoning bij derden menigmaal tot zeer ernstige klachten aanleiding geeft en ook huisvesting in vrije woningen ruïneuse gevolgen voor de door hen betrokken woonruimte heeft. Zelfs in inrichtingen van de Rijksdienst voor Maatschappelijke Zorg, waar toch dagelijks toezicht is van het aldaar werkzame personeel, vinden ernstige vernielingen niet zelden plaats.'

Contactambtenaar Van der Wal kan deze informatie niet onderschrijven: 'In grote lijnen is deze tijdelijke opvang rustig verlopen, enkele kleine incidenten daargelaten. Er waren onderling wel eens ruzies, maar niet noemenswaardig. Eén keer heb ik een rijstpan naar mijn hoofd geslingerd gekregen, maar die was niet persoonlijk voor mij bedoeld. De Javaanse man in kwestie was boos en wilde dat afreageren.'

37

38

'Voorts blijkt inschakeling van deze lieden in het arbeidsproces hier te lande dikwijls met zeer grote moeilijkheden gepaard te gaan, terwijl er ook onder

zijn, voor wie het redelijkerwijze niet mogelijk moet worden geacht hun hier loongevende arbeid te bezorgen, teneinde zelf in het levensonderhoud te voorzien,' vervolgt Witteman in zijn brief 'In overleg met onze ambtgenoot van Overzeese Ge- biedsdelen wordt er thans naar gestreefd hiervoor ten spoedigste een geschikte oplossing te vinden. Voor zover zulks in de gegeven omstandigheden mogelijk zal blijken te zijn, zullen degenen die uit overwegingen van economische aard voor terugzending naar Nederlandsch-Indië in aanmerking gebracht kunnen worden, weder worden teruggevoerd. '

Naar welke locaties exact in Nederlands-Indië blijft onduidelijk. Vanaf de eerste zogeheten politionele actie om de economisch belangrijke plantages te heroveren - met als codenaam Operatie Product, die vanaf 21 juli tot 5 augustus 1947 plaatsvindt - is Nederland op Java en de andere grote eilanden in een oorlog verwickeld tegen de Republikeinse regering. Vestiging van een Indo-Europese gemeenschap op Nederlands Nieuw-Guinea, iets wat veel Indische Nederlanders wensen, is evenmin een optie omdat het uitgestrekte eiland vrijwel onontgonnen gebied is.

Ook het gezin van de Hollandse KNIL-sergeant-majoor Pieter Renes en de Surinaams-Nederlandse Ena van Glaanen Weijgel is tijdelijk naar Nederland gekomen. Op 20 april 1948 arriveren de gezinsleden aan boord van de Sibajak. Vanwege zijn internering tijdens de Japanse bezetting in het Pakan-Baroe kamp op Sumatra is gezinshoofd Renes met recuperatieverlof gestuurd. Aangezien hij familie in Amersfoort en Hilversum heeft, kan zijn gezin daar intrekken.

Dochter Lucia Renes herinnert zich de reactie van Hollandse kinderen op haar uiterlijk: 'Ik was heel interessant omdat ik er anders uitzag en bovendien uit een ver land kwam. Niemand kende het verschil tussen Surinaams en Indisch. Mijn oudere zus werd echter een keer door drie klasgenootjes op weg naar huis uitgejouwd vanwege haar huidskleur. Ook werd ze gestompt en werd er aan haar gevlochten kroeshaar getrokken. Ze verweerde zich niet en hilde. Ik was ook op weg naar huis en haalde haar in. Hoewel ik jonger en kleiner van stuk was, heb ik die meisjes afgetuigd. Het pesten is toen gestopt.'

38

39

Het aantal Indische evacués dat naar Nederland wordt overgebracht, is inmiddels sterk afgenomen. Op 24 juni 1948 loopt de ss Johan de Witt als laatste transport de haven van Amsterdam binnen.

Per 1 augustus 1948 wordt de Repatrieringsdienst, die de overtocht van 105.028 evacués heeft begeleid, opgeheven.

Temidden van de 669 evacués aan boord van de Johan de Witt bevindt zich de familie Wollrabe-Hisgen, die het geweld tijdens de eerste politionele actie heeft meegemaakt in Batavia en voor een verlofperiode naar Nederland is gekomen. De gezinsleden worden tijdelijk ondergebracht in villa Ashlar, een doorgangshuis aan de Oude Zeeweg 56 in Noordwijk.

'We hadden niets meer, geen huis, geen geld, alleen de zomerkleding die we aanhadden,' memoreert dochter Desi Hisgen. 'Via de stichting Pelita kregen we bij aankomst een winterjas en schoenen uitgereikt en hebben we vervolgens een maand in Noordwijk doorgebracht. 's Ochtends ontbeten we gezamenlijk in de eetzaal. Tijdens een van de gesprekken tussen mijn ouders ving ik op dat ze overwogen om Den Haag op te geven als woonplaats van hun keuze. De meeste Indische gezinnen kozen immers voor de residentie vanwege de werkgelegenheid en de statige uitstraling van de stad.'

Een maand later wordt het gezin overgeplaatst naar een woning in de Haagse Van Brakelstraat op basis van inwoning bij derden. Tegen betaling stellen de Nederlandse bewoners een voor- en achterkamer ter beschikking, inclusief het bereiden van warme maaltijden. Die vallen erg tegen.

'Aardappels met bietjes en zwartgebakken bloedworst, het was een verschrikking. Onze stiefvader heeft toen een Aladdin, een petroleumkachel, aangeschaft en kookte daar stiekem rijst op, geserveerd met gebakken vis en ketjap. Het Hollandse eten ging steeds onaangeraakt retour en werd vervolgens opgegeten door de bewoners, die nota bene per inwonende gast een dagelijkse vergoeding betaald kregen.'

Eind januari 1949 verhuist het gezin op stel en sprong naar een woning in de Tasmanstraat.

39

40

Stiefvader Wollrabe is ervan op de hoogte dat de huurders, Indonesische ambassademedewerkers, met spoed terugmoeten naar Indonesië en heeft hen aangeboden om de sleutels van de woning aan de gemeente te retourneren.

'Maar dat heeft hij helemaal niet gedaan,' zegt Desi Hisgen. 'Hij kwam thuis met de mededeling dat we gingen verhuizen. Er is vervolgens flink wat heibel geweest over deze kraakactie avant la lettre, maar omdat ons gezin inmiddels vijf kinderen telde, mochten mijn ouders de woning uiteindelijk huren van de gemeente.' Voor de huur van drie gemeubileerde kamers betaalt het gezin f 30,33 inclusief vaste lasten. 'Inmiddels was het duidelijk dat Nederlands-Indië onafhankelijk zou worden en besloten mijn ouders om definitief in Nederland te blijven. Teruggaan had geen enkele zin: als ze zich wilden vestigen in de onafhankelijke republiek Indonesië, dan waren ze verplicht om Indonesisch staatsburger te worden en dat wilden ze absoluut niet.'

Het gezin Hartman keert in 1949 wel terug naar de kolonie, aangezien gezinshoofd Alfred Hartman zijn werk als commissaris van politie 1e klasse in Batavia kan hervatten.

40

41

Vanuit Paleis Lange Voorhout woonden de gezinsleden tijdelijk in bij een Haagse politiebrigadier, waarna een eigen etage gehuurd werd. 'Dat was tegen de verwachting in van het Hollandse politiegezin, omdat ze daardoor de maandelijkse kamerhuur misten', merkt Ted Hartman op.

Op 6 oktober 1949 publiceert de stichting Pelita het rapport Woonruimte en Huisvesting, waarin de landelijke situatie geschetst wordt:

'Alle beschikbare woonruimte in de grote steden is benut, de pensions zijn tot de kleinste kamers verhuurd: de mensen - onze mensen - huizen overal en nergens, hebben vaak de meest miserabele onderkomens tegen dikwijls fantastisch hoge prijzen. Elders in het land kost het de grootste moeite onderdak voor deze lieden te vinden: het is een dagelijkse zorg voor vele huisvestingsambtenaren van de Dienst voor Maatschappelijke Zorg. Dit geldt ook voor de provincie Friesland, waar ondervonden wordt, steeds meer, dat de beschikbare ruimte niet onuitputtelijk is.'

Onder druk van de internationale gemeenschap heeft de Nederlandse regering ingestemd met de onafhankelijkheid van haar eeuwenoude kolonie. De grote groep Indische Nederlanders in Indonesië wordt daarbij aangespoord om vooral te kiezen voor het Indonesisch staatsburgerschap, omdat ze er immers geboren en getogen zijn.

Op 27 december 1949 vindt op het Koninklijk Paleis op de Dam in Amsterdam de soevereiniteitsoverdracht plaats, waarbij het eiland Nederlands Nieuw-Guinea als enig overgebleven Nederlands grondgebied in de archipel resteert.

De verwachting is dat met het afstand doen van de kolonie er een definitief einde is gekomen aan de grootschalige opvang in Nederland. Dat blijkt een verkeerde inschatting.

OPGEVANGEN IN ANDIJVIE-LUCHT

DE GROTE UITTOCHT UIT DE REPUBLIEK

INDONESIE DE INTRODUCTIE VAN HET FENOMEEN CONTRACTPENSION

Op 9 december 1949 schrijft Gerrit van den Broeke, gepensioneerd administrateur van drie Oost-Javaanse suikerondernemingen, vanuit Soerabaja in de wekelijkse brief aan zijn kinderen in Nederland: Onze plannen zijn om in juni 1950 naar Holland te gaan. [...] Wij zijn afhankelijk van de inscheppingsmogelijkheden. De schepen zijn reeds voor het hele jaar 1950 volgeboekt, zoals ook de Hollandse vrachtboten. Vanwege het ontzaggelijk groot aantal personen dat uit Indonesië wegtrekt, en de bootruimte in verhouding te klein is, worden er nu sinds deze maand Engelse en Italiaanse schepen ingeschakeld.

Het blijkt uit een artikel in de krant dat er grote verwarring is ontstaan in de passageaanvraag, doordat verscheidene personen die aanvragen hebben ingediend bij verschillende bootgelegenheden. Je krijgt daardoor dubbele boekingen en men is nu aan het schiften gegaan. Wat een zooitje! Maar ik wil hier alleen maar schrijven dat, zodra wij een vaste vertrekdatum weten, wij e.e.a. kunnen regelen voor de a.s. vendutie.

Het is goed dat jullie ons zo duidelijk mogelijk een omschrijving gegeven hebt over de verhouding van de Indische gulden ten opzichte van de Nederlandse gulden. Voor de oorlog stond de Nederlandse gulden onder dekking van de goudstandaard en de munteenheid van Indonesië eveneens, maar als Indonesië straks na de overdracht los komt te staan van Nederland, dan zal het nog maar de vraag zijn welke dekking Indonesië zal kiezen voor haar munteenheid.'

42

43

Gerrie van den Broekes vermoeden blijkt te kloppen: direct na de soevereiniteitsoverdracht op 27 december 1949 voert de Indonesische regering

een geldsanering door. De roepia vervangt de Nederlands-Indische gulden, maar vertegenwoordigt slechts een derde van de waarde van de oude munteenheid. Door de grote geldontwaarding wordt het pensioen van de Nederlandse administrateur sterk gereduceerd. Graag was hij samen met zijn Indische echtgenote Wilhelmina in Indonesië gebleven, maar niet als *warga negara asing* (Indonesisch staatsburger van buitenlandse afkomst), zoals president Soekarno eist. Er rest het echtpaar niets anders dan alle bezittingen te verkopen en passage naar Nederland te boeken.

43

44

Voor de duizenden andere Nederlandse staatsburgers, die Indonesië ook willen verlaten, tikt de klok steeds luider. Het merendeel van hen behoort tot het militaire en civiele overheidspersoneel van wie de werkkring is opgeheven. In de maanden vooraf aan de onafhankelijkheid van Indonesië heeft de Nederlandse overheid geprobeerd veel Indische Nederlanders ervan te overtuigen om toch vooral voor de Indonesische nationaliteit te kiezen. Ze zijn immers in het land geboren en kunnen hun leven er toch voortzetten?

Tijdens de radio-nieuwjaarswens voor Nederlanders in het buitenland op 29 december 1949 klinkt het uit de mond van minister-president Drees:

'En al degenen die Nederlanders zijn en zich Nederlanders gevoelen, ook al heeft hun wieg niet gestaan in de Lage Landen aan de zee, moge ik verzekeren dat wij ons met hen ook in de toekomst ten nauwste verbonden voelen. Ik vertrouw dat de verkregen samenwerking ook aan hen ten goede zal komen.'

Wat maar weinig luisteraars in Nederland zich realiseren, is dat Indische Nederlanders door de Indonesische bevolking onder aanvoering van president Soekarno beschouwd worden als een verlengstuk van de vijand. Iedereen die ooit had behoord tot de koloniale bovenlaag van het land heeft er niets meer te zoeken, uitgezonderd het hoogopgeleide kader dat nog van nut is voor de Indonesische overheid.

En ook al heeft een kleine groep Indische Nederlanders en Indo-Afrikanen inmiddels voor een Indonesische nationaliteit en achternaam gekozen, dan nog is de kans groot dat ze een leven als tweederangs burger tegemoet gaan, omdat ze voor de Indonesische bevolking herkenbaar blijven als *orang belanda* (Nederlanders).

In Indonesië hebben de als bemoedigend bedoelde woorden van Drees niet het gewenste effect: de grote groep Indo-Europeanen die geen toekomst meer ziet in het land waar ze geboren is en naar Nederland wil komen, voelt zich in de steek gelaten door de Nederlandse regering. Over hun hoofden heen wordt bepaald dat hun toekomst in Indonesië ligt.

44

45

De Nederlandse overheid op haar beurt raakt in rep en roer wanneer duidelijk wordt dat er veel meer landgenoten dan verwacht zullen arriveren voor een permanent verblijf.

Een Zeer Geheime Nota van het Ministerie van Uniezaken en Overzeese Rijksdelen van 17 maart 1950 vermeldt dat 'door deze gang van zaken de Nederlandse regering zich voor het moeilijke vraagstuk gesteld ziet hoe al deze mensen moeten worden gehuisvest [...] in dit reeds overbevolkte land met een nijpend tekort aan woonruimte, een overvoerde arbeidsmarkt, dreigende werkloosheid en een beklemmende budgettaire positie.'

Minister Lieftinck van Financiën oordeelt dat de hoge kosten voor de naderende opvang opnieuw ten laste van de Nederlandse Rijksbegroting dienen te komen - net zoals dat eerder al voor oorlogsslachtoffers is geregeld -, maar hij geeft tegelijkertijd aan dat bij het opstellen van de ontwerpbegroting voor het jaar 1950 geen rekening is gehouden met deze uitgaven. Hoe kunnen de buitensporig hoge kosten afgedekt worden? Lieftincks collega Teulings van Binnenlandse Zaken stelt voor dat een aantal nieuwkomers na aankomst ondergebracht wordt in doorgangshuizen, zoals pasgeleden het geval was bij de grote groep oorlogsslachtoffers uit Nederlands-Indië.

Het plan is om deze doorgangshuizen voor een langere periode te exploiteren.

'De exploitatie ervan, evenals de verzorging van de gezinnen, dient daarbij in handen gelegd te worden van de Dienst Maatschappelijke Zorg.'

Teulings raamt de totale kosten voor het inrichten van deze doorgangshuizen en de uitkeringen aan de repatrianten op ruim 8,5 miljoen gulden op jaarbasis. Hij definieert een doorgangshuis als 'groot genoeg voor de onderbrenging van een 60-tal personen (8 à 10 gezinnen)'. 'Aan de gerepatrieerden wordt voor de

genoten huisvesting en opvoeding in de opvangcentra een bepaalde dagprijs in rekening gebracht', zo licht Teulings de constructie toe.

'Zij die niet of niet voldoende over inkomsten of bezit beschikken om de kosten te betalen, genieten een zakgeld.

Voor de in hotels en pensions ondergebrachte gerepatrieerden is een gelijke regeling getroffen, met dien verstande dat deze hotels en pensions onder eigen beheer blijven van de hotel- c.q. pensionhouders(sters).'

45

46

In landelijke dagbladen worden advertenties geplaatst, waarbij de overheid eigenaren van hotels en pensions oproept om een contract aan te gaan om gerepatrieerde gezinnen op te vangen. Als dagvergoeding wordt vier gulden per bewoner betaald en drie gulden voor baby's en jonge kinderen. Dit bedrag is als berekend, voor de kosten van huisvesting en voeding, waarbij de ambtelijke berekening is dat de winstmarge voor de pensionbeheerder per bewoner per dag f 0,49 cent bedraagt. Om de pensionkosten grotendeels af te dekken stelt Lieftinck voor dat ieder gezinshoofd als verplichte bijdrage 75 procent van zijn netto maandinkomen dient af te staan aan de overheid, waarbij ook spaartegoeden boven drieduizend gulden en pensioenen belast worden.

Een contract voor tijdelijke opvang wordt ondertekend door de pensionhouder en de directeur van de Dienst voor Maatschappelijke Zorg. Aan het contract is een kopie van het Huishoudelijk Reglement gehecht, waarin 'de minimeisen waaraan de huisvesting en voeding moeten voldoen' vermeld staan. Het reglement dient op een voor alle gasten toegankelijke en zichtbare plaats aangebracht te worden. Daarnaast dient de pensionhouder een 'menuboek' bij te houden, waarin exact genoteerd staat wat voor voeding er per dag wordt verstrekt, en is hij verplicht een maandelijkse 'sterktestaat' aan te leveren, waarop het aantal bewoners vermeld staat.

Voor pensionhouders is deze overeenkomst een lucratieve constructie: ze zijn verzekerd van een hoge bezettingsgraad en de betalingen komen altijd op tijd. Met het instellen van deze regeling is het fenomeen *contractpension* geboren.

Namens de Dienst Maatschappelijke Zorg worden contactambtenaren aangesteld voor toezicht op de naleving van het reglement en de kwaliteit van de geleverde zorg. In Leeuwarden wordt Piet van der Wal aangesteld als contactambtenaar. Wekelijks bezoekt hij een aantal contracthotels en -pensions die hij door de hele provincie toegewezen krijgt. 'Al die hotels en pensions die zich voor een contract met de overheid meldden, behoorden niet tot de top van het segment,' stelt hij. 'Het waren vaak tweederangs accommodaties, die niet of nauwelijks klandizie hadden. De Friese contracthotels lagen vaak afgelegen, waardoor ikzelf op busvervoer was aangewezen.'

In totaal sluit de overheid met 155 pension- en hotelhouders door het hele land, inclusief de Waddeneilanden Texel, Terschelling en Schiermonnikoog, contracten af. Terwijl zijn collega Frans Molenaar, die als planter in de kolonie heeft gewerkt en Maleis spreekt, als contactambtenaar Schiermonnikoog bezoekt, neemt Piet van der Wal regelmatig de boot naar Terschelling. Daar bieden particulieren opvang aan die ook voor permanente bewoning geschikt is. Het aantal gecontracteerde accommodaties blijkt echter bij lange na niet voldoende, vandaar dat er extra opvang door het hele land moet worden geregeld.

Zo krijgt de Dienst Maatschappelijke Zorg de beschikking over dertien panden die ingericht zijn voor zelfstandige bewoning door meerdere gezinnen (de zogeheten huizenexploitatie), waaronder het voormalige herstellingsoord voor zieke vrouwen Klein Loo in Driebergen; zeven opvangcentra (waaronder enkele militaire complexen in onder meer Rotterdam en Oirschot); en 27 opvangcentra in exploitatie bij de Dienst Uitvoerende Werken. In deze zogeheten DUW-kampen, die om associatie met interneringskampen te voorkomen herdoopt worden in woonoorden, worden barakken ingericht, terwijl in militaire gebouwen en andere grote panden slaapzalen en grote kamers met tijdelijke afschermingen ingedeeld worden voor gezinsbewoning.

Om de coördinatie van de grootschalige opvang te regelen wordt de Dienst Maatschappelijke Zorg aangestuurd door de op 24 mei 1950 geïnstalleerde Coördinatie-Commissie voor Gerefatrieerden. Dit is een interdepartementale commissie waarin maar liefst acht ministeries vertegenwoordigd zijn. De commissie dient aan de regering beleidsadviezen op het gebied van de repatriëring uit te brengen, het beleid van de verschillende ministeries te coördineren en contact te onderhouden met kerkelijke instellingen en diverse particuliere organisaties zoals stichting Pelita, Nederland Helpt Indië en de

NIBEG. De Coördinatie-Commissie heeft zes subcommissies ingesteld voor huisvesting, transport overzee, sociale bijstand, arbeidsbemiddeling, geneeskundige verzorging en onderwijsvoorzieningen.

47

48

Vanaf juni 1950 arriveert als eerste het personeel van de Koninklijke Marine in Nederland. Voor de Indische Willemina van Hout-Klaauwer en haar in Nederland geboren echtgenoot, marineman Peter van Hout, die op 17 augustus 1950 met de ss Johan van Oldenbarnevelt in Amsterdam aankomen, is opvang in Arnhem geregeld. Dit terwijl korporaal Van Hout, die voor drie jaar door zijn werkgever de Koninklijke Marine is uitgezonden en gerepatriëerd is, Den Helder als basis heeft.

'Terwijl mijn nieuwe Amsterdamse schoonfamilie al bij de sluizen van IJmuiden stond om ons toe te zwaaien, stond de bus voor transport naar Arnhem klaar,' merkt Willemina op. 'Mijn man en ik kwamen in een DUW-kamp terecht, waar nissenhutten met half-ronde, aluminium daken stonden en we de ruimte met een ander Indische marine gezin moesten delen.'

Na inschrijving als ingezetenen van de gemeente Arnhem kan het echtpaar Van Hout gaan en staan waar ze wil in de periode van marine verlof. Het grootste deel van de tijd brengen ze in Amsterdam door. 'De eis was dat we ons eens per maand in het kamp moesten melden; maar toen we dat vervolgens deden, kregen we van de receptie te horen dat we er niet meer woonden. We wisten helemaal van niets. Toen we het ministerie van Marine belden, kregen we te horen dat we in hotel Kennemerduin in Wijk aan Zee geplaatst waren.'

48

49

De ontvangst in het contracthotel valt zwaar tegen. De norse eigenaar wijst het echtpaar een kleine kamer met een schuin dak toe, waarin een stapelbed is geplaatst. 'Ik was zo ontevreden dat ik verhaal ben gaan halen bij het ministerie in Den Haag. Ik kende het nog niet, maar ben in de trein gestapt en ben na aankomst net zo lang bij de receptie blijven zitten tot ik de kolonel zelf gesproken had.

"Zo erg kan het toch niet zijn, mevrouw?", vroeg hij me.

"Denkt u dat ik hier voor mijn lol ben?", was mijn wedervraag.

Na lang overleg heeft hij me verzekerd dat hij het zou oplossen. De volgende dag kregen we een grotere kamer toegewezen.' De nieuwe kamer in Kennemerduin is Spartaans ingericht met een tweepersoonsbed met nachtkastjes, een wastafel en een ingebouwde kast. Het beddengoed bevat lakens met hakenkruizen, een souvenir van de oorlogstijd toen het hotel was gevorderd door de Duitse bezetter. De hoteleigenaar heeft niet de moeite genomen om de lakens te vervangen.

In de overige zes hotelkamers zijn ook marine gezinnen ondergebracht. Willemina maakt kennis met Schotse, Engelse en Zuid-Afrikaanse echtgenotes die net als zijzelf een strikt zakelijk contact met de eigenaar hebben. 'Je kon goed merken dat het hem puur om de inkomsten ging. Om acht uur 's ochtends ging de bel voor het ontbijt. Was je er om kwart over acht nog niet, dan kreeg je geen hartig beleg meer, maar alleen zoetigheid. Voor de lunch gold dezelfde huisregel. En schoof je 's avonds later dan zes uur aan tafel, dan kreeg je geen vlees geserveerd.'

De eigenaar van het contracthotel, die al op leeftijd is, heeft alle bewoners een kopie van het Huisreglement overhandigd dat door de Dienst Maatschappelijke Zorg is opgesteld. De zeventien punten bevatten onder meer de volgende regels: 'Houdt de kamers en meubilering in goede staat. Bedenkt dat na U andere gerepatrieerden deze kamers zullen moeten bewonen. (Voor beschadigingen kunt U aansprakelijk worden gesteld);

49

50

Het is niet toegestaan op de kamers te koken of er kleren enz. te wassen, te drogen of te strijken; Eens per week dient u de pension/hotelhouder in de gelegenheid te stellen uw kamer(s) een goede beurt te geven. Elke hotelhouder stelt prijs op een schoon hotel; Bewaar de goede geest met de leiding van het hotel en alle bewoners. Des te prettiger zal ieders verblijf in het pension/hotel zijn, in afwachting van Uw definitieve huisvesting.'

Met die 'goede geest' is het snel gedaan, aangezien de bewoonsters voor van alles en nog wat moeten bijbetalen. 'Om tien uur 's ochtends kregen we één kopje koffie, voor het tweede kopje moest je 35 cent betalen. 's Middags om vier uur was het theetijd, waarbij het tweede kopje 15 cent kostte. Voor de douche rekende de eigenaar 50 cent per keer, terwijl je in het badhuis in Amsterdam maar een kwartje betaalde. En zo ging het maar door.

50

51

De vrouwen met baby's hadden het 't zwaarst: ze konden alleen om klokslag acht uur 's avonds warm water krijgen voor de kruikjes. Als er melk moest worden opgewarmd op een later tijdstip, dan gaf de eigenaar niet thuis. Gelukkig konden de moeders dan terecht bij de kruidenier, die naast het hotel woonde. 's Ochtends kregen ze één emmertje warm water voor de luierwas overhandigd van de hoteleigenaar; daar moesten ze het maar mee doen. We zochten steun bij elkaar, ook al omdat er nooit controle vanuit de Dienst Maatschappelijke Zorg was.'

Terwijl haar man doordeweeks op de marinebasis in Den Helder verblijft, brengt de donkergetinte Willemina van Hout haar dagen door in de enige opvang voor repatrianten die de kleine badplaats rijk is.

'Iedereen in het dorp wist daarom precies waar ik verbleef. Als ik uit de bus stapte, zeiden ze: "U bent zeker op weg naar Kennemerduin?" Ik hield mezelf steeds voor dat het een tijdelijke opvang was.

51

52

Met alle problemen van dien: we konden ons praktisch niets veroorloven omdat er vijfenzeventig procent van mijn mans salaris werd ingehouden als compensatie voor de kosten van de opvang. Hij verdiende 215 gulden per maand; na inhouding van de verplichte bijdrage hadden we 53,75 gulden te besteden.

Conform het Huishoudelijk Reglement is de hoteleigenaar verplicht goede voeding te verstrekken. Als verplichte onderdelen van de dagelijkse maaltijden staan onder meer vermeld:

'Volkswitbrood en/of bruinbrood, roggebrood, kaas, melk, karnemelk, vleeswaren, vers fruit, soep, aardappelen afgewisseld met rijst, bladgroente/vaste groente/rauwe groente, eiwitrijke gerechten (zoals vlees, vis of ei) en een nagerecht waarin melk, karnemelk of yoghurt is verwerkt.'

In contracthotel Kennemerduin wordt dagelijks aardappelen, groente en jus geserveerd. 'Heel vaak was het andijvie of koolraap, want dat waren de goedkoopste groenten, in combinatie met een klein stukje vlees: een speklapje en op woensdag een balletje gehakt,' merkt Willemina van Hout schamper op.

Het wordt de bewoonsters snel duidelijk dat de eigenaar bespaart op de kosten voor voeding en verwarming.

'Onderling spanden we tegen hem samen, zeker wanneer hij de deur uitging om inkopen te doen en wij in de kou zaten. Dan stookten we de kachel hoog op en zetten we de jonge kinderen er pal naast. Het is belachelijk dat je als volwassene zo moet leven. De fout van ons Indo-Europeanen is dat we altijd onze mond gehouden hebben. Niemand van ons heeft destijds een klacht ingediend tegen de eigenaar. Zelf heb ik dan wel een redelijk dominant karakter, waardoor ik mijn beklag bij het ministerie heb gedaan, maar uiteindelijk was ik ook te verbluft door de gang van zaken in het contracthotel.

's Avonds na tien uur werd de voordeur niet meer opengedaan en moest je keihard bonzen om binnengelaten te worden. De jonge kinderen mochten geen herrie maken en als ze per ongeluk een krasje maakten op een meubel moest ervoor betaald worden.'

52

53

Willemina's geluk is dat ze goed opgevangen wordt door haar Hollandse schoonfamilie in Amsterdam, die ze regelmatig bezoekt.

'Mijn schoonvader noemde me liefkozend "roetkikkertje" en nam me mee naar het cabaret van Wim Kan en van Snip en Snap. Elke dag ging hij met me wandelen in steeds een andere wijk van Amsterdam, waardoor ik de stad erg goed heb leren kennen. Mijn Amsterdamse schoonvader en Friese schoonmoeder waren allertuigst. Terwijl hun kennissen sceptisch op mijn komst uit Indonesië reageerden met de opmerking dat "Indische vrouwen weliswaar mooie orchideeën zijn, maar snel uitgebloeid zijn", koesterden zij geen enkel vooroordeel.

Waar ik af en toe hard tegen aanliep, was pure domheid. Op de Albert Cuypmarkt vroeg een standhouder aan mijn man: "Waar heeft uw vrouw zulk keurig Nederlands geleerd?"

"O,' zei mijn man, "dat heb ik haar geleerd toen ik haar uit de klapperboom haalde."

Na tien maanden krijgt het echtpaar een eigen duplexwoning in de nieuwbouwwijk Nieuw Den Helder aangeboden. Willemina ontvangt een telegram van haar man met precies twee woorden: 'Een huis.'

'We hadden gespaard voor meubels van sapeli mahoniehout, waardoor we geen gebruik hoefden te maken van een meubelvoorschot van de overheid. We hebben verhuisgeld via de Koninklijke Marine uitbetaald gekregen en de volgende maand werd de inhouding op het salaris van mijn man stopgezet. Je kunt je voorstellen hoe blij we waren.'

Ook Willemina's ouders, de gepensioneerde KNIL-sergeant-kok Johannes Klaauwer uit het Gelderse Didam en diens Javaanse echtgenote Ijim Kasanpawiro, zijn naar Nederland gekomen. Zij worden ondergebracht in contracthotel De Zijpenberg in het Gelderse Rheden-De Steeg. 'Niemand van ons had iets te zeggen over de plek waar je terecht kwam. Zo zat mijn familie dwars door heel Nederland verspreid. Gelukkig werden mijn ouders in het contracthotel goed verzorgd. Vijfenzeventig procent van mijn vaders pensioen werd door de overheid ingehouden als bijdrage in de kosten'.

53

54

Veel gezinshoofden maken bezwaar tegen de hoge inhouding voor onderdak en voeding. Als antwoord daarop laten ambtenaren van het ministerie van Financiën weten dat het uitgangspunt voor hun berekening 'het verlofsalaris van 600 gulden van een adjudant-onderofficier is, waarvan 75 procent betaald wordt voor huisvesting en voeding.' Hierbij wordt voorbijgegaan aan het feit dat het gerepatrieerde militair personeel geen verlofsalaris ontvangt, maar een standaard netto maandinkomen rond de 300 gulden.

Andere marine gezinnen zijn ondergebracht in voormalige DUW-kampen in Medemblik, Bergen, Klundert, Randwijk, Arnhem, Nijmegen en Roermond. Deze barakkenkampen zijn vanaf 1949 door de Koninklijke Marine tijdelijk overgenomen van de Rijksdienst voor de Uitvoering van Werken voor de opvang van marine gezinnen uit Indonesië, Suriname en de Nederlandse Antillen. Gezinshoofd Ger Klaauwer, een broer van Willemina van Hout, wordt in het voormalige DUW-kamp in de Maashaven in Roermond geplaatst.

54

55

Wanneer de rivier buiten haar oevers treedt, staat er een laagje water in de nissen hutten in het kamp. De komst van de groep Indische gezinnen is groot nieuws: vanaf de lage dijken langs het kamp staan bewoners van Roermond van een afstand naar de nieuwkomers te staren.

'Toen de pastoor het kamp bezocht en kennis van de situatie nam, heeft hij bisschop Lemmens ingelicht,' vertelt Ger Klaauwer. 'Pas toen de bisschop de reden van onze komst naar Nederland in een preek toelichtte, hield het gegluur op.' In het kamp zijn twaalf gezinnen gehuisvest. Naast de halfronde barakken van golfplaat bevinden zich de beheerderswoning annex gaarkeuken, een kolenhok, een berging, een gemeenschappelijke recreatiezaal en een waszaal met twintig kranen. Drie keer per dag klinkt een toeter in het kamp als teken dat het eten uitgereikt wordt. Door het luik van de keuken worden dienbladen met het ontbijt, de warme lunch en het avondeten uitgedeeld aan de rij wachtenden. 'Twee koks bereidden het middageten, waarbij standaard gekookte aardappels werden geserveerd. Hoewel we aandrongen op rijst, behoorde dat niet tot de mogelijkheid. Als groenten kregen we bieten, andijvie, sperziebonen of bruine bonen, gecombineerd met draadjesvlees of een gehaktbal. Toen er een keer vis werd geserveerd, waren we daar erg blij mee, maar over de hele linie kregen we te weinig eten.' Van alles is er te weinig in het kamp. 'De porties kolen voor de kachels in de huiskamers werden gerantsoeneerd, net als de bijvoeding voor de baby's en de paardendekens voor de slaapkamers. Alle bewoners verkeerden in slechte gezondheid vanwege zeeziekte, slecht voedsel en gebrek aan medicatie aan boord, waardoor met name de baby's ondervoed zijn geraakt. Het ontbijt bestond uit brood met jam en "broodjes Technicolor: boterhammen met muisjes. En als er al kaas werd verstrekt, dan ging het om boterhammen die belegd waren met flinterdunne kaas.' Voor marineman Klaauwer is de situatie onacceptabel. 'Van die paar resterende centen na de verplichte inhouding op mijn maandloon moest ik zelf bijvoeding kopen, waardoor ik niets overhield.

De beheerder beschikt over een kopie van het Huishoudelijk Reglement voor het DUW-kamp, waarin staat aangegeven waar ieder gezin recht op heeft, maar weigert de tijdelijke bewoners er inzage in te geven.

55

56

'Ik ben toen met een paar collega's naar hem toegegaan en heb geëist dat we het ministerie van Defensie in Den Haag mochten bellen. Toen er vervolgens een medewerkster van de Koninklijke Marine op inspectie kwam, beloofde ze wat aan de situatie te doen. We kregen toen extra kolen en melkpoeder voor de baby's uitgereikt.'

De dagelijkse voeding is nog steeds niet optimaal, vandaar dat de gezinnen extra eten zoals beschuit, roggebrood en eieren inkopen bij de plaatselijke kruidenier, die wekelijks langskomt in het kamp.

'Het was een brutale vent, die zich superieur voelde. Op een ochtend vroeg hij: "Zeg, moeten jullie nog neukpatronen hebben?" Onze mond viel open van verbazing. Zulke taal waren we niet gewend. We hebben toen ons beklag bij de beheerder gedaan, waarna de kruide- niet niet meer in het kamp mocht komen. We moesten toen onze boodschappen zelf in de stad doen, maar het feit dat er een kruide- niet langskomt betekent toch gewoon dat we tekort kwamen?'

Uiteindelijk gaan de bewoners in staking en krijgen ze het voor elkaar dat de beheerder vervangen wordt. Na een verblijf van tien maanden krijgt het gezin van Ger Klaauwer een eigen huurwoning in de deelgemeente Overschie in Rotterdam aangeboden.'

'Van de toelagen die ik door de marine uitbetaald kreeg tijdens expedities naar de West op de onderzeeboot Hr. Ms. Tijgerhaai heb ik zelf meubels en kleding voor mijn vrouw en kinderen aangeschaft. Daardoor hoefde ik geen gebruik van een meubel- of kledingvoorschot te maken. Ik heb ervoor gekozen om zonder verdere hulp van de overheid verder te gaan.'

In DUW-kamp Arnhem-Zuid, gelegen in de uiterwaarden langs de Rijn, zijn dertig Indische marine gezinnen ondergebracht in aluminium nissenhutten met een stenen voor- en achtergevel. De douches en toiletten worden gedeeld. Tijdelijk bewoonster Roma Klaassen heeft weinig contact met het Hollandse beheerdersechtpaar. 'Ik sprak hen soms wanneer ik het eten in de keuken ophaalde of de dagelijkse portie eierkolen uitgereikt kreeg. Iedere middag schafte de pot aardappels, groente en vlees en één keer per week nasi, die op Nederlandse wijze bereid was, dus vrij klef. Ik bakte de nasi dan op in een koekenpan op de kachel in de huiskamer.'

56

57

Na drie maanden verlof gaat haar man aan het werk op de marinebasis in Amsterdam. Iedere avond reist hij terug naar Arnhem, maar wanneer hij overgeplaatst wordt naar Rotterdam brengt hij alleen de weekends in het DUW-kamp door.

'Ik voelde me erg eenzaam en wandelde veel met mijn zoontje in de kinderwagen. Gelukkig maakte ik kennis met een Engelse bewoonster in het kamp, met wie ik goed contact had. We hadden veel steun aan elkaar. Ze is peetmoeder geworden van mijn tweede zoon, die in het kamp geboren is.'

Na tien maanden krijgt het gezin Klaassen een flatwoning in Rotterdam-Overschie aangeboden. 'De inhouding op het maandsalaris van mijn man werd toen stopgezet. Vooraf aan ons vertrek uit Indonesië hadden we via een spaarregeling bij de marine '1 op 1' kunnen sparen, waardoor de waarde van de roepia gelijk was aan die van de Nederlandse gulden. Daardoor konden we zelf meubels en kleding aanschaffen en betrokken we onze eigen woning zonder een schuld aan de overheid.'

Inmiddels is ook de eerste groep in Nederlands-Indië geworven KNIL-personeel en hun gezinnen onderweg naar Nederland. Vanwege de opheffing van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger op 26 juni 1950 is het militair personeel drie keuzemogelijkheden geboden:

- overgaan naar het Indonesische leger (Angkatan Perang Republik Indonesia Serikat, afgekort tot APRIS),
- overgaan naar de Koninklijke Landmacht in Nederland
- of ontslag nemen.

Alleen voor marine- en luchtmachtpersoneel en personeel van de Genie is er de mogelijkheid om op Nederlands Nieuw-Guinea gestationeerd te worden.

De overgang naar de Koninklijke Landmacht in Nederland is niet zonder slag of stoot gegaan, zo herinnert gepensioneerd sergeant 1e klasse Adeg Uithoven zich.

'Toen ik als korporaal koos voor de Koninklijke Landmacht, kwam de generale staf van het KNIL tekst en uitleg geven over de overgang. Tot schrik van velen

bleek dat alleen de adjudanten, sergeant-majors en sergeanten over konden gaan, maar dat de lagere rangen zoals korporaals en soldaten in Indonesië achter moesten blijven. De belangenvereniging van onderofficieren heeft zich toen ingespannen voor de integrale overgang van alle KNIL'ers naar de Koninklijke Landmacht.

57

58

Anders waren alle onderofficieren gedwongen geweest om Indonesisch staatsburger te worden.'

Zo'n 56.000 KNIL-militairen en hun gezinnen hebben passage op rijkskosten geboekt in de periode juni-december 1950. In allerijl moet het Directoraat-Generaal van Scheepvaart extra schepen charteren die varen onder de Britse (*Dorsetshire, Amarapoorā*), Amerikaanse (*Greely, Taylor*), Noorse (*Goya, Skaugum*), Panamese (*Fairsea, Nelly*) en Italiaanse vlag (*Castel Bianco*). Vanuit de haven Tanjung Priok in Jakarta vertrekken de stoomschepen met Nederland als eindbestemming. Vanaf de hoge dekken werpen passagiers lange serpentes naar de achterblijvers op de kade. Wanneer het schip langzaam de haven uitvaart en de serpentes scheuren, is het afscheid definitief.

Voor gezinnen van KNIL-militairen die overgegaan zijn naar de Koninklijke Landmacht is een verscheidenheid aan opvanglocaties geregeld: naast de opvang in contractpensions fungeren ook kazernes en barakkenkampen als noodaccommodaties. Het Ministerie van Uniezaken en Overzeese Rijksdelen verantwoordt de opvang in kampen van 'in Indonesië gewortelden' als volgt:

'Het verdient wellicht aanbeveling, dat duidelijk wordt gemaakt aan de mensen, die voor overtocht naar Nederland opteren, dat men zich moet voorbereiden op grote moeilijkheden in verband met de huisvesting, hetgeen onderbrengen in kampen met zich kan meebrengen, zodat men zich daaromtrent geen illusies maakt, terwijl ook veelal geen rekening zal kunnen worden gehouden met wensen omtrent vestiging in een bepaalde plaats.'

Een delegatie van de Coördinatiecommissie voor Gerepatrieerden brengt een inspectiebezoek aan barakkenkamp Oranje in het Friese Fochtelloo. In de barakken zijn afscheidingsschotten aangebracht, waardoor units met een ziteetkamer en twee kleine slaapkamers worden gecreëerd. Ook woonoord

Overbroek in het Gelderse Ochten wordt geïnspecteerd. Het is een voormalig kamp van de Nederlandse Arbeidsdienst (de verplichte werkinzetdienst voor mannen en vrouwen in de Tweede Wereldoorlog), dat in 1947 onder toezicht van de Rijksgebouwendienst gerenoveerd en omgebouwd is tot tweeëntwintig woningen met een keuken, een woon- en een slaapkamer.

58

59

'Ochten is bestemd voor het opvangen van burgers en militairen van dezelfde capaciteit', vermeldt het delegatieverslag. 'Inrichting, voeding en ligging is prima. De enige klacht, en deze kwam uit alle tehuizen, is een financiële. Inderdaad is een bedrag van 75 procent van het netto inkomen, voor logies en voeding zeer zwaar.' De nieuwe bewoners van het woonoord kampen bij aankomst met meer problemen: het ontbreken van verwarming in een aantal kamers noodzaakt hen na meerdere klachtenbrieven op 7 oktober 1950 een telegram aan het Kabinet der Koningin te sturen:

'Slechts aanwezig 11 kachels voor 22 zitkamers. Blok met stenen vloeren hebben geen kachels. Verzoeken beleefd doch dringend spoedig onderzoek inzake kacheldistributie.'

Een kabinetsmedewerker stuurt het telegram door aan minister Teulings van Binnenlandse Zaken. Vijf dagen later ontvangt Teulings ook een telegram van de bewoners van woonoord Tollensstraat, een voormalig DUW-kamp in Nijmegen:

'Excellentie, op 23 september jl. Hoofd DMZ Uwent verzoekt spoedigst aanbrengen kachels STOP geen resultaat STOP bewoners verzoeken uw bemiddeling met de meeste spoed.'

De Dienst voor Maatschappelijk Zorg (DMZ) wordt tot actie gemaand en meldt de minister op 14 november per getypte brief dat 'wegens tekort aan plaatijzer bij de verschillende fabrieken deze de bestelde kachels niet op tijd konden leveren. Intussen zijn de benodigde kachels evenwel geleverd, waardoor de hier bedoelde klachten als opgeheven kunnen worden beschouwd'. Teulings bericht koningin Juliana vervolgens dat 'de kachels in woonoord Overbroek zijn geplaatst, zodat aan het naar voren gebrachte bezwaar is tegemoetgekomen.'

59

Een handgeschreven, interne notitie van DMZ, gedateerd 13 november 1950, vermeldt echter dat de plaatsing van de ontbrekende kachels tot gevolg heeft dat andere woonoorden nu in de kou zitten: 'DMZ stelt alle kachels uit andere kampen beschikbaar. Voorraad is evenwel niet toereikend voor alle woonoorden. De stenen vloeren in Overbroek krijgen een houten of mat bedekking. Ook daaraan wordt gewerkt.'

Een speciale delegatie van de Pensioenbond, de Samenwerkende Indische Werknemers Organisatie (SIWO) en de NIBEG heeft eveneens geconstateerd dat in Overbroek 'enkele gerepatrieerden wonen in houten verblijven met onbedekte vloeren van betontegels'. Ook andere woonoorden worden in dit Rapport over woonoorden en opvangcentra bekritiseerd: ter plekke wordt geconstateerd dat woonoord De Schaffelaar in Barneveld, bestaande uit een aantal uitgewoonde barakken, 'als geheel een onverzorgde en vervuilde indruk maakt en niet voldoet aan minimaal te stellen hygiënische eisen.'

In woonoord De Pieterberg bij Westerbork ontbreken verwarming en plaveisel. Over de beheerders van de woonoorden wordt opgemerkt dat 'zij als raadsman in problemen worden betrokken, die ver uitgaan boven hun ontwikkeling, opleiding en kennis van bijzondere noden'.

Kamp De Pieterberg is net als Overbroek een voormalig NAD-kamp en is na de oorlog als strafkamp voor veroordeelde NSB'ers gebruikt. Het kamp telt meerdere barakken rond een appèlplaats, waar zo'n tweehonderd personen gehuisvest kunnen worden. Het Indische KNIL-gezin Duffels wordt bij aankomst in september 1950 in een unit met een woonkamer en twee slaapkamers ondergebracht.

'Het waren rottige, koude barakken met stapelbedden, waarop stromatrassen lagen,' herinnert dochter Sylvia Duffels zich. 'De kolenkachel in de huiskamer gaf onvoldoende warmte voor de vertrekken, ook al omdat er kieren in de wanden zaten.' Vooraan op het ongeplaveide terrein woont het beheerdersechtpaar. Tegen etenstijd wordt de grote bel op de appèlplaats geluid, waarna de gezinnen een *rantang* (Een stelletje pannetjes in een draagrekje) met eten in de centrale keuken kunnen

ophalen. Eens in de twee weken komt sergeant Duffels van zijn werk bij de Geneeskundige Troepen in Amersfoort terug bij zijn vrouw en zes kinderen. Wanneer de geboorte van het zevende kind zich aandient, wordt Maria Duffels-Bosman overgebracht naar het noodhospitaaltje in het nabijgelegen woonoord De Schattenberg. In het rapport van de Pensioenbonden de andere Indische organisaties wordt dit woonoord beschreven als 'bruikbaar als tijdelijk verblijf, maar geïsoleerd gelegen.'

De Schattenberg is het voormalig Judendurchgangslager Westerbork in Hooghalen, dat bij Ministeriële Beschikking hernoemd is naar een prehistorische grafheuvel nabij het kampterrein. In het verslag van een inspectiebezoek van de Coördinatiecommissie voor Gerepatrieerden staat genoteerd dat 'dit kamp uitermate geschikt is voor het opnemen van die repatriërenden, welke niet of althans zeer moeilijk in de Nederlandse samenleving kunnen worden ondergebracht. Een dorp van circa 350 gezinnen van de "*kleine boengs*" (Minder bedeelde Indo-Europeaan die aan de rand van de 'kampong', een inheems dorp, woonde) zou hier in zijn eigen milieu kunnen leven.'

De Regeringsvoorlichtingsdienst heeft op verzoek van de pers twee data belegd, waarop gelegenheid wordt gegeven om 'een bezoek te brengen aan een belangrijk woonoord voor gerepatrieerden'. Op 19 oktober 1950 wordt woonoord De Schattenberg bezocht, en op 26 oktober woonoord Teuge, een voormalig militair kampement tussen Apeldoorn en Deventer. 'De Coördinatiecommissie voor Gerepatrieerden zal het op hoge prijs stellen wanneer U ook door deelneming aan een dezer of beide excursies Uw belangstelling wilt tonen', vermeldt het persbericht van de RVD. De Dienst Uitvoerende Werken betaalt de kosten voor de lunch en het avondeten, het ministerie van Binnenlandse Zaken 'de autobus, rookgerei en borrel'.

De vijftientig vertegenwoordigers van de pers krijgen informatiestencils over het opvangcentrum uitgereikt, waarin vermeld staat dat het materieel beheer en de centrale verstrekking van de voeding aan de inwoners door de Dienst Maatschappelijke Zorg tegen kostprijs is opgedragen aan de Dienst Uitvoering Werken. Nergens wordt melding gemaakt van de inhouding van 75 procent op het netto maandsalaris van de gezinshoofden.

De personele bezetting van De Schattenberg bestaat uit een administrateur, twee assistent-administrateurs en een administratieve hulp, twee maatschappelijk werksters en twee verpleegsters.

Bij een sfeerfoto van het voormalig doorgangskamp door de fotograaf van het Algemeen Nederlandsch Fotobureau staat als bijschrift: 'De barakken van De Schattenberg zijn midden op de Drentse hei gelegen en hebben de bewoners aan gebrek aan natuurschoon niet te klagen.'

Een anoniem, intern verslag van de excursie vermeldt dat het prikkeldraad, waarmee het kamp nog gedeeltelijk omheind is, verwijderd wordt. 'Tijdens het bezoek dat de pers bracht, werd er druk met grote rollen verroest prikkeldraad gesleept.'

In Den Haag werkt de Coördinatiecommissie voor Gerepatrieerden nauw samen met het Centraal Comité voor Kerkelijk en Particulier Initiatief voor Sociale Zorg ten behoeve van de gerepatrieerden (CCKP) met als gezamenlijk streven een gestructureerde aanpak. Daar blijken meer mensen over nagedacht te hebben: in een brief aan minister-president Drees stele Prins Bernhard voor om een 'Repatriërings Raad' in te stellen, waarin 'vertegenwoordigers van de betrokken departementen, de kerken, de burgermaatschappij etc.' zitting hebben. 'Ik wil intussen wel even vermelden, dat ik persoonlijk niet de tijd heb om mij hiervoor beschikbaar te stellen', besluit de Prins der Nederlanden zijn brief.

In november 1950 wordt besloten om de voorlichting aan gerepatrieerden systematisch op te zetten. Tot dan toe is aan boord van de repatriëringsschepen het boekje Naar een Nieuwe Gemeenschap uitgereikt. Ook in Nederland wordt deze gids verspreid, onder meer door duizend exemplaren naar woonoorden en kampen te sturen en een aantal exemplaren aan de grotere gemeenten en Gewestelijke Arbeidsbureaus.

De Coördinatie-Commissie dringt aan op een strikte taakverdeling tussen de overheidsinstanties en het CCKP, ook omdat door de geringe bekendheid van het CCKP allerlei wilde initiatieven uit de burgerij ontstaan. 'Aan de zaak der gerepatrieerden wordt hierdoor al meer kwaad dan goed gedaan', meldt Provinciaal Inspecteur Nijland van Overijssel.

'Er zijn zelfs gemeenten waarin verschillende comités elkaar de eer bestrijden. [...]

Andere burgemeesters achten het niet op hun weg liggen om in te grijpen en dan blijft de chaos bestaan.

Het voorstel voor gestroomlijnde voorlichting krijgt in veel gemeenten navolging, waaronder Hooghalen: op initiatief van de Commissaris van de Koningin van Drenthe, R.H. baron De Vos van Steenwijk, is een provinciaal comité van het CCKP in woonoord De Schattenberg opgericht. Daarin hebben vertegenwoordigers van onder meer het onderwijs, de medische zorg, het arbeidsbureau, de kerken, het maatschappelijk werk, stichting Pelita en het leger plaatsgenomen. De taak van het comité is 'de gerepatrieerden te helpen bij alles wat hen op weg helpt naar een eigen plaats in kerk, school en maatschappij'.

In woonoord De Schattenberg is een kleine Indische leefgemeenschap ontstaan. Een van de twee verpleegsters, die de geboorte van het zevende kind van het Indische KNIL-gezin Duffels begeleidt, is de Menadonese Netty Staal-Pasiak. Samen met haar Zeeuwse echtgenoot, legerfotograaf Leo Staal, is ze vanuit Jakarta naar Nederland gekomen. Per 15 september 1950 is haar arbeidscontract met de Dienst Maatschappelijke Zorg ingegaan, zij het dat haar diploma als vroedvrouw 'niet gelijkstaat met het Hollandsche diploma, zodat U niet zelfstandig bevallingen enz. mag verrichten', aldus de medisch adviseur van DMZ. Netty komt in barak 92 te wonen, terwijl haar man in de kazerne op vliegbasis Gilze-Rijen wordt geplaatst. Op haar maandloon van f 316,62 wordt 73 gulden ingehouden voor kost en inwoning in het woonoord.

Op 26 november 1950 arriveert Laura Ruchtie samen met haar echtgenoot, KNIL-sergeant titulair Johan Maurits Echter, en hun pasgeboren baby. 'Mijn man wilde per se naar Nederlands Nieuw-Guinea, maar daar werden alleen gewermakers en timmermannen gezocht. Hoe graag hij het ook wilde, er was geen enkele mogelijkheid. Hij heeft mij nog gevraagd te doen alsof ik niet in Nederland kon aarden, maar daar zag ik er te blozend voor uit. En ik vind alles toch al griezelig, laat staan een jungle met slangen.'

Aan boord van het gecharterde troepenschip New Australia heeft het echtpaar winterkleding uitgereikt gekregen en de plaats van bestemming te horen gekregen. "'Norg, weet jij waar dat ligt?', vroeg mijn man. Ik had geen idee. Bij aankomst werd iedereen in bussen gezet en reden we via Amersfoort naar het noorden. Hollandse militairen met hun Indische vrouwen gingen terug naar de woonplaats van hun familie, maar wij werden 's avonds in Norg afgezet bij een terrein met vakantiehuisjes.'

In het donker lijkt het een vakantieoord, maar bij daglicht blijkt het om het voormalige joodse werkkamp De Fledders te gaan, dat na de oorlog dienst deed voor de internering van NSB'ers en van collaboratie verdachte personen. Van de beheerder van De Fledders krijgt het echtpaar Echter te horen dat alles vol is, maar dat DMZ vervangende opvang voor hen heeft geregeld. "Hier vlakbij is een kamp waar jullie zo naartoe worden gebracht, deelde ze ons mee. "En je moet je was daar buiten bij de pomp doen," vertelt Laura Echter. 'Wat? Moest ik de luiervas in de sneeuw doen? Ik herinnerde me nog mijn winterhandschoenen tijdens mijn verblijf in Nederland in 1948.'

's Avonds laat kan Johan Echter zich bij de administratie van het kamp melden en een stel dekens ophalen. 'We kregen een zit- en slaapkamer in een barak toegewezen, in het verlengde van de kampkeuken. Het was er steenkoud. Alleen in de zitkamer was een radiator aangebracht. Enkele paardendeuren hebben we aan de ramen gehangen om inkijk te voorkomen. Op de bedden met stromatrassen lag geen beddengoed, vandaar dat we op de dekens sliepen.'

Pas de volgende ochtend krijgen Laura en haar man te horen waar ze terecht zijn gekomen. 'We waren al lang blij dat we in het voormalige kamp Westerbork opgevangen werden. Nog niet zo lang daarvoor zaten we in een Japans interneringskamp en aansluitend in een republikeins kamp, waar hele families in kleine kamers opgesloten zaten. Nu hadden we een zit- en slaapkamer en waren we vrij.' Al snel vindt Laura haar weg in het woonoord, dat een aantal grote barakken en houten huisjes telt. Iedere barak heeft in het midden een gedeelte met een rij toiletten en een ruimte met een aanrecht

waar de bewoners de was kunnen doen en koken. In totaal zijn er ruim duizend tijdelijke bewoners ondergebracht. Naast de centrale keuken bevinden zich de toiletten en een doucheruimte die afgesloten is. 'Een oudere Indische dame, die een sleutel van de douches had, heeft zich toen over me ontfermd. Zij zorgde er steeds voor dat ik met warm water kon douchen en de luiervas kon doen.'

Om de twee weken komt Johan Echter een weekend thuis uit de Bernhardkazerne in Amersfoort. Laura brengt de meeste tijd alleen door met haar baby en heeft contact met de andere KNIL-vrouwen. Ze went snel aan het regime in De Schattenberg. 'Brood en beleg voor het ontbijt en de lunch nam ik voor meerdere dagen in de keuken in ontvangst en 's avonds haalde ik er warm eten. Iedere avond was het Hollandse pot en vrijdagavond aardappels, worteltjes en een ei als vleesvervanger. Nou ja, een Hollands ei is ten minste groter dan een Indisch ei. Eens per week kwam er een kruidenier langs bij wie je extra levensmiddelen kon kopen. Na aftrek van de verplichte bijdrage van het salaris van mijn man bleef er voldoende geld over voor wat extraatjes.'

Af en toe neemt ze de bus naar Assen. 'In de plaatselijke winkel moest ik samen met een maatschappelijk werkster kleding en schoenen uitzoeken. De andere vrouwen in het kamp zeiden toen: "Neem een *swagger* (wijdvallende damesmantel) voor wanneer je weer in verwachting bent." Ik heb toen een grijze *swagger*, een jasshort, een paar instappers en waterlaarzen uitgezocht, plus interlockhemden in het roze en onderbroeken met lange pijpen en elastiek onder de knieën. Het was echte boerenkleding, maar heerlijk warm.'

Voor de verstrekking van winterkleding en aanvullende zomerkleding heeft de Dienst Maatschappelijke Zorg afspraken gemaakt met de Detailhandel in Textielgoederen (Detex). De medewerkers van Detex hebben een lijst opgesteld van aangesloten firma's voor de levering van kleding aan gerepatrieerden. De leveranciers hebben toegezegd 'kleding van goede kwaliteit te zullen leveren tegen de in overleg met de Detex vastgestelde maximumprijzen, terwijl een betalingskorting van 3% wordt toegestaan'. De kledingwinkels sturen hun kledingnota's en schoenenfacturen vervolgens aan DMZ, die de facturen vergoedt en de volledige bedragen per gezin zonder de toegepaste korting toevoegt aan hun totale schuld aan de Nederlandse overheid.

De samenwerking tussen DMZ en Detex heeft als doel om zoveel mogelijk plaatselijke leveranciers in te schakelen, waarbij de gezinnen 'de vrijheid hebben om te kopen waar men wil'. Dat laatste moet gelezen worden als 'de vrijheid om te kopen bij ieder van de aangesloten bedrijven op de Detexlijst'. Conform die lijst zijn de maatschappelijk werksters van het CCKP verplicht om de vrouwen uit De Schattenberg kleding te laten aanschaffen bij plaatselijke winkels als Bertram en Van Haaren, waardoor er dus sprake is van gedwongen winkelnering. Veel vrouwen zijn boos over het aanbod van grijze en grauwe kleding, maar leggen zich uiteindelijk bij de situatie neer. 'De kleding werd verstrekt en achteraf kregen we hiervoor de rekening gepresenteerd,' merkt Laura Echter op.

Bij zijn overgang van het KNIL naar de Koninklijke Landmacht wordt de rang van Laura's echtgenoot, sergeant Johan Echter, na een korte wachttijd effectief en wordt hij wachtmeester bij het Regiment Huzaren Prins Alexander. Hij is een uitzondering, aangezien vrijwel alle voormalige KNIL-onderofficieren in rang gedegradeerd worden. Wat hen niet openlijk is meegedeeld, is de inhoud van een nota van het Ministerie van Uniezaken en Overzeese Rijksdelen, die van 24 april 1950 dateert: 'In het algemeen kan gezegd worden, dat KNIL-officieren en onderofficieren integraal zullen overgaan, behoudens degenen die niet zouden kunnen berusten in een eventuele verlaging van rang. De selectie zal hoofdzakelijk zijn slachtoffers vinden bij de korporaals en minderen, aangezien de KL-formatie slechts voorziet in een beperkt aantal militairen beneden de rang van onderofficier.'

Met het oog op betere carrièrekansen is KNIL-militair Gustaaf Tanahacoe, die een Chinees-Indische achtergrond heeft, naar de Koninklijke Luchtmacht overgegaan. Samen met zijn gezin is hij in een geblindeerde bus naar De Schatten- berg gebracht. Terwijl zijn echtgenote Juliana Tanahatoe-Buter en hun vier zoontjes in een barak verblijven, wordt de kostwinner doordeweeks gelegerd op vliegbasis Deelen. Juliana Tanahacoe heeft koude herinneringen aan het woonoord vanwege de aankomst in de winter. 'Ik had geen contact met de beheerder, maar wel met de andere Indische bewoonsters,' vertelt ze. 'Toen ik samen met de maatschappelijk werkster met de bus naar Assen ging, diende ik een keuze te maken uit functionele warme kleding. Ik wist dat niets gratis was. En dat verzekeringspolissen hier in Holland een noodzaak zijn, gegeven de vele verzekeringsagenten die ons nieuwkomers benaderden.'

Ondanks dat het woonoord bewaakt wordt, lopen er verkopers van verzekeringen in en uit zonder de privacy van de gezinnen te respecteren. 'Dan lag ik aan het eind van de middag met mijn zoontjes op bed en stond er opeens een verkoper in de kamer. Ik was niet eens verbaasd: er kwam zoveel tegelijkertijd op me af.' Zo glippen er meer handelaren met hun waar naar binnen: verkopers van potten en pannen hopen goede zaken te doen, terwijl ze weten dat het woonoord een centrale keuken heeft.

In woonoord De Schattenberg zijn naast Indische KNIL-gezinnen ook de gezinnen van Indonesische en Molukse veiliggestelde KNIL-militairen gehuisvest. Het gaat om inheems-Indonesische militairen die voor de Nederlandse Inlichtingen en Veiligheids Groep (IVG) en de Netherlands Farces Intelligence Service (NEFIS) hebben gewerkt en wier namen op een zwarte lijst van de Indonesische overheid staan. In totaal zijn 52 gezinnen, waaronder 35 Molukse en zeventien Javaanse, Menadonese, Soendanese, Timorese en Chinese veiliggestelden en hun gezinsleden, met twee transporten naar Nederland overgebracht.

De Javaanse korporaal Sangidi behoort tot de militairen die Soekarno in december 1948 gevangen namen. Samen met zijn gezin is hij in het najaar van 1950 in het holst van de nacht uit de haven van Jakarta vertrokken zonder afscheid van familie te kunnen nemen. Pas wanneer de ss Ranchi op volle zee is, mogen de zes gezinsleden aan dek komen. Dochter Lasmi Sangidi herinnert zich dat de veiliggestelde gezinnen in een aparte ruimte eten, strikt gescheiden van de Indische KNIL-gezinnen, die Nederlandse staatsburgers zijn. Bij de eerste kennismaking met Indische medepassagiers hoort ze iemand zeggen: 'Wat doen die inlanders hier? Die kunnen niet eens met mes en vork eten.'

68

69

Na aankomst in Amsterdam wordt het gezin Sangidi ondergebracht in contracthotel De Schelp in Zandvoort, dat al vanaf de komst van de eerste oorlogsevacués in 1946 dienst doet als tijdelijke opvang.

'Het hotel was gebouwd in een U-vorm en beschikte over veel kleine kamers. Alle gezinnen aten gezamenlijk in de grote eetzaal. Terwijl we aan boord rijst geserveerd kregen, hadden we nu voor het eerst te maken met stampot, aardappelen en haring. En beschuit, wat ik heerlijk vond.'

Het plan van Lasmi's vader is om na een kort verblijf in Nederland naar Nieuw-Guinea te vertrekken. Hoewel hij geen Nederlands kan lezen, heeft hij een afschrift van een vertrouwelijke brief van het ministerie van Uniezaken en Overzeese Rijksdelen ontvangen, waarin wordt voorgesteld om 'in Nederland te bewerkstelligen dat korporaal Sangidi zich t.z.t. kan vestigen in Suriname of Curaçao.' Ondertussen vindt zijn dochter, die goed Nederlands spreekt, haar eigen weg in het grote contractpension aan zee en doet ze regelmatig boodschappen voor veel vrouwelijke bewoners. 'Mijn broer, zusjes en ik vonden het geweldig in De Schelp, waar regelmatig dansoptredens waren van oudere Indische meisjes.'

In contrast met de opvang in barakkenkampen en contracthotels worden sommige KNIL-militairen en hun gezinnen in landhuizen gehuisvest, die door de eigenaren tijdelijk worden verhuurd aan de Dienst Maatschappelijke Zorg. Zo sluiten de eigenaren van Huize De Oldhorst in Oldebroek, Mathilde Elisabeth gravin van Limburg Stirum en Frederik baron Tuyll van Serooskerken, een contract af voor de exploitatie van hun buitenhuis als opvangcentrum. In het neo-classicistische landhuis bevinden zich drie grote badkamers, waar de bewoners dagelijks gebruik van mogen maken. Wanneer de timmerman van de plaatselijke aannemer gadeslaat dat de mooie dochters van een Indisch gezin meerdere malen per dag douchen, zoals ze dat in hun geboorteland gewend waren, boort hij een kijkgaatje in het plafond van de badkamers. Alleen enkele inwoners van Oldebroek zijn hiervan op de hoogte.

72

73

Ook in kasteel Ter Borch in Roosteren, een laat-negentiende eeuwse gebouw met twee door knobbelspitsen bekroonde hoektorens, worden Indische gezinnen opgevangen. En de gegoede familie Huner stelt een beheerder aan in haar villa Nieuw Rijksdorp in Wassenaar voor de dagelijkse zorg voor Indische gezinnen. Nieuw Rijksdorp is een plaatje: in het fraaie neo-classicistische pand zijn bij de bouw in 1895 plafondschilderingen en cassetteplafonds aangebracht. Op de begane grond bevinden zich de gemeenschappelijke eetzaal en de kamers van de pensionbeheerder. In de kamers op de etages en op de zolder zijn gezinnen ondergebracht.

Opvang voor KNIL-gezinnen is er eveneens in de buitenplaats Groot Leerust in Warmond, voluit N.R.V. Watersportcentrum Groot Leerust, en Huize De Braacken in Vught, waar Francisca van Gestel en Andreas Lapré tijdelijk met

hun ouders zijn gehuisvest, tezamen met ruim vijftig ander Indische gezinnen. De maaltijden, die op de kamers worden genuttigd, kunnen niet altijd op waardering rekenen: de spruitjes zijn te lang doorgekookt en de rijstepap wordt als verspilling van de rijst beschouwd.

73

74

Terwijl hun vaders binnenskamers hun onvrede over de verplichte inhouding op hun netto maandloon ventileren, bloeit er iets moois op tussen Andreas en Francisca. Toch hangt er een schaduw over de komst van de familie Van Gestel: Binti Bada Rudin, de oma van Francisca, is gedwongen achtergebleven in Indonesië vanwege haar zwakke gezondheid. Precies een jaar na het gedwongen vertrek van haar gezin overlijdt ze van verdriet.

In Huize Geerestein in Woudenberg zijn zeven grote Indische gezinnen geplaatst. Het witgepleisterde landhuis, dat zich op een bosrijk terrein van 170 hectare bevindt, is vanwege leegstand door de adellijke familie Hooft verhuurd aan de gemeente. Voor de tijdelijke exploitatie van het landhuis is een bijzondere constructie in het leven geroepen: het Hollandse echtpaar Verweij, dat ook een contractpension in Noordwijk aan Zee beheert, heeft een contract met DMZ gesloten voor het uitbaten van Geerestein en stelt een beheerder aan. Als hoofd van de huishoudelijke staf wordt de ervaren Geertruida van de Wetering aangesteld. Haar dochter, de twintigjarige Harrier, bezoekt Geerestein regelmatig.

'Mijn moeder had een zware dagtaak aan het aansturen van de vijf werkmeisjes, die kookten en schoonmaakten', vertelt ze. 'Er heerste een gezellige sfeer en ik had erg leuk contact met de Indische kinderen. Wanneer ik binnenkwam, liep ik door de statige hal naar het kantoor van beheerder Thijssen om op mijn moeder te wachten.'

74

75

"Jetje, zet even een plaat op!, riepen de kinderen dan vanaf de trap, waarna ik een 45-toeren plaat op de pick-up legde, meestal "Send me the pillow chat you dream on".'

De bewoners van Geerestein, die de maaltijden gezamenlijk in de eetzaal nuttigen, hebben er veel vrijheid: ze mogen af en toe zelf koken en in de kelder van het huis bevinden zich de douches, die dagelijks gebruikt mogen worden. In de hal worden regelmatig feestjes gegeven en met de feestdagen wordt een grote kerstboom opgetuigd. Door het intensieve contact mee de gezinnen 'verindischen' moeder en dochter Van de Wetering enigszins. Geertruida noteert Indische recepten in een schriftje en bedient zich steeds meer van Maleise woorden en uitdrukkingen zoals "*Soedah, al dan*" (laat maar). Op een ochtend ziet Harrier hoe een van de moeders haar zieke kind *ceroh*t (De rug masseren met een verwarmde koperen munt). Ze heeft veel contact met het gezin van de Indische onderwijzer Charles Frans, met wie ze regelmatig fietstochtjes maakt.

75

76

Zo prettig is het onderlinge contact dat de pasgeboren baby in het gezin naar haar vernoemd wordt.

Een enkele keer is er lichte paniek, wanneer uitbater Verweij te laat is met het verstrekken van het huishoudbudget. Op alle kamers, die voorzien zijn van hoge plafonds, zijn potkachels geïnstalleerd, waarvoor wekelijks kolen geleverd moeten worden. Wanneer de kolenboer weigert te leveren vanwege een openstaande rekening schiet Harriets moeder het geld voor. Ze overziet de dagelijkse inkoop voor de maaltijden, waarbij nasi goreng en hachee afgewisseld worden. Op zondag bereidt ze in afwachting van de pater de mis voor door in de grote eetzaal een tafel met witte lakens af te dekken. Tot de bewoners van Geerestein behoort ook het gezin Duffels, dat vanuit woonoord De Pieterberg in Westerbork met haar zeven kinderen naar Woudenberg is overgebracht. Voor de jonge kinderen is de omgeving een paradijs: ze hebben de omvangrijke tuin, waaraan het 'Grand Canal' grenst, als speelplek.

Toch herinnert Sylvia Duffels zich de opvang als vrij armoedig. 'Het landhuis op zich is een mooi gebouw, maar omdat er allemaal grote gezinnen woonden, was het flink inschikken. Samen met twee zusjes sliep ik op zolder, terwijl onze ouders met de jongste kinderen op één kamer sliepen.'

Ze beschrijft Geerestein als 'een groot Indisch dorp': 'Er was weinig contact mee de lokale bewoners van Woudenberg, maar we hadden het gezellig met elkaar: we klommen in de bomen, bouwden hutten en lonkten een beetje naar

elkaar. We hebben een keer een tafeltennistoernooi in de hal gehouden en zijn ook een dagje uit geweest naar Noordwijk en het bloemencorso in Lisse. Dat was op uitnodiging van mijnheer Verweij en zijn vrouw, die erg prettig in de omgang waren.' Ook Roos Frans koestert mooie herinneringen aan de anderhalf jaar dat ze er met haar familie gewoond heeft. 'We schaatsten op de vijver en zochten eikeltjes in het bos, die we aan de boeren in Woudenberg verkochten.'

Geen van de kinderen was zich er destijds van bewust dat de vaders maandelijks vijfenzeventig procent hun netto maandloon moesten afdragen als bijdrage in de opvangkosten. Dat geldt overigens ook voor de Nederlandse bevolking. 'Toen we een keer met een groepje kinderen van terugfietsten van een dagje uit, moesten we uitwijken voor een Hollands echtpaar. "Jullie denken hier alles maar te kunnen doen!", beten ze ons toe. "Jullie vreten ons de kleren van het lijf!"

De autochtone Nederlandse bevolking is ervan overtuigd dat de repatriëring op kosten van de Nederlandse belastingbetaler plaatsvindt. De term 'repatriëring' impliceert dit ook, maar wordt oneigenlijk gebruikt: de duizenden Indische gezinnen zijn immers niet teruggekeerd naar hun 'patria'. Ze hebben hun geboorteland gedwongen moeten verlaten en worden aangeslagen voor de kosten voor kleding, voeding en tijdelijke huisvesting. Uit angst voor de strenge regelgeving en financiële verplichtingen waarmee ze geconfronteerd worden, doen ze het zwijgen ertoe.

Inmiddels is op basis van een herberekening, die ambtenaren op het ministerie van Financiën gemaakt hebben van de hoogte van de verplichte bijdrage van de gezinshoofden, besloten de norm van 75 procent te verlagen tot zestig procent. De daaraan gekoppelde dagprijs per persoon die beheerders uitbetaald krijgen, wordt verlaagd naar f3,50. Op grond van gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek blijkt echter dat de kosten voor huisvesting en zorg niet meer dan 55 procent van een gemiddeld netto maandsalaris beslaan. Toch handhaaft minister Lieftinck de norm van zestig procent met als motivering: 'Dit percentage ligt boven het resultaat van het onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek, doch ik meen dit hogere percentage te moeten handhaven als prikkel voor de betrokkenen om de opvangcentra, woonoorden e.d. te verlaten en zelf onderdak te zoeken.'

Zelf onderdak zoeken is echter onmogelijk vanwege de heersende woningnood. Desondanks houden medewerkers van de Dienst Maatschappelijke Zorg

rekening met naderende zelfstandige huisvesting en stellen ze hiervoor een zogeheten schuldbrief op: 'De gerepatrieerden moeten bij het verlaten van een opvangcentrum of contractpension, waarin zij door de Dienst tijdelijk gehuisvest zijn geweest, een schuldbekentenis tekenen tot een bedrag, gelijk aan het verschil tussen de door de gerepatrieerden ingevolge de 60%-regeling betaalde bijdrage en de werkelijke verzorgingskosten. De schuldbekentenis vervalt na vijftien jaar.'

77

78

Door de schuldbrief te ondertekenen verplichten gezinshoofden zich tot het maandelijks aflossen van de restschuld. Bij het in gebreke blijven, volgen strafrechtelijke maatregelen. De nood voor opvang van ontheemde gezinnen blijft onverminderd hoog, zoals ook gemeld wordt in het Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk:

'Er zijn momenten geweest, waarop geen mogelijkheid meer aanwezig werd geacht om de zich aan boord van steeds maar binnenlopende schepen bevindende dakloze gezinnen een enigermate verantwoord tijdelijk onderdak te verschaffen. [...] Hotels en pensions lenen zich nu eenmaal niet voor bewoning door gezinnen en zeker niet wanneer het verblijf daar van langere duur moet zijn.' Eind 1950 heeft DMZ accommodatie in vijftig voormalige DUW- kampen geregeld en contracten met ruim vierhonderd hotels en pensions gesloten.

Vanwege het gebrek aan opvangruimte wordt in het Friese dorp Langweer het hotelschip De Alve Marren in gebruik genomen. De hotelboot, die op het droge ligt, wordt geflankeerd door het beurtscheepje Happy Holiday en een Zeeuwse tjalk genaamd De Drie Gezusters.

'Mijn vader wilde heel graag iets betekenen voor de Indische repatrianten en heeft de drie schepen toen beschikbaar gesteld,' memoreert Piet Boertjens. 'De inrichting ervan was vrij primitief, vandaar dat het in de strenge winter van 1950 zware omstandigheden waren. Ik kan me nog een Indische vrouw herinneren die zei: "A doe, zo koud ja, mijn vel wordt kip".' Contactambtenaar Piet van der Wal herinnert zich dat eigenaar Cor Boertjens 'gek was met de Indische mensen': 'Hij wilde niets verdienen aan de opvang. In het hotelschip bevond zich een eetzaal, waar de families gezamenlijk aten.'

Kok Frans Huygens krijgt van de bewoners onderricht in het bereiden van nasi goreng. Om het de gasten nog meer naar de zin te maken vertoont Van der Wal er met gehuurde apparatuur bioscoopfilms. Hij doet er alles aan om het de mensen zo goed mogelijk naar de zin te maken.

'Toen de lente aanbrak, wilden de mensen daar niet meer weg, maar op een dag werd een van de vrouwen in het sanatorium opgenomen. Toen een slecht geïnformeerde journalist schreef dat er tuberculose was uitgebroken op De Alve Marren moesten de schepen twee weken later ontruimd worden en diende ik de bewoners elders onder te brengen. De mensen zijn er huilend weggegaan.'

Voor de contactambtenaren van DMZ is het vaak improviseren. 'Ons werd opgedragen om het pensionbezoek onderling af te wisselen om te nauwe contacten met de beheerders te voorkomen. Het was mijn taak om zakgeld uit te delen aan mensen die nog geen baan hadden, voor hen te bemiddelen bij het arbeidsbureau en zestig procent van de nettosalarissen van de bewoners die werk hadden, te innen. Die regel vond ik onbillijk: sommigen beschikten over veel spaargeld en werden door de eis van zestig procent afdracht over alle bronnen van inkomsten extra belast. Onderling was er dan in contractpensions haat en nijd tussen de bewoners.'

79

80

Ook tussen de pensionbeheerders en de tijdelijke gasten botert het niet altijd. Korporaal bij de Koninklijke Luchtmacht Alexander Bloem tekent samen met zijn echtgenote Jacqueline protest aan bij de kwaliteit van de huisvesting en zorg. Als gevolg daarvan maken ze een gang langs maar liefst vijf contractpensions. Voor zijn vertrek was Bloem ervan op de hoogte dat hij bij de Koninklijke Land- macht in Nederland geen enkele kans op promotie maakte. Om die reden is hij van het KNIL overgegaan naar de Militaire Luchtvaart, waarvoor hij een extra opleiding heeft moeten volgen. Wanneer het rooms-katholieke echtpaar op 24 december 1950 aan boord van het Ierse stoomschip Cameronia in Rotterdam aankomt, is een contracthotel in het Limburgse Simpelveld de eerste halte. De opvang is in alle opzichten kil: omdat er bespaard wordt op energiekosten, zitten de gasten in de winterse kou. Daarbij komt dat er slechts één per week kort gedoucht mag worden; vaker baden betekent bijbetalen plus dat het licht in de kleine kamers om tien uur 's avonds

uit dient te zijn. Het avondeten bestaat voornamelijk uit erwtensoep. Voor een tweede portie moet betaald worden.

'Limburg mocht dan aangeprezen worden als "de meest gastvrije provincie van Nederland, maar die ervaring hebben wij absoluut niet,' merkt Jacqueline Bloem-Kouthoofd op. Ze accepteert de situatie niet.

80

81

'Veel Indische medebewoners deden er het zwijgen toe, zo van *soedah*.

Dat zal wel typisch Indisch zijn in de zin van bescheiden en beleefd, maar ik hield mijn mond echt niet. De spreekwoordelijke druppel op de gloeiende plaat was dat ik badwater met stukjes kalk overhandigd kreeg om mijn baby in te baden. Toen ik opmerkte dat dat onhygiënisch was, beet de pensionhoudster me met haar handen in de zij toe dat ik niet wist waar ik het over had. We wilden daar zo snel mogelijk weg, maar we wisten niet waar we naar toe moesten bellen. De pensionhoudster wilde ons ook niet meer over de vloer hebben.'

Het echtpaar neemt zelf contact met de Dienst Maatschappelijke Zorg en wordt overgeplaatst naar Valkenburg. 'Gelukkig maar, want het was iedere avond huilen in bed. Mijn man zei dan: "Jij wilde toch zo graag naar Nederland?" Maar dat kwam door de bersiap-tijd toen je niet meer wist wie je vriend en wie je vijand was. We werden toen omsingeld door gewelddadige extremisten, vandaar dat ik daar niet langer wilde blijven. Mijn man geloofde echter sterk dat de situatie weer als vanouds zou worden en is met grote tegenzin uit Indonesië vertrokken.'

81

82

In Valkenburg verblijft het jonge gezin in een kamertje in het bijgebouw van een hotel-café waar alleen een tweepersoonsbed in past en waar de verwarmingsbuizen langs het bed lopen. 'Her was dus geen volwaardige hotelkamer, terwijl we wel het volle pond moesten betalen. Toen mijn ouders hun eerste kleinkind kwamen bekijken, konden ze tegen betaling in het pension overnachten en ontbijten. Reken maar uit hoeveel winst de eigenaar heeft gemaakt.'

Na een korte periode wordt Alexander Bloem naar Nijmegen overgeplaatst en komt het jonge gezin vanwege besparing op de reiskosten terecht op camping De Woeste Hoogte in Hoenderloo.

'Bij aankomst geloofde ik mijn ogen niet,' merkt Jacqueline Bloem op. 'Er lagen rieten matjes op de lemen vloer en we zaten op campingmeubilair. Op vrijdagavond schoven we aan voor het avondeten, maar het ontbreken van vlees werd niet gecompenseerd door vis of een gebakken ei. Toen ik daar iets over zei, werd ik uitgelachen. Zelfs de contactambtenaar van DMZ verdedigde de pensionhouder. "Jullie laten je gewoon bedonderen", heb ik tegen alle bewoners gezegd. "Je wordt te kort gedaan terwijl je de volle mep moet betalen". Mijn man heeft vervolgens een brief geschreven aan mevrouw Spoor, de weduwe van generaal Spoor, die Indische KNIL-gezinnen bijstond. Vrijwel meteen daarna zijn we overgeplaatst naar Velp.'

Weduwe Mans Spoor-Dijkema houdt op verzoek van staatssecretaris Fockema Andrea van het Ministerie van Oorlog kantoor in Den Haag, waar ze klachtenbrieven van KNIL-gezinnen in behandeling neemt en vervolgens het contractpension in kwestie inspecteert. Ze weet misstanden op te sporen, veroorzaakt door pensionbeheerders die alleen op eigen gewin zijn. Door haar ingrijpen wordt het gezin Bloem opgevangen door het echtpaar Kleinstarink dat contractpension 'Over-Akker', een villa met vijftien kamers, beheert. Meerdere Indische gezinnen en twee oudere Nederlandse echtparen zijn er ondergebracht.

'De zorg in Velp was ronduit fantastisch,' herinnert Jacqueline Bloem zich. 'We aten in onze eigen kamer en werden er als mens behandeld. Er was een klein fonteintje bij de kamer, maar als we wilden douchen, namen we de trolleybus naar het badhuis in Arnhem. De meeste huizen uit Nederland beschikten immers niet over een badkamer.'

82

83

Annie Kleinstarink is de dochter van het beheerdersechtpaar en helpt mee in het contractpension wanneer ze thuiskomt van haar werk als secretaresse op een notariskantoor. 'Ik ben even oud als Jacqueline Bloem, maar we spraken elkaar aan met "mevrouw," vertelt ze. 'Dat waren destijds de omgangsvormen. We gingen goed met elkaar om. Mijn ouders en ik beschouwden Indische

mensen niet als vreemden, maar als gelijken. We probeerden alle gezinnen bij te staan.'

Wanneer korporaal Bloem op de luchtmachtbasis in Soesterberg wordt geplaatst, verhuist het gezin naar een contractpension in Baarn, dat door een moeder en zoon wordt gerund.

'Het was een groot hotel, waar we terechtkwamen in een ruime kamer en waar redelijk goed eten werd geserveerd. We hebben jarenlang in de schuld gezeten om de restschuld voor de opvang plus de kleding- en meubelvoorschotten af te lossen, maar we hebben het overleefd,' merkt Jacqueline Bloem gelaten op. 'Ik heb zoveel moeten accepteren wat tegen mijn principes en manier van leven inging. Ik heb ermee moeten leren leven.'

Ze is stellig in haar mening: 'De meeste Nederlandse pensionhouders waren totaal niet voorgelicht over de Indische Nederlanders en het feit dat er onderlinge verschillen waren: er waren Indo's die een puur Hollandse opvoeding hadden genoten en anderen die *petjoh* (Mengtaal tussen Maleis, Javaans en Nederlands) spraken en zich meer verwant voelden met de inheems-Javaanse cultuur, dus er was helemaal geen sprake van een eenvormige, homogene groep.'

Steeds langer laat eigen huisvesting op zich wachten: vanwege de woningnood weigeren gemeentes hun toewijzingsbeleid mede te laten bepalen door de provinciale DMZ-inspecteurs. De autochtone bevolking heeft immers voorrang. Door gebrek aan doorstroming dreigt de situatie in de woonoorden en contractpensions onhoudbaar te worden. Voor minister Teulings is het reden om via de Wet Huisvesting Gerepatrieerden in te grijpen in het gemeentelijk huisvestingsbeleid. Het wetsontwerp legt een lange weg af door het parlement en wordt met een nipte meerderheid van stemmen aangenomen. Op basis van de wet kan de overheid gemeentes dwingen Indische repatrianten te huisvesten.

83

84

In gemeentes die onvoldoende huisvesting beschikbaar stellen, kunnen woningen gevorderd worden. Als tegenprestatie krijgen gemeentes extra woningcontingenten toegewezen: ze kunnen meer woningen met subsidie van het rijk bouwen dan voorheen is toegezegd.

Dat deze ingrijpende maatregelen extra wachttijden voor de autochtone bevolking tot gevolg hebben, is volgens Teulings 'acceptabel': autochtone woningzoekenden beschikken immers doorgaans al over woonruimte en repatrianten niet.

De Wet Huisvesting Gerepatrieerden treedt per 1 januari 1951 in werking en bepaalt dat het 'verblijf in pensions van zo kort mogelijke duur dient te zijn, opdat de gezinnen een plaats in de gewone Nederlandse samenleving krijgen.'

Baarn is een van de gemeentes die het verschil maken: de gemeenteraad heeft in samenwerking met de stichting Pelita in november 1950 besloten om acht woningen te bouwen in de Gruttostraat. Als bijzonder kenmerk hebben deze woningen een bruinrood gevelsteentje naast de deur met de beeltenis van een olielampje. In totaal bouwt Pelita in meerdere gemeentes vierhonderd woningen uit eigen middelen. *Als beschermvrouw van de stichting is koningin Juliana haar moeder Wilhelmina opgevolgd en valt haar de eer ten deel om een van de acht woningen in Baarn symbolisch te openen en de Indische bewoners welkom te heten.*

84

85

In de loop van 1951 arriveren ook Indische gezinnen in Nederland van wie de gezinshoofden tot het civiel overheidspersoneel onder Nederlands bestuur behoorden. Door een beroep te doen op de zogeheten Garantiewet Burgerlijk Overheidspersoneel Indonesië van 1 mei 1950 - waarin een vrije overtocht naar Nederland wordt gegarandeerd - arriveert het gezin Rijkschroeff op 18 januari 1951 met het Engelse troepenschip ss Ranchi in Amsterdam.

Vader Karel Rijkschroeff is in Jakarta als hoofdcommies op het Departement Sociale Zaken werkzaam geweest, maar heeft het besluit genomen om voorgoed naar Nederland te vertrekken. Ondanks het aanbod van de directeur van het Departement om hem tot kantoorhoofd te benoemen plus het vooruitzicht van een eigen auto als hij bereid was het Indonesisch staatsburgerschap aan te nemen.

Ferry Rijkschroeff, de oudste van de acht kinderen, is in het schooljaar van 1950 net een beetje geacclimatiseerd op de HBS en wil helemaal nier weg. 'Maar al snel begreep ik dat mijn vaders beslissing de beste was vanwege de onzekere

toekomst in Indonesië, hoewel we als Indische Nederlanders niet welkom waren in Nederland. Premier Drees had toch immers beweerd dat we "beter af waren in Indonesië?"

Bij de tussenstop die de Rang maakt in Port Said krijgen de opvarenden op alfabetische volgorde kleding uitgereikt. 'Netjes wachtten we op onze beurt, maar toen bleek er vrijwel geen warme kleding meer over te zijn. De jongste kinderen kregen een soort ketelpakje uitgereikt. Ik nam me voor dat me dit niet nog eens zou overkomen.'

85

86

Bij aankomst in Nederland wachten een mok warme chocolademelk en een appel. Met een etiket met letter 'B' om de nek, die de betreffende bus aangeeft, vertrekt het gezin naar een onbekende bestemming. Het wordt kasteel De Zwaluwenburg in Elburg, waar meerdere Indische gezinnen verblijven. Het gezin Rijkschroeff wordt in één kamer met vijf stapelbedden en een potkachel ondergebracht, hetgeen in strijd is met de voorschriften van DMZ. Ferry heeft slechte herinneringen aan het eten. Van zijn vader krijgt hij de opdracht om het goede voorbeeld te geven door de geserveerde zuurkoolstamppot met repen gekookt wit spek enthousiast te nuttigen. 'Ik at het met lange tanden, alleen omdat het me opgedragen werd, maar prompt moest ik overgeven.' Twee maanden later lukt het Karel Rijkschroeff om zijn gezin te laten overplaatsen naar Scheveningen met het oog op de HBS-opleiding van de twee oudste kinderen. 'Mijn vader gebruikte mijn zus en mij als "krik" om weg te komen. DMZ wilde me naar een ambachtsschool sturen, maar toen mijn vader vasthield aan de HBS-opleiding kreeg hij de keuze tussen Arnhem en Den Haag. Uiteraard koos hij voor Den Haag en werd de nieuwe halte Huize Crescendo in Scheveningen.'

In dit contractpension op het Seinpostduin 15 krijgt het gezin twee kamers toegewezen. Ferry slaapt in de kelder, in een klein hokje naast de verwarmingsketel.

'Daar kon ik rustig studeren omdat het licht in de eetzaal na negen uur uitging. Ik was er blij mee, maar heb er mijn ogen bedorven door de slechte verlichting.'

86

De dagelijkse kost bestaat uit Hollands eten met eenmaal per week rijst met haché. 'Wij kinderen aten beneden in de eetzaal, onze ouders bleven op de kamer. Omdat er altijd hetzelfde eten werd voorgeschoteld, kookten ze zelf stiekem rijst op een Aladdin.' Wanneer de kamer twee keer per week wordt schoongemaakt door de werkster, verbergt het gezin de petroleumkachel in de kast. 'Mijn vader betaalde dit extra eten zelf, terwijl hij ook nog eens alle distributiebonnen verplicht moest inleveren bij de eigenaar. Eens per week mochten we beneden douchen. Een douchemuntje gaf recht op tien minuten. En dat terwijl we in Indië gewend waren om tweemaal daags te baden met een *gajong* (opgiet kan).'

Van DMZ ontvangt de pensionbeheerder een dagvergoeding van 35 gulden voor de tien gezinsleden. Daarbij is de pasgeboren baby inbegrepen.

'De kosten voor de dagvergoedingen plus de verstrekte kleding- en meubelvoorschotten zijn teruggevorderd toen we naar een eigen woning verhuisden', licht Ferry toe. 'Toen mijn vader na lang solliciteren een baantje bij het Ministerie van Oorlog kreeg, diende hij de schuld in "paiementen" terug te betalen. Dat klinkt chiquer dan "maandelijkse schuldbedragen."

Als voormalig hoofdcommies kan Karel Rijkschroeff tegen een veel lager salaris in de rang van schrijver aan de slag. 'Mijn vader was al lang blij: hij kon aan de slag op zijn 43ste. In die tijd was je op je veertigste al uitgerangeerd. Hij heeft nooit verteld welk bedrag hij maandelijks moest aflossen, maar mijn ouders hebben het financieel erg moeilijk gehad. Er is er maar één die schatrijk is geworden van het contractpension en dat is de eigenaar zelf.'

Het grote woonhuis op het Seinpostduin wordt uitgebaat door voormalig groente- en fruithandelaar De Rijk, die zich aangemeld heeft voor een contract met de overheid. Hij is het directe aanspreekpunt voor de contactambtenaar van DMZ; met het gezin Rijkschroeff onderhoudt de ambtenaar geen contact.

'De indruk die ik had, was dat de ambtenaar van DMZ samenspande met de pensioneigenaar. Dat zeg ik met de kennis van nu, want destijds keek ik slechts toe en bemoeide me nergens mee. Ik moest me toch aanpassen?'

Op de HBS staat Ferry er alleen voor. Hij voelt zich ongelukkig in de kleding die hij in een boerenwinkel in Oldebroek uitgereikt heeft gekregen: een zomerjack en een jongenskostuum.

Conform de richtlijnen voor de Standaarduitrusting voor Gerepatrieerden had hij meer kledingstukken uitgereikt moeten krijgen:

1 korte broek, 2 blouses, 2 stel winterondergoed, 2 stel zomerondergoed, 2 pyjama's, 3 paar kousen (w.o. sportkousen), 2 paar schoenen, 1 wollen trui en 1 wollen shawl.

'Vooral die plusfours vond ik vreselijk, maar goed, ik had het steenkoud,' merkt Ferry op. Op weg naar school wordt hij door arbeiders uitgescholden voor hindoe, opvreter en Indonesiër. Terwijl alle andere Indische jongens een klas teruggezet worden, weigert hij hier gehoor aan te geven. Op de eerste schooldag wordt hij door de leraar wiskunde voor het bord geroepen, die hem neerbuigend behandelt. Ferry beantwoordt de opgave feilloos, maar omdat hij bij andere vakken teveel achterstand heeft opgelopen in de gemiste maanden moet hij het schooljaar toch overdoen. 'Uiteindelijk heb ik met goede cijfers eindexamen gedaan, maar ik wist helemaal niet dat er zoiets als een studiebeurs bestond. Achteraf beschouwd had DMZ deze informatie toch kunnen verstrekken? Ik had scheikunde willen studeren, maar met al die inhoudingen op zijn salaris had mijn vader daar de middelen niet voor. Ik ben toen gaan werken en deed in de avonduren de studie actuariaat. Mijn zus Winny en ik droegen ons salaris af aan onze ouders zodat de schuld aan de overheid sneller af gelost kon worden en we het allemaal beter zouden krijgen. "Niet klagen, maar dragen" was het motto bij ons thuis.'

Van overheidswege wordt benadrukt dat de nieuwkomers 'zich zo Nederlands mogelijk dienen te gedragen om geaccepteerd te worden. Assimilatie is het kernbegrip, zoals verwoord wordt in de voorlichting die het CCKP geeft. In overleg met de Coördinatiecommissie voor Gerepatrieerden is besloten dat de rechtstreekse uitvoering van gezinszorg en -hulp gedelegeerd wordt aan het CCKP. Speciaal aangestelde maatschappelijk werksters onderhouden daarvoor individueel contact met gerepatrieerde gezinnen. In de woorden van het CCKP is de maatschappelijk werkster het 'oog en oor van de gerepatrieerde gezinnen, de geestelijke verzorging, de administrateurs van DMZ en de plaatselijke comités'.

De voorlichting is nodig 'totdat de gerepatrieerde zijn weg in de Nederlandse samenleving gevonden heeft'. De taak van de overheid (begeleiding van gerepatrieerden door ambtenaren van DMZ, de DUW, arbeidsbureaus en gemeentelijke diensten) zal daarbij eerder eindigen dan die van het CCKP, omdat 'de Nederlandse instanties, welke vaak volkomen vreemd staan tegenover de Indische mentaliteit, op haar beurt voorlichting behoeven, die juist het CCKP haar middels voorlichters en sociale werksters wil bieden.'

Het CCKP vervult dus een uitvoerige taak, waarbij ook een beroep wordt gedaan op begrip en compassie van de Nederlandse bevolking. Een geslaagde assimilatie komt immers van twee kanten, zo verzekert het CCKP de Nederlandse bevolking in circulaire:

'De gerepatrieerde moet zelf voelen, dat hij deel uitmaakt van onze samenleving; hij moet weten: ik ben een van hen! IK HOOR ERBIJ! Dit trots besef, dit ingelukkige gevoel kan geen omscholing, geen voorlichting alléén hem geven, dit kan alleen een ander mens hem geven, een lid van die samenleving, die hem ziet als medeburger, als zijns gelijke. De omscholing en de voorlichting hebben hem aan de poort gebracht; hij moet zelf een stap doen om binnen te gaan, maar hij zal die stap alleen zetten, als een medemens hem de hand reikt.' Voor het slagen van de 'aan- en inpassing in de Nederlandse samenleving' is een absoluut vereiste dat 'elke, mogelijk vroeger in Indonesië gegolden hebbende, onderscheiding in ras of huidskleur radicaal wordt uitgebannen'. Dat is ook de reden dat het Centraal Comité weigert samen te werken met het Indo-Europees Verbond: 'Een dergelijke onderscheiding brengt onvermijdelijk mee dat zij, die zich in een of andere, niet volledig Nederlandse, groepering indelen, zich achteruitgezet slachtoffer gaan voelen. De schadelijke gevolgen daarvan zijn dat de assimilatie wordt afgeremd.'

Het voorkomen van discriminatie op grond van huidskleur kan echter niet per circulaire afgedwongen worden. Daarnaast gaat de berichtgeving in Nederlandse kranten over het verschijnsel 'repatriëring' met name over de grote financiële impact van de komst van de grote groep ontheemden en de hulp die zij ontvangen; over de moeite die ze hebben met het Nederlandse klimaat, het aanpassen aan de maatschappij en de Nederlandse keuken én over de afkeer die Nederlanders 'van de geurtjes van de Indische keuken hebben'. Ondanks de oproepen tot menslievendheid en begrip van het CCKP geeft de Nederlandse bevolking de nieuwkomers op verschillende manieren te verstaan

dat zij zich gewoon aan de Nederlandse gebruiken moeten aanpassen. Van de verplichte maandelijkse afdracht door de Indische gezinshoofden en het schuldbedrag aan de overheid wordt geen melding gemaakt.

Het verplicht aanpassen valt het Indische eenoudergezin Geenen erg zwaar: oorlogsweduwe Claire Geenen-Chevalier is met haar twee zonen en twee dochters bij aankomst in contracthotel café-restaurant Beatrix in Berg en Dal ondergebracht. De veertienjarige Ronny moet samen met zijn broer op de onverwarmde zolderkamer slapen.

'We hadden het zo koud dat ik tegen mezelf zei dat ik beslist niet in Nederland zou blijven. Het eten was erbarmelijk: we kregen met water aangelengde soep, waarschijnlijk omdat de keukenstaf niet genoeg had bereid of omdat ze probeerden geld te besparen. Alle gezinnen hebben daar honger geleden, vandaar dat ze stiekem op petroleumstelletjes op hun kamers gingen koken, wat natuurlijk brandgevaarlijk was. Veel volwassenen hebben geklaagd over de behandeling door de pensionbeheerder.'

De klachten hebben effect: na enkele maanden wordt het gezin Geenen overgeplaatst naar een contractpension aan de Groesbeekseweg in Nijmegen. Het herenhuis ligt tegenover de rooms-katholieke Sint Annakerk.

'Op de eerste zondag na aankomst ging ik naar de dienst,' vertelt Ronny. 'Ik was toen nog erg katholiek en ging op de vierde rij vooraan zitten. Tijdens de dienst kwam een collectant langs, die me op de schouder tikte. Toen ik opkeek, zei hij dat ik een gulden moest betalen. Ik vroeg hem waarom. Het kwam erop neer dat de plaats waar ik zat, een gulden kostte. Toen ik hem zei dat ik geen geld had, werd me bevolen om achterin de kerk te gaan staan. Ik heb nooit meer een kerk bezocht.'

90

91

Na zes maanden krijgt het gezin een huisje in het Gelderse dorp Beuningen toegewezen met een zwengelpomp in de keuken en een potkachel in de woonkamer. Contact leggen met de bewoners is niet eenvoudig. 'Ze spraken een vreemde vorm van het Nederlands, wat onverstaanbaar was voor ons.'

Aangezien Claire Geenen geen inkomsten heeft als weduwe, ontvangt ze maandelijks een kleine uitkering van de gemeente Beuningen. 'Het was net

voldoende om van rond te komen, maar het was zo'n strenge winter dat we de potkachel op kolen moesten stoken. Voordat de maand voorbij was, had mijn moeder geen geld meer voor kolen, waarna de gemeente haar tien gulden extra gaf. Dat bedrag werd een paar maanden later opgeëist.'

Wanneer Ronny's moeder, die inmiddels hertrouwd is, last van reuma krijgt, wordt de dokter ontboden. 'Hij kwam samen met meneer pastoor langs en onderzocht mijn moeder, waarna hij tegen de pastoor opmerkte dat deze gelijk had: het was de straf van God omdat mijn moeder met een protestantse man was getrouwd. We hebben ze toen allebei het huis uitgeslagen.'

In alle regio's in Nederland zijn gezinnen uit Indonesië gedwongen om zes maanden of langer in een contractpension te verblijven. Er zijn uitzonderingen: zo krijgt de Indo-Afrikaanse Suzanna Schotel-Rath al na drie weken een huurwoning in het Zeeuwse Goes aangeboden. Ze is op 23 maart 1951 als weduwe met vier kinderen naar Nederland vertrokken. Haar echtgenoot Christiaan Schotel, werkzaam bij de Staatsspoorwegen, is in oktober 1945 samen met vijftien andere Nederlanders door *pelopors* (Indonesische extremisten) vermoord.

'We hadden geen enkele keuze dan naar Nederland te gaan', merkt Suzanna op. Bij aankomst werden we opgevangen in contracthotel Pax in Middelburg. Toen ik een eigen woning toegewezen kreeg, had ik als huisvrouw de zorg voor mijn kinderen. Ik heb me gewoon aangepast aan de nieuwe leefomstandigheden. Mijn Hollandse vader had me al vooraf aan het vertrek van alles verteld over ons nieuwe vaderland en de heersende gewoontes, waardoor ik me goed heb kunnen voorbereiden.'

91

92

Ze is net op tijd vertrokken naar Nederland. Wanneer duidelijk wordt dat de grote exodus van Nederlandse staatsburgers uit Indonesië blijft aanhouden, besluit de Nederlandse regering over te stappen op harde maatregelen: in april 1951 wordt bepaald dat voor repatriëring op regeringsvoorschot alleen diegenen in aanmerking komen, die familie in Nederland of uitzicht op werk hebben. Deze voorwaarden staan borg voor de classificatie 'op Nederland georiënteerd'.

'De aanvragen voor een Rijksvoorschot worden in Indonesië lokaal en centraal, niet-ambtelijk en ambtelijk, nauwgezet beoordeeld, waarbij als enig richtsnoer het reële belang van betrokkene geldt. [...] De niet-ambtelijke adviezen worden zeer zwaar gewogen. Meer waarborgen zijn niet mogelijk voor een goede behandeling van deze aanvragen om een Rijksvoorschot, waarvoor in beginsel alle Nederlanders in Indonesië in aanmerking kunnen komen', luiden de ambtelijke instructies. Degenen die niet aan deze eisen kunnen voldoen of hun overtocht niet zelf kunnen betalen - het goedkoopste tarief voor de bootreis bedraagt voor een volwassene tweeduizend gulden en voor een kind duizend gulden - worden gedwongen om in Indonesië achter te blijven.

Inmiddels is Het Witte Huis in Laren van een toeristenhotel met 25 bedden in de C-klasse een contractpension geworden.

'Mijn ouders hebben altijd hotelletje willen spelen voor hun gasten met drie maaltijden per dag,' memoreert zoon Jan Maarten Koeman. 'Het was een Indische assistent-resident die op grond van zijn goede ervaringen als verlofganger erop aan heeft gedrongen dat mijn ouders een contract met de overheid zouden aangaan om repatrianten op te vangen.'

Bij de transformatie van toeristenhotel naar contractpension worden er veranderingen doorgevoerd. 'De kok kon niet meer betaald worden, vandaar dat mijn moeder zelf ging koken. Mijn vader gaf leiding aan de staf van twee huishoudelijke medewerkers, verzorgde de inkoop en serveerde 's avonds het eten uit met zes borden tegelijk.' 'Dit voor de heer en mevrouw Koeman geheel nieuwe werk heeft een reorganisatie in de interne dienst van het hotel-pension veroorzaakt', vermeldt een reportage in het christelijke weekblad De Spiegel. 'De verzorging is eenvoudig, maar uitstekend van kwaliteit. "Uiteraard kunnen we ons natuurlijk niet die luxe permitteren, die wij gewoon waren te geven", zei mevrouw Koeman.

92

93

"Maar één ding is hetzelfde gebleven: ik blijf zorgen voor de prettige sfeer en dat is, vooral in omstandigheden als deze, van het allergrootste belang.' Een van de zes gezinnen die ondergebracht zijn in het contractpension is dat van KNIL-sergeant-majoor Pieter Renes, die zelf in de kazerne in Vught wordt gelegerd.

'We gaan terug naar Nederland en wij passen ons aan,' heeft hij zijn gezin voorgehouden. Zijn Surinaams-Nederlandse echtgenote en kinderen worden in Laren en omgeving voor Indisch aangezien, hoewel ze volledig Hollands waren opgevoed. Dagelijks schuiven alle bewoners in de eetzaal aan hun vaste tafel aan voor de maaltijden. Aanvankelijk wordt bij het ontbijt en de lunch vier sneetjes brood per volwassene gegeven en krijgen de kinderen alleen jam en pindakaas als beleg. Na een opmerking van Ena Renes tegen het beheerdersechtpaar wordt brood onbeperkt geserveerd en krijgen de kinderen ook een plak kaas.

Dochter Lucia Renes herinnert zich dat de tafel altijd keurig gedekt is voor de avondmaaltijd. 'Het Hollandse eten werd in schalen geserveerd, maar was vaak doorgekookt.'

'Tja, mijn moeder was geen keukenprinses,' reageert Jan Maarten Koeman. 'Op een bepaald moment mochten de gasten zelf koken in de keuken, dit om te voorkomen dat er stiekem op de kamers werd gekookt.'

De bewoonster van de kamer tegenover Lucia kookt wel degelijk op haar kamer. 'Ze was erg eigenzinnig en bereidde een keer babi ketjap. De geur trok door het hele huis heen. Juist toen ik een keer de gang opliep, nodigde ze me uit voor een portie die ik niet kon weigeren, zo heerlijk smaakte het.'

Lucia Renes herinnert zich ook de voorschriften in het pension: 'De bewoners deden hun eigen was in de fietsenstalling naast het huis en droogden het wasgoed achter het huis. Het gebruik van de badkamer kostte vijftig cent per keer voor de duur van tien minuten. Na gebruik moest de badkamer door de gebruikers zelf worden gereinigd. Bezoekers waren uitsluitend welkom in de conversatiezaal; voor hun consumpties moet extra betaald worden.' Ze beschrijft Het Witte Huis als 'op stand'.

93

94

'De bewoners voelden zich een beetje verheven. Mijn moeder, mijn oudste zus en ik hebben altijd gezegd dat we in een hotel met bediening woonden. Dat klinkt chiquer dan de realiteit, namelijk een contractpension.'

Zo zijn er ook bewoners van contractpensions die spreken van een pension om het tijdelijk verblijf cachet te verlenen. De namen van sommige contractpen-

sions dragen hier ook aan bij: zo heeft een pension in Gorssel de naam Man Désir gekregen. Andere Franse namen zijn Vue des Montagnes (Berg en Terblijt) en Beau Regard (Lochem), terwijl in het Noordhollandse Bergen contractpension Beau Séjour als opvang fungeert. De Indische bewoners dopen de naam al snel om tot Bau Sajoer: 'De geur van sajoer'. Officieel Maleis is de naam van het Apeldoornse contractpension Sobat Kras, wat "goede vriend" betekent naast de namen in Bahasa Indonesia van de Haagse pensions Ada Rasa ('Er is gevoel') en Rumah Bogor ('Huize Bogor'). Typisch Nederlands is de naam van pension De Hut in Vught.

In de directe nabijheid van Het Witte Huis in Laren bevinden zich drie contractpensions: Rust Wat, een langgerekte boerderij met een grote serre, waar de bewoners vaak vertoeven; Ruimzicht; en De Wilde Zwanen. Jan Maarten Koeman herinnert zich dat zijn ouders en de bewoners van Het Witte Huis de pensions onderling vaak met elkaar vergeleken.

'Ruimzicht maakte een war rommelige indruk. Soms kwam een gezin dat daar woonde, informeren of er bij ons nog plaats was. Tegelijkertijd is een lastige bewoonster bij ons, die tot ergernis van mijn ouders voortdurend hoge eisen stelde, naar een ander pension verhuisd. Verder kan ik me niet herinneren dat er problemen waren of onderlinge mot.'

Die is er wel degelijk: ruzies tussen echtparen onderling worden in de eigen kamers beslecht, zo herinnert Lucia Renes zich: 'Een van de bewoners had zijn vrouw zo mishandeld dat dit in het hele huis hoorbaar was. Er werd door niemand ingegrepen. Door de matglazen deur van de bewuste kamer zag ik die afranseling als een soort schaduwspel voor mijn ogen voltrekken.'

94

95

In contractpension De Wilde Zwanen in Laren zijn elf gezinnen van veiliggestelde Indonesische militairen vanuit verschillende locaties in het land ondergebracht, onder wie het Javaanse gezin Sangidi. In de fraaie villa met centrale verwarming voeren drie vrouwen de dagelijkse leiding: de directrice, de pensionbeheerdster en het hoofd van de huishouding annex kokkin. De gezinnen eten op hun kamer en halen eens per week de rantsoenen voor het ontbijt en de lunch in de keuken.

'Mijn moeder stuurde me op pad om van het zakgeld dat ons gezin ontving afvalvlees bij de slager te kopen', herinnert Lasmi Sangidi zich. 'Daarvan maakte ze de heerlijkste gerechten, die ze in een aparte ruimte naast de keuken bereidde.' Ondanks de strenge regelgeving in De Wilde Zwanen ervaart ze het verblijf als een prettige tijd. 'Mijn ouders waren eindelijk herenigd met de andere Javaanse gezinnen. Wij kinderen tolkten voor onze ouders, terwijl we buiten het contractpension veel contact met de dorpsbewoners hadden. Ze waren vriendelijk en ook nieuwsgierig naar onze achtergrond. Van bevriende families kregen we kleding cadeau en soms kwamen er klasgenoten van me mee-eten in het pension.'

Om zo snel mogelijk een baan te kunnen vinden, volgen de vaders dagelijks lessen Nederlands, geënt op traditionele Indonesische verhalen, terwijl de moeders en dochters eens per week handwerkles krijgen. Terwijl de kinderen zich probleemloos aanpassen, heeft de gedwongen komst naar Nederland grote gevolgen voor hun vader: korporaal Sangidi blijkt niet over te zijn gegaan naar de Koninklijke Landmacht, maar is buiten zijn medeweten uit dienst ontslagen. Directeur Jan Moora van het CCKP trekt zich het lot van de Indonesische militair aan en schrijft een vlammende brief aan het Ministerie van Uniezaken en Overzeese Rijksdelen, waarin hij aandringt op een oplossing:

'Sinds wanneer worden verdienstelijke militairen, die hun leven voor de Nederlandse zaak gegeven hebben, ongevraagd en zonder het predikaat eervol ontslagen? [...] Ik behoef niet te zeggen wat er op deze manier van de reputatie van Onze Overheid overblijft.'

95

96

Voorlopig blijft korporaal Sangidi met zijn gezin in het contractpension gehuisvest, evenals alle andere bewoners van contractpensions en woonoorden door heel Nederland, die op de toewijzing van een eigen huurwoning wachten. Voor de bewoners van 52 woonoorden komt een vroegtijdig einde aan hun verblijf als gevolg van de Ministeriële Beschikking van 8 december 1950 waarin is bepaald dat 'voor de huisvesting van naar Nederland vertrekkende gezinnen van Ambonnesen militairen de woonoorden zullen worden ontruimd.' Een van deze woonoorden is barakkenkamp De Snodenhoek in Elst. Het biedt onderdak aan een groep grote Indische gezinnen, die ieder over een barak met één woonvertrek en drie slaapvertrekken beschikken, waar ze een bescheiden huishouden kunnen voeren. Wanneer

ontruiming onvermijdelijk blijkt, sturen drie KNIL-militairen namens alle bewoners op 18 april 1951 een telegram naar Hare Majesteit de Koningin te Soestdijk: 'Ondergetekenden verzoeken Uwer Majesteit eerbiedigst ontruiming van dit kamp uiterlijk 25 april niet te laten doorgaan.'

In een open brief, die op 20 april volgt aan de Nederlandse regering en persommen de drie ondertekenaars een reeks constatering op, die het probleem van de naderende ontruiming in een breder daglicht stellen. Een ervan luidt 'dat de gerepatrieerden door een en ander gedwongen worden langdurig tegen hoge kosten gemeubileerd of 'en pension' dan wel onder bedenkelijke omstandigheden in contractpensions of kampen te wonen en te verblijven'. Ondanks de felle kritiek dat het gedwongen verblijf in contractpensions en kampen 'beschamend en demoraliserend is', is de verhuizing vanuit woonoord De Snodenhoek naar contractpensions onvermijdelijk.

Wat de open brief van de bewoners niet vermeldt, is dat elf gezinnen uit woonoord De Snodenhoek reeds toegezegd is dat ze twee maanden later een eigen woning in de gemeente Elst kunnen betrekken. Dit wordt bevestigd in een brief van de Coördinatiecommissie voor Gerepatrieerden:

'Betrokkenen dienen te bedenken, dat het voor een door de oorlog zo zwaar geteisterde gemeente als Elst, waar nog een aanzienlijk deel van de eigen bevolking reeds jaren op niet zelden onhoudbare wijze samengeperst woont, een geweldig offer betekent om [...] niet minder dan 11 woningen met voorrang bij de ingebruikneming boven de eigen ingezetenen ter beschikking van de gerepatrieerden te stellen.

[...] Dat de gerepatrieerden in de eerste plaats "stabiliteit en "grond onder de voeten" nodig hebben om te kunnen assimileren, zal wel door niemand ontkend worden en evenmin dat het langdurig ontbreken daarvan demoraliseert. Maar geldt dat niet in gelijke mate voor Nederlandse ingezetenen, die nu al jarenlang in varkenshokken, kippenhokken, bunkers, koestallen en op zolderkamers huizen?' De ontruiming van de woonoord brengt voor het gros van de bewoners de nodige problemen met zich mee. Aangeschafte huisraad en meubels moeten vanwege ruimtegebrek opgeslagen worden, hetgeen geld kost. Hierbij constateert waarnemend directeur J. van der Putten van DMZ dat 'de overheid de gerepatrieerden heeft aangespoord reeds aanstonds met het aanschaffen van meubilair te beginnen voor gebruik in een woonoord. [] Ik moge adviseren te beslissen dat de kosten voor

meubelopslag[] door mijn Dienst worden vergoed zonder dat rekening wordt gehouden met vermogensbezit of inkomen.'

In een ander woonoord dat ontruimd zal worden, barakkenkamp De Biezen in Barneveld op het bosrijke terrein van landhuis De Biezen, is het gezin van hoofdinspecteur van de politie Paul Rijnders ondergebracht. In totaal verblijven vijf Indische gezinnen in de eenwandige, houten barakken.

97

98

'Ze leken op gerenoveerde kippenhokken', memoreert zoon Eddy Rijnders. 'Met z'n zevenen sliepen we in één vertrek, waar een ijzeren potkachel stond, die op eierkolen gestookt werd. Van de beheerder ontvingen we etensbonnen om in de eetzaal van het landhuis te kunnen eten.'

Wanneer het barakkenkamp ontruimd wordt, verhuist het gezin Rijnders naar Het Haantje, een klein contractpension in Eibergen, waar het geserveerde eten ronduit slecht is.

'Op het menu stond doorgekookte lof, aardappelen en af en toe een gehaktballetje. Brood was er voldoende: soms kregen we drie keer per dag brood met beleg als jam, hagelslag en suiker of soep met brood. Toen mijn moeder stiekem op de kamer kookte, werd ze helaas betrapt.'

Niet alle bewoners van de woonoord die verplicht ontruimd worden, verhuizen gedwongen naar een van de inmiddels 455 contract-pensions. In tegenstelling tot veel andere gemeentes waar nog altijd woningnood heerst, heeft de gemeente Harderwijk groen licht gegeven voor het uitbreidingsplan Tonsel, waarbij simplexwoningen en 60 duplexwoningen gebouwd worden. In de raadsvergadering van 15 november 1950 is bepaald dat in de buurt De Tinnegieter enkele tientallen duplexwoningen beschikbaar gesteld worden voor gezinnen van Indische onderofficieren, die van het KNIL overgegaan zijn naar de Koninklijke Landmacht.

In de Noord-Brabantse gemeente Gemert zijn de nieuwbouwwijken Molenakker en Berglaren verrezen, waar 120 Indische gezinnen ondergebracht worden, terwijl voor de 'eigen' bewoners 132 woningen gebouwd worden. Daar is wel een besloten raadsvergadering voor nodig geweest, maar de aangevoerde economische argumenten geven hierbij de doorslag: de

kostwinners van de KNIL-gezinnen, werkzaam bij de Koninklijke Luchtmacht op de tactische luchtmachtbases Volkel en Eindhoven en bij de Koninklijke Landmacht in Vught, beschikken over een vast inkomen.

In de nieuwe wijk Molenakker worden de huizenblokken gelijkmatig verdeeld onder Gemertse woningzoekenden en de Indische KNIL-gezinnen. Het college van BG&W bedenkt een bewonings-schema waarbij elk Indisch gezin naast een ander Indisch gezin komt te wonen en aan de andere kant naast een Gemerts gezin. Zo worden onderlinge contacten tussen beide bevolkingsgroepen bevorderd.

In de wijk Berglaren worden huizenblokken om en om bewoond. Daarnaast wordt een speciaal comité voor de repatrianten opgericht en begeleidt een maatschappelijk werkster met een team van gezinsverzorgsters de Indische gezinnen bij het voeren van een Hollandse huishouding, het koken van Hollandse pot, boodschappen doen, de schoonmaak, de was en het stoken van de kolenkachel. De Indische KNIL-gezinnen die in Gemert komen wonen, beginnen hun nieuwe leven in de Brabantse gemeente met een forse schuldenlast; afhankelijk van de duur van de tijdelijke opvang en de hoogte van de kleding- en meubelvoorschotten varieert een schuld aan de Nederlandse overheid van vijfduizend tot veertienduizend gulden. Omgerekend naar de huidige levensstandaard inclusief inflatiecorrectie gaat het om schuldbedragen van 16.500 tot 45.000 euro. Daartegenover staat dat deze gezinnen in de zomer van 1951 als een van de eersten over een eigen huurwoning beschikken. Ook in de Bredase wijk Heuvelkwartier zijn nieuwbouwwoningen verzeen, waar Indische gezinnen gehuisvest worden. Anders dan in Gemert is hier geen sprake van een bewuste spreiding. Onder hen bevindt zich het gezin van KNIL-sergeant Joop Verbaarschott, die als magazijnmeester op de luchtmachtbasis te Gilze-Rijen is tewerkgesteld. Bij aankomst in september 1950 is hij aanvankelijk met zijn gezin in een hangar op het militair terrein in het Zeeuwse Aardenburg ondergebracht. De eerste sneeuw is een belevenis voor de kinderen, zo vertelt zoon Henk.

'Mijn oudste broer kende het verschijnsel niet en liep op een ochtend op blote voeten door de sneeuw, waardoor mijn moeder hem razendsnel naar binnen haalde.'

Na twee maanden in de vliegtuighangar verblijft het gezin met vijf kleine kinderen vervolgens kort in het legerkamp in Oirschot, dat ook wel 'woonoord Oirschot' genoemd wordt. Wanneer het ministerie van Oorlog de kazerne voor

militaire doeleinden vordert, worden 120 Indische bewoners overgebracht naar het voormalige SS-kamp Vught.

99

100

'De uitgewoonde, kale, lekkende, tochtige barakken, die in zich de herinnering dragen aan een heilloos verleden, moesten worden omgevormd tot woonoorden', bericht de krant Het Nieuwsblad voor Sumatra. Op 15 februari 1951 worden vier omgebouwde barakken en het hoofdgebouw opgeleverd voor bewoning.

De verslaggever van Het Nieuwsblad voor Sumatra constateert tijdens een werkbezoek dat er zeil op de vloeren ligt en de inrichting per barak bestaat uit een kachel, tafel en stoelen, een kast, een bed en slaapboxen. 'Daar staat tegenover dat het "woonoord" omgeven is door prikkeldraad, dat zelfstandig koken, zelfs zelfstandig theezetten [...] is verboden, dat men moet eten wat de pot schaft, dat men centrale wc's, wasgelegenheden en zelfs centrale drooglijnen moet gebruiken, [...] dat men voor logés vergunning moet vragen, dat men voor al deze zorgen globaal gesproken zestig procent van het inkomen van de in militaire dienst werkende man moet betalen.'

Vanuit woonoord Oirschot worden de overige KNIL-gezinnen overgeplaatst naar contractpensions en -hotels. Het gezin Verbaarschott komt terecht in twee piepkleine kamers op een vliering boven een café in Oisterwijk. Vanwege de krapte slapen vier kinderen in twee bedden, hetgeen in strijd met de voorschriften in het Huishoudelijk Reglement voor contractpensions is. De biljartkamer van het café dient als speelruimte voor de kinderen. Joop Verbaarschott neemt geen genoegen met de accommodatie en dient een schriftelijke klacht in bij DMZ. Na een verblijf van drie maanden in het pension-café kan hij de sleutel van een huurwoning in het Bredase Heuvel-kwartier in ontvangst nemen.

Het gezin van de als Europeaan gewettigde Javaan Richard de Vries, korporaal bij de Netherlands Forces Intelligence Service (NE-FIS), verhuist vanuit woonoord Oirschot naar contracthotel Rooding, het voormalige Antonietenklooster in Bemelen. Ondernemer J. Rooding heeft het gebouw voor 40.000 gulden gekocht toen in mei 1950 de broeders naar Cadier en Keer verhuisden. Gezinshoofd De Vries is vanwege acuut levensgevaar - in zijn standplaats op West-Sumatra heeft hij ternauwernood een moordaanslag door

het Indonesische leger overleefd - op basis van een schriftelijke verklaring van de Generale Staf van het KNIL veiliggesteld en naar Nederland geëvacueerd.

100

102

'In contracthotel Rooding werden regelmatig aardappels geserveerd in de grote eetzaal', herinnert zoon Ed de Vries zich. 'De keuken, waar meerdere koks werkten, was geoutilleerd voor het serveren van grote aantallen maaltijden. Familieleden van ons hadden onder de tafel in hun kamer echter een Aladdin verborgen onder een overhangend tafelkleed, waar ze stiekem rijst op kookten.' Met bewondering spreekt hij over zijn vader. 'Met *karèt* (rubber, figuurlijk bedoeld), spuug en touwtjes knoopte hij, soms letterlijk, zijn leven aan elkaar. Op die manier heeft hij het op eigen kracht gered.'

Na zijn demobilisatie in de kazerne in Oirschot vindt Richard de Vries een baan als fabrieksarbeider bij aardewerkfabriek De Sphinx in Maastricht, net als andere voormalige KNIL-militairen. Omdat hij nog geen fiets bezit, legt hij dagelijks de afstand van acht kilometer naar zijn werk te voet af.

102

103

Voor alle overige bewoners van de geselecteerde woonoorden nadert eveneens de verhuizing naar een contractpension. In Woerden doen de bewoners van de woonoorden Kazerne, Singel en Utrechtsestraatweg, voormalige militaire kampementen, een laatste poging om de gedwongen verhuizing ongedaan te maken: ze dienen een petitie in bij minister Teulings met als argument dat ze zich 'sterk aan deze gemeente gebonden voelen'.

Burgemeester en wethouders van Woerden onderstrepen dit nog eens in een eigen schrijven: 'Dringend mogen wij U dan ook verzoeken hen te Woerden te laten en niet door de Ambonnezen te doen vervangen.' Het verzoekschrift mag niet baren. Een nieuwe groep ontheemden uit Indonesië dient ondergebracht te worden, waardoor uiteindelijk ook de Indische KNIL-gezinnen vanuit de woonoorden in Woerden in contractpensions worden geplaatst.

103

MOLUKSE
KNIL-SOLDATEN EN
MARINEPERSONEEL

DE OPVANG IN BARAKKENKAMPEN
EN MARINEPENSIONS

Op woensdagavond 21 maart 1951 meert de ss Kota Inten af aan de Lloydpier in Rotterdam. Aan boord bevinden zich naast een kleine groep marinepersoneel zo'n negenhonderd Molukse militairen van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger met hun gezinsleden. In totaal worden in het voorjaar van 1951 zo'n 13.000 Molukkers met twaalf grote scheepstransporten vanaf Java naar Nederland overgebracht. De komst van deze groep Molukse KNIL-militairen en marinepersoneel met hun gezinnen naar Nederland heeft een andere achtergrond dan de instroom van de grote groep Indische Nederlanders hiervoor.

Wanneer president Soekarno direct na zijn inauguratie bekendmaakt dat het KNIL wordt opgeheven, geven veel Molukse militairen aan dat ze terug willen keren naar hun geboorteplaats in de Molukse archipel, die uit zo'n duizend eilanden bestaat. Een aantal van hen keert inderdaad terug, maar op Java komt een groep militairen en marinepersoneel klem te zitten.

Aanvankelijk zijn er onderhandelingen gevoerd over de voorwaarden waaronder deze militairen naar de APRIS - het nieuwe, federale Indonesische leger - kunnen overgaan, maar die lopen vrij snel op niets uit. Dat heeft alles te maken met het uitroepen van de Republiek Maluku Selatan (de onafhankelijke republiek der Zuid-Molukken) op het Molukse hoofdeiland Ambon op 25 april 1950.

Soekarno gaf onmiddellijk opdracht om de Molukse onafhankelijkheidsstrijd neer te slaan. Met de landing van Indonesische regeringstroepen op het Molukse eiland Buru beginnen de tegenacties. Na een hevige strijd wordt op 4 november 1950 Ambon heroverd en is de onafhankelijkheidsstrijd van de Molukkers ten einde, op sporadisch verzet op het nabijgelegen Ceram na.

Uit angst voor mogelijke acties tegen het Indonesische leger krijgt de groep goed getrainde KNIL- en marine-Molukkers op Java geen toestemming om terug te keren. Evenmin wordt het de militairen toegestaan om op Indonesisch grondgebied te demobiliseren. De groep kan zodoende geen kant uit.

Vanuit Nederland komt vervolgens na lang onderhandelen het aanbod om de groep Molukkers enkele maanden op te vangen, waarna deze militairen - die de tijdelijke status van militair bij de Koninklijke Landmacht toegekend krijgen - naar Indonesië kunnen terugkeren.

Onder dreiging van een deurwaardersexploot, een dienstbevel en de mededeling dat men bij weigering op staande voet uit het leger zou worden ontslagen, schepen de militairen zich uiteindelijk in voor de reis naar Nederland.

Het Molukse legerpersoneel arriveert op gecharterde stoomboten als de Atlantis, Asturias, Groote Beer, Fairsea, Rom en Goya.

Tijdens de overtocht krijgen de gezinnen afwisselend rijstmaaltijden en aard-appels geserveerd om alvast te wennen aan het Hollandse eten. Bij de aankomst in Nederland wacht hen echter een onaangename verrassing: na per bus naar het demobilisatiecentrum in Amersfoort vervoerd te zijn, worden de militairen medisch gekeurd en krijgen ze te horen dat ze 'gedemilitariseerd' zijn oftewel ontslagen.

De ware reden hiervoor wordt stilgehouden: de Nederlandse regering acht het onjuist om soldaten die formeel Indonesische staatsburgers zijn, binnen de rangen van de Koninklijke Landmacht te handhaven.

Daarbij komt dat men met de Indonesische regering is overeengekomen om de Molukse militairen na hun vertrek van Java niet meer voor operationele doelen in Nederland in te zullen zetten. Zodoende worden deze militairen, die niet mogen vechten, door het kabinet als nutteloos beschouwd.

Van belang is ook de heersende opvatting dat de Molukkers - in tegenstelling tot de Indische Nederlanders - niet in staat zouden zijn te assimileren in de Nederlandse samenleving.

Dat Molukse militairen door de eeuwen heen hun trouw aan het KNIL hebben bewezen, wordt volledig genegeerd. Op 23 februari 1951 schrijft prof. dr. J. de Quay, de Commissaris van de Koningin in Noord-Brabant, aan minister Teulings van Binnenlandse Zaken:

106

107

'Aanpassing, assimilatie en vermenging met de Nederlandse bevolking, acht ik, zonder ernstige en nadelige consequenties, niet mogelijk.' En uiteraard speelt de factor geld mee: militairen dienen in een kazerne gehuisvest en gevoed te worden. In plaats daarvan is voor de ontslagen soldaten nu opvang in goedkope barakkenkampen, omgedoopt tot woonoorden, geregeld.

'Beëindiging tijdelijke dienstverrichting bij de Koninklijke Landmacht', luidt de aanhef van de ontslagbrief 'De Commandant van het Demobilisatie Centrum Koninklijke Landmacht, daartoe aangewezen bij beschikking van de Minister van Oorlog van 21 maart No. 196002, bepaalt dat met ingang van [datum] de tijdelijke dienstverrichting bij de Koninklijke Landmacht eindigt.

Het is militair toegestaan het militaire uniform te blijven dragen tot na aankomst in het voor hem aangewezen woonoord, alwaar hem burgerkleding zal worden uitgereikt. Na ontvangst van de burgerkleding is het dragen van het militaire uniform strafbaar.'

Het besluit tot ontslag van alle Molukse militairen - het marinepersoneel blijft in dienst van de Koninklijke Marine - is al op 19 februari 1951 door het kabinet-Drees genomen.

Het is bewust niet naar buiten gebracht om te voorkomen dat de op Java verblijvende Molukkers vertrek zouden weigeren.

De notulen van de Ministerraad van die dag vermelden: 'De Minister-President begrijpt, dat de Ambonese militairen tijdens de reis hun militaire status moeten behouden. Zodra zij in Nederland zijn, zou spreker hen principieel niet anders willen behandelen dan de gerepatrieerden, zodat zij niet een semi-militaire status zullen moeten behouden.'

Weliswaar zijn de Molukse militairen ervan op de hoogte dat de toegekende status van militair bij de Koninklijke Landmacht in Nederland slechts tijdelijk is,

maar ze zijn er steeds van uitgegaan dat ze zelf konden aangeven waar ze zouden worden gedemobiliseerd. Met één pennenstreek zijn ze echter werkloze burgers geworden en worden ze gehuisvest in geïsoleerd gelegen woonoorden.

107

108

Op 17 april 1951 doet de Baarnsche Courant verslag van een voorlichtingsavond voor geïnteresseerden in de Molukse kwestie, georganiseerd door de Nederlandse stichting Door de Eeuwen Trouw. Veel inwoners van de Gooische gemeente steunen de stichting, aangezien 'de zaak van de republiek der Zuid-Molukken een rechtvaardige zaak is.' Op deze 'Ambon-avond' is het ensemble Mena Moeria¹ Minstrels uitgenodigd ter omlijsting van een lezing door de Molukse sergeant-majoor Aponno, die samen met KNIL-collega's de onderhandelingen met de Nederlandse overheid heeft gevoerd. Aponno blijkt zeer verbolgen over de gevoerde Nederlandse politiek, zo noteert de verslaggever.

'Hij verweet de Nederlandse regering, dat zij getracht heeft de Ambonnezen aan hun ergste vijanden uit te leveren. [...] "Waarom mochten we niet naar Nieuw-Guinea?", vroeg spreker. De Nederlandse regering vond het verplaatsen van 13.000 Ambonnezen met hun gezinnen naar dit gewest te duur, maar kost het transport naar Holland dan geen geld?

De enige misdaad, welke Ambon begaan heeft, is dat het trouw geweest is en teveel op de Nederlanders heeft gebouwd.'" Het overheidsbeleid is erop gericht om de groep Molukkers zoveel mogelijk bij elkaar te houden om te voorkomen dat ze in de Nederlandse samenleving integreren.

Aangezien de verwachting is dat de KNIL-gezinnen na zes maanden terugkeren naar Indonesië, worden ze ondergebracht in 52 woonoorden door heel Nederland, die juist vanwege hun geïsoleerde ligging buiten de bebouwde kom door de Dienst Maatschappelijke Zorg zijn geselecteerd.

Het gaat om 38 voormalige DUW-kampen, vijf militaire complexen, drie kloosters, drie villa's plus woonoord De Schattenberg, het SS-concentratiekamp

¹ Mena Moeria is het devies van de Molukse onafhankelijkheidsbeweging RMS. Letterlijk betekent het: "Voor-Achter" in de zin van : "Wij vormen samen een onverbrekelijk geheel".

Vught, dat omgedoopt is tot 'woonoord Lunetten', en het voormalige joodse werkkamp Conrad in Rouveen.

In het barakkenkamp De Fledders in Norg worden *boedjangs* (vrijgezellen) ondergebracht, evenals in de voormalige DUW-kampen Pikbroek en Eind van 't Diep in Steenwijk. Eind juni 1951 verhuizen alle vrijgezelle mannen naar woonoord De Schattenberg, waar ze in aparte barakken achter in het kamp ondergebracht worden.

108

109

Ondanks de overheidsbepaling dat de Molukse KNIL-gezinnen strikt gescheiden opgevangen dienen te worden, ontstaat in De Schattenberg een onvoorziene situatie: enkele Indische KNIL-gezinnen die in afwachting van de oplevering van een eigen nieuwbouwwoning zijn, blijven in het barakkenkamp wonen.

Het gezin van sergeant 1e klasse bij de Koninklijke Landmacht Bertus Doornik, dat net hun babyzoon Albert in het kamp heeft verwelkomd, ziet de groep Molukse KNIL-gezinnen arriveren, maar heeft weinig contact met hen.

Voor de Dienst Maatschappelijke Zorg ligt de opvang van de Molukse KNIL-gezinnen in het verlengde van de opvang van Indische gezinnen, zo verwoordt DMZ-directeur Van der Putten in een schrijven aan minister Teulings: 'DMZ heeft nu jaren ervaring opgedaan mee de zorg voor gerepatrieerden.

Onder deze categorie bevinden zich ook z.g. in Indonesië gewortelde gezinnen, die wat hun houding tegenover de Westerse wereld en hun levenswijze betreft niet boven het niveau der Ambonnezen uitsteken.'

Van der Putten adviseert minister Lieftinck dan ook om conform de ervaring met Indische gerepatrieerden het wekelijks zakgeld te stellen op drie gulden voor ouderen en twee gulden voor kinderen.

Het tot woonoord Lunetten getransformeerde SS-kamp Vught is tijdens een persconferentie op 7 maart 1951 speciaal ter sprake gekomen. Minister van Oorlog en Marine s'Jacob beschrijft het als een locatie die 'voor de Amboninese militairen die met hun gezin gastvrijheid in Nederland zoeken, ideaal zal zijn voor het inrichten van kampongs. Zij zullen er naar hartelust kunnen kokkerellen en kippen houden. Hout is er in overvloed.'

De Molukse KNIL-soldaat Jozef Lewerissa, die samen mee zijn gezin aan boord van de *Kota Inten* is gearriveerd, is in barak 3 in woonoord Lunetten geplaatst. Vanuit de haven in Rotterdam is hij samen met de andere opvarenden met bussen eerst naar Kamp Amersfoort gebracht voor een medische controle en vervolgens overgebracht naar Vught.

109

110

'De volgende ochtend wisten we nog steeds niet waar we waren, maar we kregen meteen instructies hoe we de kachel in de kamertjes in de barak moesten aanmaken en het raam op een kier konden zetten. Toen we tegen de beheerder zeiden dat we als militairen een kazerne hadden verwacht, zei hij dat het barakkenkamp ons nieuwe onderkomen was. We namen het niet en gingen na onderling overleg terug naar de beheerder om ons beklag te doen. "Jullie zijn militair af en nu *preman* (vrij man)", reageerde hij, "vandaar dat jullie ondergebracht zijn in barakken.

Door gebrekkige communicatie - de meeste Molukkers spreken beperkt of geen Nederlands - is het de groep militairen allesbehalve duidelijk dat ze uit dienst ontslagen zijn.

'Na enkele weken werden we bij de beheerder geroepen en kregen we zakgeld uitgekeerd,' merkt Jozef Lewerissa op. 'Voor mij, mijn vrouw en drie kinderen kwam het wekelijkse zakgeld op twaalf gulden. Ik begreep het niet.

"Wanneer ontvang ik mijn soldij dan?", vroeg ik. "Je krijgt geen soldij meer, want je bent ontslagen. Toen ik woedend reageerde, was het antwoord: "Vraag het niet aan mij, vraag het aan Den Haag!"

110

111

We waren zo boos en teleurgesteld dat we besloten om onze collega's die nog op Java verbleven, bericht te sturen dat ze niet naar Nederland moesten komen omdat ze dan ontslagen werden.

Uiteindelijk zijn de laatste groepen toch verscheept en door heel Nederland verspreid.'

In kamp Vught, het grootste Molukse woonoord, staan de koffers van de bewoners gepakt. Ook die van Jozef Lewerissa. 'Ik had de koffers en kisten klaarstaan voor onze terugkeer naar de Molukken. Voordat we van Java vertrokken, is ons dat heel duidelijk gezegd, evenals tijdens de overtocht: "Zes maanden in Nederland en dan kunnen jullie terug naar huis."

In plaats daarvan breekt een nieuw in het voormalige concentratiekamp aan in afwachting van de uitspraak in het proces dat de Molukse KNIL'ers tegen de Staat der Nederlanden hebben aangespannen.

Op 10 april 1951 heeft het weekblad *Katholieke Illustratie* haar lezers ingelicht over de komst van de eerste Molukse gezinnen in de reportage 'Eindelijk rust':

'Zeventig Ambonese gezinnen herbergt momenteel woonoord Lunette (sic) zoals het kamp tegenwoordig officieel heet. Alle bewoners krijgen bij hun aankomst een kleding- en schoeiselkaart waarop zij geheel gratis en buiten hetgeen zij reeds in Port Said hebben ontvangen, in de textielwinkel nieuwe onder- en bovenkleding, linnengoed en schoenen mogen uitzoeken. [...] In de toko die het kamp rijk is, kunnen zij kleine persoonlijke uitgaven doen zoals het kopen van tabak, versnaperingen, tandpasta enzovoort.

Voor de maaltijden hoeven zij niet te zorgen, want die worden in de centrale keuken van het kamp bereid. Er is dus wel enig verschil tussen het tegenwoordige woonoord Lunette en het vroegere kamp Vught.

Van opgesloten zijn is geen sprake, want eenieder kan gaan en staan waar hij wil. Op dezelfde grond dus waar eens, nog niet zo heel lang geleden, zoveel leed werd gesticht, wordt nu de naastenliefde beoefend tegenover mensen die door hun voorbeeldige trouw aan het vaderland ons aller respect en belangstelling verdienen.

111

112

Alle kosten voor het tijdelijke verblijf in barakkenkampen worden door de Nederlandse overheid betaald. 's Ochtends en 's avonds kunnen de bewoners een broodmaaltijd in de centrale keuken halen en om twaalf uur 's middags een warme maaltijd. Formeel vallen de Molukkers onder de repatriantenregeling, waarbij zestig procent van het netto-inkomen van kostwinners wordt

ingehouden en de Nederlandse overheid bijspringt in geval van een tekort op de exploitatiebalans. In de praktijk zijn de Molukse gezinnen echter volledig vrijgesteld van een financiële bijdrage, omdat hun verblijf slechts tijdelijk is en ze geen inkomen meer hebben.

Een delegatie van de Baarnse afdeling van de stichting Door De Eeuwen Trouw bezoekt op 2 mei 1951 woonoord Lunetten om ingezamelde en zelfgebreide kleding af te geven.

'We wilden vooral de baby's zien, die ons mooi gebreide goed aan zouden krijgen!', vermeldt een ingezonden brief in de Baarnsche Courant.

De delegatie maakt er kennis met jonkheer Goldman, een oud Binnenlands Bestuur-ambtenaar, die vanaf 1946 samen met zijn vrouw enkele jaren op Ambon gewerkt heeft. Het Indische echtpaar, dat zelf als gerepatrieerden in woonoord De Schattenberg is opgevangen, is in Vught als beheerders aangesteld.

'De vrouwen hebben bezigheden genoeg, maar voor de mannen is het moeilijk', noteert de anonieme briefschrijver. 'Bij het vertrek uit het kamp in Amersfoort wordt hun nl. als laatste een papier uitgereikt, waarop staat vermeld dat zij hierbij worden gedemobiliseerd! [...]

In afwachting van het verloop van het proces dat de Ambonnezen de Staat der Nederlanden bezig zijn aan te doen, weigeren zij burgerlijke werkzaamheden buiten het kamp te verrichten.

Jonkheer Goldman heeft hier dan ook geen makkelijke taak. Hij doet wat hij kan, om het kampleven wat aantrekkelijker te maken.' Van overheidswege worden de werkloze KNIL-Molukkers niet aangemoedigd om werk te zoeken.

112

113

Dat heeft onder meer te maken met de opstelling van de vakbonden, die concurrentie op de zeer krappe arbeidsmarkt vrezen.

Jozef Lewerissa is een van de bewoners die besluit wel werk te gaan zoeken wanneer duidelijk wordt dat het collectieve ontslag uit het leger gehandhaafd wordt.

In eerste instantie heeft de rechter de Molukse militairen in het gelijk gesteld: het Militair Ambtenarengerecht in Den Haag verklaart het ontslag nietig. De Staat tekent echter beroep aan tegen de uitspraak, waarna op 4 maart 1952 de Centrale Raad van Beroep van het Ambtenarengerecht verklaart niet bevoegd te zijn om te oordelen: hoewel de militairen tijdelijk bij de Koninklijke Landmacht waren ingedeeld, hadden ze geen aanstelling en waren ze dus geen ambtenaar in de zin van de Militaire Ambtenarenwet 1931.

Daarbij komt dat hun terugkeer naar de Molukse eilanden definitief niet toegestaan wordt door de Indonesische regering.

'Toen op termijn duidelijk werd dat we helemaal niet terug konden naar de Molukse eilanden, ben ik bij een boer op het land gaan werken,' merkt Jozef Lewerissa op. 'Ik verdiende er zes gulden per dag, dus veel meer dan de drie gulden zakgeld per week. Ik kreeg toen te horen dat ik op last van de Nederlandse overheid zestig procent van mijn loon aan beheerder Goldman moest afdragen.

Alle mannen probeerden het geheim te houden, maar kwam de beheerder erachter dat we werk hadden, dan moesten we het verdiende geld grotendeels afstaan.'

Matroos Ziekenverpleger 2° klasse Bob Bernardus is met het voorlaatste transport met het troepenschip *Skaubryn* op 10 mei 1951 vanuit Soerabaja naar Nederland gekomen.

Op de vraag van de Koninklijke Marine voor welke optie hij kiest - overgang naar de *Angkatan Laut Republik Indonesia (ALRI)* (Indonesische marine), aanblijven bij de Koninklijke Marine, of ontslag - antwoordt hij met een verzoek tot uitstel.

Wanneer hij verneemt dat al het Molukse legerpersoneel met spoed verscheept wordt naar Nederland, wil hij niet achterblijven op Java en geeft hij aan dat hij voor zes maanden naar Nederland wil vertrekken, om aansluitend bij terugkeer naar de Molukken ontslag uit dienst te nemen.

'Aan boord was het marinepersoneel apart geplaatst van de KNIL-militairen,' herinnert hij zich.

113

114

'We waren met twee gezinnen en zeven vrijgezellen. Toen we in Rotterdam aankwamen, kwam een Nederlandse marineofficier aan boord om ons op te halen. In de plaatselijke marinekazerne moest ik een nieuw uniform passen ter vervanging van mijn tropenuniform. In het Marine Opleidings Centrum in Hilversum werd ik als verpleger in de ziekenboeg aangesteld.'

Doordeweeks woont Bob Bernardus in de kazerne, in de weekends gaat hij regelmatig op familiebezoek in woonoord Lunetten. 'Ik merkte dat de mannen in het kamp het pijnlijk vonden mij te zien, een Molukse militair die wél werk had, in dienst van de Koninklijke Marine. Op een ochtend kwam ik in uniform aangefietst, terwijl ex-KNIL-soldaten onder een boom zaten te kaarten. In het voorbijgaan hoorde ik een van hen zeggen: "*Djangan ini datang bikin suangi.*" (Je moet hier niet komen spoken). Het was natuurlijk niet eerlijk wat er mee hen was gebeurd, maar als marineman ging het een beetje langs me heen.'

De KNIL- en marine-Molukkers liggen elkaar niet goed. Dat heeft veel te maken met de historisch gegroeide rivaliteit tussen het KNIL en de Koninklijke Marine, maar evenzeer met het feit dat de marinemannen in Nederland verzekerd zijn van een vast maandsalaris.

Zo ook Bernardus's aanstaande schoonvader, de Molukse sergeant bottelier Johannes Talakua. Op 22 maart 1951 is hij met zijn gezin aan boord van het Engelse troepenschip *Atlantis* in Rotterdam aangekomen. Het gezin Talakua wordt tijdelijk ondergebracht in marinepension La Fôret, de grote villa in chaletstijl in Doorn, waar plaats is voor dertig gezinnen. Het andere marinepension is de villa Sparrenheide in Driebergen, terwijl de overige Molukse marinegezinnen vanuit La Fôret als centrale opvanglocatie in de door de Koninklijke Marine afgehuurde DUW-kampen in Medemblik, het Noordhollandse Bergen, Klundert, Randwijk, Arnhem, Nijmegen en Roermond worden geplaatst.

Aan het hoofd van La Fôret staat een Hollandse beheerder die wordt bijgestaan door een kleine personeelsstaf. De beheerder verdeelt de kamers op basis van de grootte van een gezin en de rang van het gezinshoofd, waarbij de maximale verblijfstermijn drie maanden is. Bij aankomst in het pension dient Johannes Talakua een overeenkomst te ondertekenen waarin hij verklaart kennis te hebben genomen van het huishoudelijk reglement, de maximale

114

115

duur van het verblijf en de inhouding van zestig procent op zijn netto maandloon voor de verschuldigde pensionkosten. Het huishoudelijk reglement van deze 'marine gezinsmess' bevat 59 bepalingen waaruit strikte militaire tucht spreekt. Het reglement vermeldt onder meer: 'Kamerbediening is niet toegestaan. Maaltijden moeten op gezette tijden worden bijgewoond; *ketelaars* (na-etters) worden niet geaccepteerd. Kinderen mogen zich niet verpozen op trappen, etages of in hallen. Bezoek wordt ontvangen in de recreatiezaal. Stroom- en of gasverbruik van particuliere apparaten wordt in rekening gebracht. Te 21.00 uur wordt verzocht stilte te betrachten. Te 23.00 uur "taptoe" (alle onnodige lichten enz. uit te doen). Klachten worden in het klachtenboek geschreven.'

Samen met andere Molukse, Indische en Hollandse gezinnen schuift het gezin Talakua dagelijks aan voor de warme maaltijd, die bestaat uit aardappelen, vlees en groente.

'We vonden de maaltijden niet lekker,' merkt dochter Marie Talakua op. 'Maar we hadden honger, dus aten we het op.' Op woensdag wordt de 'blauwe hap' opgediend. 'De pensionbeheerder kondigde het trots aan als rijsttafel, maar we hebben hem erop gewezen dat het gewoon nasi goreng was wat hij serveerde. Plus dat het ook nog eens nasi goreng met ragoût was.'

Voor de opvang en zorg van zijn gezin met vier kinderen dient Johannes Talakua conform de repatriantenregeling zestig procent van zijn salaris af te staan. Regelmatig merkt hij op dat hij 'nauwelijks schoenveters van zijn salaris kan betalen.'

Wanneer het gezin vervolgens, na een verblijf in het sobere marinekamp Arnhem-Zuid - waar geen warm water is en het toilet zich buiten de barak bevindt - naar een eigen huurwoning in Voorschoten verhuist, dient hij het ontvangen meubel voorschot af te lossen.

Alle Molukse marinegezinnen, zowel degenen in de marinepensions als degenen in voormalige DUW-kampen, dragen zestig procent van hun netto maandsalaris af aan de Koninklijke Marine.

Deze verrekenet dit met de Rijksdienst voor de Uitvoering van Werken en de ingehuurd beheerders. Christina Lekranty, Toraja van geboorte en echtgenote van marine-Molukker Frans Lekranty, is samen met haar kinderen in het nissenhuttenkamp in Nijmegen ondergebracht.

115

116

'Van mijn man had ik de keuze voor ons gezin moeten maken: terug naar Ambon waar hij ontslagen zou worden, overgaan naar de Indonesische marine, gestationeerd worden op Nieuw-Guinea of tijdelijk naar Nederland.

Aangezien mijn man een jaar voor de ALRI had gewerkt, wisten we dat de betaling ondermaats was. Van Nieuw-Guinea werd gezegd dat er koppensnellers woonden, vandaar dat ik voor Nederland koos. Dat leek me de hemel. Een broer van mijn man koos voor de Indonesische marine en voegde me toe dat ik 'de kont van de Nederlanders likte.'

Ik heb hem toen geantwoord dat hij de kont van de Indonesiërs likte.' Bij aankomst in Nijmegen schrikt ze van de aanblik van het DUW-kamp. 'Het leek wel een gevangenis. We sliepen op matrassen van stro in een nissenhut met een huiskamer en een slaapkamer, die koud waren. In de centrale keuken van het kamp kwam ik andere Molukse en ook Indische gezinnen tegen, maar veel contact had ik niet met hen. Aangezien mijn man op een mijnenveger geplaatst werd, moest ik me alleen zien te redden. Een Hollandse beheerder had de leiding over het kamp en beheerde het huishoudgeld. Op het salaris van mijn man werd zestig procent ingehouden, waarvan onder meer het eten werd betaald. Van het geld dat we maandelijks overhielden kon ik zeep, vruchten en groente kopen. Toen ik op een dag tegen de beheerder zei dat ik graag rijst wilde eten, kregen we 's avonds rijstepap met suiker voorgeschoteld. Ach, alles went.'

De beheerder van het kamp haalt de extra boodschappen die veel inheemse marinevrouwen bij hem bestellen, waardoor het sociale leven van de gezinnen zich volledig binnen het barakkenkamp afspeelt. 'Het was een saaie en eenzame tijd,' herinnert Christina Lekranty zich.

De situatie verandert na twee jaar wanneer ze met haar kinderen naar het marinekamp in Medemblik verhuist en dichtbij familie van haar man komt te wonen.

Acht maanden verblijft ze in een kleine houten barak in het voormalige DUW-kamp, om in augustus 1953 naar een woning van Defensie in een nieuwbouwwijk in Loosdrecht te verhuizen.

De opvang van het Molukse marine- en militair personeel kent onderling dus grote verschillen. Daar komt nog eens bij dat er binnen de groep Molukkers, die van verschillende eilanden afkomstig zijn, strijd woedt.

Onder de opvarenden van het troepenschip *Skaubryn* bevindt zich het Keiees-Molukse echtpaar Rahakbauw-Hukubun met hun dochtertje.

'De mededeling dat mijn man ontslagen was uit her leger werd in het Nederlands gedaan, vandaar dat hij aanvankelijk niet begreep wat er aan de hand was,' vertelt Abigail Rahakbauw.

117

118

'Het was heel emotioneel. We waren hier totaal niet op voorbereid. We konden niet anders dan het lot accepteren.'

In woonoord De Snodenhoek bij Elst went het gezin Rahakbauw snel aan het dagelijks regime. 's Ochtends haalde ik de broodmaaltijd in de centrale keuken, om twaalf uur de warme maaltijd, tussendoor de babyvoeding en om vier uur 's middags brood voor het avondeten. Er was een Nederlands echtpaar aangesteld als beheerder. Zij kochten het eten in en kolen voor de kachels in de barakken.'

De gedwongen demobilisatie van de kostwinner treft het gezin hard. Abigails echtgenoot Julius probeert wat bij te verdienen in de kersenpluk.

118

119

'Maar de overige collega's in De Snodenhoek, die allemaal afkomstig waren van her hoofeiland Ambon, stonden hem dat niet toe. Ze waren van mening dat ze iets tegoed hadden van de Nederlandse regering.

Ging je als ex-militair werken, dan vervielen alle rechten van de groep, zo werd geredeneerd. Door werk te gaan zoeken, accepteerde je immers dat je in Nederland zou blijven.' In enkele van de barakkenkampen komt het tot een bloedig treffen tussen Ambonese en Keiese Molukkers, waarna de Keiese gezinnen naar aparte woonoorden worden overgeplaatst.

'Keiezen en Ambonezen liggen elkaar niet goed,' merkt Abigail Rahakhauw op. 'De Ambonese Molukkers waren in de meerderheid en eisten dat iedereen samen als gesloten groep opereerde. Daarbij kwam dat het RMS-ideaal collectief gedragen moest worden, maar daar zijn mijn man en ik het niet mee eens. De Kei-eilanden hebben eeuwenlang onder Nederlandse invloed gestaan met Ambon als hoofdeiland, dus wat is dan de keuze voor ons Keiezen?

Wij hebben altijd een ondergeschikte positie ten opzichte van Ambon ingenomen, vandaar dat er veel onderlinge antipathie is. Helaas kennen veel Nederlanders de achtergrond van deze oneinigheid niet en wordt iedereen over één kam geschoren.

De realiteit is dat we als groep in Nederland tussen wal en schip zijn gevallen. In Nederlands-Indië waren we destijds de *anak mas* (lieveling) van de Nederlanders, maar sinds de onafhankelijkheid van Indonesië vallen we onder de knoet van 'Jakarta'.

Wat er zich op politiek vlak afspeelt binnen de Molukse woonoorden blijft grotendeels verborgen voor de Nederlandse bevolking. Voor de Molukse KNIL-gezinnen geldt dat ze geen enkel perspectief op terugkeer hebben.

Het tijdelijk verblijf van hooguit zes maanden wordt uiteindelijk een permanente vestiging in Nederland.

Eind 1952 gaat de Nederlandse overheid over tot het instellen van het Commissariaat Ambonezen Zorg (CAZ), dat de zorg voor de gezinnen en scholing van de kinderen regelt. Parallel aan de werkzaamheden van de Dienst Maatschappelijke Zorg bemiddelen contactambtenaren bij het vinden van werk en bezoeken maatschappelijk werkers van het CAZ de Molukse woonoorden om de moeders van de gezinnen bij te staan.

Met het oog op een permanent verblijf in Nederland heeft het CAZ in alle woonoorden onderwijsvoorzieningen getroffen. Op de lagere school in woonoord Lunetten is de Indische onderwijzer Charles Frans vanwege zijn beheersing van zowel het Nederlands als het Maleis aangesteld. Vanuit contractpension Geerestein in Woudenberg verhuist hij met zijn gezin naar een woning in Den Bosch. Tien jaar lang geeft hij les aan Molukse kinderen in Vught. In een latere periode krijgt hij gezelschap van zijn dochter Roos, die als tweetalige kleuterleidster invalt.

'Achterop de brommer bij mijn vader reed ik iedere dag vanuit Den Bosch naar Vught. Ik had leuk contact met de kleuters, maar sprak de ouders amper. Ik heb nooit een woonbarak in het kamp bezocht, vandaar dat het voor mij altijd een afgeschermd leefgemeenschap is gebleven.'

Wat eveneens voor zowel de Hollandse als de Indische gemeenschap verborgen blijft, is dat niet alle Molukse gezinnen voltallig naar Nederland zijn verscheept.

120

121

'Mijn ouders hebben vier kinderen achter moeten laten in Indonesië,' memoreert Joop Teterissa. 'Mijn vader had namelijk gehoord dat er maar drie kinderen mee mochten naar Nederland. Ons gezin telde negen kinderen, dus dat was een afschuwelijk probleem. Op verantwoording van een Molukse sergeant-majoor hebben ze er uiteindelijk vijf durven meenemen, maar vier moesten achterblijven. 'Die scheiding heeft mijn ouders verschrikkelijk veel pijn gedaan'.

Hoewel de passagierslijsten van de twaalf slooptransporten de namen van meerdere kinderrijke gezinnen bevatten, blijken er wel vaker gezinsleden achtergelaten te zijn: alleen minderjarige ongehuwde zoons en ongehuwde dochters mochten mee naar Nederland. Gehuwde kinderen, volwassen zoons, pleegkinderen en andere 'afhankelijke familieleden' niet. Elk transport dat in Nederland aankwam, had substantiële aantallen onvolledige gezinnen aan boord. Zowel het Nederlandse Hoge Commissariaat in Jakarta als het Indonesische leger was hiervan op de hoogte. Bij aankomst werd door gezinsleden en belangenorganisaties vaak melding gemaakt van de achterblijvers, in de hoop dat hereniging snel zou plaatsvinden. Dat blijkt ijdele

hoop: bijna drie jaar lang gaan de meldingen via onder meer de kampraad van woonoord Lunetten van het ene departement naar het andere.

Pas in 1954 wordt de ministerraad officieel geïnformeerd over deze kwestie: Het achterblijven gebeurde volgens de ministeriële informatie 'deels vrijwillig en deels onvrijwillig': de belangrijkste reden voor vrouwen en kinderen om vrijwillig achter te blijven was de algemene aanname dat het verblijf in Nederland slechts van korte duur zou zijn. Als voornaamste oorzaak van het onvrijwillig achterblijven wordt de overhaaste vertrekprocedure vanaf Java genoemd. Tussen besluit en inschepping zat zo weinig tijd, dat eenieder die niet aanwezig was letterlijk de boot miste. Naar schatting zijn er 150 vrouwen en 350 kinderen in Indonesië achtergebleven. Pas vanaf 1954 komt gezinshereniging eindelijk op gang. Voor de Molukse KNIL-gezinnen is dan een periode van aanpassing aangebroken als basis voor een nieuwe toekomst in Nederland. Er is nog een lange weg te gaan.

VERPLICHTE
ASSIMILATIE OP GEZAG
VAN DE OVERHEID

WANTOESTANDEN IN CONTRACTPENSIONS
EN WOONOORDEN VANAF 1951

Na de ontruiming van tweeënvijftig woonoorden in het voorjaar van 1951 ten behoeve van de komst van Molukse KNIL-gezinnen zijn de ruim zeventienduizend Indische bewoners (onder wie enkele Hollandse repatrianten) in 632 contractpensions ondergebracht. Door de haast waarmee de Dienst Maatschappelijke Zorg contracten met nieuwe pensionhouders moet sluiten, worden er soms fouten gemaakt. Zo is er een contract met hotel Europa in Rotterdam afgesloten, zonder enige vorm van inspectie vooraf. In werkelijkheid is dit 'hotel' een oud bordeel, waar 's nachts zeelui op de ramen staan te bonken.

De Hollandse KNIL-echtgenote Elisabeth Binneweg-Ter Toolen, die er met haar gezin vanuit woonoord De Schattenberg wordt geplaatst, heeft er onaangename herinneringen aan.

'Vies en vuil dat het daar was, vreselijk gewoon. Dan kreeg ik warm eten geserveerd, maar zat het eten van de vorige dag nog aan het bord geplakt.' Samen met haar man, sergeant eerste klas Heime Binneweg die in de kazerne in Roosendaal is gelegerd, gaat ze naar het ministerie in Den Haag om te protesteren.

'Toen zijn er medewerkers van DMZ komen kijken. Ze vonden het verschrikkelijk en hebben ons excuses aangeboden. Het contract met het bordeel is meteen opgezegd.' Het gezin Binneweg krijgt een flatwoning in de Rotterdamse nieuwbouwwijk Overschie aangeboden.

Samen met enkele andere Indische KNIL-gezinnen is het gezin Tanahatoe vanuit woonoord De Schattenberg naar het Compagnons Hotel overgebracht, een contracthotel in het Friese Appelscha.

Met haar vier zoontjes deelt Juliana Tanhatoe er een kamer van achttien vierkante meter, waarin alleen bedden staan en die gelegen is boven de caféruimte van het hotel. Water dient gehaald te worden uit een regenput achter het hotel, waar de gezinsleden zich ook verzorgen. Wanneer in de gezamenlijke eetzaal beneden een uitvaartdienst plaatsvindt, is de ruimte niet toegankelijk voor de bewoners.

'Het beheerderechtpaar was vriendelijk, maar erg zakelijk ingesteld,' merkt Juliana Tanahatoe op. 'Er was geen verwarming op de kamer, waardoor we aangewezen waren op de potkachel in de zitkamer. De was droogden we buiten of op een rekje in de kamer.'

'Alles wat ik kreeg, was een schuld,' vult gezinshoofd Gustaaf Tanahatoe gelaten aan. 'Van de 40 procent die ik overhield, konden we niet alles betalen, dus kocht mijn vrouw stof om zelf kleding te maken en repareerde ik de schoenen van het gezin. Soms kwamen we tekort, omdat ik nu eenmaal verplicht moest afdragen.'

Zo graag wil hij van de verplichte inhoudingen verlost worden dat hij iedere dag bij het kantoor van DMZ in Leeuwarden op de stoep staat om naar een huurwoning te informeren. Met succes: na een verblijf van een jaar krijgt het gezin een woning in een wijk met alleen Friese bewoners toegewezen.

"Als er wat is, hoeft u niet bij me aan te kloppen," meldde de nieuwe buurvrouw meteen. Wat bleek? Haar dochter woonde vanwege de na-oorlogse woningnood bij haar in en had al die tijd op de betreffende woning geaasd.'

Ook voor contactambtenaar Piet van der Wal brengt de overhaaste uitbreiding van contractpensions problemen met zich mee. Des te meer omdat tegelijkertijd veel locaties niet geschikt blijken. Zo verbreekt hij noodgedwongen het contract met een klein café-pension in Gorredijk, waar een Indische bewoonster met haar pasgeboren zoontje in een bed met gordijntjes op een podium moet slapen. 'De bewoners werden daar niet menswaardig behandeld, vandaar dat ik dat pension toen pats-boem heb opgeheven,' memoreert hij.

Andere overgeplaatste gezinnen krijgen te maken met berekenende pensionhouders. Laura Echter-Ruchtie wordt samen met haar kind vanuit woonoord De Schattenberg ondergebracht in contractpension De Nachtegaal in Bilthoven.

123

124

De oude villa wordt uitgebaat door een weduwe van Duitse afkomst, die alle distributiebonnen voor koffie inneemt en broodbeleg als kaas en vleeswaren te dun snijdt.

Eens per week kunnen de bewoners in bad à raison van vijftig cent. 'Dat was dus bovenop de dagvergoeding die de pensionhoudster al ontving van DMZ. We dachten dan met ons tweetjes om vijftig cent te besparen. De eigenares werkte er hard voor, maar ze heeft er ook goed van geleefd. Het verbaast me niet dat ze de villa uiteindelijk gekocht heeft.'

Niet ieder Indisch KNIL-gezin is vanuit een barakkenkamp naar een contractpension overgeplaatst: in Kleine Heide in Venlo, een kamp met nissenhutten, dat naast een woonwagenkamp ligt, worden KNIL-gezinnen gehuisvest van wie de gezinshoofden uit dienst zijn ontslagen.

De Hollandse Nico Breuring, die in 1927 vanuit Nijmegen in dienst van het KNIL is getreden en Japanse krijgsgevangenschap heeft overleefd, wordt er met zijn Indische echtgenote Willemina Breuring-Bonfrère en hun vijf kinderen ondergebracht.

De bewoners haalden de broodmaaltijden en warme lunch op in de centrale gaarkeuken,' vertelt dochter Letty. 'Mijn broers en zus herinneren zich nog levendig hoe ze voetbalden met beurtelings een homp griesmeel of custard, die als toetje werd geserveerd.'

'Het eten was af en toe bedorven,' vult Ewald Breuring aan. 'Zo kregen we als beleg een keer ham uitgereikt, waarin kleine maden zaten. Het beheerdersechtpaar vond het de gewoonste zaak dat we dat opaten.'

'Ik denk niet dat onze ouders tevreden waren, maar dat werd niet uitgesproken waar wij kinderen bij waren,' merkt Jan Breuring op. 'Toch voelde je je als kind

"alsof je van de armen bent" in vergelijking met de manier waarop we in Indië hadden gewoond en geleefd.'

De voormalige KNIL-sergeant Breuring zwijgt ook over de andere vormen van benadeling na aankomst in Nederland: de zeer slechte en onvolledige pensioenopbouw, waardoor de oud-sergeant op zijn vijfenvijftigste opnieuw aan de slag moet in een machinefabriek; de gedwongen huisvesting in een opvangkamp, vier jaar lang; de maandelijkse aflossingen. Toch kreeg zoon Jan Breuring er genoeg van mee. 'Jarenlang hebben onze ouders in de schuld gezeten, waardoor iedere cent omgedraaid moest worden en we bijvoorbeeld altijd tweedehands kleding droegen.'

124

125

Ondertussen meren lijnschepen en gecharterde schepen onafgebroken aan in de havens van Amsterdam en Rotterdam. Een jaar na de aankomst van de eerste groepen ontheemden is de Dienst Maatschappelijke Zorg met een structurele aanpak van start gegaan. Aan boord wordt de brochure als leidraad aan de opvarenden uitgedeeld. Daarin wordt de contactambtenaar van het ministerie van Maatschappelijk Werk als eerste geïntroduceerd:

'Hij is de steun en toeverlaat voornamelijk voor hen, die voor het eerst naar Nederland gaan.' Armlastige gerepatrieerden kunnen van de contactambtenaar een voorschot krijgen van maximaal 50 gulden per persoon voor de aankoop aan boord van winterkleding. Deze wordt niet langer in het depot in Ataka verstrekt, maar aan boord van de schepen. Gedurende het winterseizoen worden vier soorten pakketten met winterkleding uitgereikt aan mannen, vrouwen, jongens en meisjes. Op vertoon van een kledingkaart met een maximum waarde Voor het eerst naar Nederland 50 gulden per stuk wordt de kleding overhandigd. Kinderen krijgen sowieso een trainingspak uitgereikt. De gezinshoofden moeten de kaart voor ontvangst tekenen, waarna de afrekening in Nederland volgt.

In de brochure wordt melding gemaakt van twee groepen repatriërenden: degenen zonder opvangadres in Nederland, die aangewezen zijn op ondersteuning door DMZ; en degenen met een opvangadres. Het interne registratiesysteem van DMZ hanteert echter vier classificaties: groep I bevat gerepatrieerden die over eigen geld en huisvesting beschikken; groep II personen met inkomsten, maar zonder huisvesting; groep III personen met

geen of onvoldoende inkomen met huisvesting; groep IV personen met geen of onvoldoende inkomen en zonder huisvesting.

De contactambtenaar aan boord van het Engelse schip Cheshire meldt in zijn boordverslag op 28 mei 1951 dat zijn indruk is 'dat groep IV maar iets zegt om van dat "gevraag" af te zijn en nog als enig ideaal koestert in Nederland te komen om [...] hun verdere leven, zonder zich al te veel te behoeven in te spannen, te kunnen voleindigen.

125

126

De algemene indruk van groep IV is: indolent en een absolute onverschilligheid voor de toekomst met als enig ideaal een onderdak in Den Haag.' Naast korte beschrijvingen van probleemgevallen en de melding van verstekelingen vermeldt hij in de enquêteformulieren per gezin de betalingsmethode van de passagegelden (particulier, op voorschot of op kosten van het rijk), de reden waarom gerepatrieerd wordt (familie in Holland, pensioen, studieredenen, gezondheid, onveiligheid, verlof, ex-kortverbander, geen toekomst meer in Indonesië) en het inkomen per gezin dan wel alleenstaande.

Vanuit Aden aan het Suezkanaal worden de ingevulde enquêteformulieren via het Nederlands Consulaat naar het kantoor van DMZ verzonden, gevolgd door het "break-down" telegram met het totale aantal passagiers, gesplitst in de verschillende classificaties.

Afrondend vermeldt de brochure *Voor het eerst naar Nederland* informatie over de opvang in een contracthotel of -pension en de begeleiding door het arbeidsbureau. Over de beschikbare voorschotten voor extra kleding, studiekosten en meubels voor de eigen woning is te lezen dat 'alle voorschotten weliswaar een concrete schuld vormen, doch bij invordering daarvan rekening wordt gehouden met de financiële draagkracht van de gerepatrieerden. Het bestaan van deze schuld betekent dan ook geen voortdurende bedreiging voor hen, wier inkomen enige aflossing niet toelaat'.

De komst van duizenden ontheemde gezinnen uit Indonesië betekent brood op de plank voor ondernemende Nederlanders. De elfjarige Jessica Chevallier wordt samen met haar oudere zus en jongere broer in de zomer van 1951 naar Nederland gestuurd. Ze krijgen als classificatie Groep Omdat het Bahasa Indonesia als nieuwe voertaal op de scholen in Indonesië het Nederlands

vervangt, heeft haar vader besloten om de drie kinderen in een kosthuis in Den Bosch onder te brengen. Zelf blijft hij nog twee jaar voor de douane in Jakarta werken.

'Toen de ouders van het gezin benaderd werden om ons op te vangen, stemden ze meteen in,' vertelt Jessica. 'De afspraak was dat mijn vader hen betaalde voor kost, inwoning, kleding en schoolgeld.' Het loopt echter heel anders: uit puur winstbejag steekt het echtpaar het grootste deel van het geld in eigen zak.

126

127

'Toen we nieuwe kleding nodig hadden, verstelde de vrouw des huizes tweedehands kleding, terwijl mijn vader voldoende geld voor een nieuwe outfit had gestuurd. Eén keer in de week kregen we vlees op ons bord, en de rest van de dagen aardappelen met jus en groente. Of een bord rijstepap met boter en suiker. De kostouders vonden het maar raar dat ik het niet lekker vond. Zo leefden we; het was vreselijk.'

In de kleine arbeiderswoning slaapt haar broertje in één bed met de zoon des huizes. Jessica zelf moet een bed delen met haar zus en de dochter des huizes. 'Dat meisje plaste nog in bed en had altijd kauwgum in haar mond wat op een nacht in mijn lange haar terechtkwam. De volgende dag moest mijn haar kortgeknipt worden.'

Op school kan ze niet aarden. 'Alle kinderen kwamen voortdurend om me heen staan en vroegen dan of ik in een huis op palen had gewoond. Of ze scholden me uit voor pindachinees.'

Wanneer haar vader na twee jaar naar Nederland komt, is hij verbijsterd door de leefomstandigheden van zijn kinderen. 'Hij was woest toen hij erachter kwam dat hij afgezet was. "Heb ik me rot gewerkt voor al dat geld, en dan krijgen we dit! Hij heeft toen meteen een ander kosthuis in Veghel geregeld bij een weduwe die ons fantastisch heeft begeleid. We zaten in de puberteit en konden bij niemand ons verhaal kwijt. Dankzij onze nieuwe kostouder ging het vanaf dat moment veel beter op school.'

127

128

De ervaringen van andere gezinnen uit groep II en IV die ondergebracht zijn in contracthotels en -pensions verschillen. In het weekblad Katholieke Illustratie van 1 juni 1951 staat een reportage over vierendertig gezinnen in het Benedictijnerklooster in het gehucht Mamelis, nabij Vaals. Dit is een van de vele woonoorden die door DMZ wordt geëxploiteerd voor de opvang van Indische gezinnen. 'De burgemeester van die kleine "dorp" is een ambtenaar van de Dienst voor Maatschappelijke Zorg, die als directeur-administrateur de scepter zwaait over deze gemeenschap,' zo vermeldt de tekst. 'Zijn taak is lang niet zo gemakkelijk als men op het eerste gezicht wel zou menen. Niet alleen is hij de vraagbaak en de toevlucht van al de gerepatrieerden, die altijd nog wat vreemd staan tegenover het leven in Nederland, maar hij moet ook trachten de mannen werk te bezorgen en de gezinnen zo spoedig mogelijk in een normaal huis onder te brengen. Het behoeft geen betoog dat deze laatste taak hem heel wat hoofdbrekens kost.

In de cellen van de paters wonen de gezinnen, die er naar gelang van hun grootte een of drie ervan tot hun beschikking hebben. Als het buiten regent, spelen de kinderen in de gangen; ze hebben er de ruimte. Zondags komt de bioscoop aan huis en wordt in de kapittelzaal een film gedraaid. Toegangspreis tien cent. Zo vormen deze mensen, door de nood gedwongen, een geheel eigen gemeenschap. En te midden van hen woont de pater, die wacht tot zij allen hun bestemming hebben bereikt om dan weer zijn kloosterleven voort te zetten.'

Dit redelijk idyllische beeld staat haaks op de slechte leefomstandigheden van de bewoners van andere contracthotels, zoals Duinlust in Noordwijk aan Zee. Na lang beraad besluiten de bewoners van dit contracthotel medio 1951 minister Teulings van Binnenlandse Zaken schriftelijk in te lichten, met een afschrift van de brief aan de inspecteur van DMZ en de weduwe van generaal Spoor. De lange klachtenbrief vermeldt onder meer de huisvesting van grote gezinnen op één kamer, gedwongen overnachting in gangen en badkamers, verbouwingen die gaande zijn in het hotel, het opslaan van koffers tegen verplichte betaling (terwijl dat conform het Huishoudelijk Reglement kosteloos verzorgd dient te worden) en het uitblijven van uitbetaling van compensatie wanneer bewoners elders overnachten.

Met name de contactambtenaren van DMZ, die het klankbord van de bewoners dienen te zijn, krijgen er flink van langs: 'Is het U Excellentie bekend dat de klachten ten aanzien van de vertrekken bij de contactpersonen van DMZ worden verwezen naar de hoteleigenaar of in het geheel niet worden behandeld? Dat de bereiding van het eten veel te wensen overlaat, doch klachten bij deze heren voorgebracht generlei gehoor vinden, doordat zij het eten lekker vinden? Dat dit laatste zeer logisch is, aangezien de komst van de heren vooraf bekend is en hier wel voor gezorgd wordt? Dat in het eten ingrediënten worden verwerkt van verstrekte maaltijden van voorafgaande dagen, die de heren nimmer is voorgezet en zeer zeker ook niet zullen nuttigen?'

Directeur Van der Putten van DMZ legt rekenschap af tegenover minister Teulings in een schrijven, waarin benadrukt wordt dat er 'waar nodig en mogelijk reeds verbeteringen en wijzigingen zijn aangebracht'. Sommige klachten worden ongegrond verklaard aangezien 'klachten altijd eerst met de pensionhouder opgenomen dienen te worden'. Over de kwaliteit van het eten wordt gesteld dat 'er nimmer klachten naar voren zijn gebracht bij de contactambtenaren. Het betreft hier hoofdzakelijk klachten over te dikwijls broodpap, een gevolg echter van het feit dat er veel brood overblijft. [...] Bij een recent bezoek hebben medewerkers van DMZ aan de gasten gevraagd of er klachten waren over het eten; dit werd ontkennend beantwoord, maar later begint het mopperen weer. [...] Dat keukenrestjes-eten verwerkt worden is heel normaal, mits de kwaliteit aan redelijke eisen voldoet.'

Een kleine overwinning voor de bewoners van contracthotel Duinlust is dat de 'restitutie afwezigheid' uitbetaald wordt, hoewel DMZ toegeeft dat 'controle enige tijd vordert'. De directeur rondt zijn schrijven af met: 'Dit behoeft toch geen reden te zijn om te gaan dreigen met de politie, het inschakelen van de pers, waar een groot aantal van de klachten niet of niet geheel juist zijn bevonden? Bij navraag is nog gebleken dat enige ondertekenaars de klachten slechts voor een gedeelte wensen te onderschrijven.' Wederom blijkt dat veel Indische gezinnen niet in staat zijn een gezamenlijke vuist tegen het overheidsbeleid te maken.

Naast het grote aantal contractpensions en -hotels is het voormalige DUW-kamp De Wyldemerck bij Balk nog steeds in gebruik als woonoord. Het gezin Zitter is bij aankomst in september 1951 aanvankelijk als enige Indische gezin in contracthotel Gaasterland in het protestantse Friese dorp Rijs ondergebracht, ondanks het feit dat het gezin rooms-katholiek is. Zoon Richard herinnert zich dat zijn familie er niet welkom is. 'Na twee overnachtingen in het hotel zijn we naar een houten gebouwtje elders op het terrein gebracht. Mijn moeder en grootouders waren woedend omdat het eten en de opvang erbarmelijk waren'.

'De exploitant van het contracthotel was niet capabel om met Indische mensen om te gaan,' reageert contactambtenaar Piet van der Wal desgevraagd. "*Die swatten hawwe een grutte bek*" (Die zwarten hebben een grote bek), was zijn opvatting, vandaar dat ik een einde aan de opvang gemaakt heb.' De zes gezinsleden Zitter worden in het nabijgelegen barakkenkamp De Wyldemerck geplaatst. De beheerder is Willem Spriensma, door Van der Wal omschreven als 'een ruige baard met een gouden hart. Hij voelde zich erg betrokken bij de Indische gezinnen en sprong soms financieel bij.'

In barakruimtes van zo'n vierentwintig vierkante meter koken, wonen en slapen de bewoners. 'Buiten bevonden zich de centrale wasruimte en houten toilethuisjes,' merkt Richard Zitter op.

130

131

De poeptonnetjes werden één keer per week opgehaald. Ik kan me herinneren dat het er altijd stonk. Wij hadden het geluk dat we samen met mijn grootouders, die een eigen ruimte hadden, een inpandig toilet hadden'.

Het tijdelijke eenoudergezin wordt begeleid door verpleegkundige Van der Neut, die als gezinsvoogd is aangesteld. In overleg met de arts begeleidt ze ook bevallingen. 'Ze was een forse, kordate vrouw, die goudeerlijk was,' herinnert Piet van der Wal zich. 'Sommige bewoners vonden het niet prettig dat ze stevig werden aangepakt en "omgebogen" werden naar aangepaste burgers. Ze beschouwden haar als een indringster, maar ze heeft haar werk uitstekend gedaan.'

Speciaal voor de roomse gezinnen wordt de inrichting van een van de barakken aangepast: na de protestantse dienst door de dominee op zondag wordt er een kruisje opgehangen en volgt de roomse dienst door de pastoor.

De sfeer in het kamp zelf is gezellig. 'We zijn er goed ontvangen door de andere Indische gezinnen en hebben er een leuke tijd gehad,' herinnert Richard Zitter zich. 'Mijn moeder en oma kochten zelf het eten en kookten op een petroleumstel. Alle kinderen werden met een schoolbus naar de openbare school in Balk gebracht en weer opgehaald. Met de lokale bevolking was er goed contact: ik had veel Friese boerenvriendjes.'

Wanneer gezinshoofd Ulrich Zitter, die als werktuigkundige bij het Departement van Economische Zaken werkt, in januari 1952 met kort verlof naar Nederland komt, schrikt hij echter van de aanblik van het barakkenkamp waar zijn gezin en schoonouders ondergebracht zijn. Pogingen om hen over te laten plaatsen naar een contractpension mislukken: het gezin Zitter woont tweeëneenhalf jaar in het barakkenkamp. Uiteindelijk krijgen ze een huurwoning in Noordwijkerhout toegewezen.

131

132

Tijdens het langdurige verblijf betaalt Ulrich Zitter, die na zijn definitieve komst naar Nederland op wachtgeld gezet wordt door Economische Zaken, zelf alle kosten voor levensonderhoud voor zijn gezin, waardoor hij bij vertrek uit het barakkenkamp geen schuld aan de overheid heeft. Zijn loopbaan loopt echter flinke averij op: na drie jaar vruchteloos solliciteren wordt hij aangenomen als bankwerker bij machinefabriek DMN, waarvoor hij een herscholingscursus moet volgen.

In kamp Wyldemerck ziet beheerder Spriensma roe op de dagelijkse gang van zaken, het technisch onderhoud en de kolenverstrekking. De relatie met de tijdelijke bewoners is goed. Ook in andere contractpensions is er sprake van intensief contact tussen de beheerders en de tijdelijke gasten. In Doetinchem is het echtpaar Jansen eigenaar van een bloeiend boerenbedrijf plus een café-pension. Het ruim opgezette pension kan vier gezinnen herbergen, die allemaal de beschikking krijgen over een huiskamer en twee slaapkamers. Van alle gezinnen is het gezinshoofd tijdelijk in Indonesië achtergebleven om de lopende werkzaamheden af te ronden.

Zo ook de Indo-Afrikaanse oliegeoloog Willy Klink, die besloten heeft om zijn vrouw en vijf kinderen op eigen kosten naar Nederland te sturen. Zelf volgt hij een jaar later. Weliswaar wil de leiding van de Bataafsche Petroleum

Maatschappij (BPM) Klink in dienst houden voor werkzaamheden in Indonesië, maar alleen op voorwaarde dat hij dan Indonesisch staatsburger wordt. Voor Willy Klink is die onbespreekbaar.

Zoon Bert Klink koestert mooie herinneringen aan het tijdelijk verblijf in contractpension Jansen. 'De eigenaren waren hartelijke, betrokken mensen, die ervoor zorgden dat het ons aan niets ontbrak.' Voor Bert en zijn broers is het aanvankelijk wennen op de rooms-katholieke middelbare school. 'We waren de enige negerjongens in Doetinchem, waardoor iedereen ons aanvankelijk aanstaarde. Op de eerste schooldag zat ik achterin de klas. De les ging over de volkeren van Nieuw-Guinea. Een van hun raskenmerken is kroeshaar, waarop alle kinderen zich naar me omdraaiden. Mijn broers en ik dorsten nauwelijks het speelplein op, maar de leraren duwden ons gewoon naar buiten.

132

133

Het was enorm wennen, maar we konden ons goed handhaven in de nieuwe omgeving.'

Inmiddels is het aantal Hollandse contractpensionbeheerders fors uitgebreid. Een opvallende verschijning binnen de groep is de Indische Juliette Wollrabe-Hisgen, die in de loop van 1951 besluit als particulier een klein contractpension in een woning aan de Bezuidenhoutseweg in Den Haag te beginnen.

'Mijn moeder zag dit als een goede bron van inkomsten en heeft toen haar middenstandsdiploma gehaald, wat een vereiste was,' zo herinnert dochter Desi Hisgen zich.

Uit het dossier van Juliette Wollrabe, dat de stichting Pelita heeft aangelegd, komt het beeld van de dagelijkse bedrijfsvoering naar voren: het runnen van een contractpension als particulier brengt forse opstartkosten met zich mee, zoals voor de inrichting van het pand en de kosten voor de elektricien en gasfitter. Na een jaar wordt het contractpension bewoond door negen tijdelijke gasten, voor wie Juliette Wollrabe volgens eigen opgave 700 gulden per maand van DMZ betaald krijgt.

Het lukt haar echter niet om rond te komen. 'Dit gezin moet ons inziens zelfstandig kunnen draaien, tenzij het bedrijf oneconomisch is opgezet,' noteert een medewerker van Pelita.

De omslag komt wanneer Juliette de medewerkers van DMZ voorstelt om een grotere woning uit te baten. Meer kamers betekent immers meer inkomsten. Ze tekent een huurcontract voor een groot herenhuis voor f 125,- per maand. Het pand in het deftige Statenkwartier grenst aan een artsenpraktijk en een apotheek.

'In Huize Frankenslag bracht mijn moeder in alle twaalf kamers gasten onder,' licht Desi toe. 'Samen met mijn broers moest ik meehelpen bij het runnen van het contractpension, terwijl een huishoudster de vertrekken schoonhield. Dat betekende dat we de vaat afwasten, het aanrecht schoonmaakten, de kachels in de kamers aanmaakten met petroleum en houtjes en het eten bij de gasten op de kamer brachten. Zelf sliepen we met het gezin op de kamers op de benedenverdieping en in de serre. Het was iedere dag aanpoten in de keuken, waar steentjes met de hand uit de rijst werden gehaald en sambal gemaakt werd. Onze ouders stonden vaak later op omdat ze tot midden in de nacht doorwerkten. De kolenboer, slager, bakker en groenteboer hadden dan al de bestellingen afgeleverd.

133

134

In de grote keuken stonden de *rangions*, de bestellingen per kamer, bijtijds klaar: brood, eieren, suiker, melk en beleg. Ieder gezin kreeg de rantsoenen op een dienblad in de kamer geserveerd.'

Pensionhoudster Juliette Wollrabe stelt zich toegeeflijk op tegenover haar gasten, ingegeven door de kwaliteit van de opvang die ze zelf met haar gezin als evacués in 1948 heeft ervaren. Er is altijd warm water voorradig voor *kopi toebroek*(opschenkkoffie), de kamers zijn dag en nacht verwarmd en de gasten mogen een eigen Aladdin aanschaffen voor het drogen van de was op de kamer. 'Bij ons in het pension was alles anders,' merkt zoon Ron Hisgen op. 'Het zat altijd vol. Onze moeder mag dan een luxe poppetje zijn geweest voor de oorlog, maar ze combineerde een zakelijke inslag met het verlenen van goede zorg. Zo ging ze in haar jonge jaren in Indië altijd naar de keuken om even voor te proeven en stond ze in haar pension zelf als de beste te koken.

134

135

Het geld stroomde binnen, ook omdat ze kostjongens in huis nam, die als weeskinderen vanuit Indonesië arriveerden. Die jongens kregen een bed bij mijn broers op de kamer en hadden het enorm naar hun zin bij ons.'

In Den Haag zingt het rond: 'Bij Wollrabe moet je zijn voor Indisch eten.' 'De Dienst Maatschappelijke Zorg wees de pensiongasten toe, maar soms vroegen Indische gezinnen zelf overplaatsing aan naar ons pension,' vertelt Ron Hisgen. 'Er was een sterk Indische inslag met rijst en bami op het menu, maar daarnaast waren er de Hollandse tradities zoals oliebollen met Oudjaar en gekleurde eieren verstoppen met Pasen.'

De naaste burens van het contractpension kijken met gemengde gevoelens naar de bedrijvigheid in het pand en duiden onderling de Indische bewoners aan als holbewoners.

In Huize Frankenslag is iedere kamer standaard ingericht met bedden, een kast en een wastafel. Beneden onderaan de trap is een douche geïnstalleerd, evenals op de tweede verdieping in een tussenkamertje, waar soms ook wordt geslapen. De pensiongasten kunnen iedere dag douchen en hebben een *boto/tjebok* (fles met helder water waarmee het zitvlak na de stoelgang gereinigd kan worden) tot hun beschikking in het toilet. Medewerkers van de wasserij leveren het linnen- en wasgoed in kartonnen dozen aan. Juliette Wollrabe-Hisgen houdt een kasboek bij en levert haar administratie aan bij de boekhouder.

'Ze was goed voor de mensen,' memoreren haar zoon en dochter. 'Ze gaf pensiongasten waar voor hun geld. We hebben ook wel eens Hollandse mensen in huis gehad, maar die klaagden over het eten omdat ze "ook wel eens patat of aardappelen wilden met een biefstukje erbij". De Hollandse repatrianten uit Indonesië vroegen doorgaans al snel overplaatsing aan. Dat was niet zo verwonderlijk, want onze moeder kon geen stampot maken zonder er een Indische smaak aan te geven.'

Samen met haar gezin werkt Juliette hard aan een nieuw bestaan. 'Ons gezin is helemaal berooid naar Nederland gekomen. We moesten ons waarmaken omdat veel Nederlanders onze kwaliteiten onderschatten. Mijn moeder heeft toen besloten om zelf het heft in handen te nemen,' merkt Desi Hisgen op. 'En met succes. Huize Frankenslag heeft een gouden tijd gekend. Iedereen kon altijd blijven logeren en aanschuiven voor een maaltijd, van vrienden tot vrijgezellen.'

135

136

Pension- en hotelbeheerders die zich aanmelden bij de Dienst Maatschappelijke Zorg, kunnen kiezen tussen een standaardcontract en een contract met een zogeheten rouwgeldclausule. Daarin verplicht de overheid zich een vastgesteld aantal bedden te reserveren, ook al blijven deze onbeslapen. De meeste pensionhouders kiezen voor een standaardcontract voor een zo groot mogelijke bezetting van hun pension, waarvoor ze een volledige vergoeding van drie gulden vijftig per persoon per dag ontvangen.

Deze keuze pakt niet altijd gunstig uit. De eigenaar van pension Thema in het Noord-Hollandse Bergen sluit voor de periode 1 mei - 31 december 1951 een standaardcontract af voor de 'plaatsing van 22 gerepatrieerden' voor de overeengekomen pensionprijs van drie gulden vijftig per dag inclusief bediening en omzetbelasting. Wekelijks dient de beheerder een sterktestaat en maandelijks een afrekeningsstaat te zenden aan de administrateur van de Opvangcentra en Contractpensions.

136

137

Op 7 augustus 1951 meldt de pensionbeheerder dat er sprake is van onderbezetting, waarbij het aantal tijdelijke bewoners zelfs van tien naar acht is gedaald. Hij verzoekt de Dienst Maatschappelijke Zorg om in aanmerking te komen voor 'vergoeding voor leegstaande bedden om zodoende het bedrijf op gang te kunnen houden'. Er volgt een uitgebreide correspondentie tussen DMZ en minister Teulings van Binnenlandse Zaken, waarin aanvankelijk wordt gesteld dat 'de consequentie van het contract is dat de pensionhouder niet meer dan 22 personen behoeft aan te nemen'. Het principe van een gegarandeerd inkomen blijkt echter haaks te staan op het risico dat de pensionbeheerder in Bergen loopt door de voortdurende onderbezetting. Teulings komt dan ook tot de conclusie dat de rechter, indien het tot een proces zou komen, de pensionhouder in beginsel in het gelijk zou stellen'. Hij stelt voor om een schikking te treffen: 'Indien de bedongen maximum hoeveelheid bedden niet volledig kan worden bezet, wordt de overeenkomst tussentijds beëindigd en de pensionhouder voor de verstreken tijd een redelijke vergoeding voor onderbezetting betaald.'

Ruim een jaar na de start van de grote uittocht uit Indonesië worden de maatschappelijk werksters van het CCKP bijgepraat middels een bijzondere uitgave van het Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk, getiteld *De Repatriëring Uit Indonesië*: 'Bedenkt bij elk contact dat U met gerepatrieerden hebt, dat zij, door hun vaak gehele andere instelling en geaardheid als de gemiddelde ingezetene van dit land, door de niet zelden bijzonder grote spanningen waaronder zij lange rijd hebben moeten leven, door de vele teleurstellingen welke zij vaak hebben moeten verwerken en door tal van andere omstandigheden, welke wij - Nederlandse ambtenaren - niet of nauwelijks vermogen te begrijpen of te waarderen, niet op gelijke wijze dienen te worden behandeld als ons meer bekende tot maatschappelijk verval geraakte lieden. Treedt hen tegemoet en wees hen behulpzaam zoveel als in Uw vermogen is.'

Ook constateert de redactie van het tijdschrift dat arbeidsinpassing sterk afhankelijk is van de mate van vertrouwdheid met de Nederlandse samenleving en van de maatschappelijke positie die een gerepatrieerde in Indonesië bekleedde.

137

138

'Speciaal de Nederlanders, wier huidskleur doet vermoeden, dat zij geboren en getogen zijn in Indonesië, staan hier voor moeilijkheden. Over hen geldt in het algemeen het oordeel, dat zij traag zijn en indolent en daarom minder bruikbare arbeidskrachten. Ongeveer de helft der gerepatrieerden, die op een Rijkswerkplaats in opleiding zijn, behoort tot de z.g. Indische Nederlanders. Dit wijst niet direct op indolentie. Feit is echter, dat ook op de werkplaatsen blijkt dat hun tempo in het algemeen enigszins achterblijft bij dat der Europese Nederlanders, al moet dit niet worden overdreven. Dit tempo-verschil is meer een kwestie van milieu dan van aanleg en is te beïnvloeden.' Gewapend met deze informatie begeleiden maatschappelijk werksters gerepatrieerde echtparen, gezinnen en alleenstaanden op weg naar een eigen woning.

Voor oudere, alleenstaande KNIL-militairen is er een alternatief voor definitieve huisvesting: als gepensioneerd hebben zij de mogelijkheid om zich aan te melden voor opname in het Koloniaal Militair Invalidenhuis Bronbeek in Arnhem.

De Indo-Afrikaanse soldaat 1e Klasse James Zeller verblijft vanaf 11 september 1951 in contractpension Houben in Simpelveld en wordt op februari 1 februari 1952 in Bronbeek opgenomen, waar hij een bed op Zaal 2 krijgt toegewezen.

Op zijn maandelijks pensioen plus AOW, dat jaarlijks wordt geïndexeerd, wordt twee gulden ingehouden voor afbetaling van zijn bijdrage voor de kosten van zijn verblijf in het contractpension in Simpelveld.

Als bijdrage in de verzorgingskosten op Bronbeek wordt maandelijks zestig procent van Zellers inkomen ingehouden. Ondanks zijn pensioengerechtigde leeftijd dient hij mee te draaien in de strikte militaire hiërarchie in het verzorgingstehuis: in de vijftien jaar dat hij op Bronbeek woont, vervult hij de functies 'huiskamerbediende', 'afstoffer benedengang' en 'oppasser van Sergeant Bakker'.

Zeller kan slecht aarden binnen de kleine klassenmaatschappij en gaat een paar maal op de vuist met collega's omdat hij zich gediscrimineerd voelt. Als soldaat 1e Klasse nuttigt hij de Hollandse maaltijden in de eetzaal voor de lagere rangen, gescheiden van de officieren. Eén keer per week krijgen de honderdzestig bewoners een Indische maaltijd met bier geserveerd.

138

139

Zeller is niet de enige Indo-Afrikaanse bewoner: ook KNIL-korporaal Johannes Fivet komt in het tehuis te wonen. Zoon Anton Fivet herinnert zich het eetvertrek en de grote slaapzaal voor onderofficieren.

'Het zag er een beetje schamel uit, maar je moet je realiseren dat al deze mannen strikte militaire discipline gewend waren. De slaapzaal deed me denken aan de accommodaties in het leger.'

Voor de beheerders van contractpensions betekent de opvang van ontheemden uit Indonesië een gegarandeerd inkomen. Alles is hen er dan ook aan gelegen dat de overeenkomst niet verbroken wordt.

De eigenaar van contracthotel Darthuizen in Leersum sleept de Dienst Maatschappelijke Zorg op 7 november 1951 zelfs voor de rechter, wanneer de op 1 juni 1951 verlengde pensionovereenkomst middels een aangetekende brief van DMZ 'met ingang van de datum van de geplande ontruiming wordt

ontbonden'. Door het eenzijdig verbreken van de overeenkomst vóór de contractuele opzeggingstermijn eist de pensionbeheerder op basis van 'wanprestatie door DMZ' een vergoeding voor de gederfde mandagen (de pensionprijs per dag voor 14 personen). De landsadvocaat die zich over de zaak buigt, waarin een bedrag van f 1.512 wordt geëist door de pensionbeheerder, komt tot de conclusie dat 'indien de Staat zich op het standpunt stelt dat hij de pensionovereenkomst zonder opzegging kan verbreken, de wederpartij onmiddellijk zal reageren door te vragen of zulks dan ook de pensionhouder vrijstaat'. Hij concludeert dat de rechtszaak 'zekere risico's medebrengt' en stelt een minnelijke schikking met de pensionbeheerder voor. Op 12 maart 1952 betaalt DMZ een bedrag van f 756 (de helft van het geëiste bedrag plus bijkomende kosten van f 110,10) aan de beheerder van contracthotel Darthuizen.

Niet voor alle gezinnen die in contractpensions ondergebracht worden, is Nederland de eindbestemming. Voormalig hoofdinspecteur van politie Paul Rijnders krijgt van het Arbeidsbureau te horen dat zijn in Nederlands-Indië behaalde diploma's niet geldig zijn in Nederland, waardoor zijn enige optie een baantje bij de gemeentelijke plantsoenendienst in Haaksbergen is. In plaats van langzaam weg te kwijnen besluit hij zich aan te melden voor emigratie naar Nieuw-Guinea, waar hij in juni 1952 op het eilandje Sorong-Doom aan de slag kan in zijn oude functie.

139

140

De opvang van Indische gezinnen wordt strikt gescheiden gehouden van de Molukse KNIL-gezinnen, maar dat lukt niet altijd. Wanneer administrateur bij de commando's Robert Grootings woorden krijgt met de pensioneigenaar in Bussum over de behandeling van zijn gezin, volgt strafoverplaatsing.

'Mijn vader had tegen de pensioneigenaar gezegd dat hij "een oude jood" was, niet wetende wat de joden in Nederland hadden meegemaakt,' memoreert dochter Yvonne Grootings. 'Het was absoluut niet zijn bedoeling om joodse mensen te kwetsen, maar meer bedoeld als uitdrukking. Het was uit onvrede over de verplichte bijdrage in vergelijking met wat zijn gezin ervoor terugkreeg. was zure melk geleverd, waarvan de pensionhouder beweerde dat het aan de koe lag: die had iets verkeerd gegeten. Misschien was het wel karnemelk geweest, maar dat had hij dan kunnen uitleggen. Mijn vader voelde zich in ieder geval niet serieus genomen.'

Als straf wordt het gezin met drie kinderen vanuit Het Gooi overgeplaatst naar het Molukse barakkenkamp in het Noord-Brabantse Wouw.

'We zijn er maar een paar dagen geweest voordat we een woning in Roosendaal toegewezen kregen, maar we kwamen daar onder de luizen te zitten.'

Inmiddels is duidelijk dat het aantal gerepatrieerde gezinnen alleen maar zal toenemen door de steeds vijandigere houding van de inheemse bevolking in Indonesië.

De zorg voor de grote groep valt per 1 september 1952 onder het nieuw ingestelde Ministerie van Maatschappelijk Werk, waarvoor koningin Juliana kamerlid voor de Katholieke Volkspartij (KVP) Frans-Jozef van Thiel als minister benoemt.

Het ministerie is belast met de opvang van de nieuwkomers uit Indonesië, de maatschappelijke zorg (materiële bijstand) en het maatschappelijk werk (immateriële bijstand). De ondersteunende werkzaamheden door het CCKP worden volledig gesubsidieerd door dit ministerie.

Ook de Dienst Maatschappelijke Zorg ressorteert voortaan onder het Ministerie van Maatschappelijk Werk en wordt herdoopt in het Bureau Bijzondere Maatschappelijke Zorg (BBMZ) met haar hoofdkantoor op de Bezuidenhoudseweg in Den Haag.

140

141

Als taak heeft BBMZ 'de werkzaamheden met betrekking tot de verzorging en de bevordering van de maatschappelijke aanpassing van gerepatrieerden uit Indonesië, de verzorging van gerepatrieerden in opvangcentra en contractpensions en het verlenen van zelfstandige huisvesting aan betrokkenen.'

Den Haag zelf blijft als vestigingsplaats voor gerepatrieerde gezinnen een vrijwel gesloten bastion. Er zijn uitzonderingen: vanwege de vestiging van een familielid in de residentie kan het gezin Fliering-Julsing in een contractpension in de Nassau Dillenburgerstraat geplaatst worden. 'Er was een beheerder annex

kok aangesteld door de eigenaar,' memoreert kleindochter Sylvie Julsing. 'Ik herinner me met name zijn erwtensoep van slachtafval, zoals behaarde varkensoren, snuiten, kaken en staarten. Ook heeft hij een keer geld geleend van mijn grootouders, maar het bedrag nooit terugbetaald. Als kind voelde ik sterk aan dat mijn opa en oma door het verlies van hun status in Nederland erg onzeker waren en een echte Hollander als de beheerder geen geld dorsten te weigeren.'

Na een verblijf van een jaar krijgen zowel Sylvies grootouders als haar ouders een eigen huurwoning in Den Haag toegewezen. Het gehanteerde criterium is dat de kostwinner werk heeft: haar vader heeft een baan als technisch ambtenaar gevonden, haar grootvader een baantje bij de Staatsloterij.

'Mijn grootvader, die in Jakarta directeur van het Menteng Theater was, klaagde niet, omdat hij bezig wilde zijn. Allebei hebben ze hun schuld aan de Nederlandse overheid afgelost. De details daarvan ken ik niet, maar ik weet wel dat we via de Rooms-Katholieke kerk tweedehandskleding als gift uitgereikt kregen.'

Hoewel BBMZ als regel hanteert dat een gezin hooguit zes maanden in een contractpension dient te verblijven, heeft de opvang van het gezin van adjudant-onderofficier Johannes Bongers ruim twee jaar geduurd. Bij aankomst in Nederland is onderdak in contractpension Boszicht, een boerderij met uitbouw, in het Gelderse Sinderen geregeld. Het gezin met vijf kinderen heeft er een woonkamer van twintig vierkante meter en twee kleine slaapvertrekken erboven tot haar beschikking.

141

142

'De huisverlichting was op basis van accu's,' vertelt zoon Ferry Bongers. 'Soms zagen we dan ook het licht langzaam doven. Het was er in de winter zo koud dat de dekens regelmatig vastvroren aan de muur door de condens van mijn broers en mij.'

Met eigen ogen ziet Ferry hoe het vlees in de keuken met een deegroller wordt uitgeperst en vervolgens met jus wordt opgediend. Over de hele linie is het wennen voor het Indische gezin.

'De plaatselijke boeren verbaasden zich erover dat we Nederlands spraken. En als we wilden douchen, moesten we zeven kilometer fietsen naar het badhuis in Varsseveld.'

Pas na twee jaar krijgt Ferry's vader zijn definitieve detacheringsplek in Den Haag toegewezen. In de nieuwbouwwijk Moerwijk betreft het gezin een woning.

Op het kantoor van BBMZ wordt de schuldberekening opgesteld, die bestaat uit de kosten voor het verblijf in contractpension Boszicht na aftrek van de maandelijkse zestig procent-bijdrage plus de verstrekte kleding- en meubelvoorschotten.

'Hoe hoog de schuld was weet ik niet,' vertelt Ferry Bongers. 'Het leek wel alsof mijn ouders zich daarvoor schaamden. Ik weet wel dat het een enorme opluchting was toen het openstaande bedrag eindelijk afgelost was.'

Naast de omvangrijke zorg voor gerepatrieerde Indische gezinnen wordt het Bureau Bijzondere Maatschappelijke Zorg geconfronteerd met de gevolgen van de Watersnoodramp: in de nacht van 31 januari op 1 februari 1953 overstroomt een groot deel van de provincies Zeeland, West-Brabant en de Zuid-Hollandse eilanden.

Hierbij verdrinken meer dan achttienhonderd mensen en veel dieren. In de Brabantse gemeente Klundert wordt in allerijl het marine opvangkamp aan de Schansweg ontruimd door de brandweer. Terwijl zeventien inwoners van Klundert verdrinken, worden de Indische en Molukse bewoners van het barakkenkamp door de brandweer in veiligheid gebracht en via een tijdelijk onderkomen overgeplaatst naar andere marine kampen in Randwijk en Medemblik.

Alle gezinshoofden ontvangen een waterschade-uitkering. In de Zeeuwse gemeente Vlissingen en het Brabantse Willemstad verliezen Indische bewoners have en goed door de verwoestende omvang van de ramp.

142

143

Sergeant-majoor bij de Koninklijke Landmacht Alphonse Verbeet wordt ingezet bij de hulpverlening, terwijl zijn vrouw en drie kinderen in contracthotel Riche

in Boxtel verblijven. Dochter Ellen-Jane herinnert zich de scheuren in het behang en de afgebladderde plinten in de kamer.

'In een latere periode kregen we de "spookkamer erbij,' vertelt ze. 'Dat was een piepkleine kamer, waar niemand wilde slapen, omdat er schijnbaar ooit iets akeligs was gebeurd. Samen met mijn zusje moest ik in die kamer slapen en meende ik gedaantes in het donker te zien. Ik kreeg te horen dat het behang met mijn fantasie op de loop was gegaan.'

In het contracthotel heerst een kookverbod voor de Indische bewoners. Nora Verbeet-Burtner is de flauwe Hollandse hap, afgewisseld met het Indische eten op de Hollandse manier, zo zat dat ze stiekem in een hoekje van de kamer op een petroleumstelletje kookt, terwijl de kinderen op speelgoedkomfoortjes vla en suikergoed leren maken.

'Het eten dat de pensionbeheerder serveerde was regelmatig benedenmaats,' herinnert Ellen-Jane Verbeet zich. 'Toen er een keer bedorven vleeswaren werden opgediend, hebben de bewoners een klacht ingediend bij BBMZ. De controle was echter van tevoren aangekondigd, waardoor er op de dag van de inspectie verse vleeswaren op tafel stonden. Wanneer mijn vader thuiskwam na dagenlang hulp verleend te hebben aan slachtoffers van de Watersnood-ramp gingen we gelukkig regelmatig naar het park om te picknicken. De paar leuke herinneringen die ik aan de pensientijd heb, zijn te danken aan mijn liefhebbende ouders, die alles voor hun kinderen over hadden.'

Jaren later verneemt kleindochter Natalie Ypma van haar oma Nora Verbeet hoe de lokale ontvangst in Boxtel was.

'Ze vertelde dat buurtbewoners wormen door de brievenbus van het contractpension gooiden, vergezeld van beledigingen en dreigementen op papier jegens haar en haar familie. Mijn opa kon het tot zijn dood niet verkroppen dat hij elke cent heeft moeten terugbetalen op basis van de schuldberekening van BBMZ, inclusief de verplicht aangeschafte kleding, die bestond uit afdankertjes.

143

144

De manier waarop ze destijds zijn behandeld, heeft een flinke stempel gedrukt op hun levenswijze in Nederland: ze voelden zich minderwaardig en onderdrukt

en waren bang voor alles waar ook maar een officiële instantie bij betrokken was. Als ze zich meer gewaardeerd en gerespecteerd hadden gevoeld, hadden ze misschien meer gedurfd en meer contact met Hollandse mensen gemaakt.'

Hoezeer de slechte zorg in veel contractpensions verborgen blijft voor de buitenwereld, blijkt ook bij buitenplaats De Olde Vechte in Ommen. Het landgoed bestaat uit een herenhuis, park, tuin, grasland, bos en water plus twee afzonderlijke woningen met een totale oppervlakte van 5,5 hectare. De gemeenteraad heeft het landgoed van de weduwe van jonkheer Stoop aangekocht voor f 60.000,- en

144

145

verhuurt het per 30 mei 1951 aan het Rijk als contractpension 'voor een jaar met stilzwijgende verlenging van een jaar, een wederzijdse opzegtermijn van drie maanden en een jaarlijkse huurprijs van f 2.500.-.

Marietje Luttekes woont er in de buurt en zit met enkele Indische meisjes uit het contractpension op school.

'Ik kwam bij hen over de vloer en maakte er kennis met de heerlijke geuren van de Indische keuken. De bewoners kookten er zelf.' 'De zeven gezinnen die er woonden, mochten helemaal niet koken,' reageert Paul van der Spoel, die er als achtjarige jongen woonde. 'De beheerder leverde ronduit slecht eten, dat hij naar verluidt als 'etalage-eten' opkocht bij middenstanders. Zo serveerde hij keiharde krentenbollen en uitgedroogde, onsmakelijk ogende cervelaatworst en lekkerbekjes. Een enkele keer werd er Indisch gekookt, maar vaste prik op het menu was stampot zuurkool, waar ik nog steeds van gruw.'

Marietje Luttekes herinnert zich met name het leuke contact met de bewoners. 'Daardoor leerde ik ook enkele Maleise woorden. Zo zeiden mijn vriendinnen en ik te pas en te onpas *tolol*, *trim kassie* en *soedah* (gek, dank je wel, genoeg) tegen elkaar. De betekenis van de uitdrukkingen had ik meer gevoelsmatig door dan dat ik echt wist wat het betekende. Ik begreep dat *kassian* "O, wat erg" betekende en *adoe seg* "Nou zeg".

De gezinshoofden zijn met heel andere dingen bezig: vanwege het erbarmelijk slechte eten en het besparen op de stookkosten door de beheerder sturen ze een klachtenbrief naar BBMZ in Den Haag. Wanneer het gezin Van der Spoel op

een avond net aan het avondeten wil beginnen, komt een onbekende man de kamer binnen. 'Hij vroeg of hij even in de pannen mocht kijken en verdween toen weer,' herinnert Paul zich. 'Vlak daarna is de beheerder uit zijn functie ontheven en is het contractpension gesloten.'

Voor Marietje Luttekens blijft nog meer verborgen. 'Dat de gezinshoofden in het pension zestig procent van hun maandelijks loon moesten afstaan en met een schuld aan de Nederlandse overheid zijn vertrokken, heb ik nooit geweten. Wat erg dat dit zo gelopen is.'

145

146

Naast net innen van de verplichte maandelijkse bijdrage is het bureau Bijzondere Maatschappelijke Zorg de instantie die bepaalt in welk contractpension een gezin geplaatst wordt, maar soms loont het om zelf initiatief te nemen. Zo is de Indische Jan van Veldhuizen met zijn gezin vanuit een contractpension in Middelburg naar Amsterdam vertrokken. In Middelburg mocht hij bij een kapper na iedere knipbeurt de haren opvegen voor een footje, terwijl hij in Indonesië op een architectenbureau werkzaam was.

'Ik begreep toen al dat je voor jezelf moet opkomen, omdat niemand anders dat voor je doet,' merkt zoon Rob Malasch op. 'Uiteindelijk kon mijn vader als technisch tekenaar bij het GEB in Amsterdam aan de slag, toen we in contractpension Huize Holland in de De Lairesestraat waren ondergebracht. Mijn moeder zag kans om met de beheerder aan te pappen en te regelen dat we rijst te eten kregen.'

146

147

Een jaar woont het gezin in Huize Holland. Niet lang daarna kunnen de gezinsleden op stand gaan wonen: in een nieuwbouwwoning met een badkamer in Geuzenveld, een van de westelijke tuinsteden waar veel licht, groen en ruimte is.

'We woonden er "om en om" met Hollandse gezinnen. Mijn moeder ging toen rantangs met Indisch eten verkopen, die mijn vader in zijn Volkswagen Kever rondbracht. Door die extra bron van inkomsten konden ze vrij snel hun schuld aan de overheid aflossen.'

Wie ook in Geuzenveld komt wonen en af en toe bij de familie Malasch-Van Veldhuizen op bezoek komt, is Tjalie Robinson, pseudoniem van de Indische journalist en schrijver Jan Boon. De voorvechter van de Indische cultuur benadrukt in zijn publicaties en polemieken dat het onhaalbaar is om te proberen 'iets te zijn wat je niet bent.' Hij spoort Indische Nederlanders juist aan om hun eigen culturele bagage aan de Nederlandse samenleving bij te dragen, ook al vraagt de samenleving daar niet om.

De schrijver verzet zich sterk tegen het neerkijken op het gemengde karakter van de Indische cultuur. Waar veel Nederlanders denigrerende termen als 'halfbloed', 'baboe' en 'inlander' bezigen, spreekt Robinson juist over 'het beste van twee werelden' en 'dubbele culturele bagage'. De pionier richt het tijdschrift *Onze Brug* op, wat voornamelijk gericht is op de opbouw van Nieuw-Guinea. In een latere fase doopt hij het blad om tot *Tong Tong*, waarin vanaf dat moment Indische mensen zélf en hun ervaringen centraal staan. (Tong Tong op haar beurt is de voorganger van het maandblad *Moesson*)

Regelmatig worden Indische Nederlanders geconfronteerd met vooroordelen. Wanneer Laura Echter-Ruchtie en haar man bij een woningcorporatie naar een huurwoning in De Bilt informeren, staat vroeg op een ochtend de opzichter op de stoep.

'Hij moest rapport uitbrengen over ons gezin,' vertelt Laura. 'Indische mensen stonden in de volksmond bekend als vies. Je vraagt je af wie er nou eigenlijk vies was.'

Toen ik met mijn ouders in 1948 in een pension in Scheveningen woonde, had de eigenares krantenpapier als toiletpapier hangen. Ons gezin gebruikte een *botol tjebok* na iedere stoelgang, maar de pensionhoudster had geen idee wat we ermee deden: ze dacht dat we die fles steeds in het toilet gooiden.'

147

148

De medewerker van Patrimonium brengt een positief verslag uit over het gezin Echter, waarna de gemeente De Bilt een woonvergunning afgeeft en een renteloos voorschot van 1900 gulden verstrekt.

'Daarmee konden we de inboedel overnemen en extra dekens en beddengoed aanschaffen. Een gemeentelijk ambtenaar vroeg ons hoeveel we per maand konden terugbetalen. We stelden het bedrag op tien gulden en hebben dat tien jaar lang afgelost. Toen bleek de schuld aan de gemeente vereffend te zijn, ook al stond er nog een restbedrag van vierhonderd gulden open.'

Wat niet kwijtgescholden wordt, is de restschuld voor de opvang in woonoord De Schattenberg en contractpension De Nachtegaal.

'Ondanks de jarenlange inhouding van zestig procent op het nettosalaris van mijn man zouden we nog een bedrag schuldig zijn. Mijn man stuurde alle brieven hierover retour met het verzoek om een herberekening. Uiteindelijk bleek die op nul uit te komen. Mijn man en ik keken elkaar verbluft aan en zeiden tegen elkaar: "Hadden we dat maar eerder gedaan.'

Voor het Javaanse gezin Sangidi is een eigen woning nog steeds niet in zicht. Aangezien contractpension De Wilde Zwanen in Laren een nieuwe bestemming als museum krijgt, wordt het gezin via een kort verblijf in contractpension Boschwijk in Baarn in de opvang Bos- en Heidepark in Leersum geplaatst. Deze locatie heeft alles te maken met de baan die het gezinshoofd bij een fietsenfabriek in het nabijgelegen Elst aangeboden krijgt. Conform de repatriantenregeling dient hij als Indonesisch ex-militair zestig procent van zijn netto maandloon af te dragen.

Bos- en Heidepark is een voormalige confectiefabriek, die omgebouwd is tot een groot woonoord met barakken. Het oorspronkelijke plan van de Rotterdamse ondernemer Eduard Zandvliet is om het terrein als vakantie- en recreatieverblijf te exploiteren, maar wanneer de overheid hem in de zomer van 1951 benadert voor de exploitatie als contractpension, sluit hij een contract voor de opvang van gerepatrieerde gezinnen. Zandvliet mobiliseert zijn zoons Piet, Loek en Jan en hun echtgenotes om hem bij te staan bij het beheer en onderhoud.

148

149

Loek en Jan Zandvliet begeleiden de verbouwing van het hoofdgebouw van de confectiefabriek, waarbij aan weerszijden van een gang, Langstraat genaamd, kamers worden ingericht, gevolgd door de aanleg van douches, toiletten en verwarming. De echtgenotes van de broers werken mee in de huishouding. De

Vlaardingse Korrie van Elsäcker is verloofd met Piet Zandvliet, die een goede baan als hoofdvertegenwoordiger van een porselein- en aardewerkfabriek heeft. 'Maar Piets inzet was hard nodig in Leersum, vandaar dat hij zijn baan opgezegd heeft en op het terrein van Bos- en Heidepark is gaan wonen,' vertelt ze. Op het centrale kantoor heeft ieder familielid een taak. Zo fungeert Eduard Zandvliet als opzichter, die dagelijks contact met de gezinnen onderhoudt, en verzorgt Piet de financiële administratie. Loek en Jan Zandvliet zijn belast met het technisch onderhoud en reparaties, terwijl hun echtgenotes Rina en Teuny meehelpen in de bediening en de kleine toko bij de recreatiezaal bemannen. In de toko kunnen bewoners zeep, sigaretten, snoepgoed en andere benodigdheden kopen.

Tot de huishoudelijke staf behoren een hoofdkok en diens assistent, het hoofd van de huishouding die een grote staf huishoudelijk personeel aanstuurt en een boekhouder. Al het personeel is plaatselijk geworven, terwijl de twee huisartsen uit Leersum de gezinnen op hun spreekuur ontvangen of in de barakken bezoeken en de contactambtenaren en maatschappelijk werkster er wekelijks hun ronde maken.

149

152

Eens per week wordt schoon beddengoed verstrekt aan de gezinnen, die zelf hun barak schoon dienen te houden; de toiletten, douches en gangen worden door het personeel schoongemaakt. Op vrijdag wordt er gedoucht.

'Het ging er gemoedelijk aan toe,' vertelt voormalig bewoonster Maureen ten Hoorn. 'Was de douchecabine bezet, dan wachtte je gewoon'.

Eduard Zandvliet en zijn echtgenote Antje worden door de bewoners met 'opa' en 'oma' aangesproken, hun zoons met 'meneer'. Aangezien Rina Zandvliet ook bij bevallingen assisteert, wordt ze aangesproken met 'zuster Rina'. Opa en oma Zandvliet hebben een woning bij de ingang van het terrein betrokken, waar het regelmatig een zoete inval is. Korrie en Piet Zandvliet hebben het houten zomerhuisje De Uitkijk in het bosrijke gedeelte van het terrein gehuurd. Achter het huis ligt een tennisbaan, waar de jonge Armand Mensingh, die met zijn familie in een van de barakken woont, regelmatig als ballenjongen fungeert.

Korrie Zandvliet, die af en toe bijspringt in de bediening, bezoekt regelmatig de centrale keuken.

'Er werd voor iedereen ingekocht, dus ook voor de familie Zandvliet. Wat de bewoners aten, aten wij ook. Bij de koks haalde ik het ontbijt voor mijn gezin. Het ontbijt, lunch en warm eten voor de bewoners werd met karretjes rondgebracht op het terrein. De hoofdkok was afkomstig van de grote vaart en had dus internationale kookervaring. Indisch eten was hem niet vreemd, hoewel er altijd aanmerkingen waren. Mijn schoonvader overlegde regelmatig met hem: het eten was immers de eerste vereiste.'

De hoofdkok maakt zelf sambal met verschillende soorten pepers en laat de bewoners dan voorproeven. 'Hij heeft veel voor ons verdiend, maar zag tegelijkertijd kans om goed eten te koken, zoals nasi goreng, bami goreng, sperzieboontjes, kool en vis. Ook bakte hij kroepoek en bewaarde hij de rijstkorst, omdat de kinderen daar dol op waren. Soms kookte hij extra rijst, waardoor de gezinnen zelf gerechten met trassi konden bereiden. Hij was zeer praktisch ingesteld: al het etensafval werd aan de varkens op het terrein gevoerd, die alles aten, behalve de bruine bonen,' merkt Korrie Zandvliet op.

152

153

Dat de maaltijden door de Nederlandse staf anders worden ervaren dan door de gasten zelf, blijkt uit de reacties van de bewoners zelf 'De wekelijkse Indische maaltijd bestond altijd uit rijst met soep en kroepoek, dus niets bijzonders,' merkt Armand Mensingh op. En Lasmi Sangidi herinnert zich: 'De maaltijden bestonden vaak uit koolraap of zuurkool met spek en brood met jam voor ontbijt.'

Door het contact met de Indische en Indonesische gezinnen komt Korrie Zandvliet meer te weten over hun achtergrond. 'Weliswaar moesten we de hele dag laveren en het vak leren, maar voor mij was de situatie redelijk vertrouwd, omdat mijn man een beetje Maleis sprak.

153

154

Hij had een schriftje uit zijn diensttijd in Indonesië, waarin hij woorden genoteerd had. "Adoe" kenden we wel. Ik wist dat er zestig procent op het

maandloon van de gezinshoofden ingehouden werd, maar er was een goede onderlinge verhouding tussen hen en de contactambtenaren. De ambtenaren van BBMZ namen plaats in de recreatiezaal om de bijdrages te innen of 's avonds op het kantoor van mijn man. Als er onderlinge ruzies waren, dan werden die uitgesproken in de recreatiezaal. Wanneer de mannen soms lijnrecht tegenover elkaar stonden, greep mijn schoonvader in. "In de houding!", riep hij dan, waardoor het op slag rustig werd. Vervolgens werd er een borrel ingeschonken.'

Lasmi Sandt herinnert zich Eduard Zandvliet als 'de pater familias, een bijzonder aardige man. Op feestavonden danste hij de csárdás, waarbij hij in hurkzit zijn benen om de beurt strekte. Ons gezin heeft er een fijne tijd gehad, hoewel de barak waarin we woonden tochtig en koud was. Het was er steenkoud in de winter. De woonkamer en slaapkamers waren niet warm te stoken, vandaar dat het een grote overgang voor ons was.'

Korrie en Rina Zandvliet ontkennen echter dat het koud en tochtig was in de dubbelwandige barakken met centrale verwarming. Lasmis gevoelservaring zal wel komen door het verschil met het warme Indonesië.'

Korrie Zandvliet benadrukt het belang van het goede contact met de maatschappelijk werkster. 'We hadden een grote maatschappelijke zorg met zoveel gezinnen, vandaar dat mijn schoonmoeder, schoonzusjes en ik alles voor haar noteerden en met haar overlegden. Er waren gezinnen bij die moeite hadden met aanpassing, onder wie een vader die zijn kind met een rietje afranselde. We hebben toen ingegrepen en hem uitgelegd dat dat onacceptabel was.'

De maatschappelijk werksters Ruyg en Van Coevorden begeleiden de vijftig Indische en twee Indonesische gezinnen bij onder meer de aanschaf van meubels en kleding.

'Mevrouw Ruyg schijnt de situatie goed meester te zijn', noteert een ambtenaar van BBMZ bij controle van de kledingkaarten in combinatie met de ingediende facturen van de kledingbedrijven.

'In de provincie Utrecht kwam geen enkele afwijking voor.' Maar niet overal gaat het er zo correct aan toe.

Controles door BBMZ-ambtenaren brengen aan het licht dat sommige leveranciers in andere provincies te hoge bedragen invullen op de kledingkaarten ondanks de aanwezigheid van een maatschappelijk werkster, die de aankopen begeleidt. In de rapportage worden ook afwijkingen geconstateerd bij kledingbedrijven die aankopen doorberekenen voor niet geleverde kledingstukken, waarbij BBMZ spreekt van 'versierde nota's'.

'Uit onderzoek blijkt dat door verscheidene firma's op ontoelaatbare wijze is afgeweken bij de verkoop van kleding aan gerepatrieerden [...] zowel van de aard der goederen alsook ten aanzien van de in overleg met de Detex voor deze goederen vastgestelde maximum prijzen', schrijft het hoofd van BBMZ Van Oeveren.

Bedrijven die de hand lichten met de verkoop van kleding krijgen een waarschuwing. Na de tweede en laatste waarschuwing volgt definitieve uitsluiting van kledingleveranties, zo luiden de voorschriften. In de praktijk gebeurt dit niet altijd: Vroom en Dreesmann in Enschede blijkt bij controle vervalste facturen in te dienen en gerepatrieerden onder druk te zetten om het maximumbedrag op de kledingkaart te verzilveren, ook al is er op dat moment geen behoefte aan extra kleding. Wanneer de bedrijfsleider hierop wordt aangesproken door de controlerend ambtenaar van BBMZ antwoordt hij: 'Toch heb ik er moreel geen spijt van, omdat in het belang van de gerepatrieerden werd gehandeld.'

Er blijkt voor veertienduizend gulden geknoeid te zijn met facturen. Ook bij de V&D-filialen in Eindhoven en Heerlen worden 'kledingafwijkingen' geconstateerd: zo worden items als een wekker, horloge, damestas, overschoenen en een koffer gemaskeerd als kledingaankopen. Er volgt echter geen uitsluiting van de winkelketen.

De medewerkers van Vroom & Dreesmann gaan zelfs zo ver dat ze contactambtenaar Piet van der Wal proberen om te kopen. 'Ze kwamen dan aan de deur om gegevens van nieuwe repatrianten op te vragen: "Wanneer en waar komen ze?" Wanneer ik die informatie wilde verstrekken, zou er een mooi kostuum voor me klaar hangen.' Van der Wal laat zich niet bewerken. 'Ik

antwoordde dat het in orde was wanneer ze me met een bos bloemen beloonden voor de goede opvang, maar dat ik absoluut niet op hun aanbod inging.'

De komst van duizenden 'nieuwe' landgenoten betekent goede handel voor de Nederlandse middenstand. Het ontbreekt de overheid echter aan controlemogelijkheden om te voorkomen dat veel ontheemde gezinnen verplicht worden om het volle pond te betalen voor sterk afgeprijsde kleding. De regelgeving is onwrikbaar: de facturen voor de aanschaf van kleding worden door de ambtenaren van BBMZ bij het schulddossier van ieder gezin gevoegd.

RESTRICTIEF
TOELATINGSBELEID
TOT NEDERLAND

GEHEIM OVERHEIDSBELEID OM DE KOMST VAN
NIEUWE ONTHEEMDEN TE VERHINDEREN

Vanaf de onafhankelijkheid van Indonesië op 27 december 1949 is de Nederlandse overheid er steeds vanuit gegaan dat het aantal Indische Nederlanders die naar Nederland willen komen, te overzien is.

Wanneer dit gaandeweg een totaal verkeerde inschatting blijkt te zijn, wordt gekozen voor een steeds restrictiever toelatingsbeleid. Dit beleid is gebaseerd op het rapport van de commissie Werner, vernoemd naar de voorzitter ervan, secretaris-generaal Ph. Werner, die als jurist op het ministerie van Maatschappelijk Werk werkzaam is.

In het Verslag van de commissie ter bestudering van het Indo-Europese vraagstuk in Indonesië, dat na de zomer van 1953 als intern rapport verschijnt, worden de grote moeilijkheden voor Indische Nederlanders op de arbeidsmarkt in Nederland, 'zoals uit de ervaring tot op heden blijkt', geschetst. Een toekomst als Indonesisch staatsburger wordt daarom aangemoedigd. Per 27 december 1951, de vervaldatum voor het opteren voor het Indonesische staatsburgerschap, bedraagt het aantal *warga negaras* slechts twintigduizend.

'De voorlichting over het opteren is van Nederlandse zijde te laat en te voorzichtig geweest en heeft dan ook gefaald,' concludeert de commissie. De naar schatting 136.000 Nederlandse staatsburgers die nog in Indonesië wonen, worden door de commissie gesplitst in 'zielen met al dan geen overtochtsrecht; 38.500 blanke Nederlanders bezitten dat recht, de 97.500 Indische Nederlanders niet. Onder hen bevinden zich veel particuliere werknemers naast zelfstandigen en gepensioneerden, van wie wordt gesteld dat 'de bevoorrechte positie veelal niet zelfstandig bevochten en verkregen was door eigen karaktereigenschappen, bekwaamheden, inspanning en prestaties,

doch politiek was, derhalve kunstmatig gebaseerd op en aangeleund door de heersende positie van het Nederlandse bewind.' De commissie erkent het recht van Indische Nederlanders om bij onvermogen op rijksvoorschot naar Nederland te worden vervoerd niet en onderbouwt dit als volgt: 'De droeve en teleurstellende ervaringen, welke in het reeds overbevolkt en met werkloosheid kampend Nederland met vele uit Indonesië opgezonden Nederlanders zijn opgedaan, die daar blijken nimmer te zullen assimileren en blijvend tot de behoeftigen, zelfs tot de asociale elementen te moeten worden gerekend, hebben de noodzaak daarvan reeds meer dan voldoende uitgewezen.'

De commissie Werner acht het dan ook noodzakelijk 'dat het vertrek naar Nederland wordt gereguleerd en tevens een of andere modus zal worden gevonden om bedoeld vertrek zonodig te kunnen verhinderen'.

Voor bejaarden, gepensioneerden van 55 jaar en ouder, en invaliden geldt dat er alleen 'opzending naar Nederland mogelijk is wanneer zij kinderen in Nederland hebben, die voor hun ouders kunnen zorgen.'

Aanbevolen wordt om de zorg voor deze grote groep ouderen in Indonesië goed te regelen door het verschaffen van huisvesting in gemeenschappelijke woonoorden, het verstrekken van voldoende aanvullende steun en medische verzorging.

Voor de overige groepen (kleine zelfstandigen, minvermogenden, werklozen en jeugdige personen) wordt onderscheid gemaakt tussen 'Westers georiënteerde Indische Nederlanders' (die op termijn naar Nederland kunnen vertrekken) en 'die Indische Nederlanders, welke door afkomst, aard, aanleg en milieu fysiek, psychisch, sociaal-economisch en cultureel op Indonesië zijn ingesteld, de z.g. in Indonesië gewortelden ofwel Oosterse Nederlanders'.

Ten aanzien van deze Oosterse Nederlanders gaat de commissie uit van 'de onmiskenbare en beslissende feiten, namelijk dat zij veelal sinds geslachten in Indonesië geboren en getogen zijn en op Indonesië zijn ingesteld. Zij zijn van nature Indonesische landskinderen, voor wie Indonesië het moederland is en blijft [...]. Als bijkomende overweging geldt dat de arbeidsmarkt in Nederland bij de huidige werkloosheid in tal van beroepen [...] gezien de concur-

rentie, selectie en vereiste arbeidsproductiviteit voor deze Oosterse Nederlanders met hun specifieke eigenschappen en hoedanigheden en hun arbeidstempo geen plaats biedt, en verder de kansen op assimilatie van deze groep in Nederland uiterst gering, zo niet nihil zijn te achten.'

Voor de groep Oosterse Nederlanders wordt handhaving in Indonesië dan ook als 'de beste en meest geëigende oplossing' beschouwd.

'Alles zal in het werk moeten worden gesteld om hen [] op te voeden en op te leiden tot Indonesische staatsburgers en [] tot een volkomen vrijwillige aanvaarding van het Indonesische staatsburgerschap.'

Ten behoeve van de noodzakelijke beoordeling van alle Indische Nederlanders die in Indonesië verblijven, beveelt de commissie aan dat 'een registratie van deze groep plaats zal vinden met een sociaal en maatschappelijk signalement'.

Als gevolg van die zeer negatieve rapport wordt de regeling voor repatriëren op regeringsvoorschot in november 1953 afgeschaft. Om deze harde maatregel te verdoezelen wordt in bedekte termen bekendgemaakt dat 'Nederlanders in de engere zin van het woord' naar Nederland kunnen vertrekken, maar de eis is dat ze in het bezit zijn van een paspoort. Lang niet iedereen beschikt hier echter over. Degenen in het bezit van een paspoort kunnen vervolgens een rekest indienen voor een rijksvoorschot, maar slechts een enkele aanvraag wordt gehonoreerd.

Op 3 november 1953 publiceren *de Vrije Pers en het Nieuw Soerabajasch Handelsblad*, Nederlandstalige kranten in Indonesië, bevoogdende woorden van minister van Thiel aan de achtergebleven Nederlanders:

'Indische Nederlanders die in Indonesië geboren en getogen zijn, zijn het beste af als zij in Indonesië zouden blijven. [...] De ervaring had echter geleerd dat de ontworteling die zij doormaakten als zij naar Nederland kwamen, onherstelbaar was en de problemen die hierdoor ontstonden, zijn zorgelijker dan op het eerste gezicht lijkt.'

Premier Drees op zijn beurt verschuilt zich in een radiorede achter de soevereiniteit van Indonesië: 'De Nederlandse regering kan niet doen wat zij wil

doen om de Nederlanders in Indonesië te helpen, aangezien de ene Staat nu eenmaal niet in een andere Staat kan ingrijpen.'

160

161

Indische gezinnen die nog in Indonesië verblijven, vallen tussen de wal en het schip: noch in Indonesië, noch in Nederland zijn ze welkom. Financiële hulp wordt geboden uit de particuliere hoek: de stichting Tot Hulp aan Onze Mensen in Indonesië heeft een zogeheten repatriëringsfonds in het leven geroepen.

Tegen het regeringsstandpunt in probeert de stichting de overtocht van gezinnen uit Indonesië te bevorderen. Na de nodige pressie van overheidswege wordt de stichting gedwongen het fonds op te heffen. Wie de overtocht naar Nederland wil maken, zal de hoge kosten zelf moeten betalen. Degenen met spaargeld worden vervolgens aan boord door de contactambtenaar van BBMZ gedwongen een bankmachtiging te ondertekenen. Zonder het tekenen van een machtiging kan geen opvang plaatsvinden. Vrijgezellen krijgen toegevoegd dat ze maximaal één maand in een contractpension mogen verblijven. Ondanks de opgegeven voorkeur voor Den Haag of Amsterdam worden ze in dorpen en kleine gemeenten ondergebracht.

Wil Richards heeft een bankmachtiging voor zowel de Javasche Bank als de Escompto Bank ondertekend en krijgt bij aankomst in contractpension Alteveer in Velp samen met een andere vrijgezel een kamer toegewezen.

'De volgende dag ondervroegen BBMZ-ambtenaren ons weer over mogelijke overige tegoeden. We werden zwaar onder druk gezet. Zodra ze weg waren, heb ik mijn bankrekening bij de Postcheque en Girodienst, waar ik mijn overige geld had geparkeerd, leeggehaald en ben ik uit Velp vertrokken.'

Ook het Indische gezin Burer heeft haar eigen passagekosten betaald en wordt in februari 1954 in het grote contracthotel De Hut in Losser geplaatst. Zoon Melvyn herinnert zich de kamer van twintig vierkante meter, waar de vijf gezinsleden in stapelbedden slapen (hetgeen in strijd met het Huishoudelijk Reglement is), en het slechte eten dat dagelijks geserveerd wordt.

'We kregen vrijwel alleen maar aardappelen, afgewisseld met kliekjes, vandaar dat er grote ruzie met de beheerder ontstond.

161

162

Buiten lagen onze koffers weg te rotten onder een zeil, omdat er geen ruimte meer was in de kleine berging.'

Uit verveling gaan de bewoners van het contracthotel op kippenjacht, maar ze maken hardhandig kennis met de lokale mores.

'De boeren in de omtrek schoten ons met hagel van hun erven. Verderop in de straat was een open slachterij, waar je zo naar binnen kon kijken. Ik was een kind van amper acht jaar en mocht de slager helpen het slachtbloed in de afvoer te vegen. Zo zag ik koeien en varkens voor mijn ogen afgeslacht worden door middel van een schietpen in hun voorhoofd. De koeien lieten zich vrij makkelijk afmaken, de varkens waren lastiger: ze gilden het uit en sloegen met hun pootjes in het rond. Het was vreselijk om te zien. Na het opensnijden van de drachtige dieren kwamen de veulentjes en biggetjes er uitvallen. Van de slager kreeg ik vervolgens een dikke worst overhandigd.'

Het ondermaatse eten in contracthotel De Hut is te verklaren door een ingrijpende maatregel die het Bureau Bijzondere Maatschappelijke Zorg heeft genomen: de dagvergoeding aan de contractpensionhouders van vier gulden per persoon is verlaagd naar f 2,50. Het besluit stuit op felle kritiek. A.W. Colijn, kritisch lid van de stichting Tot Hulp aan Onze Mensen in Indonesië, schrijft in een ingezonden brief in het dagblad Trouw:

'We menen bovendien dat de regering een onbegrijpelijke blunder heeft gemaakt, toen zij de vergoedingen die de pensionhouders krijgen, in 1954 verlaagde. Die verlaging moet ergens vandaan komen en die zal dus normaliter verhaald worden op de gerepatrieerden.

Een dergelijke maatregel is, in een tijd van welvaartsloonronden en stijgende indexcijfers, kortweg verbluffend. En zo is dan de situatie: pogingen van de regering om meer contractpensions te krijgen. De animo is gering en dus zijn de nieuwe contractpensions, die men er bij krijgt, over het algemeen niet de beste. [...]

De oplossing? Handhaaf de goede pensions en geef daarvoor de oude, hogere vergoeding.

162

163

Schaf zo spoedig mogelijk de slechte pensions af. Daar moet dan iets anders voor in de plaats komen. Van verschillende kanten wordt betoogd:

woonoorden. [...] In behoorlijke, goedkope huisjes in woonoorden is de mogelijkheid van een eigen gezinsleven. Die mogelijkheid ontbreekt in de meeste contractpensions bijna geheel. [...] Er komen nog wel een 50.000 Nederlanders, besluit hij, 'en het probleem zal nog jaren onze aandacht blijven vragen.'

Voor de opvang Bos- en Heidepark in Leersum hebben de verlaagde dagvergoedingen ook consequenties. 'Ik herinner me dat dat gaande was,' vertelt Korrie Zandvliet.

'Mijn schoonvader en mijn man zaten als een bok op de haverkist bij de maatschappelijk werkster om meer bewoners toegewezen te krijgen.'

Op basis van het strenge financiële beheer door zijn zoon Piet ziet eigenaar Eduard Zandvliet kans om de banklening voor de aankoop van het terrein binnen korte tijd af te lossen.

Tijdens de jaarlijkse familiebijeenkomst, waar de jaarrekening wordt gepresenteerd, worden alle gezinsleden bijgepraat. Het familiebedrijf breidt vervolgens uit met contractpension Erica, een villa in Amerongen waar Jan en Teuni Zandvliet het beheer voeren.

Voor de opvang van Indische verstandelijk gehandicapten wordt in het Drentse Zuidwolde contractpension Waringin geopend.

In de drie noordelijke provincies is ook voor contactambtenaar Piet van der Wal een moeilijke tijd aangebroken. 'Sowieso vond ik het lastig om wekelijks bij de pensions langs te gaan om de verplichte bijdrage te innen, maar toen de dagvergoedingen verlaagd werden, was de kwaliteit navenant: de melk werd dan bijvoorbeeld aangelengd met water.'

In het Haagse contractpension Frankenslag laat zich dit ook gevoelen, maar pensionbeheerdster Juliette Wollrabe stelt zich op het standpunt dat haar gasten niets tekort mogen komen: ze blijft grotendeels bij dezelfde leveranciers inkopen.

Het gezin van Benjamin Landman is tijdelijk in Frankenslag ondergebracht in deze periode. De kostwinner is als administrateur bij de Stoomvaart Maatschappij Nederland (SMN) in Jakarta werkzaam en is met verlof naar Nederland gekomen. 'Mijn vader had een huis gehuurd voor zes maanden, maar toen mijn moeder weigerde terug te keren naar Jakarta vanwege de verslechterende situatie, zijn we gebleven,' herinnert Bea Landman zich.

163

164

'Aangezien tijdelijke inwoning bij familie vanwege krapte moeilijkheden gaf, zijn we voor een periode van een half jaar in het contractpension van de familie Wollrabe geplaatst.'

Het is van de regen in de drup: vanwege ruimtegebrek delen de ouders en drie kinderen één kamer op de bovenste etage.

'Het was een kleine kamer, waarin twee tweepersoonsbedden voor mijn ouders en mijn zusje en mij geplaatst waren,' memoreert Bea Landman. 'Mijn broertje sliep in een kinderbed. Verder stonden er twee comfortabele stoelen en een kleine tafel, waaraan gegeten werd. In een latere periode kwam op de tweede verdieping een grotere kamer vrij, waar de tweepersoonsbedden achter een gordijn stonden. Dat was fijn voor mijn ouders, aangezien ze niet meer hoefden te gaan wandelen wanneer wij kinderen gingen slapen. De dagelijkse kleding haalden we uit de koffers.' Doordeweeks reist Bea's vader met de trein naar Amsterdam, waar hij werkzaam is op de administratie van het Scheepvaarthuis.

Alle kosten voor het verblijf in het pension en benodigde kleding betaalt hij zelf.

'Ik weet dat mijn ouders erg inteerden op hun spaargeld door het verblijf in het pension,' merkt Bea op. Ze herinnert zich met name de gezellige sfeer in Huize Frankenslag. 'Meestal kregen we Indisch eten, wat altijd lekker was. Als de Hollandse gerechten minder goed smaakten, zoals aardappelvariëties en

doperwtjes, pepte mijn moeder het eten op in het kleine keukentje op de gang.'

In Jakarta heeft de Indo-Afrikaan Daan Cordus de opgeworpen horde voor de overtocht naar Nederland weten te omzeilen: van zijn spaargeld heeft hij 17.850 rupiah (5.950 gulden) betaald voor de passage van zijn moeder, twee zussen en zijn eigen gezin.

In augustus 1954 wordt het gezin met drie jonge kinderen in het kleine contractpension La Maison Blanche in het Limburgse Eijsden geplaatst. De pensionhoudster serveert dagelijks Hollandse pot en als speciale tractatie rijst met boter en suiker.

Op advies van de contactambtenaar van BBMZ solliciteert Daan Cordus bij het GAK in Maastricht. 'Ik merkte meteen dat het onderwijs dat ik in Indië genoten heb, sterk ondergewaardeerd werd,' vertelt hij.

'Toen ik mijn diploma's en getuigschriften liet zien, werd er gezegd: "Tja, MULO en HBS, dat is natuurlijk niet te vergelijken met het Nederlandse onderwijs." Ik heb toen gezegd: "Het is beslist niet minder, want ik heb met blanke Nederlanders op de HBS gezeten. Is hun HBS-diploma dan ook minder waard?

Er viel toen een lange stilte.' Hij wordt bij het GAK in Rotterdam aangenomen, waarna het gezin naar contractpension Cambrinus in Dordrecht verhuist. 'Wat ons heel erg heeft gestoord, is dat er geen rekening werd gehouden met onze privacy,' merkt Daan Cordus op.

'Met ons gezin moesten we ruim een jaar lang één grote kamer, waarin een rieten tussenschot was geplaatst, delen met mijn moeder en twee zussen. In de kamer was één wastafel voor gezamenlijk gebruik. De dagelijkse kost bestond voornamelijk uit aardappels en papperige nasi goreng.'

165

167

Conform de voorschriften van BBMZ is eigenares Burgers van het pension verplicht drie kamers beschikbaar te stellen aan het gezin. BBMZ betaalt de eigenares twintig gulden per dag voor de acht gezinsleden. Door goedkoop eten te serveren en alle kamers van het pension uit te baten, weet ze ondanks de verlaagde dagvergoedingen geld te besparen.

Echtgenote Evelien Cordus-Klink krijgt eens per maand bezoek van een maatschappelijk werkster van het CCKP, die haar uitlegt hoe ze de was en het huishouden moet doen en haar kinderen moet verzorgen.

'Ik was perplex, maar dacht dat het misschien zo hoorde. Dat de maatschappelijk werkster dacht dat ik niet wist hoe ik een huishouden moest runnen. We hebben altijd een Nederlandse leefstijl gehad in Indië, maar dat is kennelijk nooit tot de Nederlandse bevolking doorgedrongen.'

In de woonkamer van het pension dient Evelien samen met de andere bewoonsters te noteren hoe de was gedaan wordt. 'Eerst de witte was, dan de bonte was en de kousen als laatste. Tijdens de kooklessen leerde ze me hoe ik aardappelen, groente en vlees moest bereiden met een toetje na, allemaal ter voorbereiding op de overgang naar een eigen woning.' Ze slaat het oude schriftje met huishoudelijke voorlichting open en wijst op haar notities voor de 'warme maaltijd': 'Woensdag Soep, gehakt, groenten, aardappelen.[...] Zondag Soep, aardappelen, vlees en groenten. Of nasi goreng, bami+ nagerecht of in plaats van nagerecht vruchten.'

Onder "maandelijkse uitgaven" heeft ze de volgende informatie genoteerd:

'Vaste lasten: huishuur, gas en electriciteit f 15

Contributies: verzekeringen, abonnementen, ziekenfonds enz.

Kolen: f 15. Zo het mogelijk is, meer.

Reserves: spaarpot, kleding, schoeisel, uitstapjes.

Huishoudgeld: naar gelang salaris.'

167

169

De weg naar een eigen woning is lang. Toewijzing geschiedt op basis van de 5 procent-regeling, die bepaalt dat van alle nieuw opgeleverde woningen per gemeente vijf procent toegewezen dient te worden aan gezinnen uit Indonesië.

De maatschappelijk werkster moedigt het gezin Cordus aan om te sparen voor de inrichting van een eigen woning, maar Daan Cordus moet vanaf de eerste dag van zijn nieuwe dienstverband tachtig procent van zijn loon afstaan in plaats van de standaardinhouding van zestig procent.

De inhouding van tachtig procent is een ambtelijke blunder, waardoor het gezin maandelijks amper geld overhoudt. 'Wat wist ik nou van alle ambtelijke regels in Nederland?', reageert Cordus desgevraagd. 'De hele situatie was nieuw voor me, waardoor ik niet eens de tijd had om vraagtekens bij de inhoudingen te zetten'.

'Het was absoluut niet schappelijk,' zegt Evelien gelaten. 'Wat wilde de overheid nou? Geef ons op z'n minst de kans om te sparen. Mijn man moest meteen fors aflossen, maar we hadden nog niet eens een woning. En toen het eindelijk zover was dat we naar een eigen woning in Alblasserdam konden verhuizen, konden we niet eens zelf naar een winkel gaan om meubels uit te zoeken.

Steeds ging de maatschappelijk werkster mee, die zei: "Dit is te duur, dat gaat echt niet, zoekt u maar wat goedkopers uit." Alle aankopen werden gecontroleerd, terwijl we achteraf alles zelf moesten terugbetalen.' Die controle heeft alles te maken met de kostenberekening van BBMZ voor 'een inventaris voor een gerepatrieerd gezin', waarin de aanschafkosten per item gespecificeerd staan. De inventaris bestaat uit onderdelen als linnengoed, keukeninventaris, woonkamer, slaapkamers, gang/w.c./hal, serviesgoed, werkmateriaal en wasmateriaal.

Voor een echtpaar wordt een maximumbedrag van 1.800 gulden inclusief een post onvoorzien voor het meubelvoorschot berekend; voor een gezin met twee kinderen een bedrag van 2.900 gulden. 'Toen we in ons eigen huis woonden, kwam eens per maand een gemeentelijk ambtenaar langs om de resterende schuld te innen,' merkt Evelien Cordus op. 'Uiteindelijk is BBMZ tot het inzicht gekomen dat de hoogte van het aflossingsbedrag niet klopte en werd ons gevraagd welk maandbedrag we konden betalen.

169

170

We hebben toen een veel lager bedrag genoemd en dat maandelijks afbetaald.'

Net als bij de kledingleveranciers moet BBMZ maatregelen nemen tegen malafide meubelbedrijven. Zo constateren ambtenaren dat er firma's zijn die gerepatrieerde gezinnen lokken met 'gratis transportkosten, dinertjes, rondritten met luxe wagens etc., wat doet vermoeden dat deze ten koste van de kwaliteit van het geleverde meubilair worden verstrekt, temeer daar het

meubelvoorschot slechts ruimte biedt voor een zeer eenvoudige woninginrichting'.

Veel meubelbedrijven sporen gezinshoofden aan om zo snel mogelijk het leveringscontract te ondertekenen, waardoor de aankoop niet meer ongedaan gemaakt kan worden.

Daarnaast vermoeden BBMZ-ambtenaren dat vrijwilligsters van het CCKP provisie ontvangen van winkels waarmee afspraken zijn gemaakt. Teneinde 'gezinnen tegen beunhazerij te beschermen en omdat een controle op de juiste besteding van het voorschot anders onmogelijk wordt', dient de besteding van het meubelvoorschot voortaan te geschieden in overleg met het gemeentebestuur van de gemeente van vestiging die het voorschot verstrekt.

Een maatschappelijk werkster van de gemeentelijke sociale dienst, die informatie over het Indische gezin in kwestie van haar CCKP-collega heeft ontvangen, gaat mee ter begeleiding. De gezinnen zelf wordt verzocht te wachten met het contacteren van meubelhandelaren totdat duidelijk is in welke gemeente ze komen te wonen.

De gevolgen zijn immers dramatisch wanneer een gezin haar betalingsverplichting vanwege een al gesloten contract niet kan nakomen: 'Gerechtelijke vervolging blijft gewoonlijk niet uit met een nasleep van kosten en ellende voor Uw rekening,' waarschuwt een voorlichtingsfolder. 'Door het voorschot bij bedrijven in hun nieuwe woonplaats te besteden, toont U goede wil die U in de toekomst maar al te vaak van pas kan komen.'

Wat de ambtenaren van BBMZ niet kunnen voorkomen, is gedwongen winkelnering in kleine gemeentes. In Veenwouden besteden alle Indische gezinnen hun meubelvoorschot bij de firma Baarsma, waardoor vrijwel iedereen dezelfde woninginrichting heeft.

170

171

Inmiddels heeft de samenwerking tussen het Bureau Bijzondere Maatschappelijke Zorg en het Centraal Comité van Kerkelijk en Particulier Initiatief zich ontwikkeld tot een fijnmazig systeem. Het CCKP wordt als volledig gesubsidieerde organisatie geleid door drie directeurs: Jan Moora namens de

protestantse achterban, Th. van Emstede namens de rooms-katholieken en Mr. Hopster namens de humanisten.

Zoals van overheidswege bepaald levert BBMZ de materiële begeleiding, het CCKP de immateriële. De Indische Carla Meek-Eijsma is vanaf oktober 1954 F. werkzaam als maatschappelijk werkster bij het CCKP.

'De contactambtenaren van BBMZ hielden zich bezig met het begeleiden van de kostwinners bij het vinden van een baan en de afdracht van de verplichte bijdrage; de maatschappelijk werksters hielpen de vrouwen bij de voeding, het huishouden en de verzorging van de kinderen. Daar kwam op den duur de schoolkeuze bij en de voorbereiding van het sollicitatiegesprek,' licht ze toe.

Tijdens haar sollicitatiegesprek op het hoofdkantoor in Den Haag maakt ze kennis met directeur Jan Moora, die haar voorstelt om in haar eerste jaar in de provincie Overijssel werkzaam te zijn. 'Ik wilde juist leren omgaan met Hollandse mensen uit andere bevolkingsklassen dan die in Nederlands-Indië woonden,' memoreert ze.

'De Hollandse arbeidersklasse kende ik helemaal niet. "Je bent gek", zei men in mijn naaste omgeving, maar als ik die laag van de bevolking niet kende, wist ik niet waar ik aan toe was in Nederland.'

In haar nieuwe standplaats Hengelo krijgt ze direct te maken met de grootschalige opvang in het P.C. Borsthuis, een voormalig ziekenhuis, waar gezinnen in onvoldoende verwarmde kamers op grote ziekenzalen met hoge plafonds zijn ondergebracht.

'Ik vond het er een verschrikking. Echt, ik zou doodgaan als ik daar in een kamer moest wonen. was geen enkele gezelligheid. Wat kon ik doen om deze mensen zich enigszins gelukkig te laten voelen?' Ze overlegt als eerste met de directeur van het Borsthuis, die door het ministerie betaald wordt om de opvang te runnen. 'Zijn situatie was weliswaar anders dan die van een beheerder van een contractpension, maar het ministerie had baat bij de winst die

171

172

de directeur maakte door op het budget te besparen. "Let u erop dat er niet gekookt wordt op de kamers?", kreeg ik meteen van hem te horen.

Sommige bewoners bleken een dompelaar op de kamer te hebben, die soms kortsluiting veroorzaakte. "Wat zijn dat voor mensen?", schreeuwde de directeur me toe, wanneer er weer eens een zekering doorsloeg.

Wat wil je ook? De bewoners hadden het koud en wilden 's avonds koffie of thee kunnen drinken. Al met al was het een erg moeilijke start voor me.' Om de vele nieuwkomers zo goed mogelijk voor te bereiden op het dagelijks leven in Nederland hebben medewerkers van de afdelingen Huishouding, Arbeidsbemiddeling, Juridische Zaken en Maatschappelijk Werk van het CCKP informatiestencils samengesteld met als verzamelnaam 'Djangan Loepah!' ('Niet vergeten!') 'Het CCKP heeft zelf het initiatief voor deze vorm van voorlichting genomen, gebaseerd op de ervaringen die de medewerkers vanaf 1950 hebben opgedaan bij het begeleiden van Indische gezinnen', vertelt Carla Meek.

'Per stencil werd aandacht besteed aan onderwerpen zoals Nederlandse voeding, het wassen van kleding, het bijhouden van een huishoudboekje en sociale etiquette. De maatschappelijk werkers namen steeds stencils mee bij hun bezoek aan contractpensions. Liever dat we iets vaker stencils uitdeelden dan dat er steeds nieuwe kledingpakketten besteld moesten worden omdat gezinnen de verstrekte kleding te warm wassen.'

Zelf heeft ze in het P.C. Borsthuis veel stencils nodig omdat veel gezinnen er problemen hebben met de wasvoorschriften van hun kleding. 'De 'Dwangen Loepah!'-stencils moest ik zelf kopen van het CCKP en vervolgens mijn uitgaven voor voorlichting verantwoorden. Voor een boekje met stencils betaalde ik één gulden en vervolgens stencilde ik zelf de pagina's op kantoor.

Per contractpension liet ik steeds vijf stencils achter. Ik had ze in mijn tas zitten en liet er dan na afloop van het gesprek eentje op tafel achter. De toonzetting van de stencils was didactisch: alle informatie moest goed uitgelegd worden. Het kwam vrij betuttelend over, maar het was allemaal met een doel geschreven.'

In de vertrouwenwekkende 'wij'-vorm benadrukken de samenstelsters van de stencils de zuinigheid als deugd: 'Eén van de niet-prettige dingen is zuinig worden.'

Een mens went gemakkelijker aan weelde dan aan armoede en al zijn we nu niet helemaal armoedig, de royale levenswijze van het vroegere Indië moesten we toch merendeels opgeven. Deze royale levenswijze kwam nog niet eens door veel geld verdienen, maar hoofdzakelijk door de mindere kosten, zoals huishuur, water en licht; zo nodig kon ook op levensmiddelen bezuinigd worden: met de zon en veel verse groenten en fruit zorgden we voor de benodigde vitaminen.'

Ironisch is dat het vijfde Djangan Loepah-stencil met kooktips een beschrijving van 'goede voeding' bevat:

1. Een halve of kwart liter melk of melkproducten (karnemelk of yoghurt);
2. 1 portie aardappelen - groenten - fruit;
3. 1 à 2 plakjes kaas, een stukje vlees, vis, ei of peulvruchten;
4. Margarine of boter;
5. Bruine broodsoorten of haverhout, gort, boekweit.'

Vanwege de verlaagde dagvergoedingen wordt er goedkoop ingekocht door de directie van het Borsthuis met als resultaat smakeloze maaltijden met aardappelen, groente en amper vlees.

Ook het Commissariaat voor Ambonezenzorg (CAZ) werkt met informatiebulletins: vanaf december 1953 stelt een speciale redactie, gevestigd in hetzelfde pand als de afdeling Maatschappelijk Werk van het CCKP in Den Haag, het maandelijkse informatiekraantje *Pertemoean* samen met als ondertitel *Boeloenan oentoek orang Ambon didalem woonoord-woonoord, diselenggarkan dengan bantoean dari lingkoengan orangz dan Belanda*. Teksten uit de Djangan Loepah-stencils worden vertaald in het Maleis en gecombineerd met informatie in het Nederlands.

Zo wordt er geschreven over het voeren van een Nederlandse huishouding, opvoedkundige tips en recepten voor winterkost (*Dari dapoer Radja moesin dingin*), in combinatie met een schaakrubriek,

een rubriek voor de jeugd en berichten uit de samenleving. Daarnaast vermeldt het krantje de namen van pasgeboren kinderen in de diverse woonoorden, die met codes worden aangegeven: SAT (Schattenberg), LUN (Lunetten) en CAK voor het Capucijnerklooster in Eijsden.

Maatschappelijk werkers van het CAZ bezoeken de Molukse gezinnen in de 'Ambonense' woonoorden, terwijl hun collega's van het CCKP Indische gezinnen in contractpensions begeleiden.

In Hengelo krijgt Carla Meek van de contactambtenaar van BBMZ de opdracht om 'de Indische mensen aangepast te doen geraken'.

'Los van het feit dat deze ambtenaar me helemaal geen opdrachten kon geven, was de vraag hoe ik dat voor elkaar kon krijgen. Er waren zo'n tweehonderd mensen gehuisvest in dat enorme Borsthuis, met wie ik zo snel mogelijk kennis moest maken.'

Binnen de kortste keren treedt ze op als bemiddelaar voor een Indische ambtenaar, die in een plaatselijke fabriek tewerkgesteld wordt.

'Hij functioneerde niet omdat hij hoogtevrees had. Hij had de huisarts hierover ingelicht, maar deze verweet hem simulering. Toen ik de huisarts hierover sprak, stuitte ik op onbegrip: de arts voegde me toe dat de man in kwestie maar doorverwezen moest worden naar de psychiater.'

Carla Meek neemt op eigen initiatief contact op met de psychiater in Hengelo. "s Ochtends vroeg op het spreekuur kreeg ik van de psychiater te horen: "Ik heb gevraagd naar de maatschappelijk werker voor de zwarten, maar u bent er zelf een." "Dat ben ik inderdaad, dokter." "Hoe komt het dan dat u zulk prachtig Nederlands spreekt?" "Omdat ik dat op school in Nederlands-Indië heb geleerd, mijnheer." "Dan bent u knapper dan ik, want ik begrijp die mensen totaal niet." Ik legde hem toen uit dat er Indische mensen van diverse pluimage in het Borsthuis woonden. Hij was er nog nooit op bezoek geweest, vandaar dat hij geen enkel contact met de gezinnen had.

Hij had de bewuste Indische werknemer nog nooit gesproken, hoewel hij klakkeloos het advies van de huisarts overgenomen bleek te hebben.'

Uiteindelijk weet ze het voor elkaar te krijgen dat de bedrijfsarts de werknemer keurt, waarna deze een andere baan toegewezen krijgt. Met de contactambtenaar van BBMZ verloopt het overleg aanvankelijk stroef.

'Tijdens het maandelijks overleg van alle maatschappelijk werkers van het CCKP kreeg ik van mijn Hollandse collega's vaak te horen dat ik me niet moest laten omverpraten door die contactambtenaren. "Ze willen samenwerken, maar zodra ze vermoeden dat je beter contact hebt met Indische gezinnen dan zijzelf, zijn ze daar niet blij mee," werd er gezegd.

De ambtenaar met wie ik van doen had, waarschuwde me dat ik zijn terrein niet moest afkalven. Dat deed ik helemaal niet. "Ik laat de mensen verwoorden wat ze zelf kunnen," antwoordde ik dan. Het ging hem er juist om dat de mensen meteen aan het werk gingen en zestig procent van hun maandsalaris afdroegen.'

Toch draait de contactambtenaar bij.

'Uiteindelijk gaf hij me gelijk. "Als ik beter in kaart heb welke capaciteiten de mensen hebben, kan ik een geschiktere baan voor ze zoeken," merkte hij op een dag op. "Waardoor ze ook beter betaald worden." "Maak dan gebruik van mijn contacten", zei ik hem. "Ik ben een van hen, ik ben daar geboren. Ze zijn opener tegen mij tegen jou." "Dacht je soms dat ik zo graag deze baan wilde hebben?," reageerde de contactambtenaar vervolgens. Ik heb broederdienst moeten doen in het leger en moest vervolgens een baan vinden om een inkomen te hebben. Dit is echt geen roeping voor me".'

Aan het dagelijks regime in het P.C. Borsthuis heeft Carla Meek haar handen vol. 's Ochtends en 's avonds wordt er brood geserveerd en 's middags een warme maaltijd, zoals gebruikelijk is in de provincie. Het Hollandse eten wordt in de grote keuken bereid, maar kan op weinig enthousiasme van de bewoners rekenen.

'De bewoners wilden graag rijst, maar dat kon niet bereid worden. Toen de bewoners over honger klaagden, legde ik hen uit dat een kilo aardappelen hetzelfde was als een kilo rijst.

175

176

Maar het ging met name om de smaak van het eten, zoals van de geserveerde stampot en hutspot.'

Onderling ontstaat er onenigheid wanneer bewoners die zestig procent van hun loon moeten afdragen, bezwaar maken tegen het feit dat gezinnen zonder inkomen hetzelfde eten als zij geserveerd krijgen. Wanneer ze besluiten om dan maar zelf eten te kopen, raken sommige van hen in problemen omdat ze niet meer aan de verplichte maandelijkse afdracht kunnen voldoen.

Carla Meek meldt alle klachten bij de contactambtenaar.

'Wij maatschappelijk werkers waren slechts intermediairs; we hadden geen zeggenschap over de beheerder. Soms speelde onwetendheid van gezinnen mee: ze kregen een fles melk op de kamer uitgereikt, maar als dit niet gekoeld wordt, gaat het natuurlijk bederven. Soms jokten ze dan door te beweren dat de uitgereikte melk bedorven was. Ze hadden een broertje dood aan toegeven dat ze bepaalde dingen niet wisten.'

Om beter inzicht te krijgen in de eetgewoonten van Indische gezinnen besluit ze om de enquêtes, die aan boord van de transporten naar Nederland zijn ingevuld, als uitgangspunt te nemen.

'Veel kinderen bleken geen eieren te lusten. Dat was verklaarbaar, omdat ze opgegroeid waren op Oost-Java, waar geen kippenhouderijen zijn. Datzelfde gold voor de consumptie van melk. Bij aankomst van ieder nieuw transport vanuit Indonesië waren de enquêteformulieren al bij het CCKP in Den Haag afgeleverd. Het hoofdkantoor heeft nog nooit zoveel informatie ontvangen, maar het hielp het team van maatschappelijk werkers bij het verkrijgen van betere inzichten voor de opvang.'

Tegenover de gezinnen in het Borsthuis stelt ze zich kritisch op.

'Ik was eerlijk tegen ze, waardoor ze meteen wisten waar ze aan toe waren.

Wat destijds erg meespeelde, was dat vrouwen helemaal niets hadden te beweren. Eén van de vrouwen wilde kinderoppas worden, maar dat verbood haar man. "Ga dan een secretaresse-opleiding volgen", zei ik tegen haar. "Dan

kan je man thuisblijven en betaal jij zestig procent over jouw inkomen". Daar kon geen sprake van zijn: de kinderen hoorden bij de moeder thuis te zijn, maar ik was van mening dat de Indische mensen moesten begrijpen waar hun mogelijkheden lagen.

176

177

Ik was er niet om vriendjes met ze te worden.'

Sommige gehuwde vrouwen krijgen op advies van Carla Meek toestemming van BBMZ om een opleiding bij Schoevers te volgen. Wanneer ze vervolgens een baan vinden en net als hun echtgenoot een salaris verdienen, is de BBMZ-norm dat er zestig procent van beide salarissen afgedragen dient te worden.

De animo onder de meeste vrouwen om een baan te zoeken is dan ook gering; enkele van hen besluiten toch aan het werk te gaan omdat ze daardoor sneller eigen huisvesting kunnen krijgen.

Naast het Dokter P.C. Borsthuis heeft Carla de supervisie over het voormalig mannen- en vrouwenhuis Het Oude Bornhof in Zutphen plus een aantal contractpensions op de Overijsselse Holterberg.

'In Het Oude Bornhof woonden teveel gezinnen bij elkaar. Anders dan in het Borsthuis waren er clusters op een uitgestrekt terrein. Ik vond het moeilijk om er te werken, helemaal omdat het er puur ging om de afdracht van zestig procent van de inkomens.'

Op de hooggelegen Holterberg bevinden zich zeven contracthotels. 'Qua uitstraling en sfeer was het verblijf daar erg prettig voor Indische gezinnen. In de zomer hielden de hotelbeheerders altijd een paar kamers vrij voor toeristen.

Het bijzondere aan die situatie was dat de kwaliteit van de zorg er goed was. Een groter contrast met het Borsthuis en Het Bornhof kun je je niet voorstellen: sommige Indische gezinnen werden zelfs uitgenodigd om mee op fazantenjacht te gaan.'

Een gevoelig punt is de schriftelijke rapportage die de maatschappelijk werkers over de Indische gezinnen moeten uitbrengen aan het hoofdkantoor

in Den Haag. 'Gezinnen wisten dat ze geobserveerd werden door de maatschappelijk werkster,' merkt Carla Meek op.

'Het protocol van het CCKP hiervoor was om wekelijks spreekuur te houden en de gezinnen in hun woonomgeving te bezoeken. Zo kon in kaart worden gebracht hoe de zorg in het contractpension was en hoe het gezin functioneerde. Het was onze taak om hierover in vertrouwen te berichten. Het rapport werd opgesteld als een vertrouwelijk gesprek, waarbij we ons aan de code dienden te houden: wij moesten de gezinnen aangeven dat we rapport uitbrachten over hen, maar dat is niet altijd gebeurd.'

177

178

Het is gezinnen amper duidelijk dat er verslag over hen wordt uitgebracht. De rapportages zijn onderdeel van het traject dat het CCKP omschrijft als 'assimileren, accultureren en integreren'; het einddoel van dit traject is eigen huisvesting, maar in de praktijk pakt het soms anders uit.

'Als je een baan had, kwam je in aanmerking voor een huis. In het Borsthuis was dit een gevecht: de mensen kregen wel werk, maar meestal alleen laaggeschoolde arbeid in fabrieken. En lukte het niet om snel werk te vinden, dan waren ze gedwongen om langer in de opvang te blijven. Daar ben ik tegen ingegaan.

De eis was dat ze in de contractpensions moesten assimileren, zodat ze naar een eigen woning konden vertrekken. Ik vond dat echt onzin: integreren vindt plaats op de locatie waar de mensen definitief terechtkomen. Indische mensen zijn weliswaar geen authentieke Nederlandse staatsburgers omdat ze hun eigen cultuur hebben meegebracht, maar dat wil nog niet zeggen dat ze "Oosterse Nederlanders" zijn, die conform het rapport-Werner niet thuishoren in Nederland.

Dat verplicht aanpassen nam gewoon wat meer tijd in beslag.' Voor de jonge Papoea Zacharias Sawor is de overgang in juli 1955 vrij groot. Ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Evangelisch Christelijke Zending op Nieuw-Guinea is hij voor zijn vervolgopleiding naar Nederland gekomen. Na aankomst op Schiphol wordt hij in afwachting van de definitieve schoolkeuze in het zendingshuis in Oegstgeest ondergebracht. Plaatsing volgt op het Christelijk

Baudartius Lyceum in Zutphen in combinatie met onderdak bij een gastgezin in het nabijgelegen Eefde.

'De eerste maanden was het erg wennen voor me,' vertelt hij. 'Nederlandse kinderen zijn erg spontaan, wij Papoea's zijn bescheiden en meer ingetogen: we kijken de kat uit de boom.'

Nederlanders zeggen meteen wat hen te binnen valt. Gelukkig ben ik goed begeleid door mijn mentor en was de ontvangst op school erg hartelijk.' 'Zacharias is helemaal opgenomen in de leefgemeenschap, ook al omdat hij volledig Nederlands, zelfs calvinistisch, is opgevoed,' merkt schoolvriend Henk Bast op. 'Je kunt hem zelfs het vleesgeworden resultaat van de Nederlandse zending noemen. Hij heeft me leren schaken en me enkele minder fraaie Maleise woorden bijgebracht.'

178

179

Zelf heb ik hem geleerd op tijd te komen op afspraken.'

De Papoeascholier wil uiteindelijk tropische landbouw aan de Hogere Landbouwschool in Deventer studeren. Op het Baudartius Lyceum wordt hij bijgespijkerd in Frans, Duits en wiskunde. Om iedere dag op school te komen moet hij wel eerst leren fietsen.

'De oudste zoon van het gastgezin leerde me fietsen in de stille straatjes in Eefde. Mijn gastouders legden me uit hoe ik met bestek moest eten en dat het Nederlands ontbijt bestaat uit brood met kaas. Op mijn geboorte-eiland Biak at ik keladi, dus kaas was nieuw voor me. Ik leerde allerlei stampotten eten naast bloemkool, tuinbonen en andijvie.'

Ondanks het restrictieve toelatingsbeleid van de Nederlandse overheid kiezen steeds meer Nederlandse gezinnen vanwege een onzekere toekomst in Indonesië voor Nederland.

179

180

De Chinees-Indische Agnes Roelofsen-Kho moet samen met haar echtgenoot, de Indische ondernemer Rudy Roelofsen, iedere cent bij elkaar schrapen om de overtocht in de zomer van 1955 te betalen.

'Vrijwel iedereen vertrok naar Nederland uit angst voor de Indonesische regering,' vertelt Agnes. 'Je wist niet meer wie je kon vertrouwen. Na de soevereiniteitsoverdracht wilden veel bedrijven Indisch personeel in dienst vanwege hun goede scholing.'

Dat veranderde op slag door de confrontatiepolitiek die Soekarno voerde met Nieuw-Guinea als inzet. Mijn man en ik hadden aanvankelijk geen enkele behoefte om weg te gaan, maar we moesten wel. We waren toch Nederlanders? Die waren niet langer welkom.

Er kon geen sprake van zijn dat we het Indonesisch staatsburgerschap zouden aannemen, omdat we niet konden verbergen dat we van geboorte Nederlands staatsburger zijn.' Het gezin met drie zoontjes wordt in contractpension Eikenhorst (voorheen: Mon Repos) in Zeist ondergebracht, dat wordt gerund door een Hollandse weduwe. Het pension biedt onderdak aan zes Indische gezinnen, die gezamenlijk het ontbijt, lunch en avondeten gebruiken. De verlaagde dagvergoeding laat zich gelden.

'Ik zag dat er goedkoop werd ingekocht bij de bakker, groenteman en slager,' merkt Agnes op. 'Het broodbeleg bestond uit kaas, jam en worst. Smeerkaas en smeerleverworst waren te duur. 's Avonds werd er aardappelen, groente en vlees geserveerd, maar het vlees was vaker worst dan gehakt. Een enkele keer zette de pensionhoudster sperziebonen op tafel, maar veel vaker andijvie, boerenkool en zuurkool.'

Het is duidelijk dat het pension met een winstoogmerk gerund wordt.

'Het eenvoudige Hollandse eten werd gekookt door een kokkin,' vertelt Agnes. 'Heel af en toe reed er een auto voor met Indische maaltijden, maar in het algemeen kocht de pensionhoudster geen dure etenswaren in. Het fruit bestond uit sinaasappels, appels en peren, als dessert was er vla of een puddinkje en met kerst kregen we wel eens kip. Ja, de eigenares moest toch winst maken? Ze had een auto en in de keuken stond een televisie, dus ze had het goed.' De situatie dwingt Agnes creatief te zijn. 'Wanneer er aardappelen met bloemkool en saus werden geserveerd, proefde ik dat er te weinig kaas inzat.'

180

181

Ik heb toen zelf *papeda* (Molukse pap van sagomeel) gemaakt van aardappelen op het komfoortje dat de pensionhoudster bij ons op de gang had laten plaatsen. Daar kon ik ook het Hollandse eten extra kruiden of het eten bereiden wat mijn man en ik zelf kochten. Alle gezinnen in het pension kochten extra etenswaren en kruiden, dingen die we lekker vonden. Als ik bijvoorbeeld om nootmuskaat vroeg, zei de uitbaatster dat dat in Nederland amper gebruikt werd.'

Met enige schroom vertelt Agnes verder over de pensionhoudster die een streng beleid voert.

'Ze was een moeilijke vrouw, maar we hebben het er niet slecht gehad. We mochten geen rotzooi of herrie maken. De kamers hielden we zelf schoon. Ze kwam dan binnen om te vragen hoe het ging, maar ondertussen keek ze wel rond. Ze heeft nooit op me gemopperd; wel op andere mensen die op den duur in de keuken mochten koken en dan trassi gebruikten. Die geur was ze niet gewend. Als ze problemen had met een gezin, dan deed ze haar beklag bij BBMZ. Ze heeft één gezin laten overplaatsen, waarvan de kinderen steeds de trap op en neer renden, maar dat gezin wilde zelf ook weg.'

Geregeld komt een contactambtenaar langs met de vraag of de bewoners klachten hebben. 'Eerst praatte de ambtenaar dan met de pensionhoudster en daarna apart met mijn man en mij. We vertelden hem niet alles: aangezien mijn man aanvankelijk geen werk had, kluste hij stiekem bij als monteur in een garage dichtbij Amersfoort, zodat hij wat extra geld had bovenop het wekelijkse zakgeld dat hij van BBMZ ontving.

Veel mensen deden dat. Je wilde toch wat lekkers kopen? Je ziet van alles in de winkel, maar niet op je bord.'

Uiteindelijk krijgt Rudy Roelofsen een baan als rijksambtenaar in de kazerne in Utrecht aangeboden. Op de fiets gaat hij naar zijn werk. 'Op het nettoloon van mijn man werd direct zestig procent ingehouden. Alle mensen uit Indië waren boos dat er zoveel geld werd ingehouden, helemaal omdat de vergoedingen aan de pensionhouders verlaagd waren. Toch werden alle kostwinners voor hetzelfde percentage aan inhouding aangeslagen.'

In de ijskoude winterperiode bevalt ze in het contractpension in haar eentje van haar vierde zoon. 'Ach ja, ik wilde geen herrie maken,' zegt Agnes verontschuldigend. 'Er was geen gezinsverzorgster, dus ik ben meteen na de bevalling maar opgestaan om melk voor de baby op te warmen.'

181

182

In het pension kreeg ik geen extra voeding zoals bijvoorbeeld lever. Gelukkig namen de andere pensiongasten vaak een rookworst van de HEMA voor me mee tijdens mijn zwangerschap.'

Ze schikt zich in haar lot. 'We moesten wachten tot er een woning beschikbaar kwam. De woonsituatie in het pension viel niet mee, maar op den duur wende ik eraan. We mochten blij zijn dat we weg waren uit Indonesië, toch? Mijn zus was in een ander contractpension ondergebracht. Onderling praatten we nooit over de kwaliteit van de opvang. We hadden geen keuze. Waar moesten we anders naar toe?'

Wanneer het gezin Roelofsen samen met de ouders van Agnes een eigen koopwoning in Utrecht betreft, is de opluchting groot. 'We mochten vrijwel niets in het pension. Eindelijk was ik vrij. Bij mij kon iedereen blijven eten. Ik bedoel, als ik langsging bij Hollandse mensen, werd ik geacht tegen etenstijd weg te gaan.'

Kijk, Hollandse mensen zijn zuinig, wij Indischen zijn royaal.

En afdingen op de markt zoals veel Hollandse vrouwen, dat doe ik niet. Ik loop langs alle kramen om te bekijken waar het 't goedkoopst is.'

In de gegoede buurt Tuinwijk zijn ze het enige Indische gezin. 'Het was in die tijd uitzonderlijk wanneer je een eigen woning bezat, aangezien veel Indische gezinnen volkomen berooid naar Nederland zijn gekomen. Waar ik met name aan moest wennen, was dat ik het huishouden helemaal zelf moest doen. Een kennis van me hielp bij het ramen zemen en het uitsoppen van het huis. Pas later schaften we een wasmachine aan, wat een sensatie was: ik hoefde niets meer uit te wringen.'

Op basis van de vijf procents-regeling verhuizen steeds meer Indische gezinnen naar een eigen nieuwbouwwoning. Onder de Nederlandse bevolking heerst hier flinke ontevredenheid over. In een ingezonden brief aan de Wereldkroniek van 10 februari 1955 trekt het jonge, ongehuwde stel P. Jacobson en Mej. C. Heijneman aan de bel: 'Men drijft onze jonge mensen die ook graag leven willen, in de ellende. Voor ons zijn er geen woningen, maar wel voor die Indischen. Het lijkt wel of die meer recht hebben op een normaal leven dan wij!

182

183

Nieuw Guinea is groot genoeg om al die luie Indischen te herbergen, laat men ze daarheen sturen! [...] Er is geen straat in Den Haag of er wonen Indischen! Het lijkt wel 'klein Batavia' hier! Allemaal huizen die aan ons Hollanders onttrokken worden! [...] Nederland is thans 'luilekkerland' voor Indischen en wij Hollanders kunnen of op het dakkamertje gaan zitten of emigreren!'

Het huisvesten van de niet aflatende stroom ontheemden uit de archipel blijft een problematische kwestie voor de Nederlandse overheid. Becijferd wordt dat de gemiddelde kosten voor passage, onderdak, eten, zakgeld, kleding en een meubelkrediet voor een echtpaar met twee kinderen zo'n 14.000 gulden bedragen. Dat totaalbedrag wordt middels inhoudingen en maandelijkse afbetalingen teruggevorderd van ieder gezinshoofd.

Als ex-bewoner van contractpension De Schelp in Zandvoort gaat de Indo-Europeaan Leo Hoestlandt in augustus 1955 aan de slag bij BBMZ, waar hij de berekeningen van het totale schuldbedrag per gezin controleert.

Als voormalig medewerker van het Bureau Comptabiliteit van het Hoge Commissariaat in Jakarta heeft hij van dichtbij meegemaakt hoe Indische gezinnen buiten de boot zijn gevallen.

'Viel je als gezinshoofd niet onder de Garantiewet, dan moest je zelf de overtocht betalen. Als je dat niet lukte, dan was je tot de bedelstaf veroordeeld.

Zo zijn veel kennissen uit mijn jeugd gedwongen achtergebleven. Sommige Indische Nederlanders dorsten het terrein van het Hoge Commissariaat niet eens te betreden omdat ze in de veronderstelling verkeerden dat de dienstverlening alleen voor rijke, blanke Nederlanders was bestemd.

Eens per maand kregen we als medewerkers goederen uit Nederland gedistribueerd, waarmee ik verpauperde gezinnen heb kunnen bijstaan.' Ook in zijn functie bij BBMZ staat hij Indische gezinnen bij, waarbij hij kan putten uit zijn ervaringen als bewoner van een contractpension.

'De opvang in contracthotel De Schelp was zo massaal dat er 's ochtends belegde boterhammen in plastic zakjes op de keukenbalie klaarlagen voor de bewoners. Het brood was zuur. De doorgekookte aardappelen en onfrisse groenten bij de lunch werden door de bewoners meteen weggegooid.'

183

184

De assertieve Hoest landt spreekt de contactambtenaar aan op de slechte zorg en betrapt hem zelfs wanneer de ambtenaar in kwestie tegen de regels van BBMZ in een maaltijd geserveerd krijgt door het hotelpersoneel.

'We hadden allemaal een hekel aan hem omdat hij vaak klachten opzijschoof of compleet negeerde, vooral wanneer het ging om restitutie van afwezigheidsgeld. Hij vertikte het gewoon om de formulieren in te vullen.'

In afwachting van toewijzing van een eigen woning in Den Haag is het gezin Hoestlandt vanuit Zandvoort in contractpension Kuyk in de Haagse Nassaubuurt geplaatst.

'In dat pension was het veel prettiger dan in De Schelp, aangezien de eigenaar meer begrip had voor Indische gezinnen. Voor het stoken van de potkachel op onze kamer werd de kolenkast wekelijks gevuld. We konden onze voorkeur voor broodbeleg opgeven en er was een Indische kokkin aangesteld'.

Als BBMZ-ambtenaar op de afdeling Comptabiliteit is Leo Hoestlandt belast met het opstellen van de schuldbrieven.

'Vanuit de rayonkantoren in Arnhem en Den Bosch werd het concept van de schuldbrief samen met het betreffende dossier naar ons gestuurd ter controle. Ieder dossier bevatte een stamkaart met de samenstelling van het gezin en het totaalbedrag aan de pensionkosten, die door het Rijk betaald waren plus de kosten voor de verstrekte zakgelden en de kleding- en meubelvoorschotten. In de tweede kolom stond het totale schuldbedrag van het gezinshoofd vermeld

over de gehele opvangperiode en in de derde kolom het bedrag van de resterende schuld, dus na aftrek van de maandelijkse inhoudingen van 60 procent.'

184

Foto van de rekening

185

De schuldvordering op gezinshoofden en alleenstaanden is gebaseerd op de door hen ondertekende schuldbekentenis. Om te voorkomen dat in gevallen van scheiding of overlijden de openstaande schuld niet meer geïncasseerd kan worden omdat alleen de echtgenoot de schuldbekentenis heeft ondertekend, dient ook de echtgenote te tekenen.

185

186

Op het bureau Comptabiliteit staat Hoestlandt gezinshoofden te woord die een klacht komen indienen. 'Vrijwel zonder uitzondering ging het over de slechte zorg in het contractpension en de afdracht van zestig procent. Een collega van me behandelde de klachten over de pensions, waarbij ik steeds de klachten aanhoorde en aan hem overbracht. Op een ochtend ging het over de slechte zorg in De Schelp en barstte hij tegen me los: 'Jullie Indische mensen denken alleen maar aan je buik, met je nasi! Jullie vertikken het gewoon om de bijdrage te betalen!' Toen hij beweerde dat hij met eigen ogen de uitgifte van voedsel had gezien in de keuken van de De Schelp sloeg ik met mijn vuist op tafel. 'Het gaat even vlot de vuilnisbak in, wist u dat? Als u een vent bent, gaat u nu mee naar De Schelp om de assemers een voor een te openen!' Dat weigerde hij. Vervolgens heb ik het incident aan mijn bureauchef gerapporteerd en aangegeven dat ik brutaal had gereageerd. Het is zonder gevolgen gebleven.'

Hoestlandt onderstreept dat de overheid veel fouten heeft gemaakt.

'Een kennis van me vroeg raad over de hoogte van de maandelijkse aflossingen in verband met de studiekosten voor zijn zoon, die hij zelf moest bekostigen. In plaats van tien gulden per maand wilde hij vijf gulden aflossen, maar dat bleek niet mogelijk. Ik heb toen zijn dossier opgevraagd, waaruit bleek dat hij langer dan tien jaar trouw had afgelost. De restschuld moest dan ook kwijtgescholden worden, hetgeen is gebeurd. Plus dat hij nog geld tegoed bleek te hebben van de overheid.'

Het versturen van de schuldbrief aan gezinshoofden is het laatste deel van het BBMZ-traject: de Sociale Dienst van de gemeente waar een gerepatrieerd gezin is gevestigd, is belast met de invordering van de restschuld.

'Sommige gemeentelijke Sociale Diensten waren soepel,' merkt Hoestlandt op. 'Andere daarentegen waren heel strikt en bleven vorderen omdat "regels nu eenmaal regels zijn". Dat er door sommige Sociale Diensten met rente is ingevorderd, is helemaal tegen de regels in geweest. Dat was gewoon smerig, maar vanuit BBMZ was er geen enkele vorm van controle.' 'De ontheemde gezinnen zelf hebben altijd uit schaamte gezwegen over de gang van zaken. We gaan toch niet tegen onze eigen regering, ons koningshuis aanschoppen?'

186

187

De angst was dat je dan wordt aangezien voor een parasiet die op kosten van de gemeenschap onderhouden wordt. Dat was natuurlijk al de opvatting van de Hollanders, geheel ten onrechte, maar de Indische mensen wilden absoluut geen aanstoot geven.'

Na een verblijf van maar liefst vijf jaar in contractpensions krijgt het gezin van de Indonesische KNIL-korporaal Franciscus Sangidi een eigen woning in Utrecht toegewezen. De totale schuld van de veiliggestelde militair bedraagt 12.088,08 gulden; omgerekend naar de huidige euronorm met toepassing van inflatiecorrectie betreft het een schuld van 41.000 euro.

Jarenlang lost hij de resterende schuld van 5.995,39 gulden af aan de Nederlandse overheid, waarin ook de medicijnen voor zijn zieke dochtertje zijn verdisconteerd.

'Het was uitermate frustrerend voor mijn vader dat hij ontslagen is uit het KNIL, terwijl hij jarenlang met gevaar voor eigen leven bij de Inlichtingen Veiligheids Groep heeft gewerkt,' merkt Lasmi Sangidi op.

'Hij heeft alles opgeofferd voor zijn trouw aan de Nederlandse overheid. Jaren later heeft hij de waardering van zijn collega's in de officiersmess in Soesterberg gekregen en is hij onderscheiden met de Bronzen Eremedaille, verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau.'

In contractpension Het Witte Huis in Laren zijn de gevolgen van de verlaagde dagvergoedingen sterk voelbaar. Het echtpaar Max en Henny Koeman probeert het pension nog met z'n tweeën draaiende te houden, maar uiteindelijk valt voor hun het doek.

'Mijn ouders constateerden dat de vergoedingen naar een bedenkelijk dieptepunt waren gedaald en konden niet langer goede huisvesting en zorg garanderen,' memoreert zoon Jan Maarten Koeman.

'Om het in hun eigen woorden te zeggen: "Een dag voor de hond in een dierenpension kost meer".

Daarbij kwam dat de gewenste uitbreiding van het restaurant onmogelijk bleek doordat de benodigde vergunningen niet verstrekt werden door de gemeente.

Volgens mijn vader was dit te verklaren omdat mijn moeder en hij Doopsgezind waren en dus niet tot het "juiste geloof" (het rooms-katholicisme) en de "juiste partij" (KVP) behoorden. Een nieuwe beheerder heeft het pension vervolgens overgenomen.'

187

188

In de loop van 1955 zijn zo'n drieduizend gezinnen uit Indonesië in contractpensions geplaatst in afwachting van een eigen woning. Het weekblad *Katholieke Illustratie* maakt melding van de leefomstandigheden in contractpensions de reportage 'Vreemdelingen in eigen land':

'Het zou onverantwoord zijn alle pensionhouders over één kam in te scheren. Er zijn er bij - wij hebben er zelf ontmoet - die hun gasten het beste voorzetten dat er te krijgen is. Maar er zijn er ook die slechts één zorg hebben: zoveel mogelijk aan hen te verdienen.

Als men, zoals ons een geval bekend is, in staat is nadat men enige jaren Indische gerepatrieerden gehuisvest heeft, drie hotels te kopen, dan is het op z'n zachtst gezegd hoogst twijfelachtig of men de mensen gegeven heeft wat hun toekomt. Natuurlijk is er controle. Voordat een gezin arriveert, komt een ambtenaar kijken of er ruimte genoeg is. Als men hem dan twee kamers laat zien met vier bedden, zal hij er genoeg mee nemen. Doch als hij weg is,

worden de vier bedden op één kamer gezet; de andere kamer kan ook weer geld opbrengen!

188

189

Zulke gevallen hebben zich herhaaldelijk voorgedaan. Als een pension niet aan de eisen voldoet, wordt het gesloten, maar de eigenaar hoeft er slechts een stroman in te zetten of een familielid om het weer te openen en na enige tijd gaat men op dezelfde voet door.

Per slot van rekening moet er nu eenmaal ruimte worden gevonden worden en zelfs regeringsambtenaren kunnen die niet maken waar ze niet is.

Ook gebeurt het wel dat een contractpension gesloten wordt, doch de eigenaars het weer openen als een normaal pension voor alleenstaande gerepatrieerden, die men dan met z'n zessen op één kamer laat slapen.

En hiertegen kan men helaas niets doen.'

Het onderbrengen van Indische gezinnen in contractpensions wordt behalve door de pers ook in de Ministerraad ter discussie gesteld, waarbij minister Van Thiel voorstelt om hen in kampen onder te brengen, maar daarbij wenst 'dat een en ander niet genotuleerd wordt.

Als bezwaar wordt genoemd dat 'de contractpensions in het algemeen gunstiger gelegen zijn voor de inschakeling in het arbeidsproces en dat de betrokkenen de woonoorden dikwijls gezelliger en daarom aantrekkelijker vonden dan de contractpensions, hetgeen de assimilatie zou bemoeilijken'.

Tijdens het overleg komt ook een psychologisch voordeel van opvangkampen ter sprake: 'De indruk wordt weggenomen, welke bij Indische Nederlanders in Indonesië bestaat, dat men in Nederland in hotels wordt opgevangen, waar men zich kan laten bedienen.[...] Dat jonggehuwden dikwijls vele jaren moeten wachten voor zij een woning krijgen en Indische Nederlanders vrij kort nadat zij hier te lande aankomen een nieuwe woning kunnen betrekken, laat niet na een ontevreden stemming te wekken.'

Los van de huisvestingsproblemen wordt het kabinet geconfronteerd met de nijpende kwestie van de spijtoptanten, voormalige Nederlandse staatsburgers

die gekozen hebben voor het Indonesische staatsburgerschap, maar vanwege de toenemende vijandige houding van de Indonesische bevolking als voormalig Nederlander de overtocht naar Nederland willen maken.

189

190

Voor de Nederlandse overheid is de keuze voor het Indonesische staatsburgerschap onherroepelijk.

In de woorden van minister Luns van Buitenlandse Zaken zullen 'verzoeken van betrokkenen tot toelating en vestiging c.q. naturalisatie niet dan bij hoge uitzondering worden ingewilligd. [...]

Als regel zullen betrokkenen niet onder de voorzieningen ten behoeve van gerepatrieerden vallen'.

Aan het ministerie van Maatschappelijk Werk bericht Luns dat 'iedere warga negara van Europese afkomst hier in Indonesië werk heeft. Er zijn legio Indonesische firma's en buitenlandse ondernemingen, welke hen in dienst hebben. Natuurlijk, zoals overal, zijn er ook in onze groep non-valeurs, die moeilijk of geen werk vinden. Gelukkig is dat slechts een handjevol'.

De realiteit is echter dat steeds meer warga negaras hun baan verliezen en tot de bedelstaf zijn veroordeeld.

Vanwege de aanhoudende moeilijkheden die gerepatrieerde gezinnen ondervinden, blijft de stichting Pelita zich middels haar plaatselijke comités voor hen inzetten. Zo worden gelden voor kleding, linnengoed, brandstof en de aanschaf van studieboeken aan oorlogsslachtoffers uitgekeerd en is er financiële steun aan zogeheten schrijnende gevallen.

'Vooral de ouden van dagen hebben onze voortdurende aandacht en zorg nodig,' vermeldt een voortgangsrapport van Pelita. De charitatieve stichting werkt nauw samen met de maatschappelijk werkers van de levensbeschouwelijke organisaties.

'Deze samenwerking met het CCKP is zeer gewenst. Daardoor wordt voorkomen dat we elkaars werkterrein doorkruisen.'

Advies en ondersteuning zijn nog altijd noodzakelijk.

'Wanneer de Gemeentelijke Sociale Dienst, Burgemeester, Notaris, Creditbank, Recherche, Leverancier, Huisvrouw, Moeder of Oma geen raad meer weet..... Pelita!'

Hulp aan spijtoptanten komt vanuit de kerkelijke en maatschappelijke hoek. Onder leiding van CCKP-voorzitter Moora spant de stichting Tot Hulp aan Onze Mensen in Indonesië zich in voor de achtergebleven warga negaras: het bestuur benadert de gezamenlijke kerken, het bankwezen, radio- en krantenredacties, het Rode Kruis, de confessionele vakbewegingen en diverse politieke partijen om de boodschap uit te dragen dat er voor deze voormalige Nederlandse staatsburgers geen enkele toekomst meer is in Indonesië.

190

191

De Ministerraad onder voorzitterschap van premier Drees is niet blij met de acties.

Terwijl in Indonesië zowel van Nederlandse zijde als van betrouwbare Indonesische kant wordt aangedrongen op voortzetting van het verblijf van Nederlanders aldaar, worden de mensen in Indonesië van Nederland uit voortdurend opgewekt om naar Nederland te komen.'

Minister van Thiel benadrukt in een persoonlijk onderhoud met Jan Moora dat 'hulp in Indonesië zelf zal worden gegeven en dat zij, die de Indonesische nationaliteit hebben, slechts in zeer bijzondere gevallen naar Nederland kunnen komen'.

Die 'hulp in Indonesië' wordt nota bene verstrekt door Van Thiels eigen ministerie: om de komst van de groep behoeftige warga negaras, zoals ouden van dagen, invaliden en gepensioneerden tegen te houden, worden zij financieel ondersteund met een totaalbedrag rond de 500.000 gulden, omgerekend zo'n 50 gulden per persoon.

Premier Drees voegt hieraan toe dat 'door bepaalde groepen aan de Indische Nederlanders wordt voorgespiegeld, dat hun moeilijkheden voorbij zijn als zij naar Nederland gaan.

Het is echter duidelijk, dat in ons land hiertegen toenemende bezwaren rijzen, waarbij o.a. ook gesproken wordt van bevoorrechting wat de toewijzing van woningen betreft.'

De in nood verkerende spijtoptanten hebben echter geen andere keuze dan naar Nederland te vertrekken. Franz Karl Drabe, ingenieur van beroep, heeft aanvankelijk gekozen voor het Indonesische staatsburgerschap, maar heeft daarbij zijn van oorsprong Duitse achternaam aangehouden in plaats van een nieuwe Indonesische achternaam. Wanneer hij van verraad wordt beticht, zijn baan verliest en tijdelijk gevangen wordt gezet, besluit hij een Nederlands paspoort aan te vragen. Na twee jaar kan het gezin eindelijk vertrekken, waarbij Drabe zelf zevenmaal passage naar Nederland, een bedrag van negenduizend gulden, betaalt. Na aankomst op 28 augustus 1955 betrekken de gezinsleden een schuur naast het door BBMZ toegewezen contractpension in Rhenen.

191

192

'Ons gezin vond het al vreselijk dat onze oma in Bennekom werd afgezet bij Ericapark, een verzorgingstehuis voor Indische bejaarden,' merkt zoon Louis Drabe op. 'Toen de bus vervolgens bij pension Sonnevanck stopte, bleek er te weinig ruimte voor ons te zijn en werden mijn ouders naar de dépendance, een houten schuur, gebracht. Mijn moeder, een statige vrouw die prat ging op de status van haar man, keek naar de accommodatie en kon haar ogen niet geloven.'

Contractpension Sonnevanck is eigendom van het Hollandse echtpaar De Fluiters, dat al geruime tijd Indische gezinnen opvangt. Het beheerdersechtpaar laat de ouders van Louis geen andere keuze dan gescheiden van hun kinderen ondergebracht te worden, maar moeder Rijn Drabe besluit dat haar hele gezin dan in de schuur gaat bivakkeren. Uit de verhuiskisten worden een bankstel en meubels gehaald, waarmee de schuur wordt ingericht. Het is een groot contrast met het gegoede leven dat het gezin in Bandung leidde.

'Mijn ouders waren het totaal niet eens met de opvang in een schuur, maar ze hebben geen protest ingediend. "Als we nu lastig doen, krijgen we misschien geen enkele medewerking," redeneerden ze.

De status van mijn vader bleek helemaal niets waard in Nederland.' In Rhenen betaalt Franz Drabe zelf voor het brood en beleg voor het ontbijt en de lunch. 'Dat was mijn vaders eer te na,' vertelt Louis Drabe. 'Hij zorgde gewoon voor zijn gezin, ook al betekende dat dat hij extra geld besteedde aan voedsel eten.

192

193

Alleen het avondeten haalden we in de keuken van het contractpension.' Hij herinnert zich de geserveerde 'tennisballen', gehaktballen waar een half brood in verwerkt is.

'Alles leek op soep: de aardappelen waren nat, de doorgekookte bloemkool viel uit elkaar.

Mijn moeder is toen zelf *sajoer lodeh* op een petroleumstelletje in de schuur gaan maken met groenten die voorhanden waren. Dat koken werd oogluikend toegestaan.'

Een welkome bezoeker van het contractpension is Kees Verhoek, de vaste bezorger van Toko Mampir in Zeist. Met zijn Volkswagenbusje, volgestouwd met boemboes, sambal en zoete lekkernijen als *kwe lapis* en *klepon*, rijdt hij langs alle contractpensions in de regio.

'We maakten er het beste van, ook al was het koud en vochtig in de schuur,' merkt Louis op, 'We moesten ook wel, want met de klachten van mijn moeder bij de contactambtenaar van BBMZ werd niets gedaan. Uiteindelijk heeft mijn vader zelf een kachel gekocht en een schoorsteen op de schuur geïnstalleerd, inclusief de bekisting. Omdat het steeds kouder werd, kocht hij ook nog een stapel wollen dekens.' Vlak voor het aanbreken van de strenge winter, wanneer er ijsbloemen op de schuurramen zitten, wordt het gezin in het pension ondergebracht. Franz en Rijn Drabe krijgen een kamer met een bordes aan de achterzijde toegewezen, de kinderen twee kamers op de bovenverdieping. 'Het waren grauwe kamers waarin eenpersoonsbedden met springveren stonden,' herinnert Louis zich. 'De douche moesten we eens per week delen, het liefst met een paar man tegelijk.

"Dat zijn wij zo gewend", kregen we van de pensionhoudster te horen. Ze was een bazige, hooghartige vrouw die alle gezinnen als minderwaardig beschouwde.'

Het beheerdersechtpaar runt gezamenlijk het pension en staat Louis' moeder toe om in een keukentje achter een gordijn in een uitbouw van de kamer te koken. 'We wilden geen rijst met boter en suiker meer op ons bord, vandaar dat ons gezin grotendeels voor het eigen eten betaalde. Mijn moeder deed de boodschappen, kookte en deed de was, terwijl mijn vader als burger aan het werk kon bij het Depot Elektronisch Luchtmacht Materieel in Rhenen.'

193

195

Uiteindelijk regelt Franz Drabe zelf een huurwoning op de eerste etage in het voormalige contractpension Hotel Anna in Driebergen.

'Had mijn vader niet zelf zo veel moeite gedaan om weg te komen, dan hadden we veel langer in pension Sonnevand moeten bivakkeren, zoals de andere gezinnen die daar toen woonden,' merkt Louis op.

Franz Drabe doet ook grote moeite om zijn moeder, Katharina Drabe-Maas, weg te halen uit Ericapark in Bennekom. In de witgepleisterde villa met een grote serre beschikt ze over een eenvoudige kamer. Op haar pensioen wordt zestig procent ingehouden als bijdrage in de kosten. Samen met twee bevriende gepensioneerde leraressen verhuist de oma van Louis mee naar de woning in Driebergen, waar ze samen de eerste etage delen. Het gezin zelf gaat op de begane grond wonen. In Driebergen gaat Louis naar de lagere school, waar hij zich leert verweren tegen discriminerende opmerkingen van Nederlandse kinderen.

'De kinderen van de Openbare Lagere School schreeuwden "Inda-pinda-poepchinesees!" naar ons, maar wij riepen "Openbare klapsigaren!" terug.'

Inmiddels heeft zijn vader ontslag genomen bij het DELM. 'Als burger werd hij in de militaire hiërarchie met de nek aangekeken. Van zijn spaargeld heeft hij toen ons gezin twee jaar onderhouden en vervolgens een goede baan bij het KNMI in De Bilt gevonden.'

In de eigen woning in Zeist vangt Louis op oudere leeftijd tijdens gesprekken van zijn ouders met Indische vrienden op dat er een prijskaartje hangt aan de komst naar Nederland: "Zeg, heb jij ook zo veel moeten betalen?," werd er dan gevraagd. "Ongelooflijk hoe ze ons behandeld hebben en dan moeten we nog terugbetalen ook", hoorde ik dan, maar mijn vader vertelde zijn vrienden dan niet dat hij alles grotendeels zelf heeft bekostigd. Hij was daar te bescheiden voor. Zelf ik heb nooit geweten hoe de schuld van andere Indische gezinnen aan de Nederlandse overheid exact in elkaar stak.'

Eind 1955 is de verwachting dat de naar schatting 60.000 Nederlanders 'met recht van overtocht' die zich nog in Indonesië bevinden in groepen van 20.000 per jaar naar Nederland overkomen, zo vermeldt een Aantekening aan de Minister-President: 'Dan is dit uiterlijk in 1957 afgelopen.'

195

196

Tot dan toe is de overheid steeds uitgegaan van het 'tempo van repatriëren', dat wil zeggen, een maximaal aantal personen per maand, die op verantwoorde wijze in contractpensions ondergebracht kunnen worden.

De meeste aandacht gaat op dat moment uit naar de schrijnende situatie van de groep Nederlanders die slachtoffer zijn geworden van de nationalisatiepolitiek van president Soekarno: mensen die vanwege hun gespecialiseerde kennis aanvankelijk in Indonesië werkzaam konden blijven op basis van hun Nederlandse paspoort, maar tot grote armoede zijn vervallen door gedwongen ontslag. Er is sprake van een 'Indonesianisatie' van de leiding en staf van het overheidsapparaat en het bedrijfsleven.

De eerste noodkreet heeft Nederland dan al bereikt: een dringende oproep van de 'Nederlandse Groep' in Surabaya. 'Door de moeilijke economische omstandigheden en het uitblijven van de MASSALE REPATRIËRING, zomede door de intense spanningen [...] komen veelvuldige gevallen van geestesziekten, TBC en hartkwalen voor. De gemoederen van hen die repatriëring op basis van rijksvoorschot aangevraagd hebben en tot heden nog geen resultaten hebben geboekt (sommigen reeds jaren) hebben een explosief karakter gekregen.[...] INDIEN MEN NIET SPOEDIG TOT EEN MASSALE REPATRIËRING OVERGAAT, IS DE RAMP NIET TE OVERZIEN.' De ondertekenaars van de noodkreet beëindigen hun schrijven met:

'Wij Nederlanders in Indonesië, behorende tot de min- en onvermogenen, doen een beroep op de Nederlandse regering, het volk, de pers en organisaties om ons uit deze benarde situatie te halen.

Wij Nederlanders in Indonesië hebben in het verleden en heden bewezen, dat wij ondanks alle misère, lijden, ellende en bestaande en ingebeelde discriminatie, trouw zijn gebleven aan de nationaliteit, vlag en regering!

HOLLAND LET OP UW SAECK! Gij zijt ten overstaan van God en de Wereld verplicht Uw landgenoten in Indonesië de bewezen trouw en aanhankelijkheid te honoreren door een effectieve, snelle en spontane hulp in de vorm van ... DE MASSALE REPATRIËRING.'

196

197

Begin 1956 wordt duidelijk dat de situatie in Indonesië op scherp staat door de consequente weigering van de Nederlandse overheid om Nieuw-Guinea af te staan. De Hoge Commissaris in Jakarta meldt dat hij sterk rekening houdt met een naderende spoedevacuatie. Op het ministerie van Maatschappelijk Werk wordt alarm geslagen. Minister Van Thiel stelt maatregelen voor inzake de tijdelijke opvang in contractpensions:

'Drastische uitbreiding van de opvangruimte, hetgeen onvermijdelijk ten koste moet gaan van het toerisme. Sinds januari 1955 zijn ruim 100 nieuwe hotels en pensions aangetrokken. Hierbij viel er niet aan te ontkomen, dat de kwaliteit moest wijken voor de kwantiteit. Reeds nu zijn wederom contractpensions ingeschakeld, welke als minder geschikt qua ligging (ten aanzien van de kerk, school en werk) of qua accommodatie in 1953 en 1954 waren afgevoerd.'

Naast de contractpensions kan BBMZ nog steeds terugvallen op opvanglocaties die van gemeentelijke overheden worden gehuurd. Zo fungeert het Sint-Norbertushuis in Elshout, een voormalig huis voor nazorg van psychiatrische patiënten van de Broeders van de Heilige Norbertus, al vanaf 1950 als opvang.

Het gezin van Han Vos, die als inspecteur bij het Gemeenschappelijk Electriciteitsbedrijf Bandung en Omstreken (GEBEO) werkzaam was, is er na hun overhaaste vertrek uit Indonesië ondergebracht. Zoon Hans Vos herinnert zich de locatie als 'koud, ongezellig en zo goedkoop mogelijk ingericht. Ons gezin had de pech dat de winter van 1955 erg koud was. We beschikten over

een woonkamer op de eerste verdieping en twee piepkleine slaapkamertjes op de tweede verdieping, waar het water in het glas naast ons bed bevroor.'

De gevolgen van de verlaagde dagvergoedingen laten zich nog steeds gelden. Het gezin van Victor Busch, die voor het gedwongen vertrek als afdelingschef van een staalfabriek in Surabaya werkte, is samen met drie andere Indische gezinnen in hotel-café Heestermans in Teteringen geplaatst.

Nora Busch-Arends heeft ronduit slechte herinneringen aan de periode van opvang. 'Het eten was ondermaats: er werd nauwelijks groente en vlees geserveerd.

197

198

De diploma's van mijn man werden niet erkend door het arbeidsbureau, waardoor hij helemaal opnieuw moest beginnen: aan de lopende band bij Hero.'

Wekelijks komt de contactambtenaar van BBMZ 60 procent van het weekloon van 60 gulden incasseren. Daarnaast vordert hij het achterstallige loon dat Victor Busch tegoed heeft om de schuld op grond van het verblijf grotendeels te verminderen.

Eens per maand komt de maatschappelijk werkster van het CCKP langs om klachten te signaleren.

'Die betroffen met name de zorg in het pension, maar uiteindelijk werd er niets mee gedaan. We hadden weinig vrijheid en mochten als bewoners zelfs niet eens bij elkaar op bezoek.'

Pogingen van de huisarts om te bemiddelen tussen het beheerdersechtpaar en het gezin lopen op niets uit.

'De pensionhoudster hield zich gewoon niet aan de afspraken. Mijn dochttertje had beginnende Engelse ziekte en moest bepaalde voeding hebben. De huisarts gaf de pensionhoudster een lijstje met vitaminerijke voeding, maar dat negeerde ze. Wanneer mijn dochter verplichte loopoefeningen moest doen, mocht dat niet in de kamer. We moesten altijd rustig doen. Met andere

gezinnen praatten we niet over onze problemen. Iedereen had het immers moeilijk.

Wel was er steun van katholieke zijde: soms ontvingen we van het pastoraat bonnen voor kolen en olie en van de Vincentius-vereniging in Breda tweedehands kleding.'

Die tweedehands kleding is zeer welkom, aangezien de besteding van het kledingvoorschot allesbehalve conform de voorschriften van BBMZ verloopt. 'Op aanraden van de pensionhoudster schaften we alle kleding, beddengoed, handdoeken en meubels aan bij de firma Raming. Toen ik een veel te grote winterjas uitgereikt kreeg en die weigerde, kreeg ik van de pensionhoudster, die me begeleidde, te horen dat er geen andere keuze was. Later vernam ik dat ze provisie van de winkel ontving over de aangeschafte spullen. Alle facturen werden bij onze totale schuld gevoegd'.

Na het betrekken van een eigen woning in Breda lost het gezin de restschuld van 350 gulden in tien jaar tijd af. Op het departement van BBMZ zijn ambtenaren ervan op de hoogte dat 'buitenstaanders zich als "adviseur" opdringen bij Indische gezinnen en provisie ontvangen van de winkelier met wie ze een afspraak hebben'.

198

199

Een controlerend ambtenaar wijst in zijn rapport met de beschuldigende vinger naar het CCKP.

'Opnieuw is gebleken dat het CCKP in gebreke is gebleven de juiste voorlichting inzake kleding aankopen te geven en zelfs niemand heeft aangewezen om hierbij adviserend op te treden.'

'Vrijwilligsters van het CCKP begeleidden veel gezinnen bij het aanschaffen van kleding,' reageert Carla Meek desgevraagd.

'Een aantal van hen bleek echter vriendjes te zijn met Detex-winkeliers, waardoor ze provisie opstreken. Aanvankelijk was ik als maatschappelijk werkster in Overijssel zelf betrokken bij de selectie van de vrijwilligsters en keurde ik soms kandidaten af Zo werd ik in Holten getipt dat vrijwilligsters

steeds dezelfde winkel met Indische gezinnen bezochten en kon ik zodoende ingrijpen.'

Door de onophoudelijke instroom van ontheemde gezinnen zitten alle contractpensions en opvanglocaties inmiddels vol. In Valkenburg aan de Geul is weduwe Vera Ullrich-Zimmerman samen met haar zoon Henny in contractpension Cremers ondergebracht. In de toegewezen kamer is een gordijn als scheidingswand voor de twee bedden aangebracht. Al snel constateert Henny dat er met de etensverstrekking gesjoemeld wordt.

'De pensionhoudster serveerde aangelengde soep, aardappels met jam en andere vleesloze maaltijden, dus zo goedkoop mogelijk.'

Wanneer moeder en zoon amodieuze trainingspakken en loden jassen uitgereikt krijgen, wordt hen niet meegedeeld dat de kledingfactuur bij de totale schuld opgeteld wordt. Het doet Henny besluiten om zich aan te melden bij de koopvaardij. 'Dat heb ik puur gedaan om onze schuld van 5.800 gulden te lossen. Daar kwam bij dat het weduwenpensioen van mijn moeder niet uitbetaald werd omdat ze niet op basis van documenten kon bewijzen dat ze met mijn vader, die in overheidsdienst was geweest, gehuwd was. Tot haar dood heeft ze van een uitkering van de gemeentelijke Sociale Dienst geleefd, wat ik nog altijd onverteerbaar vind.'

Het groeiende tekort aan opvanglocaties dwingt minister van Thiel en zijn opvolgster Marga Klompé, die per 13 oktober 1956 aantreedt, een aantal contractpensions, die op last van BBMZ gesloten zijn, te heropenen om het vereiste aantal van achthonderd op 31 december 1956 te bereiken.

199

200

Om de exploitatie van een contractpension weer aantrekkelijk te maken voor particuliere uitbaters wordt de verlaagde dagvergoeding van f 2,50 teruggebracht naar het oorspronkelijk bedrag van vier gulden.

Er wordt een vergoeding voor gereserveerde bedden betaald in verband met nog te verwachten boten, de zogeheten rouwgelden, en de standaard pensionovereenkomst van een maand wordt verlengd tot minimaal een half jaar. Het aftellen is begonnen.

GEDWONGEN EXODUS UIT INDONESIA
DE MASSALE SPOEDEVACUATIE IN 1958

Door de aanhoudende kruistocht van president Soekarno tegen het Nederlandse neokolonialisme wordt het duidelijk dat er voor de Nederlandse ingezetenen geen enkele toekomst meer is. Op het departement van Maatschappelijk Werk in Den Haag houdt minister Klompé sterk rekening met een spoed evacuatie. Tegelijkertijd constateert ze dat door de drastisch gestegen overtocht kosten naar Nederland, de situatie dreigt dat veel mensen niet weg kunnen komen.

'Door de recente maatregel van Indonesië, dat bij betaling van de passageprijs in rupiahs daarnevens exportbevorderingsbewijzen moeten worden gekocht, zijn de overtochtskosten in rupiahs circa 2,5 maal zo hoog geworden. Het aantal aanvragen om een rijks verschot voor de overtocht naar Nederland neemt daardoor toe,' informeert ze haar ambtenaren. Klompé stelt een vereenvoudigde aanvraagprocedure voor om zo adequate hulp te kunnen bieden: 'Mijns inziens kan bij de beoordeling van rijksvoorschotaanvragen van Nederlanders voortaan als regel worden volstaan met een eenvoudig onderzoek naar de vraag of betrokkenen inderdaad niet bij machte zijn de overtochtskosten uit eigen middelen of krachtens aanspraken op derden te voldoen.'

De minister wil zich ook persoonlijk op de hoogte stellen van de omstandigheden waaronder gezinnen gedwongen hun geboorte land hebben moeten verlaten. Op 15 maart 1957 verstuurt het hoofd van BBMZ op haar verzoek een telex aan de contactambtenaar aan boord van de Sibajak: 'Bij debarkatie in Rotterdam wil de minister spreken met zes gezinshoofden en hun vrouw, bovendien met drie alleenstaanden waaronder een minderjarige [...] welke personen naar uw mening geschikt worden geacht.' Een week later seint hij nog na: 'Alle gezinnen moeren uitstekend gekleed zijn.'

202

203

Door de opheffing van het restrictieve toelatingsbeleid arriveren ontheemde gezinnen non-stop. Priscilla Kluge is samen met haar Nederlandse vader, Molukse moeder en drie zussen gevlucht. 'In de loop van 1956 waren we als

Nederlanders niet langer wel kom in Indonesië,' vertelt ze. 'Mijn vader ontkende het lange tijd, maar uiteindelijk zag hij in dat er geen toekomst meer voor ons was. Er werd steeds meer druk op hem uitgeoefend om als ingenieur bij het electriciteitsbedrijf ANIEM warga negara te worden, maar zowel hij als mijn moeder hielden vast aan hun Nederlandse paspoort. Soekarno beschouwde ons Indo-Europeanen als het laagste van het laagste. Alleen omdat mijn vader van nut was, heeft ons gezin nog zo lang in Indonesië kunnen blijven.'

Het is hartje winter wanneer het gezin Kluge met een bus bij contractpension d'Rustenburgh aan de Hoge Naarderweg in Hilversum wordt afgezet. In de witte villa en de nabijgelegen dépendance, d'Rustenburgh II geheten, kunnen zo'n tweeëntwintig gezinnen gehuisvest worden. Pensionbeheerder Streep geeft er leiding aan een chef-kok, een hulpkok en een huishoudster. Priscilla Kluge herinnert zich met name de chef-kok.

'Hij was een oudere man, die altijd regenlaarzen droeg en elke ochtend met een grote pan havermout klaarstond in de keuken. Net als een boer die zijn vee voert. Het was zo koud in het contractpension dat ik in mijn kleren sliep, met mijn muts op en schoenen aan.'

Als middageten krijgt ze brood te eten en 's avonds aardappelpuree. 'Maar dat at ik niet. Als je Indisch eten gewend bent, gruwel je van stampotten en hutspot. Het vlees dat af en toe werd geserveerd, werd in grove stukken opgediend, maar het ergste was de havermout die ik iedere ochtend voorgeschoteld kreeg. Omdat ik weinig at, had ik vaak honger. Een van de families was het Hollandse eten zat en schafte stiekem een opwarmplaatje aan. Toen ze betrapt werden, was het een schandaal. Mijn moeder was inmiddels zo bang door alle regeltjes in het pension dat ze niets dorst te zeggen. Haar hele gevoel van eigenwaarde was verdwenen.'

Meer bewoners lijden in stilte: op een dag steekt een van de vrouwen haar hoofd in de oven, maar ze overleeft haar zelfmoordpoging.

203

204

'Het was overduidelijk dat ze doodongelukkig was,' zegt Priscilla.

'We kregen de opdracht om "netjes te zijn" en "zo Nederlands mogelijk te zijn, want anders maakte je geen aanspraak op een eigen woning. Met humor probeerden we het op te lossen: je overleefde door de draak met jezelf te steken. We moesten wel, want wanneer we buiten kwamen, werden we bespot. De veel te grote jassen en drollenvangers die we droegen, gaf al aan dat we vluchtelingen waren. "Aapje-aapje!" kreeg ik vaak op school te horen, vandaar dat ik me helemaal in mezelf terugtrok.'

Op de lagere school in Hilversum is ze het enige Indische meisje in de klas. 'Ik vertelde iedereen dat ik geadopteerd was, omdat ik wilde dat mensen medelijden met me zouden hebben. Totdat het hoofd van de school bij mijn ouders thuiskwam en informeerde naar de achtergrond van de adoptie. Mijn moeder reageerde nauwelijks op zijn vraag omdat ze teveel verdriet had. Voor mijn vader was het 't zwaarst. Hij werd in een fietsenfabriek tewerkgesteld, waar hij met zijn een meter 85 letterlijk verschrompelde door alle vernederingen.'

Het verblijf van zes maanden in het contractpension lijkt een eeuwigheid.

'Ik voelde me een nul wanneer ik van school naar het pension liep en zat vaak op de rand van de stoep onder de hazelnootbomen. De hazelnoten kneep ik fijn en at ze rauw. Ik leerde mezelf te vermaken, omdat al mijn familieleden 's middags aan het werk waren. Wat mijn ouders op de been hield, was de gedachte dat alles beter zou worden. Ook de kou 's nachts zou minder worden. Dat gebeurde uiteindelijk ook toen ze de sleutels van een eigen huurwoning kregen. Toen ze de woning met drie slaapkamers en een badkamer betrokken, waren ze buiten zinnen van vreugde. Ze hebben nooit hun beklag gedaan over de slechte opvang omdat ze de Nederlandse overheid dankbaar waren, maar die episode heeft enorme invloed op ze gehad. Mijn vader was gebroken,' zegt Priscilla geëmotioneerd. 'Wij Indo's zijn niet als Joden, zo van: "Jij bent een van ons". Indische mensen houden al hun emoties voor zich in plaats van steun bij elkaar te zoeken. Dat ze soms op elkaar neerkijken is te danken aan het koloniale systeem: je moet je zo Nederlands mogelijk gedragen.'

204

205

Haaks op de ervaringen van Priscilla Kluge in d'Rustenburgh staan de goede herinneringen van Els Kraag, die samen met haar ouders, oma, broertje en zusje in oktober 1957 in het contractpension wordt geplaatst. Haar vader, Adolf

Kraag, heeft na het verlies van zijn baan als boekhouder bij het Marine Etablissement grote moeite gedaan om met zijn gezin op rijksvoorschot naar Nederland te kunnen vertrekken, terwijl zijn schoonmoeder de kosten voor haar eigen overtocht betaalt.

Bij aankomst besluit oma Marie van Rijn een eenpersoonshuishouding te voeren, waardoor ze de dagvergoeding van vier gulden rechtstreeks aan de contactambtenaar van BBMZ betaalt. Adolf Kraag zelf wordt aangeslagen voor de verblijfkosten van zijn gezin. Samen delen de zes gezinsleden twee kamers, waarbij oma en haar kleinkinderen in een stapelbed slapen.

Het regime in d'Rustenburgh voorziet erin dat de pensiongasten 's ochtends een broodtrommel met hun kamernummer erop vermeld in de keuken ophalen.

'Er zat brood, boter en beleg in,' herinnert Els zich. 's Middags moesten we de trommel terugbrengen, zodat deze de volgende ochtend weer gevuld kon worden. Het avondeten werd in rantangs opgeschept en bestond overwegend uit aardappels, een stukje vlees met jus en groenten zoals lof, andijvie, zuurkool en boerenkool. Vrijdag werd er vis geserveerd. Toen de chef-kok een keer rijst bereidde, maar dat rijstepap bleek te zijn, wat we niet lustten, besloot de pensionbeheerder dat de vrouwen zelf Indisch mochten koken.'

Na vier uur 's middags kunnen de moeders van de gezinnen terecht in de keuken, waar ze loempia's, risolles, sambal goreng en gekruide groente- en vleesgerechten bereiden naast zoete lekkernijen.

De onderlinge band tussen de gasten is zo hecht dat de moeders huilend afscheid nemen wanneer een van hen naar een eigen huurwoning vertrekt.

Pensionbeheerder Streep stelt zich redelijk op tegenover de Indische gezinnen: zo mag op verjaardagen de eetzaal gebruikt worden voor dansfeesten, mogen logés gratis overnachten en kunnen schoolvriendinnetjes van Els 's middags een boterham mee-eten.

Els Kraag herinnert zich de prachtige zwarte limousine waarin Streep rijdt en de dikke sigaren die hij rookt. 'Hij leefde er goed van, maar hij was ook goed voor ons.'

Voor haar vader is de dagelijkse realiteit echter hard: omdat op zijn pensioen zestig procent wordt ingehouden, ziet Adolf Kraag zich gedwongen om op zijn negenenveertigste een laagbetaalde baan bij de firma Polygoon te accepteren. Om de eindjes aan elkaar te knopen neemt hij in de weekend zwart thuiswerk mee, waarbij hij films knipt en in kokers opbergt. Per koker krijgt hij vijf cent betaald.

Voor de dienstdoende contactambtenaar, die Els zich herinnert als 'een vriendelijke man die in de eetzaal plaatsnam met zijn grote aktetas en daaruit een stapel papieren tevoorschijn haalde', tellen met name de inkomsten van het gezin.

206

207

Wanneer Els na de MULO bij de Nederlandse Spoorwegen gaat werken, vloeit daaruit de verplichting voort dat ze net als haar vader zestig procent van haar netto maandloon moet afdragen. Zelf stelt ze echter voor om net als haar oma een eenpersoonshuishouden te voeren met afdracht van de dagvergoeding van vier gulden, waardoor ze gemiddeld 20 gulden in plaats van 230 gulden betaalt. Vanaf dat moment krijgt ze een eigen, kleine kamer toegewezen.

De maatschappelijk werkster, die namens het CCKP wekelijks langskomt, is een zeer betrokken vrouw die bewerkstelligt dat de gezinnen dagelijks mogen douchen in plaats van eenmaal per week.

Ze informeerde regelmatig hoe het met ons ging en of we klachten hadden,' herinnert Els zich. 'Toen de huishoudster keer op keer de vloeren dweilde vlak voordat de kinderen van school kwamen en dan boos werd wanneer er over de natte vloeren gelopen werd, heeft de maatschappelijk werkster ervoor gezorgd dat ze die werkzaamheden aanpaste.'

De CCKP-medewerkster eist van alle vrouwen in het contractpension dat ze handwerklessen volgen. 'Zo moest mijn moeder leren breien en pannenlappen haken, maar ze vond het een verschrikking. Haar vriendinnen sleepten haar

steeds mee naar de lessen en zeiden dan bemoedigend: "We helpen je wel als je weer een steek laat vallen".'

SURSUM CORDA VERSUS HET MINISTERIE VAN MAATSCHAPPELIJK WERK

Een groot contrast met de gang van zaken in d'Rustenburg vormt de bedrijfsvoering in contractpension Sursum Corda (Latijn voor Verheft uw hare) in Den Haag. De eigenaar van het pension, die ook contractpension Kuyk in Scheveningen uitbaat, blijkt bij inspectie van BBMZ op 6 oktober 1957 na klachten van de bewoners op vakantie te zijn. Naast het verstrekken van zwaar bedorven erwtensoep aan de bewoners blijken de kamers onverwarmd te zijn, de telefoon buiten werking en is de aangestelde zaakwaarnemer van de eigenaar pas na moeite te contacteren. Ter plekke deelt de ambtenaar van BBMZ hem mee dat de pensionovereenkomst met Sursum Corda vanwege wanprestatie met onmiddellijke ingang beëindigd wordt en dat de opgediende erwtensoep veel 207 door de Keuringsdienst van Waren onderzocht wordt.

De eigenaar dient een schriftelijk verweer in, waarin hij stelt dat zijn lange afwezigheid te verklaren is door een voedselvergiftiging, waarvoor zijn vrouw en hij 'ruim tien dagen verpleegd moesten worden in Rome en Milaan'. Hij stelt dat de 'genomen maatregelen in geen enkele juiste verhouding staan tot de vermeende wanprestatie' en dat hij door het besluit van BBMZ 'aan de rand van een faillissement gebracht is'.

In overleg met minister Klompé heroverweegt het departement om een nieuw contract met de eigenaar aan te gaan, maar wanneer deze besluit het pand te verkopen, wordt de zaak als afgedaan beschouwd. Niet door de pensionhouder: hij daagt het ministerie van Maatschappelijk Werk voor de rechter, waarbij hij een totaalbedrag van f 44.114,75 gulden eist wegens gederfde inkomsten en verlies op de verkoop van het pand en de inventaris.

Interessant hierbij is het inkijkje in de financiële kant van het contractpension: terwijl het ministerie stelt dat de winst per pension- gast per dag f 0,49 bedraagt, stelt de eigenaar in zijn eis betreffende winstderving dat het winstpercentage per persoon f 0,60 is en dat hij derhalve recht heeft op een hogere schadevergoeding. De zaak sleept zich voort, waarna de rechter uiteindelijk bepaalt dat er een getuigenverhoor dient plaats te vinden. BBMZ-ambtenaar Leo Hoestlandt is een van de getuigen die gehoord wordt over zijn verblijf in Feba, een ander Haags contractpension dat in de periode 1955-56 uitgebaat werd door de eigenaar van Sursum Corda. Hoestlandt getuigt dat er

in Feba tot de opheffing geen toezicht was, maar de andere getuigen houden zich sterk op de vlakte.

Op grond van deze verklaringen bepaalt de rechter dat er geen overtuigend bewijs is voor wanprestatie en stelt hij de voormalige eigenaar van Sursum Corda in het gelijk, waarbij als voorwaarde gesteld wordt dat deze kan bewijzen dat hij grote financiële schade heeft geleden. Het ministerie van Maatschappelijk Werk tekent hoger beroep aan, waarna de pensioneigenaar op grond van zijn slechte gezondheid voorstelt om een schikking te treffen.

208

209

Na uiteindelijk vijf jaar procederen bericht het ministerie de tegenpartij dat ze bereid is een regeling te treffen voor f 10.000 'voor winstderving en verlies op inventaris, verhoogd met de wettelijke rente en proceskosten'. Wanneer de eigenaar vervolgens f 20.000 eist, persisteert secretaris-generaal Werner namens minister Klompé: als volledige kwijting voor de vordering wordt een bedrag van f13.546,24 overgemaakt.

Eind 1957 is de situatie in Indonesië in hoog tempo verslechterd: de Indonesische regering heeft economische maatregelen tegen Nederland genomen, er worden stakingen georganiseerd in de resterende Nederlandse bedrijven en de import van Nederlandse goederen is verboden. Steeds meer Nederlandse inwoners hebben hun baan verloren en verkeren in grote financiële nood. In haar nieuwe functie als districtsleidster van het CCKP vertrekt Carla Meek op verzoek van het ministerie van Maatschappelijk Werk naar Surabaya om het transport van een groep Indische Nederlanders in nood te begeleiden.

'Het ging om sterk verarmde gezinnen, die tot voor kort een sociale uitkering van het Hoge Commissariaat in Jakarta ontvingen,' memoreert ze. 'Aangezien het Commissariaat werd opgeheven, moesten ze zo snel mogelijk in veiligheid gebracht worden.' Wanneer de boot eind november de haven binnenloopt, krijgt de kapitein geen toestemming om af te meren. 'De Nederlandse ministeriële delegatie, waarvan ik deel uitmaakte, werd gewoon gegijzeld. Pas na een maand kregen we toestemming om als burgerpersoneel naar Jakarta te vertrekken.'

Aan boord van het schip neemt Carla Meek kennis van het draconische bevel van president Soekarno: na een maanden durende anti-Nederlandse stemming worden op 5 december 1957, bijgenaamd Zwarte Sinterklaas, alle Nederlanders staatsgevaarlijk verklaard en gesommeerd Indonesië te verlaten. Terwijl zo'n vijfhonderd Nederlandse bedrijven worden genationaliseerd, verlaten alle Nederlandse staatsburgers halsoverkop het land, waarbij bejaarden en zieken voorrang krijgen. Ook Indische Nederlanders die warga negara zijn geworden, maar zich als spijtoptant aanmelden, komen in aanmerking voor een uitreisvisum.

209

210

Een maand lang zetelt Carla Meek in een opvang van de kerkelijke synode in Jakarta, waar ze Nederlandse burgers registreert die op vertoon van hun Nederlandse paspoort en bewijs dat ze geen belasting meer verschuldigd zijn, op regeringsvoorschot naar Nederland worden vervoerd.

'Er was ruimte voor 450 passagiers op de boot. De medewerkers van het Hoge Commissariaat bepaalden wie wel of niet mee mochten. Degenen die achterbleven, moesten Indonesisch staatsburger worden.'

Gedurende haar verblijf in Jakarta heeft ze beschikking over een auto, waarmee ze regelmatig naar de weeshuizen van het Leger des Heils in Bandung en Sukabumi rijdt, waar een aantal blonde weesjes is ondergebracht. Meeks uitdrukkelijke wens om 23 weeskinderen mee te nemen levert haar een confrontatie met de hoogste ambtenaar van het Commissariaat op.

'Uiteindelijk zijn de weeskinderen met toestemming van de ministers Klompé en Luns op mijn paspoort mee naar Nederland gegaan, waar ze in de jeugdopvang in Wassenaar en Scheveningen geplaatst werden.'

Bij de tussenstop die het transportschip in Port Said maakt, gaat ze de confrontatie aan met de kledingleverancier die met winterkleding aan boord komt.

'Ik zag gewoon dat de kleding ondermaats was: al die kleine, frêle Indische vrouwen kregen kinderkleding uitgereikt, zoals felgroene jassen met kinderwanten. Ze zagen er belachelijk uit. Ik vond het immoreel om ze zo van boord te laten gaan, plus dat het oplichterij is om kinderkleding als kleding voor

volwassenen te verkopen. Ter plekke heb ik alle kleding afgekeurd en de kapitein gemeld dat ik de bibliotheekruimte, waar ik 's ochtends en in de namiddag kantoor hield, sloot. Er werd geen kleding meer verstrekt omdat ik in staking was.'

Razendsnel laat ze een telexbericht naar het hoofdkantoor van het CCKP versturen.

'Ik riskeerde mijn baan, maar de directie steunde me in mijn besluit. Vervolgens liet ik een andere kledingfirma aan boord komen met het verzoek om in plaats van kinderkleding cameljassen, die toen in de mode waren, aan de passagiers te verstrekken. De medewerkers van het weggestuurde bedrijf konden m'n bloed wel drinken. De contactambtenaar van BBMZ, die er getuige van was geweest, vroeg hoe ik het durfde om kleding af te keuren.

210

211

"Die kleding is vanuit Nederland gestuurd, dus het ministerie heeft het goedgekeurd", beweerde hij. Kom nou, ik laat al die vrouwen niet als aangeklede aapjes over straat gaan.'

De kledingverstrekking aan boord van de transportschepen blijft voor problemen zorgen, aangezien behalve de leveranciers ook het boordpersoneel een graantje wil meepikken: de chef-kappers zijn belast met de verkoop van kleding aan de ontheemde gezinnen, maar delen mee in de winst. Met spoed moet minister Klompé een financieel geschil beslechten wanneer de scheepsmaatschappijen protesteren tegen de grote verschillen in de winstpercentages op de verkoop van winterkleding aan gerepatrieerden door de chefkappers. Als norm wordt een winstpercentage van 30 procent van de inkoopprijs aangehouden inclusief de kosten voor de opslag, waarbij de kappers het risico van onverkochte restanten voor hun rekening nemen.

Om te voorkomen dat sommige chef-kappers op grond van vrije verkoop aan boord de verkoopprijzen zelf bepalen - en zichzelf daardoor sterk bevoordelen - besluit Klompé dat de winterkleding door de leveranciers in consignatie aan boord wordt afgegeven. De chef-kappers krijgen een commissieloon van 10 procent van de inkoopprijs betaald, zodat de verkoopprijs van de boordkleding aan gerepatrieerden, die voor ontvangst dienen te tekenen en bij aankomst in Nederland de factuur ontvangen, 110 procent van de inkoopprijs bedraagt.

De gedwongen exodus is in volle gang. Op 9 januari 1958 is koningin Juliana 's avonds op luchthaven Schiphol aanwezig bij de aankomst van het lijntoestel Ion met aan boord de eerste groep passagiers uit Singapore. Via haar perswoordvoerder heeft Juliana kenbaar gemaakt ook aanwezig te willen zijn bij de aankomst van de eerste groep evacués die per schip naar Nederland komt, daarbij vergezeld door minister Klompé.

Op 20 januari 1958 loopt de Captain Cook de haven van Rotterdam binnen na vier uur voor de kust van Hoek van Holland buitengaats te hebben gelegen vanwege een zware sneeuwstorm. Een dag later is de koningin eveneens aanwezig op de Javakade in Amsterdam bij de aankomst van de ss Sibajak.

211

212

Vanuit de hut van de gezagvoerder spreekt ze de 650 opvarenden, toe via de scheepsradio:

'Ik ben heel blij om u vanochtend een heel hartelijk welkom in Nederland te kunnen toeroepen. Het is een mooie ochtend en u begint een nieuwe bladzij van uw leven met uw aankomst hier. Ik hoop van harte dat het voor u allen een goed begin zal zijn ondanks de moeilijkheden die u misschien vreest, de zorgen die u hebt. Iedereen hier zal u behulpzaam zijn om het u hier zo makkelijk mogelijk te maken en u zoveel mogelijk bijstaan, opdat uw verblijf vanaf dit moment een succes zal zijn.

Er is hier enorm met u meegeleefd wat betreft wat u de laatste tijd allemaal hebt meegemaakt en het grote besluit dat u hebt moeten nemen om te vertrekken uit een land dat u allemaal zo lief is. U komt hier tenslotte in uw eigen land, ook al bent u misschien niet gewend geweest om hier te wonen. Het is toch uw eigen land en er klopt een heel warm hart voor u. En ik hoop dat u dat zult merken. Ik wens u het allerbeste toe voor uw verblijf in Nederland. Welkom hier.'

Het streefgetal van 800 contractpensions is door de overheid niet gehaald: de opvang in 415 gecontracteerde pensions wordt aangevuld met vier opvangcentra: woonoord Limburglaan in Eindhoven (een kamp met nissenhutten), woonoord Medemblik, woonoord De Kleine Heide in Venlo en een militair kampement in Eibergen. Verder heeft het ministerie van

Maatschappelijk Werk dankzij de medewerking van het ministerie van Oorlog de beschikking gekregen over legerkampen in Delfzijl en Budel. In totaal gaat het om 19.562 bedden, aangevuld met 3.708 bedden in kleinere beroepspensions.

Het voormalig marine pension La Fôret, waar grote legertenten in de tuin staan opgesteld, fungeert aanvullend als eerste opvang voor gezinnen die na hun registratie naar het noordelijke legerkamp aan de Eems of naar het militaire kamp in Zuid-Brabant vervoerd worden. Daarnaast is er opvang in veertig vakantiehuisjes geregeld in Voorthuizen en wordt een ziekenboeg ingericht in het landelijk hospitaal van Defensie in Utrecht.

212

213

Na haar terugkeer uit Jakarta wacht Carla Meek een omvangrijke taak: ze is belast met alle voorbereidingen in heel Nederland en heeft een medisch team plus een jeugd- en kinderverzorgster tot haar beschikking.

Als eerste locatie inspecteert ze de opvang in Voorthuizen.

'De vakantiehuisjes waren van redelijke kwaliteit en werden gerund door een Indisch echtpaar, dat zich voor de opvang van repatrianten aangemeld had bij CCKP-directeur Jan Moora. De opvang voorzag hen van een vast inkomen.'

Voorthuizen is als locatie gekozen vanwege de nabijheid van Barneveld, waar veel werk is in de kippenpluk en op de speciale afdelingen van de kippenhouderijen, waar het geslacht van de bevruchte eieren wordt bepaald.

De volgende halte op Meeks route is de legerkazerne in Delfzijl.

'Vanuit deze opvang konden de nieuwkomers doorstromen naar contractpensions en aan het werk bij de Nederlandse Soda Industrie in Delfzijl, waar onder meer zwavelzure ammoniak werd geproduceerd.'

Vervolgens inspecteert ze het legerkamp in Budel, naar eigen zeggen 'het makkelijkste kamp omdat onder de Rijn zich de provincies bevinden waar Indische Nederlands het snelst kunnen integreren. De mensen daar waren heel hartelijk en hadden zelf vaak ook een donkerder uiterlijk, vandaar dat ze minder scheef naar Indo's keken.' Vanuit Budel kunnen de tijdelijke bewoners

aan het werk in de naburige leerlooiers- en schoenenindustrie in de regio van Drunen en de steenkoolmijnen in Zuid-Limburg. Een groot deel van de passagiers die met de Captain Cook zijn aangekomen, wordt tijdelijk in kamp Budel gehuisvest, evenals op camping De Woeste Hoogte in Hoenderloo, in afwachting van doorzending naar contractpensions. Ook de volgende grote groepen worden eerst naar Budel gebracht voor een medisch onderzoek en kledingvoorziening.

Carla Meek ervaart dat de spoedevacuatie grote gevolgen heeft voor het tot dan toe gevoerde beleid: niet langer is ze in staat om op te komen voor Indische gezinnen in een redelijk overzichtelijke situatie van opvang en zorg:

'Door de enorme uitstroom was alles gericht op directe inpassing in het arbeidsproces zonder verdere aanzien des persoons.'

213

214

Ter plekke regelt ze de planning in het legerkamp, dus niet langer vanuit haar kantoor in Den Haag. 'Iedere dag arriveerden er mensen in het kamp,' herinnert ze zich. 'Alle beschikbare schepen en vliegtuigen werden ingezet om iedereen uit Indonesië weg te krijgen. Dag en nacht werkten we door. De Nederlandse overheid heeft zich enorm ingespannen om die grote golf mensen op te vangen. Kamp Budel kon vijftienhonderd mensen huisvesten, maar het probleem was dat bejaarde mensen door de enorme drukte een beetje overlopen werden. Wat me heeft doen besluiten om uitbreiding van de speciale bejaardenopvang voor Indische ouderen te regelen.'

Vanwege het nijpende tekort aan tijdelijke woonruimte voor gezinnen heeft minister Klompé in een radiorede een dringend beroep op de Nederlandse bevolking gedaan:

'Luisteraars, mag ik even uw huiskamer binnenkomen?,' klinkt haar stem op zaterdagavond januari 1958. 'Ik wilde graag met u spreken over de huisvesting van de gerepatrieerden, waarover ik grote zorgen heb. Uit de pers is u bekend dat sinds begin december reeds meer dan tienduizend Nederlanders Indonesië hebben verlaten met bestemming Nederland en deze stroom zal voorlopig nog aanhouden. Het is ons niet bekend hoeveel er uiteindelijk naar Nederland zullen komen. U kent het standpunt van de regering: al degenen die ginds weg

moeten, of weg willen, moeten de kans krijgen om naar Nederland te komen en hier door ons worden ontvangen.

214

215

Dit betekent dat wij er in principe op voorbereid moeten zijn allen die daar nog wonen hier op te nemen en dat zijn er ruim 45.000.

Klompé schetst de huisvestingsproblemen waarmee haar ministerie geconfronteerd wordt. 'Wij hebben naast de bestaande contractpensions ruim 6000 bedden aan extra contractpensionruimte kunnen reserveren. Het aantal bedden in contractpensions kunnen wij echter niet onbegrensd uitbreiden. [...] Ik heb ook enige kampementen, waaronder o.a. het zeer mooie militaire kamp te Budel, ter beschikking gekregen. Deze kampen, u weet het wel, zijn echter minder geschikt om voor langere duur gezinnen te herbergen, daar zij zijn ingericht voor het huisvesten van enkel mannen. Maar daarnaast zijn zij praktisch zo geïsoleerd gelegen, dat de opnemings in de Nederlandse samenleving denkt u alleen maar aan de inschakeling in het arbeidsproces en het schoolgaan van de kinderen ernstig zou worden vertraagd.

U begrijpt al waar ik heen wil, ik stelde het dezer dagen reeds. De enige oplossing is, dat een groot aantal landgenoten bereid gevonden wordt deze gerepatrieerden op te nemen totdat definitieve huisvesting kan plaatsvinden. [...] Uiteraard is er een regeling getroffen en reeds ter kennis gebracht van de gemeentebesturen op grond waarvan men bij het vrijwillig opnemen van gerepatrieerden, aanspraak kan maken op een financiële vergoeding en wel op een bedrag naar plaatselijke norm met een maximum van 3,50 per persoon per verzorgingsdag bij particulieren en van f 4 per persoon per verzorgingsdag in kleine hotels en pensions. I ... j Luisteraars, als u helpen kunt, wacht dan niet. Meldt u bij uw gemeentebestuur en overleg daar eens. Men kan u daar alle details van de regeling geven en ook inlichten over de bescherming tegen de moeilijkheden die u zou kunnen ontmoeten. Het is dringend. Luisteraars, stel uw hart, maar ook als het enigszins kan, uw woning open.'

Particulieren die bereid zijn om een gerepatrieerd gezin in huis te nemen, worden kwartiergevers genoemd. De bepaling is dat de vergoeding door BBMZ wordt uitbetaald aan de kwartiergever 'die hiertoe een nota dient te overleggen met vermelding van het aantal dagen waarop aan gerepatrieerden huisvesting en voeding is

215

216

verleend, ondertekend voor akkoord door zowel de kwartiergever als de gerepatrieerde. Als bijdrage in de kosten voor huisvesting en voeding moet door de gerepatrieerde zestig procent van het netto gezinsinkomen voor de duur van de huisvesting worden betaald.'

In landelijke en regionale kranten wordt de huisvesting bij particulieren toegelicht, zoals in het Nieuwsblad van het Noorden van 19 februari 1958:

'De door particulieren aangeboden woonruimte wordt uitsluitend benut voor die gerepatrieerden van wie mag worden verwacht dat zij de woonzeden hier te lande kennen. Aan de gemeentebesturen is meegedeeld dat, indien zich een bepaald geval moeilijkheden bij de samenwoning voordoen, het departement van Maatschappelijk Werk de nodige hulp zal bieden om aan deze samenwoning een einde te maken.'

Het aantal bedden dat door particulieren wordt aangeboden, bedraagt 3.213. Van dit aantal wordt beperkt gebruik gemaakt aangezien veel gerepatrieerde gezinnen toch kans zien zelf onderdak te regelen.

Frans Reemer, die als boekhouder bij de Gemeenschappelijke Electriciteitsbedrijven Bandung en Omstreken (GEBEO) werkzaam was op basis van zijn Nederlandse paspoort, wordt samen met zijn vrouw en drie kinderen bij een kwartiergever in Noord-Brabant ondergebracht. Met alleen wat meubels, een paar koffers met winterkleden en een schilderij zijn de gezinsleden in Rotterdam aangekomen. Vijf jaar eerder was het Indische gezin nog met verlof in Nederland, vandaar dat 'de woonzeden hier te lande' hen bekend zijn.

In maart 1958 komt het gezin in huis bij het echtpaar Van der Staak in Sint-Michielsgestel.

'Mijn ouders werden door een gemeenteambtenaar benaderd of ze een familie wilden huisvesten,' licht Riekje van der Staak toe. 'Ons gezin runde een pension-café, vandaar dat we regelmatig pensiongasten hadden, die bij ons overnachtten en aten.' Het gezin Reemer krijgt twee slaapkamers op de bovenverdieping toegewezen en een woonkamer op de begane grond, die aan

de caf ruimte grenst. De badkamer wordt gedeeld mee het gezin Van der Staak.

'In het begin kookte mijn moeder Hollandse maaltijden, zoals stampot, gehaktballen, aardappeltjes en groente, maar al snel ging

216

217

meneer Reemer zelf koken in de bijkeuken,' herinnert Riekie van der Staak zich.

'Mijn gezin vond het Hollandse eten lekker, maar ik ben toen ingrediënten zoals rode pepers gaan kopen op de markt,' antwoordt Frans Reemer desgevraagd. 'Zo maakte ik *sawi asin*, Chinese zuurkool.'

'Dankzij meneer Reemer heb ik voor het eerst foe yang hai en nasi goreng gegeten, wat erg goed smaakte,' reageert Cees van der Staak, zoon van de kwartiergevers.

'Nasi en bami waren allemaal onbekende gerechten voor ons,' vult zijn zus Riekie aan. 'Uit de bijkeuken kwamen opeens sterk exotische geuren.'

Wanneer de kostwinner van het Indische gezin als boekhouder aan het werk gaat bij hotelbedrijf De IJzeren Man in Vught dient hij zestig procent van zijn nettosalaris af te dragen.

'Soms maakte meneer Reemer een stille en zorgelijke indruk,' herinnert Riekie van der Staak zich. 'Hij lachte veel, ondanks zijn zorgen voor het gezin, maar hij was niet gelukkig.' Om op hetzelfde niveau als zijn baan in Bandung werkzaam te zijn volgt Frans Reemer op aanraden van de gemeentelijk ambtenaar van het Arbeidsbureau de cursus Moderne Bedrijfs Administratie. De opleiding, waar twee jaar voor staat, rondt hij af in acht maanden. Om zichzelf maar vooral bezig te houden voert hij allerlei reparaties in en om het café uit. Zo krijgt hij een defecte mixer van het gezin Van der Staak weer aan de praat en bouwt hij als een Indische Leonardo da Vinci eigenhandig een bapaomachine, een kleine zeilboot en zelfs een spiraalbeha voor zijn echtgenote als modern alternatief voor een corset. Voor zijn dochter Sandra, die hij leert breien en haken, bouwt hij een Spaanse gitaar. En hij begeleidt Cees van der Staak bij diens huiswerk voor de vakken wis- en natuurkunde.

'Dat deed meneer Reemer erg goed,' merkt Cees van der Staak bewonderend op. 'Hij was er trots op dat hij de stof zo goed beheerste.'

Nelly Reemer-Kuitens op haar beurt krijgt van de vijftienjarige Riekie van der Staak bijles in het voeren van een Hollandse huishouding.

'Mevrouw Reemer wilde zelf haar huishouden runnen, maar dat moest ze wel leren omdat ze in Bandung altijd hulp had,' vertelt Riekie.

217

218

'Samen maakten we de bedden op en legde ik haar uit dat ze eerst moest stoffen en daarna pas stofzuigen of dweilen. Ik hielp haar bij het ramen lappen en het bedienen van de wasmachine.'

Voor beide gezinnen, die elkaars privacy respecteren, is de tijdelijke inkwartiering een aangename ervaring. Minder prettige herinneringen heeft Nelly Reemer aan de maatschappelijk werkster van het CCKP.

'Ze begeleidde mijn dochter en mij bij het uitzoeken van kleding. Sandra heeft een sterke eigen wil en weigerde bepaalde kleding te dragen. Toen de maatschappelijk werkster boos werd, gaf ik mijn dochter gelijk. "Sandra draagt alleen wat ze mooi vindt", zei ik tegen de begeleidster.

Ze zei toen dat ze geen enkele vorm van tegenspraak gewend was.'

Zelf heeft Sandra Reemer een uitgesproken mening over de nieuwe start in Sint-Michielsgestel.

'De eerste twee jaren heb ik vreselijke heimwee naar Indonesië gehad. Mijn voornaam Alexandra, afgekort tot Xandra, werd door de nonnen op school veranderd in Sandra, omdat de X een duivelse letter zou zijn. Je zou het nu niet meer in je hoofd halen, maar toen gebeurde het gewoon. Het is naar om te zeggen, maar destijds werden we echt als tweederangsburgers gezien, zeker in zo'n klein dorp. Mensen raakten me aan om te zien of ik afgaf, omdat ze dat gewend waren van Zwarte Pieten. Ze wisten niet beter. Ik neem het ze niet kwalijk, maar heeft mij wel gevormd. Ik voelde me buitengesloten, anders.'

Na een verblijf van acht maanden boven café Van der Staak krijgt het gezin honderd meter verderop een nieuwbouwwoning toegewezen op basis van de gemeentelijke vijf-procentsregeling. Vooraf moet Frans Reemer bij de burgemeester op bezoek, die hem het bewoningsschema toelicht: op de hoek van de straat een commies van de Belastingdienst, ernaast een bloemist, dan het Indische gezin en daarnaast een rijkspolitieman.

"Heeft u geen bezwaar om met deze mensen samen te wonen?" was de letterlijke vraag van de burgemeester,' merkt Frans Reemer op.

Bij het betrekken van de huurwoning dient de resterende schuld aan de overheid afbetaald te worden.

218

219

Wanneer Sandra Reemer samen met haar broer Frenk op gitaar op jeugdige leeftijd een succesvolle zangcarrière start, staan ze hun gezamenlijke optreedgagen af als bijdrage aan het huishoudbudget.

Van iedere gage van 75 gulden ontvangen ze beide twee gulden vijftig als zakgeld, zoals Sandra toelicht: 'Mijn ouders hadden me uitgelegd dat we ons dan meer konden permitteren. In een schriftje hield ik bij wat ik gespaard had.'

'Van die schuld aan de overheid weet ik niets,' reageert Riekie van der Staak desgevraagd. 'Ik heb nooit geweten dat Indische gezinnen alle kosten zelf moesten betalen. Het zijn toch gewoon Nederlanders, dus waarom werden ze dan met een schuld opgezadeld?'

'De Hollanders dachten dat wij van de staat aten, maar we hebben alles moeten terugbetalen,' merkt Hetty Anderson-Kuitem's gelaten op. Ze is een jongere zus van Nelly Reemer-Kuitem's en destijds eveneens bij een Brabantse kwartiergever ondergebracht: in Heeswijk-Dinther krijgt ze samen met haar man en zoontje een eigen woonkamer en slaapkamer bij een gastvrij gezin toegewezen.

'We waren dankbaar dat we geholpen werden, aangezien we helemaal niets meer hadden, maar eigenlijk zijn we heel erg naïef geweest,' blikt Hetty terug. 'In feite heeft de overheid ons belazerd: de maatschappelijk werkster die ons

begeleidde, heeft nooit iets toegelicht over het verstrekte zakgeld dat bij onze schuld werd opgeteld, noch over de kleding- en meubelvoorschotten.'

Hetty memoreert hoe ze samen met haar man en zoontje door de maatschappelijk werkster meegenomen werd naar een filiaal van V&D.

'Ik werd naar één bepaald rek gedirigeerd met spullen uit de uitverkoop, dus niet naar het mooie, nieuwe goed. Op het rek hingen winterjassen in zwart, antracietgrijs en bruin. Geen van de kleuren had mijn voorkeur, maar ik kreeg te horen dat het budget alleen voorzag in dat type jas plus een stel rokken en blouses. Ik ben gewoon stom geweest: mijn man ondertekende weliswaar de kledingkaart, maar we hadden geen idee dat dit bedrag bij de schuld werd opgeteld.'

219

220

Wanneer de familie Anderson als enig Indisch gezin een woning in Schijndel toegewezen krijgt, diene het meubelvoorschot ook bij één bepaalde winkel besteed te worden.

'Ik wilde absoluut geen stugge jabo vloerbedekking, maar ik moest het aanschaffen. En dat terwijl we het hele voorschot hebben moeten terugbetalen. Tien jaar lang is er via loonbeslag ingehouden op het salaris van mijn man.'

Vijftig kilometer ten zuiden van Schijndel ligt het legerkamp Budel, dat twee jaar lang als centrale opvang voor de zuidelijke provincies fungeert. Bij aankomst krijgen de nieuwkomers de brochure *Aanwijzingen ten behoeve van repatrianten* uitgereikt, waarin de commandant een oproep doet om 'deze legerplaats in een ordelijke en schone staat aan Uw opvolgers na te laten. Ik hoop dat Uw verblijf alhier een aangename kennismaking met het moederland zal zijn.'

In het legerkamp bevinden zich een stafkantoor, een hospitaal, kledingwinkels, een cafetaria-restaurant, douchecellen, een kantine met televisie, een postkantoor, kapsalon en een sportloods naast de paviljoens waar de ontheemde gezinnen worden ondergebracht.

'Het was een Indisch dorp geworden met een Nederlandse regelgeving,' stelt Carla Meek.

Om zeven uur 's ochtends klinkt via de omroepinstallatie de reveille. Ontbijt, lunch en de warme avondmaaltijd worden stipt vanaf 7.30, 12 en 18 uur geserveerd. De voorschriften voor hygiëne doen sterk denken aan de passages in de huishoudelijke reglementen voor contractpensions:

'Men wordt verzocht geen etenswaren te bewaren in de paviljoens', 'de toiletten in zindelijke staat te houden', 'niet op de toiletten te gaan staan en hurken' en 'van de verwarmings- en electriciteitsinstallaties af te blijven'.

'De repatrianten werden weliswaar behandeld alsof ze recruten waren,' merkt Carla Meek op, 'maar ik was blij dat er een strakke discipline heerste. Anders zou het een chaos zijn geworden.'

Tijdens de grootscheepse evacuatie worden patiënten, chronisch zieken en hulpbehoevende bejaarden met speciale ambulancetreinen vanuit de aankomsthavens van Italiaanse repatriëringsschepen naar Nederland vervoerd.

220

221

Op 14 februari 1958 is een groep van 519 Indische gezinnen en bejaarden gearriveerd, die aan boord van het Italiaanse schip Toscana in Venetië is aangekomen om vervolgens met de trein naar Weert vervoerd te worden. Voor dit transport heeft het ministerie van Maatschappelijk Werk nauw samengewerkt met de Italiaanse rederij, een Italiaans-Nederlands reisbureau, het Rode Kruis en de Nederlandse Spoorwegen.

'In vele gevallen kan met niet van repatrianten spreken, aangezien de meesten het vaderland (patria) nimmer tevoren hebben aanschouwd,' vermeldt de reportage 'Slamat Datang voor duizenden Indische Nederlanders' in het maandblad *Nieuw Spoor*.

'Dankbaarheid sprak uit de ogen van deze Nederlanders met bruine huidskleur, doch tegelijkertijd vertwijfeling [...] Wat zal er van ons worden?'

Twee plaatselijke muziekkorpsen omlijsten de ontvangst, zo vermeldt de reportage. Van de tweehonderd bejaarden zijn er ruim honderd afkomstig uit twee oude vrouwenhuizen in Surabaya.

'Denkend de avondzon van hun leven blijvend in de hun vertrouwde omgeving te zien gloren, moesten deze mensen hun biezen pakken om in ons land hun laatste levensjaren te slijten.[..] Er gaat veel in hen om, hetgeen ze in de regel zwijgend verwerken.' De auteur van de reportage meldt dat 'er nog vele schepen van en naar Indonesië zullen varen' en roept zijn lezers op tot compassie. 'Bedenkt, dat onze noden in het niet zinken bij die van de stumperds met hun in kussenslopen en enkele koffers geborgen boeltje. Toont daarom begrip en laat het welkom, dat Koningin Juliana reeds enkele malen namens ons allen heeft doen klinken, geen holle roep zijn.'

BBMZ-ambtenaar Leo Hoestlandt wordt in allerijl gecontacteerd wanneer onder de passagiers van een boottrein uit Napels zich tachtig kinderen met de mazelen bevinden, voor wie ambulancevervoer naar het kinderziekenhuis in Baarn geregeld moet worden. Doordat de trein abusievelijk in Venlo in plaats van Weert ontkoppeld is, moet er speciaal vervoer georganiseerd worden.

'Ik heb toen een touringcar geregeld en de eigenaar van contractpension Kraaybeek, een groot landhuis in Driebergen, gebeld met de vraag of hij de kinderen kon opvangen. Bij aankomst reageerde de maatschappelijk werkster woedend omdat er door alle haast niets geregeld was voor de zieke kinderen.

221

222

"Als je slim bent, gaat je team nu inventariseren welke kinderen ik hier heb in plaats van ruzie te maken", zei ik haar.'

In de boottrein blijken zich ook twee bejaarde dames, gekleed in sarong kebaya, te bevinden, die geen woord Nederlands spreken.

'Ze zaten samen in een ijskoude coupé en hadden de hele weg gehuild. Toen de verpleegster van het Rode Kruis me bij hen bracht, sprak ik hen aan in het Bahasa Indonesia. Ze reageerden stomverbaasd. Het ene omaatje wist niet waar haar man naartoe was gebracht, de andere had geen idee waar haar zoon was. Ik heb hen toen naar Budel laten brengen, waar ze herenigd werden.'

Het protocol in het legerkamp Budel is strak georganiseerd door Carla Meek. Bij aankomst dienen de tijdelijke bewoners haar een blauw enquêteformulier te overhandigen, waarop hun gegevens tot in detail genoteerd staan. Vervolgens overlegt ze met een priester en dominee, die door het ministerie van Maatschappelijk Werk zijn toegewezen, over de definitieve plaats van opvang voor de betrokkenen.

'Op een dag bleek dat een protestantse weduwnaar van diens rooms-katholieke vriendin met haar kinderen gescheiden werd: hij moest naar een locatie boven de Schelde gestuurd worden, wat de vrijgezellenopvang in Lochem werd. Toen de man twee dagen weg was uit het legerkamp, waren de kinderen ontroostbaar. Ik heb toen met de wanhopige vrouw in kwestie overlegd. Ze vertelde me dat ze leefden van haar weduwenpensioen omdat haar vriend als warga negara al die tijd geen werk had kunnen vinden. Dat was de reden dat ze nog niet getrouwd waren, en dus niet omdat ze tegen het huwelijk waren.'

Carla Meek overlegt hierover met haar collega's, maar kan zichzelf niet inhouden en ontsteekt in woede:

'Ik keek naar de priester die het celibaat heiligde en vervolgens naar de dominee.

"Mag ik het dan zeggen als u beide als geestelijke niet toestaat dat deze vader bij zijn kinderen mag zijn? Waar moet de vrouw dan naar toe? En wie geeft de kinderen dan te eten? vraag nu schorsing aan van deze vergadering en wens minister Klompé zelf te spreken." Toen ik de minister aan de lijn kreeg, zei ik:

224

225

"Mevrouw de Excellentie, ik heb hier van doen met een concubinaat" en vroeg haar vervolgens toestemming om de vader bij het gezin te laten blijven. Die kreeg ik met als resultaat dat dit het "CCKP-huwelijk" werd genoemd. Het gaat toch om mensen? Heb uw naasten lief zoals u uzelf Samen met de dominee en priester heb ik er een borrel op gedronken.'

Wanneer de moeder van het concubinaatgezin in het legerkamp van een dochtertje bevalt, krijgt deze de naam Budelia, naar haar geboorteplaats. De ongebruikelijke voornaam wordt echter alleen als tweede naam geaccepteerd.

Naast Budel en Delfzijl is er ook in het militaire kamp Holterhoek in Eibergen tijdelijke opvang geregeld. Van 21 maart tot eind oktober 1958 verblijven er zo'n tweehonderd ontheemden. Een plaatselijk comité vangt hen op en is behulpzaam bij het inrichten van de barakken. Namens het ministerie van Defensie heet kapitein-vlieger Th. Bieger de gerepatrieerden welkom en raadt hij hen aan 'het aangedane onrecht te vergeten en volledig een streep te zetten onder het verleden'. Het comité regelt militair vervoer naar de nabije scholen, een geldinzameling, een gezamenlijke Paasmaaltijd en uitstapjes. Vanuit de legerkampen worden gezinnen overgeplaatst naar diverse contractpensions in de regio.

Het Indische contractpension Huize Frankenslag in Den Haag is inmiddels van de BBMZ-lijst afgevoerd omdat het failliet is. Tussen 1952 en 1955, de gouden periode van het pension, waren alle kamers onafgebroken bewoond. Op basis van het contract met BBMZ, dat een goed inkomen garandeert, heeft pensionhoudster Juliette Wollrabe besloten om ook een pand in de nabijgelegen Antonie Duijckstraat te kopen en te verbouwen, zodat ze er een tweede contractpension kan openen. Om op de personeelskosten te besparen runt ze beide pensions samen met haar man. 's Ochtends kookt ze in Huize Frankenslag en verzorgt ze er de huishouding, waarna ze 's middags in het andere pension werkzaam is en daar overnacht. Door consequent de beste kwaliteit aan etenswaren in te kopen voor beide pensions en de stoffering, renovatie en schilderwerk plus nieuw meubilair op afbetaling aan te schaffen lopen de schulden fors op.

225

226

De hypotheek op beide panden bedraagt f. 116.000, waarvoor een maandelijks bedrag van f 514.50 afgelost wordt. Het blijkt geen haalbare kaart: Juliette Wollrabe en haar echtgenoot worden failliet verklaard.

Beide panden worden onder de prijs verkocht. Aangezien Juliette per sé in het Haagse Statenkwartier wil blijven wonen, besluit ze Indische maaltijden in rantangs aan te bieden als nieuwe bron van inkomsten.

In de Haagse wijk Scheveningen gaat het ondertussen *crescendo* met het contractpension Crescendo, dat uitgebreid is met twee andere pensions op het

Seinpostduin. Vanuit legerkamp Budel is het gezin van administrateur Jozef Berger er ondergebracht.

'In Budel zijn we goed opgevangen en kregen we warme kleding en schoenen uitgereikt', herinnert dochter Fien Berger zich. 'Toen we overgeplaatst werden naar Crescendo 1 kregen we een kamer in de kelder toegewezen, omdat het contractpension vol was. Het was een heel klein hokje waar we met z'n vieren ingestopt werden. Als we uit het raam keken, zagen we alleen maar de benen van voorbijgangers op het Seinpostduin. Het was er koud en bijzonder gehorig.'

Na twee maanden komt er op de tweede verdieping van het pension een kamer vrij. Tegen de regels in kookt Annie Berger-Colaris er eten voor haar man en twee dochters.

'Het pensioneren was niet te pruimen,' licht Fien Berger toe.

'Voor het ontbijt en de lunch kregen we brood uitgereikt en warme melk in een kan. Op zondag was het aardappels, groenten, zoals doperwtjes uit blik, met een dikke plak ham of boterhamworst. Het was zelfs zo erg dat sommige bewoners de aardappels in het toilet doorspoelden. En als je in bad wilde, moest je een kwartje per persoon betalen.'

Wanneer het Indische gezin in 1959 een huisje in Den Haag toegewezen krijgt, ontvangt Jozef Berger een schuldbrief van het departement van BBMZ, waarin de contractpensionkosten plus de kleding- en meubelvoorschotten gespecificeerd staan. Na aftrek van de 60 procent-bijdrage resteert de schuld die maandelijks afgelost dient te worden aan de gemeentelijke Sociale Dienst.

'Mijn vader heeft er jaren over gedaan om alles tot op de laatste cent met rente terug te betalen. Hij vertelde me over de rentetoeslag toen ik een keer vroeg naar de maandelijks aflossingen.'

226

227

Mijn moeder en hij hebben het hier heel moeilijk mee gehad. Toen hij alles had afbetaald, heeft mijn vader uit pure nijd alle documenten weggegooid.'

Extra opvang voor de evacués is geregeld in hotels, waarvan de eigenaren gereageerd hebben op de dringende oproep van minister Klompé. Onder hen is

de eigenaar van het Oranje Hotel in Soestdijk, die op basis van een contract met BBMZ zijn hotel uitbaat als contracthotel en hiervoor een dagvergoeding van vier gulden per bewoner ontvangt. Na enkele maanden moet hij echter op last van BBMZ de deuren sluiten.

'Door vele klachten en slecht eten is z'n hotel opgeheven,' schrijft voormalig bewoonster Tine Smith-Bergman in een brief aan haar moeder. 'Het hotel is nu leeg. Heer van Munster had BBMZ nog een brief geschreven of hij z'n hotel mocht handhaven als contractpension. Maar wat ik ervan weet, is dit niet toegestaan.'

In allerijl is haar gezin overgeplaatst naar het contractpension Nieuwe Haven 32 in Dordrecht. Het dubbele koopmanshuis is eigendom van Adrianus de Rijk, dezelfde eigenaar van de contractpensions Crescendo I, II en III in Scheveningen. Als pensionhoudster in het pand in Dordrecht heeft hij mevrouw Does aangesteld.

227

228

De echte achternaam van deze Indische beheerdster is Van Doeselaar Roosevelt, maar liefkozend wordt ze 'mama Does' genoemd. Met haar kenmerkende lage stem geeft ze haar assistente in de huishouding aanwijzingen en serveert ze smakelijke gerechten. In de grote keuken van het contractpension worden de maaltijden, compleet met bestek en servies, klaargezet voor de gezinnen. '

Het eten is prima, verwarming dito en er is ook gelegenheid voor de dames om te koken waar zij zin in hebben. Dit vind ik wel zo prettig. Alleen missen wij wel de grote tuin van Soestdijk,' vervolgt Tine Smith in haar brief.

Dochter Annemarie Smith herinnert zich de gezellige sfeer. 'Er zaten heel veel Indische gezinnen in het pension. Sommige volwassenen werden aangesproken met oom en tante en er waren veel vriendjes om mee te spelen.'

228

229

Gezinshoofd Tjaly Smith doet verwoede pogingen om een baan te vinden: als werktuigkundige heeft hij in Indonesië op grote ondernemingen gewerkt, maar pas na een jaar solliciteren wordt hij als onbevoegd leraar op de LTS in Oud-Beijerland aangesteld op voorwaarde dat hij zijn onderwijsakte haalt. Uiteindelijk wordt hij als technisch ambtenaar bij Rijkswaterstaat, directie Bruggen in Den Haag aangenomen.

De eerste jaren zijn geen vetpot, zo memoreert Annemarie Smith.

'Vaak was het huishoudgeld voor het eind van de maand op. We kregen soms via de maatschappelijk werkster kleding van de rooms-katholieke kerk. Er was in Dordrecht een winkel waar je op afbetaling kleding en meubels kon kopen. Daarnaast heeft mijn moeder veel van haar sieraden verkocht om maar aan geld te komen of leende ze weer eens een tientje van de buurvrouw of van mijn oma.'

Aangespoord door de noodkreet van minister Klompé biedt ook de eigenaar van bakkerij annex lunchroom Delicia aan de Varkensmarkt in Roermond tijdelijke woonruimte aan. Samen met haar vier kinderen wordt Bea Monteiro-van Aalst in een van de zes kamers in het contractpension boven de bakkerij ondergebracht. Haar echtgenoot is tijdelijk achtergebleven in Indonesië om zijn werkzaamheden binnen Maintz Productenhandel in Surabaya over te dragen.

'De kamer was vrij klein en ingericht met één tweepersoonsbed en twee éénpersoonsbedden. Omdat we met z'n vijven waren, sliep mijn moeder in het tweepersoonsbed aan het voeteneind,' herinnert dochter Desirée Monteiro zich. 'Het Hollandse eten was sober en werd in afgepaste hoeveelheden geserveerd. Eens per week mochten we in bad. De verstrekte kleding was tweedehands. De dienstdoende maatschappelijk werkster ging met ons mee naar een loods om kleding uit te zoeken, waarbij ze ons adviseerde welke kledingstukken we het beste konden gebruiken.'

Na twee maanden wordt het gezin overgebracht naar kasteel Ter Borch in Roosteren, maar het verblijf in deze grote opvang is van korte duur: de gezinsleden kunnen terecht bij familie in Zwolle.

Wanneer Frans Monteiro in september 1958 arriveert, moet hij weer helemaal onderaan beginnen. Ondanks zijn hoge functie als hoofdboekhouder kost het hem veel moeite om aan de slag te komen. Uiteindelijk wordt hij hoofd van de

administratie van het Pedologisch Instituut in Rotterdam en krijgt het gezin een nieuwbouwwoning in Hoogvliet toegewezen.

229

230

Via woningruil kan vervolgens een grote bovenwoning in Rotterdam betrokken worden.

'De kosten van de verstrekte kleding, waarvoor het volle pond is gerekend, heeft mijn vader volledig terug moeten betalen,' merkt Desirée Monteiro op. 'Het exacte bedrag heeft hij ons kinderen nooit verteld, maar het moeten enkele duizenden guldens zijn geweest voor de pensionkosten en de tweedehands kleding.'

Als plaatsvervangend voorzitter van het CCKP bezoekt Carla Meek naast veel contractpensions ook de *rumah bujang* in Lochem, een contractpension waar vrijgezelle mannen worden ondergebracht.

'Ik vond het zielig om te zien dat deze mannen in een isolement terecht waren gekomen. Ze hadden geen enkel contact met de omgeving. Eigenaren van contractpensions wilden geen vrijgezellen opvangen vanwege het risico dat er verliefdheden in een pension konden ontstaan. Veel van hen zijn zogeheten "BAB-dossiers" geworden, mannen die in aanmerking kwamen voor Bijzondere Arbeids Bemiddeling. Vanwege het isolement in Lochem sliepen veel van hen geestelijk in en verloren ze hun interesses. Dat was funest, aangezien je destijds op je veertigste al niet meer meetelde op de arbeidsmarkt.'

Ze besluit maatregelen te nemen. 'Als deze mannen te lang in een uitkering bleven hangen, greep ik in. Ik dwong hen dan om te solliciteren in een andere omgeving. Soms verplaatste ik een vrijgezel naar een ander contractpension, zoals een klein familiepension in Groesbeek, dat gerund werd door een vriendelijk echtpaar. Een maatschappelijk werkster met begrip voor de situatie begeleidde hem dan verder.'

Sommige bewoners van het contractpension in Lochem laten zich de aandacht van alleenstaande Hollandse vrouwen welgevallen.

'Bij aankomst in Nederland hadden ze hun Indische vriendin in de steek gelaten en plaatsing in Lochem aangevraagd,' memoreert Carla Meek. 'Destijds bezaten

ze in Indië de status onder die van de Europeanen en waren ze vervolgens warga negara geworden. Met andere woorden: door hun omgeving zijn ze altijd mee de nek aangekeken. Toen ze als spijtoptant gedwongen in Nederland arriveerden, was het voor hen statusverhogend wanneer ze een blonde vriendin hadden. Door die vriendin kregen ze ook een andere arbeidsstatus, omdat zij hem in de Nederlandse gemeenschap introduceerde.

230

231

Wanneer de man in kwestie dan bij zijn vriendin introk, had hij huisvesting en was dit BAB-dossier voor mij gesloten.'

Speciale opvang is er ook geregeld voor 'alleenreizende jeugdige personen' in de leeftijd van zeven tot drieëntwintig jaar. Zij worden in het Internationaal Jeugdhôtel in Scheveningen opgevangen. Het gaat om zowel weeskinderen als scholieren die vanwege hun opleiding naar Nederland zijn gestuurd. Gemiddeld verblijven de kinderen twee weken in het jeugdhôtel, waarna ze onder begeleiding van een maatschappelijk werkster van het CCKP bij een pleeggezin worden ondergebracht.

Veel oudere jongens gaan in militaire dienst, 'ook een gelegenheid om zich aan te passen aan het Nederlandse leven,' zoals een reportage in de Libelle van 19 maart 1958 vermeldt. 'De enige taak, die de heel jonge beter zal kunnen volbrengen dan de volwassene. Dat is één troost,' noteert Scheherazade, de schrijfster van de reportage, die ook melding maakt van het bezoek van prinses Wilhelmina: 'Zij had thee gedronken in het Jeugdhôtel en kennisgemaakt met alle gasten. Bij haar vertrek liet zij een som geld achter om de evacueetjes te trakteren.'

De elfjarige Sylvia Weise heeft het jeugdhôtel dan al verlaten. Aanvankelijk is ze als wees samen met haar grootmoeder in een Nederlands bejaardentehuis in Amerongen geplaatst. Tussen de Hollandse en Indische ouderen botert het niet: wanneer een bejaarde Indische vrouw aan de ontbijttafel vraagt of de pindakaas doorgegeven kan worden, krijgt ze de pot naar haar hoofd gesmeten. Op een ochtend ziet een buurmeisje Sylvia buiten staan en praat ze door het grote ijzeren hekwerk met haar. Verontrust door de aanwezigheid van een jong meisje in het bejaardentehuis neemt de moeder van het meisje vervolgens contact op met gemeentelijke instanties.

Sylvia wordt overgeplaatst naar Scheveningen, waar ze kennismakt met de andere jonge bewoners.

'Niemand lette op ons', vertelt ze. 'Dagelijks aten we in het jeugdhôtel en iedere week kregen we tien gulden om ons te vermaken. Als weeskinderen gingen we niet naar school, omdat we in afwachting van plaatsing in een pleeggezin waren.'

231

232

Ik had een bordje om mijn nek hangen met de tekst dat ik een gezin met kinderen zocht. Door het lange verblijf gingen sommigen van ons zwerven en stelen. Een van de meisjes is toen zwanger geraakt.'

Sylvia's geluk is dat ze op een dag door een Indische oom van haar, die als inspecteur bij het Gemeentelijke Electriciteitsbedrijf in Den Haag werkt, opgemerkt wordt en vervolgens in zijn gezin wordt opgenomen.

'Het was uitgesproken moeilijk om Indische pleeggezinnen te vinden voor deze weeskinderen, omdat ze doorgaans niet over voldoende woonruimte of financiële middelen voor opvang beschikten,' reageert Carla Meek desgevraagd.

'De kinderen konden alleen terecht bij Hollandse pleeggezinnen, maar wilden dat liever niet, omdat ze zich vertrouwd voelden bij een Indisch gezin. Voor het eerst zijn we als CCKP met onze collega's van het reguliere maatschappelijk werk gaan overleggen en organiseerden we bijeenkomsten in steden als Groningen, Arnhem en Breda. Veel Hollandse families reageerden spontaan op de oproep en hebben vervolgens Indische pleegkinderen in huis genomen.'

In schril contrast met de opvang bij particuliere kwartiergevers, in contractpensions en in woonoorden staat de ontvangst van zestig repatrianten op Paleis Het Loo in Apeldoorn. In overleg met haar moeder Wilhelmina heeft koningin Juliana grote delen van de oostelijke vleugels en kamers aan de Empiregang ter beschikking gesteld voor tijdelijke bewoning, waarbij de Rookzaal als gezamenlijke eetzaal fungeert. De aangrenzende Wapenzaal is met staande lampen en rotan zitjes ingericht als recreatieruimte. Het is het deel van het paleis waar in de dagen na de Watersnoodramp in 1953 Hollandse geëvacueerden tijdelijk onderdak hebben gevonden.

Bij hun aankomst op februari 1958 leest mejuffrouw J. Geldens, particulier secretaresse van prinses Wilhelmina, de Indische gerepatrieerden een telegram van de koningin voor, die met vakantie is in het Zwitserse dorp Grindelwald:

Weest hartelijk welkom op Het Loo. Ik hoop dat ge er rust moogt vinden en de gelegenheid een nieuwe toekomst op te bouwen.

'De vertrekken waarin de gezinnen en de bejaarden ieder hun eigen leven zullen leiden, zagen er feestelijk uit. Zo had de koningin het gewild' meldt het *Nieuwsblad voor het Noorden*.

232

233

'Zij wenste bejaarden in het paleis, mensen die moeilijk te plaatsen zouden zijn, en echtparen met jonge kinderen, die een nieuwe toekomst hebben op te bouwen. In een telegram aan de koningin uitten de gasten hun dankbaarheid.'

Vijfentwintig bejaarden uit verschillende provincies, onder wie zes echtparen die tijdelijk in vakantiepark De Woeste Hoogte in Hoenderloo zijn opgevangen, krijgen een kamer op de begane grond toegewezen. Op de bovenverdieping worden tien gezinnen geplaatst, die afkomstig zijn uit legerkamp Budel. De tijdelijke bewoners zijn uitgezocht door mejuffrouw Geldens en de heer Wondergem, hoofd van het BBMZ-districtsbureau Gelderland.

Onder de bewoners is het jonge gezin Westhoff, dat in Budel bezoek heeft gekregen van koningin Juliana.

'Zij bleek heel eenvoudig,' herinnert gezinshoofd Peggy Westhoff zich. 'Tijdens het kennismaken wilde ze geen 'majesteit' genoemd worden, maar 'mevrouw' en wenste ze ons smakelijk eten. Ik kreeg geen hap meer door mijn keel van de emotie.'

Twee dagen later wordt de naam 'P. Westhoff' omgeroepen in het legerkamp. Er blijken meerdere mannen te zijn met deze naam, maar het gezin van Peggy Westhoff is tot hun grote verrassing geselecteerd voor een verblijf op Paleis Het Loo.

De Indische logés zijn voorpaginanieuws.

'We werden van alle kanten gefotografeerd en door het Polygoonnieuws gefilmd.' Oud-bewoner Westhoff spreekt van een 'koninklijke behandeling'.

Prinses Wilhelmina trakteerde ons op uitjes naar Schiphol en De Keukenhof en naar de bossen met een huifkar. Iedere maand dronken we thee of koffie met haar. De kamers in het paleis waren ingericht met meubilair van de V&D en het avondeten werd verzorgd door het nabijgelegen hotel De Keizerskroon, vergezeld van uitleg van de kok.'

Ook de in Palestina geboren Miriam Limburg-Weinsteiner is de koninklijke familie veel dank verschuldigd voor de tijdelijke opvang van haar jonge gezin.

'Onze situatie was niet te vergelijken met die van de duizenden andere gezinnen die op kleine kamertjes in contractpensions moesten wonen.

233

234

Wij kregen een koninklijke ontvangst. We waren weliswaar berooid, maar we hadden het zoveel beter dan onze lotgenoten.' Over het geserveerde eten is ze kritisch. 'Het was fantasieloos, smakeloos eten. Kregen we macaroni, dan zaten er restjes vlees in die de hotelgasten hadden laten staan. Die domme Indischen weten toch van niets, zullen ze wel geredeneerd hebben. Het was het enige minpuntje waar de Indische bewoners over klaagden. Dat wil zeggen: onderling, nooit in het openbaar. Dat past niet in hun cultuur. En daarin verschillen ze toch van ons Europeanen.'

'Ik herken mij daar niet in,' reageert Peggy Westhoff. 'Het echtpaar Limburg-Weinsteiner hield juist sterk afstand van de Indische gezinnen en had dus geen contact met ons.'

De maaltijden zijn niet het enige twistpunt voor de paleisgasten: door het 'bemoeien met elkanders kinderen' zijn er ruzies ontstaan, zo meldt districtshoofd Wondergem in een vertrouwelijke notitie. Er blijkt één aanleiding te zijn die 'minder simpel ligt': een van de bewoners is teruggekeerd naar Indonesië, waar hij opnieuw in dienst is getreden van zijn vorige werkgever, maar nu onder Indonesische leiding werkt. De overige bewoners van Het Loo beschouwen hem als een landverrader en bejegenen zijn achtergebleven echtgenote agressief. Het zorgt voor een gespannen sfeer.

Vanuit het CCKP bezoekt Carla Meek het paleis incidenteel. Ze herinnert zich het quasi-adellijke gedrag van de bewoonsters.

'Het was een selectieve opvang, die als propaganda diende om Hollandse gezinnen aan te sporen onderdak te verlenen. Samen met koningin Juliana profileerde minister Klompé zich als het sociale gezicht van Nederland. Als CCKP was het mede onze raak om de vuile was binnen te houden: negatieve berichten over ruzies, onderlinge haat en nijd en ontevredenheid moesten voorkomen worden.'

'Het zijn [..] hoofdzakelijk moeilijkheden die vrijwel overal waar een groter aantal gerepatrieerden van zo gemengde samenstelling is ge- huisvest, voorkomen,' schrijft Wondergem. 'Was het Paleis zonder meer een contractpension, dan zou ik geneigd zijn om individueel in te grijpen en er verder aan voorbij te gaan. Dat kan echter beslist niet.'

234

235

Wij kunnen het m.i. bepaald niet hebben dat de moeilijkheden op een gegeven ogenblik naar buiten treden en zelfs in de pers tot uiting zouden komen. [...] Wel acht ik het juist, dat een streefdatum voor ontruiming wordt gesteld en deze zou bepaald kunnen worden op bijvoorbeeld 1 juni 1959. Wat dan nog in het Paleis gehuisvest zou zijn, kan opnieuw geplaatst worden.'

Paleis Het Loo fungeert wel degelijk als contractpension. Van zijn maandelijks loon bij de Sparta Rijwielen- en Motorenfabriek dient Peggy Westhoff zestig procent voor kost en inwoning af te staan.

235

236

Op last van de ambtenaar van de Sociale Dienst wordt ook zijn vakantiegeld belast.

'Pas veel later kreeg ik te horen dat dit helemaal niet verplicht was.' Wanneer hij met zijn gezin naar een nieuwbouwwoning in Apeldoorn verhuist, drukt de maandelijkse aflossing van het meubelvoorschot zwaar op zijn besteedbaar inkomen. 'Ik heb moeten vechten om deze schuld kwijtgescholden te krijgen onder verwijzing naar de 80.000 gulden op mijn bankrekening die door de

Indonesische staat is geconfisqueerd. Om de zoveel maanden kreeg ik bezoek van een ambtenaar in verband met de achterstallige betalingen. De bedreigingen gingen zelfs zo ver dat ik bereid was om in hechtenis te worden genomen zolang de overheid maar voor mijn gezin zou zorgen.'

Uiteindelijk wordt Westhoff de vraag voorgelegd waarom hij weigert te betalen. "Als u mij kunt tonen dat ik getekend heb voor vertrek naar Nederland, dan zal ik betalen." Dat was mijn antwoord. Het vertrek naar Nederland was immers ongewild en gedwongen. De opgelegde restschuld is vervolgens nihil verklaard.'

"Laat ze het maar bij Luns halen", zei mijn man steevast als rechtvaardiging,' merkt Miriam Limburg-Weinsteiner op. 'Indonesië had immers een schuld aan Nederland vanwege het uitzetten van al die duizenden Nederlanders, maar wijzelf hadden daar helemaal geen zeggenschap over. Ik ben van mening dat wij recht hadden op opvang. Sterker nog: ieder gevlucht gezin had recht op een kosteloze opvang in Nederland, omdat de Indonesische regering daar herstelbetalingen voor heeft betaald.'

Ook de tijdelijke bewoners van het Dokter P.C. Borsthuis in Hengelo voeren aan dat ze gedwongen zijn gevlucht en voeren koningin Juliana als 'beschermvrouwe van alle gerepatriëerden' op. In een brief van vijf pagina's, die dateert van 14 augustus 1958 en gericht is aan voorzitter Moora van het CCKP, wordt een uitgebreide opsomming van de klachten gegeven over het eentonige en slechte eten en drinken (hard brood, bedorven melk, ongere rijst, slecht bereid paardenvlees) met als opmerking dat 'de gerepatriëerden dagen van tevoren weten wat de pot verschaft. [...] Pensions als Belvouer in Appelscha (Friesland), Zonnetij (Amsterdam), Brinkhorst in Ellekom, pension Beatrix en d'Rustenburgh in Hilversum waren daarentegen wel voor een goede keuken te zorgen.

236

237

'Het is met name het 'dictatorschap' van de pensionhouder waardoor de bewoners diens verwijdering eisen. Naar hun zeggen verbreekt hij telefoongesprekken, betreedt hij zonder kloppen de kamers, terwijl moeders daar hun babies zogen, laat hij de bejaarde bewoners aan hun lot over en int hij 'logeegeld' van vier gulden per persoon, ongeacht de leeftijd van de bezoeker die er overnacht. 'Er wordt nog steeds uit het oog verloren dat deze

repatriëring een gedwongen geval is,' vermeldt de brief, 'en dat deze bekend is bij Hare Majesteit der Nederlanden. [...] Daar waar zij voor alle gerepatriëerden uit Indonesië een grote voorliefde heeft, omdat zij have en goed hebben verloren, zullen genoemde gerepatriëerden bij onmenselijke behandeling door pensionhouders gerechtigd zijn zich tot Hare Majesteit te wenden voor een menswaardige behandeling.'

'De Nederlandse overheid had dat Borsthuis nooit moeten inzetten, maar waar moest ze al die mensen dan onderbrengen?' reageert Carla Meek op de inhoud van de brief. 'Niemand had de hetze van Soekarno tegen de Nederlanders voorzien. Alles wat maar een witte neus had of een Nederlands paspoort moest weg, evenals de Indische Nederlanders met hun status van warga negara.'

De achtentwintig ondertekenaars van de klachtenbrief vermelden in de laatste paragraaf dat 'deze wantoestanden niet alleen van heden dateren, doch reeds langen tijd plaats gehad hebben. Vele gerepatriëerden hebben uit vrees voor represaillemaatregelen niet medegetekend, deels uit hoofde van hun betrekking en deels uit straftoewijzing van een huis naar het Noorden, wat reeds is voorgekomen.'

'Zelf heb ik twee gevallen van strafoverplaatsing meegemaakt,' reageert Peter Holsbergen. De voormalige tabaksplanter heeft direct na aankomst in Nederland in januari 1958 bij BBMZ in Arnhem gesolliciteerd en is als contactambtenaar in de provincies Groningen en Friesland aangesteld. 'Ik heb van doen gehad met een echtpaar uit een contractpension in Baarn van wie de man een contactambtenaar had geslagen. Ze kregen strafoverplaatsing en werden in een busje naar Groningen gebracht. Bij aankomst vroeg ik de man in het Bahasa Indonesia: 'Wil je eerst een pak op je sodemieter of ga je je gedragen?'

237

238

Hij beloofde dat hij rustig zou zijn. Ik heb nooit problemen met hem gehad, evenmin als met degene die vanwege wanbetaling werd overgeplaatst. Bij mij heeft hij altijd op tijd de verplichte bijdrage van zestig procent betaald.'

Wat Holsbergen een opvallende verschijning te midden van zijn collega's van BBMZ maakt, is dat hij als rijzige Hollander, die gehuwd is met een

Sumatraanse vrouw, de Indonesische taal beheerst en de *adat* (gewoonterecht) kent.

'Ik was aangesteld voor de mensen uit Indië. Ik kon ze geruststellen en had daardoor ook erg goed contact met hen. Speciaal voor bewoners die last van *rindu* (heimwee) hadden, maakte ik bandopnames van Indonesische muziek.'

In de stad Groningen heeft hij pension Kuindersma naast contractpension Eysselstein in de Haddingerdwarstraat en pensions in de Turftorenstraat en Brugstraat onder zijn hoede, plus een opvang in Winschoten en in Zuidlaren. In de provincie Friesland gaat het om Gebroeders Goes, Gezusters Kuindersma en pension Friso in Leeuwarden en pension Kooistra in Sneek.

'De meeste gezinnen kwamen rechtstreeks vanuit het legerkamp in Budel naar het noorden,' vertelt hij. 'Vervolgens was het mijn taak om ze te begeleiden. Vaak hadden ze al winterkleding uitgereikt gekregen, maar hadden ze nieuwe kleding nodig dan nam ik ze mee naar kledingwinkels. Van tevoren had ik afspraken met winkeliers gemaakt: ik had goede kleding nodig en bedong een korting, waardoor de bewoners meer kregen voor hetzelfde geld. Ik bedoel, dat geld moesten ze toch terugbetalen aan de overheid.'

Via een oom die werkzaam is bij BBMZ heeft Holsbergen vernomen dat sommige kledingleveranciers oude kleding opgekocht hebben en die voor de gehanteerde nieuwprijzen aan gerepatrieerde gezinnen verkopen. Als contactambtenaar is hij in staat om controle uit te oefenen, terwijl het de overheid daar juist op grote schaal aan ontbreekt. De spoedevacuatie betekent immers extra handel voor de bij de Detex aangesloten kledingwinkels. Ook niet-aangesloten bedrijven proberen mee te profiteren: het bestuur van de Detex dringt uiteindelijk bij BBMZ aan op een onderzoek wanneer blijkt dat een uitgekookte winkelier uit Roermond buiten de Detex-lijst om kleding rechtstreeks probeert te leveren aan de Indische bewoners van kasteel Ter Borch in Roosteren.

238

239

Andere niet-aangesloten bedrijven klimmen in de pen: zowel de firma Gootjes in Eysden als kledingmagazijn Fortuna in Geleen doen hun beklag bij BBMZ over de bevoordeling van Vroom & Dreesmann en de firma Schunck in Geleen door

de plaatselijke maatschappelijk werkster: 'Waarom komen wij als zakenmensen hiervoor niet in aanmerking?'

Vanuit Hilversum klaagt de Hilversumse Manufacturenhandel over een concurrent die 'een afspraak heeft gemaakt met een der sociale werksters, die nu met al deze mensen naar dat bedrijf gaat. Dit bedrijf heeft een cantine ingericht, waar iedereen naar hartelust wordt bediend.'

Intussen verricht contactambtenaar Holsbergen zijn werk naar eigen inzicht. 'Van groot belang was dat ik goed contact met de pensionhouders onderhield, omdat de bewoners immers van hun afhankelijk waren. Er werd goed eten ingekocht, daar zag ik op toe. Per slot van rekening was de dagvergoeding per persoon verhoogd naar vier gulden. Vaak mochten de mensen zelf koken, mits de keukenruimte het toeliet. Er werd veel Hollandse pot geserveerd, maar afhankelijk van het pension soms ook drie keer per week Indisch eten. De pensionhouders vonden het ook leuk om Indisch te leren koken.'

Wekelijks maakt hij zijn ronde langs de negen pensions. 'Wanneer er nieuwe bewoners waren gearriveerd, schreef ik hen in, samen met de maatschappelijk werkster met wie ik nauw samenwerkte. Mijn CCKP-collega overlegde met de vrouw van het gezin, ik praatte met het gezinshoofd. Vervolgens ging ik met mijn taxatie van diens capaciteiten naar het arbeidsbureau en "verkochte" ik hem zo goed mogelijk. Een dag later lag er dan een oproep in de bus. Het ging razendsnel omdat de dienstdoende ambtenaar bij het arbeidsbureau speciaal was aangesteld om repatrianten zo snel mogelijk aan het werk te krijgen bij de Batavusfabriek in Heerenveen, bij meubelzaken en groothandels en op gemeentelijke administraties.'

Hoe reageerde de autochtone bevolking op de nieuwkomers? 'Kijk, Groningers zijn nuchtere mensen: als een zanger het toneel opkomt, klappen ze niet, maar pas achteraf,' vertelt Holsbergen. 'Toen ze destijds de term "zwartje" gebruikten, was het geen scheldwoord, maar bedoeld om aan te geven dat iemand niet blank is.'

239

240

Ze gebruikten de term niet als scheldwoord, maar maakten er onderscheid mee. "Dat is iemand uit een gekleurd land." De Friese bevolking daarentegen

stelde zich-anders op: als "buitenlander had je bij wijze van spreken een paspoort nodig om de provincie te betreden.

Toch merkte ik geen antipathie, behalve toen ik een keer in een treincoupé met een stel Friezen in een hoek zat en een Indisch gezin in de andere hoek enthousiast over hun nieuwe woning aan het praten was. De Friese reizigers reageerden "Wat doen die zwarten hier? Ze pikken gewoon onze woningen in!" Toen heb ik die Friese mensen een foto van mijn Sumatraanse vrouw en kinderen laten zien. Ze verdwenen meteen beschaamd naar een andere coupé.'

De lokale bevolking is nauwelijks op de hoogte van de achtergrond van de gedwongen landverhuizing.

'Veel Friezen en Groningers stonden nog steeds op een wachtlijst, vandaar het ongenoegen. Ze hadden geen idee dat Indische mensen huis en haard hebben moeten achterlaten, omdat de overheid die informatie niet verstrekke.'

Inmiddels is bepaald dat tien procent van alle nieuwbouwwoningen bestemd is voor Indische Nederlanders, wat Holsbergen goed uitkomt vanwege de doorstroming vanuit de pensions.

'Ik hield contact met de gemeenten hierover, zodat ik gezinnen al na enkele maanden in een eigen woning kon plaatsen. Ik zat echt achter de nieuwe woningen aan, ik bedoel: in iedere gemeente tien procent en dat in twee provincies, dat is een hoop huizen. Bewoners van contractpensions die een baan hadden gevonden, hadden bij mij voorrang. Als bewoners zich echter arrogant opstelden en privileges meenden te hebben, liet ik ze langer in een pension zitten. En als ze erg lastig waren, plaatste ik ze in een woning in een dorp. Daar baalden ze natuurlijk van, maar het stond ze vrij om zelf een woning in de stad te gaan zoeken. Het vermogen van vrijwel alle mensen was echter in beslag genomen door de Indonesische overheid. Let wel: ik had het beste met ze voor en behandelde hen zoals ik zelf behandeld wil worden.'

Zelf woont de BBMZ-ambtenaar in een particulier pension in Groningen, waar zijn volledige maandloon opgaat aan de huur.

'Ik mocht niet in een contractpension wonen, hoewel ik technisch gezien ook met mijn gezin gerepatrieerd was. Als ambtenaar heb ik het volledige pensionbedrag moeten betalen, dus fors meer dan de 60 procent-bijdrage. Pas toen alle mensen die gelijk met mij in Nederland aangekomen waren een huis toegewezen hadden gekregen, heb ik met mijn gezin een eigen woning betrokken.'

Als voormalig ingezetene van Indonesië observeert hij de Indische gezinnen. 'Pas toen ik intensief contact met de bewoners kreeg, kwam ik erachter hoe groot de onderlinge verschillen soms zijn. Het is geen grote homogene groep zoals veel Nederlanders dachten. Als ik de gevarieerdheid in cijfers moet uitdrukken, loopt het van 0 tot 10. Er waren repatrianten bij die in Nederlands-Indië aanzien genoten, zoals een referendaris die nu op kantoor aan de slag moest. Vanuit een riant woonhuis met bedienden kwam hij in een kleine kamer in een pension terecht. De meeste last had ik met sterk verarmde Indische Nederlanders, die aan de rand van de kampong hadden gewoond en die onredelijke eisen stelden.'

Ook ten opzichte van de pensionhouders stelt hij zich kritisch op. Soms leidt dat zelfs tot de gedwongen sluiting van een contractpension.

'In Groningen heb ik pension Eysselstein in de Haddingerdwardsstraat gesloten omdat de pensionhoudster getrouwd bleek te zijn met een voormalig SD'er, die gevangen zat. Ze stelde zich arrogant op tegenover de bewoners en runde het pension duidelijk voor het geld. Van mij mag dat, zolang ze maar goed voor de mensen is. Maar dat ze pro-Duits was als echtgenote van een man die in het Scholtenshuis, het hoofdkantoor van de Sicherheitsdienst in Groningen, heeft gewerkt, was voor mij onaanvaardbaar. Mijn vader is vermoord in het SS-concentratiekamp Vught, maar de pensionhoudster vond het onrechtvaardig dat haar man veroordeeld was. Ik kon eenvoudigweg dat pension niet meer bezoeken en heb toen mijn baas in Arnhem gebeld. Hij ging meteen akkoord met mijn voorstel om het pension te sluiten.'

Gedwongen sluiting lukt niet altijd.

'Contractpension Goes in Leeuwarden voldeed niet aan de eisen die ik eraan stelde: de bedden waren doorgezakt, er stond tweedehands meubilair en het gebouw was brandgevaarlijk.

Hoewel ik meerdere malen bezwaar aantekende bij BBMZ, bleef het pension vol lopen.' Het pand droeg in de oorlogstijd de naam 'De Duitse Adelaar', vandaar dat Holsbergens collega Piet van der Wal het contractpension steevast aanduidt met De Adelaar. De eigenaren, de broers Goes, blijken een zeer nauwe relatie met een ambtenaar op het ministerie in Den Haag te hebben, zo ontdekt Peter Holsbergen.

'De maatschappelijk werkster met wie ik samenwerkte, vertelde me dat de broers een opnametape hadden die zeer belastend was voor de ambtenaar in kwestie. Zij had die tape mogen beluisteren, maar samen wilden we ons niet aan de kwestie branden. De bewoners heb ik steeds zo snel mogelijk in een eigen woning proberen te krijgen.'

In Sneek hebben de broers Goes hun andere contracthotel verkocht, maar niet lang daarna wordt Holsbergens collega Piet van der Wal geconfronteerd met grote problemen.

'De nieuwe eigenaar had op een zeker moment "genoeg van die swatten". Hij belde me 's avonds op en zei dat als ze er niet voor twaalf uur vannacht uit waren, hij de boel kort en klein zou slaan.

Diezelfde avond nog heb ik busjes geregeld en de mensen op verschillende adressen ondergebracht. Vier politieagenten keken toe bij de ontruiming van het pand, terwijl de echtgenote van de eigenaar, die te doen had met de gezinnen, stond te huilen.'

In Friesland blijkt religie soms een struikelblok, zo ervaart Peter Holsbergen. 'Wanneer een gezin meubels voor de nieuwe woning moest aanschaffen, begeleidde ik hen naar winkels waar ze minder betaalden voor goede kwaliteit. Het kon dan zo zijn dat een katholiek gezin haar meubels niet bij V&D kocht, maar bij een protestantse meubelzaak of van een godloochenaar. Mij maakte dat niet uit. Tot ik door een ambtenaar van de gemeente Leeuwarden op het matje werd geroepen en opgedragen kreeg waar precies ik de meubels moest laten aanschaffen. In de beginperiode als BBMZ-ambtenaar was ik nog een

groentje en om die reden volgzzaam. Dat veranderde snel toen ik eenmaal doorhad hoe alles in Nederland geregeld werd.'

Gepensioneerde pension gasten, die zestig procent van hun pensioen als verplichte bijdrage voor de opvang betalen, begeleidt hij naar een eigen woning. 'Als gepensioneerde ouders bij hun kinderen wilden inwonen, dan zocht ik een geschikte woning, vaak aan de rand van de stad of in een dorp. Bejaardentehuizen voor Indische ouderen waren er toen amper.' Volgens een publicatie van 15 maart 1958 in de *Beatrijs*, een katholiek weekblad voor de vrouw, zijn het er op dat moment vijf: 'Drie katholieke, namelijk in Den Bosch, Leusden en Laag-Soeren, en twee protestants-christelijke in Zeist en Baarn.

De redacteur van het weekblad bezoekt het tehuis De Leeuwerik in Laag-Soeren voor een reportage.

'De witte villa is gekocht door een stichting die er een tehuis voor bejaarde Indische Nederlanders van heeft gemaakt en de zorg over deze mensen heeft toevertrouwd aan zes leden van het Franciscaanse Leken-insituut en aan pater Hadelinus Ariaens, die jaren in Indonesië als missionaris heeft gewerkt.' De staf van het tehuis verricht volgens de auteur 'modern sociaal werk van de bovenste plank. Het wekelijks baden - in Indonesië gingen ze zeker eenmaal per dag - het zelf koffie zetten en het bereiden van de groenten, de gado-gado, voor de rijsttafel, een wandelingetje door de bosrijke omgeving, het zijn allemaal van die schijnbaar kleine dingen welke die drieënveertig bejaarden op hun gemak stellen en hen meer thuis doen zijn in De Leeuwerik, in dit voor hen tot voor kort volkomen vreemde, onbekende land. [...]

243

244

We hebben ons hoofd even om de deur van de keuken mogen steken waar met vereende krachten de vaat werd gedaan. We bezochten enkele van de kamers boven, naar eigen smaak ingericht met meubeltjes waarvoor de regering een voorschot gaf.'

Steeds meer beklijft het besef dat er een aangepaste opvang voor oudere Indische mensen geregeld moet worden. In rap tempo worden Indische bejaardentehuizen door heel Nederland geopend. Het eerste bejaardentehuis is St. Jan Baptist in Den Bosch, dat op 8 april 1953 in gebruik is genomen, waaraan Huize De Braacken in Vught als dépendance is gevoegd. In Deventer

worden weliswaar vanaf 1956 Indische bejaarden opgevangen in Sint Lebuinus, een oud klooster, maar daar heeft Carla Meek ronduit slechte herinneringen aan.

'Het was een afschuwelijke opvang voor ouderen, vergelijkbaar met het Dokter P.C. Borsthuis in Hengelo. De Indische bejaarden werden ondergebracht in spartaanse cellen. Ik heb ertegen geprotesteerd, waardoor de bewoners overgeplaatst konden worden.'

Om in een bejaardentehuis opgenomen kunnen te worden dient een garantieverklaring overlegd te worden, ondertekend door een medewerker van het CCKP. 'Dat betekende dat de persoon in kwestie over genoeg inkomen beschikte,' licht Carla Meek toe. 'Het volledige pensioen werd vervolgens door de directie van het bejaardentehuis geïncasseerd met wekelijkse uitbetaling van het zakgeld.'

Zelf neemt ze het initiatief om bejaarden in het bezit van een pensioen te interviewen over hun wensen voor het onderkomen, de zorg en het eten. 'Ze wilden een onbezorgde oude dag hebben, waarvoor een contractpension geheel ongeschikt was. Alle verslagen heb ik naar directeur Moora van het CCKP gestuurd, waarna deze dringende kwestie op het ministerie besproken is.'

Aanvankelijk zijn er geen richtlijnen voor de zorg voor ouderen in kaart gebracht. 'Men wist absoluut niet wat bejaarden nodig hadden, zoals bijvoorbeeld voeding met ijzer en eiwitten. De voeding schoot dus tekort. De budgettering was gebaseerd op de standaardopvang in contractpensions, maar vanaf de opening van nieuwe Indische bejaardentehuizen was er sprake van maatwerk.

244

245

Onder hen waren Sint Antonius in Heusden en Spathodea in Zeist.'

Het protestants-christelijke bejaardentehuis Spathodea ('boom die schaduw geeft') is in 1956 geopend. Het Indische tehuis heeft een vacature voor een hoofd van de keuken in de periode dat landhuis Geerestein in Woudenberg gesloten wordt als contractpension. Wanneer Geertruida van de Wetering als voormalig hoofd van de huishouding op Geerestein voor deze baan gepolst wordt, weigert ze aanvankelijk omdat ze niet over diploma's beschikt.

Op basis van de goede indruk die Geertruida maakt op het bestuur van Spathodea krijgt ze toch de aanstelling.

'Mijn moeder is toen intern gaan wonen op een dienstbodekamertje', memoreert Harriet Ouwers. 'De sfeer in het tehuis was officiëler dan in Geerestein, waar mijn moeder meer vrijheid had. In Spathodea was ze gewoon een werkneemster, die geacht werd vormelijk om te gaan met de bewoners, die van gegoede komaf waren. Wanneer ik mijn moeder soms bezocht, moest ik op haar kamertje wachten tot haar vrije uur aanbrak.'

Spathodea is 'sjiek de wiebel' in de woorden van Carla Meek. 'Er werd ballotage toegepast om er te mogen wonen, waardoor de sfeer op het bekakte af was. Veel bewoonsters winkelden in mooie mantelpakjes op de Slotlaan in Zeist. Ze waren van mening dat de duizenden repatrianten die in 1958 aankwamen eigenlijk in Indonesië hadden moeten blijven, dus veel compassie met lotgenoten was er niet.'

De capaciteit van Spathodea is in de loop van 1958 volledig benut voor 139 geëvacueerde ouderen. De ziekenboeg telt tien bedden, terwijl de staf met negentien personeelsleden inwonend is. Wanneer koningin Juliana het tehuis bezoekt en een bos orchideeën aangeboden krijgt, merkt een van de oudere bewoonsters op: 'Ze is nog liever dan op de foto's'.

Vanwege het grote aantal hulpbehoevenden die gearriveerd zijn, wordt besloten om een aantal bewoonsters vanuit Zeist over te plaatsen naar landhuis IJsselvliedt in Wezep. De stichting Huize IJsselvliedt heeft het statige, neo-classicistische landhuis aan BBMZ verhuurd vanwege leegstand na het overlijden van de eigenaren, de Graaf en Gravin van Limburg Stirum-Van Sminia.

245

246

Vanaf juni 1958 worden er bejaarde Indonesische weduwen van Hollandse KNIL-militairen gehuisvest, die met spoed geëvacueerd zijn. Vanuit Spathodea en het BAVO-huis in Baarn volgt een groep Indische weduwen, van wie enkelen vergezeld zijn van hun ongehuwde dochter. De chauffeur van wijlen de Graaf van Limburg Stirum, Nuij Schriever, vervoert de bejaarde bewoonsters naar het dorp wanneer ze boodschappen willen doen.

De spoedevacuatie heeft ook gevolgen voor contractpension Basen Heidepark in Leersum.

'Er werden toen naast gerepatrieerde Indische gezinnen ook gehandicapte gerepatrieerden bij ons geplaatst plus spijtoptanten,' vertelt Korrie Zandvliet. 'Aangezien het overheidsbeleid verbeterd was en wij als familiebedrijf inmiddels over veel ervaring beschikten, konden we ook ouderen met een lichte geestelijke handicap huisvesten. Vanuit BBMZ kregen we oudere verpleegkundigen toegewezen, die deze zorg op zich namen. In onze dépendance De Waringin in Zuidwolde werden de zogeheten zware gevallen geplaatst.' Vanwege de dringende behoefte aan extra opvang worden op het terrein van Bos- en Heidepark in drie weken tijd Zweedse noodwoningen gebouwd. Bij een temperatuur van minus 24 graden bouwt een speciaal ingehuurd ploeg bouwvakkers in ploegendienst deze barakken.

246

247

Voor de zorg voor de maximaal 150 bewoners in de barakken en kamers wordt extra personeel uit het dorp aangetrokken.

In juni 1958 wordt de zestienjarige Maureen ten Hoorn samen met haar moeder in kamer 19 van Bos- en Heidepark ondergebracht. Ze kan zich de lichamelijk gehandicapte bewoners nog herinneren: 'Ze werden zo goed mogelijk verzorgd door de speciaal aangestelde verpleegsters, maar vooral door hun eigen familieleden wanneer ze samen in het contractpension geplaatst waren.'

De verstrekte maaltijden staan haar ook goed bij. 'De broodmaaltijden werden geserveerd met een keuze van kaas, boterhammenworst en ham, met melk, karnemelk, thee of koffie naar keuze. De Hollandse warme maaltijden waren best gevarieerd. Zo kregen we hutspot, allerlei soorten stampotten en verschillende soorten verse groenten, zoals andijvie, gemengde sla, bieten, bloemkool, boontjes en worteltjes. Naast spek werd er ook rookworst geserveerd plus gehaktballen, stoofvlees en op vrijdag altijd vis. Dat was meestal gebakken makreel, waarvan mijn moeder van de restanten Indonesische gerechten maakte, zoals *ikan boemboe Bali* of *pindang*. Er was altijd een toetje, zoals vla of pudding. De maaltijden waren niet slecht bij de familie Zandvliet.'

247

248

Maureens moeder, weduwe Emmy Koot-de Jongh, die tot het vertrek als secretaresse bij aannemersbedrijf Unitas in Jakarta werkzaam was, wordt gedwongen een baan als schoonmaakster in een ziekenhuis te accepteren. Wanneer ze het werk mentaal en fysiek niet aankan, besluit Maureen zelf werk te gaan zoeken.

'De eindexamenklas van de HBS in Jakarta had ik voor vertrek niet kunnen afmaken, maar de mogelijkheid om eindexamen in Nederland te doen heb ik gelaten voor wat het was, omdat ik zo snel mogelijk wilde werken. Op die manier kon ik om in ambtelijke termen te spreken "de verzorgster van mijn moeder" worden, plus dat ik me dan ook iets meer luxe kon permitteren, zoals alle andere meisjes, die ook werkten en panties en leuke schoenen droegen. Ik liep maar op die rare kistjes rond, alsof ik in het leger zat.'

Aan die verstrekte soldatenkistjes gaat een meningsverschil vooraf wanneer maatschappelijk werkster Van Coevorden samen met Maureen en haar moeder kleding gaat uitzoeken in het nabijgelegen Veenendaal.

248

249

'In de kledingwinkel waarmee mevrouw Van Coevorden afspraken had, moesten we lompe laarzen, truien, een knoopjesvest van geitenwol en amodieuze rokken en broeken, die te groot waren, in ontvangst nemen,' merkt Maureen op. 'Hoe ik ook protesteerde, Van Coevordens wil was wet.'

Wanneer Maureen emplooi vindt bij het confectiebedrijf De Beer in Amerongen veranderen de onderlinge verhoudingen: 'Vanaf dat moment stopte mijn moeder met werken en kreeg ze zakgeld uitbetaald door de contactambtenaar. Van mijn maandloon werd vervolgens 40 procent ingehouden als bijdrage in de pensionkosten, omdat ik nog minderjarig was. Op het kantoor van Bos- en Heidepark droeg ik het geld af. Vijf jaar lang heb ik middels loonbeslag mijn schuld aan de overheid afgelost. Toen mijn moeder hertrouwde, heeft haar echtgenoot haar schuld afbetaald.'

Net als Maureen ten Hoorn steunt Max Janssen zijn ouders bij het aflossen van de opgelegde schuld. Het bedrag is samengesteld uit de passagekosten voor twee volwassenen en acht kinderen, de kosten voor het verblijf in contractpension De Leeuwenhof in 's-Graveland en de kleding- en meubelvoorschotten, die bij één en dezelfde winkel in Hilversum besteed worden.

'Hoe hoog de schuld was, heeft mijn vader nooit verteld,' merkt Max op. 'Toen ik na de middelbare school ging werken, droeg ik een groot deel van mijn salaris af. Ik vond het correct dat ik bijdroeg in de kosten die ons gezin had.'

In Bos- en Heidepark in Leersum is ondertussen ook het gezin van onderhoudstechnicus Cornelis Schot ondergebracht.

'De maaltijden haalden we in de kantine,' herinnert dochter Rozemarie Jablotchkoff zich. Tegen de tijd dat we bij onze barak aankwamen, was het warme eten al koud, waarna we het op een tweepits stel in onze kamer opwarmden.' Samen met andere bewoners worden de gezinsleden met een bus naar een winkel in Leersum gebracht, waar kleding, ondergoed en linnengoed verstrekt wordt. 'Ik dacht toen nog dat we dat allemaal gratis kregen,' merkt Rozemarie op.

249

250

Na een kort verblijf in Leersum wordt het gezin overgeplaatst naar een contractpension aan de Oranjelaan in Hilversum, maar vanwege de slechte verstandhouding met de pensionbeheerder volgt overplaatsing naar een pension op de Heemraadssingel in Rotterdam.

'Er was veel stress, onzekerheid, verdriet en armoede,' memoreert Rozemarie. 'De pensionhouder in Rotterdam was onuitstaanbaar en hield vaak dingen achter, waar we recht op hadden, zoals boter en suiker. Met z'n vijven bewoonden we een kleine kamer. De meubilering bestond uit een tafel met vijf keukenstoelen, een tweepersoonsbed en een radio. Er was een kleine wasbak waar we ons moesten wassen en tegelijkertijd de afwas in moesten doen. Met mijn twee zussen sliep ik in een piepkleine kamer ernaast. Eenmaal per week gingen we naar het badhuis.'

Het geserveerde eten is een drama.

'Ik herinner me dat mijn vader de kwaliteit van de gehaktballen zo slecht vond dat hij dit aan de pensionbeheerder meldde. Toen deze weigerde gehoor te geven aan de klacht heeft mijn vader de gehaktballen van de trap gegooid. Het hele contractpension was in rep en roer, maar alle bewoners waren het met mijn vader eens. Het heeft alleen niet tot een officiële klacht van de bewoners bij BBMZ geleid.'

Op school verloopt het contact met klasgenoten moeizaam. 'Mijn zussen en ik zagen er anders uit en waren ook anders gekleed, waardoor we er niet echt bij hoorden. Eigenlijk wilde niemand met ons spelen. Toen mijn moeder na verloop van tijd een baan in het onderwijs vond en daardoor kostwinner werd, zijn we naar een eengezinswoning in Hoogvliet verhuisd, waardoor we de ellendige pensientijd achter ons konden laten. Mijn ouders hebben nog heel lang hun schuld aan de Nederlandse overheid moeten aflossen'.

Intussen zijn in het ruim van enkele grote passagiersschepen jonge vrijgezellen illegaal gearriveerd uit angst voor vervolging vanwege hun loyaliteit aan Nederland. Deze groep van zo'n tweehonderd Indische en Molukse verstekelingen wordt in mei 1958 bij aankomst in Nederland op advies van minister van Justitie Ivo Samkalden weliswaar toegelaten, maar vervolgens vastgezet in het rijksopvoedingsgesticht De Kruisberg in Doetinchem.

Het bestuur van het CCKP doet een dringend beroep op de Nederlandse regering om de gevallen individueel te beoordelen.

250

251

Terwijl het merendeel van de verstekelingen in aanmerking komt voor naturalisatie en steeds in groepjes vrij wordt gelaten, besluit een geheime commissie van juristen dat 37 verstekelingen (30 Molukse en 7 Indische) teruggestuurd dienen te worden naar Indonesië.

Onder begeleiding van gewapende soldaten worden ze in de nacht van 29 september afgevoerd naar de haven, waar ze aan boord worden gebracht van de Johan van Oldenbarnevelt, die feestelijk geoutilleerd vertrekt om de honderdduizendste Nederlandse emigrant naar Australië te vervoeren. De zogeheten '37 van Samkalden' worden achter kippengaas op het achterdek geplaatst. Op de dag van vertrek wordt het nieuws van de uitzetting landelijk

bekendgemaakt. Een storm van protest steekt op vanuit de Nederlandse gemeenschap. Vlak voordat het schip de haven van Jakarta binnenloopt, komt er bericht uit Nederland dat de 37 jonge mannen naar de overgebleven Nederlandse kolonie Nieuw-Guinea worden vervoerd, waar ze een nieuw bestaan kunnen opbouwen.

Onder de duizenden evacués die naar Nederland komen bevinden zich ook spijtoptanten wie het leven als Indonesisch staatsburger in de republiek onmogelijk is geworden. Het uit Jakarta afkomstige gezin van Hans Kohlbrugge arriveert in oktober 1958 aan boord van de Oranje in de Amsterdamse haven en wordt ondergebracht in contractpension Kastanjeoord in het Gelderse dorp De Steeg. Van zijn werkgever in Indonesië, de Nederlandsche Handel Maatschappij, heeft Hans Kohlbrugge een aanbevelingsbrief meegekregen:

'Wij zullen het op prijs stellen indien u genoemde heer behulpzaam wilt zijn bij het zoeken naar een betrekking in Nederland. Zijn laatstgenoten basissalaris bedroeg Rp 505,- per maand, overeenkomende met een bruto inkomen van Rp 3.409,93 per maand.' Omgerekend bedraagt Kohlbrugges netto maandsalaris 51 gulden, wat allesbehalve een aanbeveling voor een goede positie is.

Als voormalig hoofd van de expeditieafdeling krijgt Kohlbrugge een veel lagere functie bij de Nederlandse Handel-Maatschappij in Amsterdam aangeboden met een navenant salaris: hij wordt tewerkgesteld in de kluis in de kelder van het gebouw, waar hij documenten moet sorteren. Het is een ontluisterende ervaring, helemaal wanneer de afdeling Personeelszaken hem mededeelt dat zijn in Indonesië verworven pensioenrechten over tien dienstjaren zijn vervallen.

251

252

Van eigen huisvesting is voorlopig geen sprake vanwege de grote omvang van het gezin: terwijl zijn vrouw en kinderen in de Steeg verblijven, logeert Kohlbrugge doordeweeks bij familie in Badhoevedorp en brengt hij de weekends in contractpension Kastanjeoord door.

De weg die het gezin met negen kinderen moet afleggen is lang, zo herinnert zoon Johannes, roepnaam Hanny, zich. 'We hebben in vier contractpensions gewoond, waar voortdurend de kwaliteit van het verstrekte eten ter sprake kwam. Mijn moeder hamerde op het belang van goede voeding voor haar

kinderen, maar er was structureel te weinig eten, waarvan de kwaliteit ook nog eens slecht was.'

Wanneer eind 1958 het aantal evacués sterk is teruggelopen, besluit de Nederlandse overheid de speciale huisvestingsmaatregelen af te schaffen, waardoor er alleen nog sprake is van opvang in contractpensions. In een circulaire van 22 december 1958 schrijft minister Klompé:

'Nu de versnelde repatriëring ten einde is, is er geen reden meer om een bijzondere regeling ten aanzien van de vergoeding voor onderbrenging bij particulieren en in kleinere beroepspensions onbeperkt in stand te houden. De desbetreffende voorschriften zullen niet meer van toepassing zijn op gerepatrieerden die na 1 januari 1959 vanuit Indonesië in Nederland aankomen.'

Niet alle gevluchte gezinnen zijn dan echter veilig met de spoedtransporten vanuit Indonesië in Nederland gearriveerd. Op het moment dat het laatste door de Nederlandse overheid gecharterde schip de haven van Jakarta in februari 1958 heeft verlaten, is een KLM-vliegtuig opgestegen met statenloze gezinnen aan boord. Onderweg krijgt de gezagvoerder te horen dat hij geen toestemming heeft om in Amsterdam te landen, zo memoreert Glenn Pennock. 'Statenloze burgers werden niet toegelaten. Het vliegtuig kon uitwijken naar Australië of Nieuw-Zeeland, maar als noodgreep is er een landing in Singapore gemaakt.' Andere KLM-toestellen wijken uit naar Australië en Nieuw-Zeeland, waar de passagiers tijdelijk asiel krijgen.

252

253

Sommige van geboorte Nederlandse staatsburgers hebben toen besloten zich daar te vestigen.'

Het gezin Pennock is in Singapore gestrand en wordt samen met familieleden en andere gezinnen door de Maleisische overheid in een goedkoop hotelletje opgevangen. 'Maandenlang hebben we daar moeten bivakkeren. Steeds weer ging mijn vader naar de Nederlandse ambassade om permissie te krijgen om naar Nederland te vertrekken. Toen dat maar niet lukte, hebben mijn ouders overwogen om naar Canada te emigreren. De voorwaarde daarvoor was dat we in ruil voor huisvesting en een baan Mormoon zouden worden met de

Mormoonse Kerk als sponsor, maar dat was een struikelblok voor mijn agnostische vader en katholieke moeder.'

In het geïmproviseerde hotel wordt gerantsoeneerd eten en kleding uitgedeeld. Het Rode Kruis is verantwoordelijk voor het uitdelen van de voedselpakketten, maar vaak verdwijnen deze spoorloos voordat ze de families bereiken. Het gezin Pennock beschikt echter als een van de weinigen over contanten. Vader Leo Pennock, die tot voor kort de eigenaar van een bloeiend aannemersbedrijf in Jakarta was, heeft kans gezien om een dag voor vertrek al zijn geld van de bank te halen en met hulp van een Amerikaanse vriend in dollars te wisselen. Hij vult de luiers van zijn twee zoontjes met de dollarbiljetten en weet het grote bedrag zo Indonesië uit te smokkelen.

Uiteindelijk is het de rooms-katholieke kerk in Haarlem onder leiding van pater Smets die een protestactie op touw zet. Samen met een groep nonnen demonstreert Smets bij het gebouw van BBMZ in Den Haag. Met succes: in augustus 1959 haalt een Constellation van de KLM de groep van een kleine honderd mensen op. Het gedwongen verblijf in Singapore heeft anderhalf jaar geduurd.

'Bij aankomst op Schiphol kregen we te horen waar we ondergebracht werden. Een deel van mijn familie ging naar een opvangkamp met oude, houten barakken in Bennekom, andere familieleden naar een contractpension in Limburg en ons gezin naar een contractpension in Amsterdam. Zonder enige logica werd iedereen over het hele land verspreid.'

253

254

Het gezin Pennock krijgt van BBMZ-medewerkers koffers met kleding uitgereikt als gift van het ministerie van Maatschappelijk Werk.

'Het bleek tweedehands kleding in willekeurige maten te zijn. De enige broek die mijn vader paste was een pipobroek, waarin hij nog heel lang heeft rondgelopen. Mijn broer Ernest en ik kregen allebei een rood bontjasje, terwijl het hartje zomer was.'

Het nieuwe tijdelijke onderkomen is een contractpension aan de Keizersgracht, één van de in totaal 33 pensions die in de hoofdstad uitgebaat worden. Het grachtenpand in kwestie bestaat uit vier doorgetrokken panden en huisvest

twalf gezinnen, die grotendeels in Singapore gestrand waren. Het gezin Pennock krijgt één grote kamer toegewezen.

Een van de andere gezinnen die op Keizersgracht 288 verblijven, is het gezin van Hans Kohlbrugge. Zoon Hanny herinnert zich de gezellige sfeer en met name het goede eten dat verstrekt wordt. Dat heeft een bijzondere achtergrond: wanneer Glenn Pennock en diens broer ontdekken dat de eigenaar de ingekochte etenswaren rantsoeneert, gaan ze over tot actie.

'We kregen rijst en aardappelen met een beetje groente en vlees, wat uitgedeeld werd in de keuken,' vertelt Glenn.

254

255

'Dagelijks werd er eten aangeleverd plus vers fruit en melk, maar daar zagen wij zelf weinig van. Waarschijnlijk verkocht de eigenaar het door, maar toen we zijn voorraadkelder ontdekten, zagen we allerlei etenswaren opgestapeld. We hebben toen alle voorraden geplunderd, inclusief de chocola en koeken.' Glenn verzamelt een aantal kinderen om zich heen en geeft Hanny Kohlbrugge en diens broers opdracht om op de uitkijk te staan wanneer hij met een nagemaakte sleutel steeds de deur van de voorraadkelder opent.

Wanneer de eigenaar ontdekt dat zijn voorraden ontvreemd worden, doet hij zijn beklag bij de ouders, maar hij heeft weinig autoriteit.

'In het pension ontstond een Indische community van zo'n honderd mensen,' merkt Glenn Pennock op. 'Alle kamerdeuren stonden vaak open en we konden gaan en staan waar we wilden. 's Avonds kwam iedereen bij elkaar om te musiceren. De eigenaar riep dan "Licht uit!", maar daar trokken we ons niets van aan. We hadden inmiddels alle sleutels van de toegangsdeuren gekopieerd en leidden hem soms af zodat de oudere kinderen op zijn kamer konden rondijken en er een keer schaarsgeklede dames ontdekten.'

Terwijl het gezin Kohlbrugge na twee jaar in de opvang een huurwoning met vijf slaapkamers aangeboden krijgt in de Amsterdamse nieuwbouwwijk Osdorp, verhuist het gezin Pennock naar een nieuwbouwwoning in Slotermeer. Man en vrouw gaan aan het werk om de schuld aan de overheid terug te betalen.

'Mijn vader is als medewerker bij een benzinepomp gaan werken, waar hij geen salaris ontving, maar de fooi mocht houden en gebruik mocht maken van de garage,' merkt Glenn Pennock op. 'Op een dag sprak professor Max Euwe hem aan; hij vertelde mijn vader dat hij een subsidie had ontvangen van de Nederlandse overheid om de eerste opleiding voor computerprogrammeurs op te zetten. De cursisten diende hij uit alle lagen van de bevolking te kiezen. Of mijn vader misschien interesse had om die opleiding betaald te volgen? Na de opleiding voltooid te hebben, kon hij meteen aan het werk als hoofd automatisering van de Amsterdam-Rotterdamse bank.' Ook Glenns moeder gaat aan de slag. 'Getrouwde vrouwen werden niet geacht te werken, maar alle Indische vrouwen gingen doen waar ze goed in waren en dat was koken,' vertelt Glenn.

255

256

'Het was de omgekeerde wereld: opeens waren de Indische vrouwen allemaal zelf een kokkie geworden in plaats van dat er voor hen gekookt werd. Mijn moeder kookte maaltijden voor andere families, voor illegale casino's en op bestelling: klanten konden dan een rantang ophalen.'

Uiteindelijk scheldt de regering het gezin Pennock de hele schuld kwijt, maar om zich heen ziet Glenn dat er nog steeds mensen klem zitten.

'Sommige alleenstaande Indische mensen die met de versnelde repatriëring naar Nederland waren gekomen, zijn in een contractpension bij het Leidseplein in Amsterdam ondergebracht. Sommigen hebben daar wel tien tot vijftien jaar op een piepkleine kamer gewoond.'

Carla Meek is intussen benoemd tot landelijk districtsleidster op basis van haar uitgebreide ervaring, die haar soms noopt tot improviseren: in Voorthuizen, waar de vakantiehuisjes inmiddels dienst doen als een kamp voor moeilijk opvoedbare gezinnen, maakt ze kennis met een Indische vrouw die tijdens de Japanse bezetting als troostmeisje is verkracht en een kind heeft gekregen van een Japanse militair. Wanneer Meek constateert dat de moeder haar dochtertje mishandelt, regelt ze dat het meisje in het klooster van de Goede Herder in Zoetermeer geplaatst wordt.

In haar nieuwe functie stuurt ze de drie districthoofden aan, die respectievelijk de noordelijke provincies (Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel en

Gelderland), de westelijke provincies (Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht) en het zuiden (Zeeland, Noord-Brabant en Limburg) onder hun hoede hebben. Het is de taak van haar medewerkers om de gezinnen in de opvang bij te staan bij het zoeken naar arbeid en een geschikte schoolopleiding voor de kinderen.

'Alle bijzonderheden moesten gemeld worden aan ons kantoor in Den Haag. De maatschappelijk werkers moesten in hun rapporten de problematiek per gezin exact in kaart brengen. Ik hield de kwaliteit van de rapporten in de gaten, anders kon ik niet aan het ministerie rapporteren.'

Soms verliep de samenwerking niet zoals gewenst.

'Ik ben niet altijd blij geweest met mijn maatschappelijk werkers,' merkt Meek op. 'Ze waren niet altijd zuiver op de graad.'

256

257

Ik heb er ooit twee geschorst, omdat hun informatie in de rapporten niet betrouwbaar was.'

Meek maakt de grote onderlinge verschillen tussen de Indische en Nederlandse cultuur tot het speerpunt van haar beleid.

'Daarnaast heb ik schema's opgesteld waarin de maatschappelijk werkers konden aangeven hoeveel uren ze bezig waren met het bezoeken van gezinnen en het schrijven van rapporten. Ik heb een eigen methodiek ontworpen, zodat ik kon zien hoe ze hun werkdagen indeelden. Ik beoordeelde hun wekelijkse rapporten van gezinnen en de kwaliteit van de zorg in de contractpensions. Er was een duidelijke volgorde in de problematiek bij de gezinnen: financiën, voeding, school. Geld was het grote scharnierpunt. Zat een kostwinner zonder werk, dan was zijn gezin gedwongen om langer in een contractpension te blijven wonen. Al met al werkten we toe naar de deadline die minister Klompé gesteld had: de verwachting was dat per 1 januari 1962 het laatste contractpension gesloten kon worden.'

In het Nationaal Archief in Den Haag bevindt zich het voorbeelddossier van Giovanni Mariana di Calouta, roepnaam Hanna, die met zijn echtgenote Emmie en neefje Theo tijdens de grote spoedevacuatie in 1958 naar Nederland is gekomen. Tot voor kort wist Hanna Mariana niet dat zijn dossier met zeer persoonlijke inhoud ter inzage opgevraagd kan worden.

Het dossier bevat een aanvraagformulier voor huisvesting in Nederland, dat aan boord van de ss Johan van Oldenbarnevelt is ingevuld. Daarin staat vermeld dat hij als assistent-waarnemend directeur van Avis N.V., dat Fongers-fietsen importeert, 'uit veiligheidsoverwegingen op rijksvoorschot naar Nederland komt'. Aan boord krijgt het drietal kleding uitgereikt, waaronder camisettes, directoires, nylons, jarretelles, shawls en een rok voor Emmie; singlets, pantalons, sokken, wanten en een trainingspak voor Hanna en een kinderpyama, kleding en kousen voor Theo.

Bij het totaalbedrag van f 328 staat op de kledingkaart vermeld dat 'ondergetekende verklaart dat de kosten van dit kledingpakket op hem verhaald kunnen worden bij bezit van vermogen'.

257

258

'We kregen die kleding, waaronder zelfs een Stetson, uitgereikt als gift', pareert Hanno Mariano. 'Ik heb nooit geweten dat ik hiervoor moest betalen. Sterker nog, ik heb er nooit voor getekend.'

Hoewel hij als voorkeur voor huisvesting 'Zuid-Holland, tussen of in de steden Den Haag-Rotterdam' opgeeft, wordt tijdelijke opvang toegewezen in contractpension Mare Liberum in Egmond aan Zee, een zomerpension zonder verwarming op de kamers. De eigenares is 'oma Meijer', die een contract met BBMZ is aangegaan voor de duur van een jaar. Het door de overheid gegarandeerde inkomen is zeer welkom.

'Oma Meijer was een erg lieve vrouw, maar haar zoon zat bovenop de centen. Omdat hij standaard aardappelen, groente en weinig vlees voor de dagelijkse maaltijd inkocht, vroegen de bewoonsters of ze het geld van de dagvergoeding konden ontvangen om zelf inkopen te doen. Toen oma Meijer daarmee instemde, gingen we naar de slager om ingewanden voor de *soto babat* te halen, die voor alle gezinnen bereid werd. Dat vlees kregen we gratis omdat de slager dacht dat het afvalvlees voor de honden was.

258

259

Toen hij erachter kwam wat we ermee deden, moesten we er alsnog voor betalen.'

De maatschappelijk werkster vult na de aankomst in Mare Liberum een tweede kledingkaart in het gezin: vanwege de bittere kou wordt winterkleding verstrekt voor een totaalbedrag van f 784,65. De kledingleverancier is Gebr. Bervoets in Alkmaar. Van een keuzeaanbod is geen sprake.

'Er werd gewoon gezegd dat we mee moesten met de maatschappelijk werkster. In de winkel liet ze ons alleen met de verkoper, die naar een aantal rekken liep met kleding waaruit we konden kiezen. Wat wisten wij als nieuwkomers nou van winterkleding?', reageert Hanno Mariano gelaten. 'Mijn moeder, die al eerder naar Nederland was gekomen, bekeek onze aangeschafte kleding en zei: 'Het is gewoon oude kleding die ze jarenlang in magazijnen hebben opgeslagen.'

Voor Hanno geldt dat hij zo snel mogelijk aan het werk moet. Op van het groene Basisformulier-Verzorging ('Zeer vertrouwelijk') heeft de contactambtenaar automonteur vermeld als beroep.

'Hij vroeg me wat beroep ik had na de Japanse bezetting: ik was toen zeventien en werkte als automonteur.

259

260

Mijn beroep bij het gedwongen vertrek was echter assistent-waarnemend directeur van het bedrijf Avis.'

Door het formulier te ondertekenen verklaart Hanna dat de 'door hem verstrekte gegevens overeenkomstig de waarheid zijn', dat '60% van het gezinsinkomen moet worden afgedragen als bijdrage in de kosten voor voeding en huisvesting' en dat 'de aanvrager zich bij onjuiste opgaaf blootstelt aan een strafrechtelijke vervolging'.

De opgave van gezinsinkomsten vermeldt de eerste maanden 'nihil'. In het formulier voor Voorstel Betreffende Bijzondere Voorzieningen wordt het gezin bestempeld als 'zakgeldgeval', waarbij de zakgeldnorm bepaald is op f 47,75

per maand. In juli 1958 is er een netto-inkomen van f 128,20 met als vermelding 'Tennisbaan, Egmond', waarvan f 76,92 als 60 procent-bijdrage wordt ingehouden.

'Via onze huisarts kon ik als groundsman bij het tennispark De Duinpan aan de slag, waar ik dagelijks de baanindeling en gravelonderhoud verzorgde. Mijn vrouw Emmie kookte in het clubhuis voor me, maar toen de clubleden de geur van loempia's en lempier roken, kon ze prompt voor de hele club snacks maken. Het groeide uit tot een bloeiende business, waarbij de vrouwelijke bewoners van Mare Liberum meehielpen met het vouwen van loempiavellen. Die inkomsten gaf ik niet op, nee, ik ben gekke Henkie niet.'

Twee maanden later wordt Hanna via BBMZ op de Rijkswerkplaats in Hoorn geplaatst, waar hij samen met andere Indische mannen uit omliggende contractpensions omgeschoold wordt tot fijnbankwerker. Wekelijks int de contactambtenaar zestig procent van het nettoloon en tekent vervolgens het opgaveformulier 'gecontroleerd met loonzakje, opgave werkgever e.d. en akkoord bevonden'.

'Ik legde dan het loonzakje voor hem op tafel, waarna hij het helemaal uitschudde, het geld telde en het vervolgens tussen ons verdeelde.' Wanneer Mare Liberum op 20 maart 1959 gesloten wordt omdat het contract met BBMZ afgelopen is, worden Emmie en Theo overgeplaatst naar het Oranje Hotel in Dordrecht.

260

261

Hanno gaat tijdelijk als kostganger bij een Indisch gezin in Egmond aan Zee wonen, omdat hij zijn opleiding wil voltooien.

'Wilt u voor hem een voorstel maken ter betaling van de pensionprijs ad f 3,50 voor de tijd, dat hij nog de RWP te Hoorn bezoekt? Een zeer geschikte familie,' schrijft de contactambtenaar in Egmond aan Zee aan zijn collega in Dordrecht.

Hanno herinnert zich het Oranje Hotel als een 'mooi hotel met centrale verwarming, waar veel Indische mensen verbleven. Het eten haalden we in de centrale keuken en nuttigden we op onze kamer. Beneden in het café, waar Hollandse bezoekers aan de bar zaten, moest ik wekelijks afrekenen met de contactambtenaar aan een tafeltje bij het raam. Ik voelde me gewoon vernederd: ik was maar een Indo. Een blanke Indo weliswaar, vandaar dat

Hollanders vaak in mijn bijzijn zeiden: "Die zwartjes vreten hier de boel op en krijgen alle huizen". Er was structureel sprake van onderwaardering. Zo hebben diverse gemeentelijke ambtenaren maar liefst viermaal tegenover mij verklaard dat "het rapportcijfer 8 in Indië gelijk is aan een 5 in Nederland." In mei 1959 vindt Hanno werk bij een autobedrijf in Dordrecht, waar hij een nettoweekloon van 61,55 gulden betaald krijgt.

261

262

'Het bedrijf had een grote order van het leger ontvangen en wilde een assemblagefabriek beginnen. Ik had daar ervaring mee en kon meewerkend voorman worden. Ik heb toen de hele lay-out van de assemblagelijn inelkaar gezet, maar omdat ik niet op waarde werd geschat door het bedrijf ben ik in de avonden voor bedrijfsleider gaan studeren.'

In dezelfde periode dat hij op een vacature bij de Dienst Sociale Werkplaats solliciteert, krijgt hij ontslag aangezegd door het autobedrijf, dat echter buiten zijn capaciteiten heeft gerekend: door vertegenwoordigers van de drie vakbonden bij elkaar te brengen weet hij een afvloeiingsregeling voor al het ontslagen personeel te bewerkstelligen.

In juli 1959 wordt wederom een kledingkaart ingevuld door de maatschappelijk werkster, waarbij een totaalbedrag voor mannen-, vrouwen- en jongenskleding van f 314,85 genoteerd wordt.

In september van dat jaar krijgen Hanno en Emmie een huurwoning in Dordrecht aangeboden, waarbij BBMZ een administratieve steek laat vallen.

'Conform de informatie van de contactambtenaar "dat je de laatste vier gestorte weken terugkrijgt, mits je altijd 60 procent van je salaris hebt afgedragen en geen schuld hierop meer hebt" kreeg ik na een herberekening een cheque van 140 gulden als restitutie toegestuurd.'

Het ministerie van Maatschappelijk Werk draagt de vordering van 1.860,96 gulden voor het verblijf in de contractpensions over aan de Gemeentelijke Dienst voor Sociale Zaken in Dordrecht. Het zint Hanno niet dat hij maandelijks een gemeenteambtenaar aan de deur krijgt voor de aflossing, ook al omdat hij investeert in een avondstudie.

Hij richt een Indisch platform op in Dordrecht, waar zich meteen tachtig mensen voor aanmelden, en stelt samen met Vp-raadslid Nico Maas en een bevriende advocaat een brief op aan minister Klompé met als strekking dat 'Nederland de oorlog heeft verklaard aan Japan en niet ik.

262

263

Het is onrechtvaardig dat ik moet betalen voor de daden die de Nederlandse regering heeft uitgelokt, inclusief drie jaar gevangenschap en mishandeling in een Japans interneringskamp en uiteindelijk de onafhankelijkheid van de kolonie.'

In de zomer van 1962 ontvangt hij een uitnodiging om te komen praten.

'In het onderhoud stelde minister Klompé zich vriendelijk, maar afstandelijk op. Ik heb haar toegelicht waarom ik de schuld niet wilde terugbetalen, waarop ze zei: "De Indische Nederlanders zijn geofferd voor grotere belangen". Het was een verbijsterende reactie. Ze deed net alsof al deze ontheemde mensen geen gevoelens, geen harteer hadden. Kijk, van mij mag je minister zijn, maar wat op mijn hart ligt, ligt bovenop mijn tong.

Ik reageerde sterk emotioneel, terwijl zij koel bleef.

"Over tien jaar vindt een evaluatie van uw schuld plaats, waarbij bekeken wordt of de rest kwijtgescholden kan worden", deelde ze me mee. Na afloop van het gesprek nam ze de advocaat nog even apart, die me vervolgens vertelde me dat het goed zou komen met de aflossing. Ik heb nooit meer iets van BBMZ vernomen. De gemeenteambtenaar is nog twee keer langs geweest voor de maandelijkse aflossing en daarna nooit meer.'

263

WEG UIT NEDERLAND
EMIGRATIE UIT NEDERLAND NAAR BRAZILIË, AUSTRALIË EN DE VERENIGDE
STATEN

Veel ontheemde gezinnen die vanaf de zomer van 1950 noodgedwongen naar Nederland zijn gekomen, ervaren de opvang als kil en harteloos. Emigratie is dan ook hun grote wens.

Vanwege de heersende woningnood en overbevolking onderzoekt de Nederlandse overheid de mogelijkheden hiertoe: in haar geheime rapport van 1952 benadrukt de commissie Werner de noodzaak om emigratiekansen voor Indische Nederlanders naar andere landen waar mogelijk te benutten. Het geschetste perspectief is echter somber:

'Onze planeet biedt helaas niet veel mogelijkheden voor emigrerende Indische Nederlanders. Landen met een *couleur bar* komen al direct niet in aanmerking, dus alle Engelse koloniën en ook het vrije Amerika (de United States) waar een donke getint Majoor K.N.I.L. uit de bus werd gezet met de woorden: "Get out, you nigger".

Gezien de nationalistische tendenzen in andere landen, de geringe geneigdheid van Indische Nederlanders tot handenarbeid en in het algemeen hun "earning capacity" zijn bedoelde kansen echter niet groot te achten. [...] Emigratieprojecten zouden dan ook slechts een kans van slagen bieden, indien (her)scholing daarin wordt opgenomen.'

Wanneer emigratiemogelijkheden naar Azië ter sprake komen, blijkt het historisch besef van de commissieleden beperkt:

'Azië verkeert in een toestand van gisting en wording, is voor een groot deel communistisch en wordt voor een ander deel door het Communisme bedreigd. De rest (b.v. Japan) is op een dergelijke wijze overbevolkt, dat emigratie geen zin heeft.'

Vanwege de Japanse bezetting van voormalig Nederlands-Indië is Japan het laatste land ter wereld waar Indische Nederlanders zich willen vestigen.

Het verlangen om rechtstreeks vanuit Indonesië dan wel Nederland te emigreren, blijft echter onverminderd sterk, getuige een citaat uit een reisverslag over Java van de hand van Baron en Baronesse van Ittersum, gedateerd 5-23 februari 1955:

'Bij de Indo-Europese groep is de drang om het land te verlaten wellicht nog sterker dan bij de importkrachten en helaas speelt het gezond verstand daarbij niet altijd een rol. Speciaal personen, die Indonesië nog nimmer hebben verlaten, laten zich maar al te gaarne voortdrijven op de stroom van verwachtingen omtrent een nieuw bestaan in Nederland of elders, waarbij sinds kort speciaal Brazilië een bijkans magische klank heeft gekregen.'

Op het Hoge Commissariaat in Jakarta is speciaal een ambtenaar gestationeerd, die belast is met de emigratie van Indische Nederlanders naar Brazilië tot een maximum van vijfduizend. Het is zijn taak om kandidaten voor mogelijke emigratie te selecteren, zo mogelijk vaktraining te geven en taalcursussen te organiseren. De intergouvernementele commissie voor de emigratie van Europeanen, de ICEM, biedt daarbij steun.

Het zijn met name planters die naar Brazilië emigreren. Ze worden ter plekke door de Nederlandse kanselier opgevangen.

'Ze hadden vernomen hoe de opvang in Nederland geregeld was en hadden geen zin om in een contractpension terecht te komen,' memoreert Carla Meek, die in die periode Indische gezinnen in Nederland bijstaat als maatschappelijk werkster bij het CCKP en contact heeft met enkele plantersgezinnen die nog in Indonesië verblijven.

In hun reisverslag beschouwen Baron en Baronesse van Ittersum ook de emigratie naar Nederland en overige landen:

'Behoorlijk betaalde werknemers zijn geneigd zonder meer hun werkkring op te geven en het land van herkomst te verlaten in de mening, dat zij, hoewel merendeels van geringe opleiding en capaciteiten, buiten Indonesië wel zullen slagen. Erkend moet worden, dat in bepaalde gevallen Indo-Europeanen zowel in Nederland als elders ter wereld, inderdaad geslaagd zijn, doch daarvan is dan thans de consequentie dat de individuele gevallen van succes als bewijs van bestaande mogelijkheden voor iedereen worden opgevat.'

Het is hetzelfde *dédain* dat veel Indische Nederlanders doet besluiten om hun heil elders te zoeken. Australië hanteert een zogeheten *colour bar*, waardoor alleen blanke Nederlanders worden toegelaten. De Indische Ted Hartman ondervindt echter geen moeilijkheden om vanuit Indonesië toegelaten te worden.

'Mijn broer, die er al woonde, stond garant voor me, waardoor ik terecht kon bij een Australisch boerengezin. Vervolgens vond ik werk in Brisbane bij een Hollandse drukker, die al eerder vanuit Indonesië was geëmigreerd.'

Enkele jaren later blijkt echter hoe ingrijpend de regelgeving van de White Australia Policy is:

'Mijn Indische vriendin in Nederland, met wie ik met de handschoen verloofd was, mocht het land onder geen voorwaarde in. Dat ze een goede opleiding had genoten en als laborante aan de slag kon, maakte niets uit. Uiteindelijk heb ik toen besloten om me in Nederland te vestigen.'

Ook het racistische toelatingsbeleid van Nieuw-Zeeland blijkt een niet te nemen horde voor Indische Nederlanders.

Een nieuwe toekomst voor ontheemden uit Indonesië lonkt in de Verenigde Staten van Amerika onder de *Pastore-Walter Act*, een immigratiewet die ontworpen is door de Democratische senator John Pastore namens de staat Rhode Island, en Francis Walter, een Democratisch afgevaardigde in het lagerhuis namens Pennsylvania. Deze speciale vluchtelingenwet heeft een lange aanloop gehad: vanwege de eveneens door de Amerikaanse overheid gehanteerde *colour bar* is het voor donkergetinte Indische Nederlanders aanvankelijk moeilijk om zich er te vestigen.

Dit weerhoudt zo'n 33.500 Indische ontheemden er niet van om in 1951 een emigratie-aanvraag in te dienen bij het Amerikaanse consulaat in Rotterdam, ook al worden alleen diegenen toegelaten, die een *affidavit of support* (een onderhoudsverklaring van een in Amerika wonende relatie) kunnen overleggen. De Amerikaanse overheid eist de absolute garantie dat immigranten na aankomst niet armlastig worden. Door het grote aantal visumaanvragen bedraagt de wachttijd drie tot vijf jaar.

266

267

De *Walter-McCarren Act*, de Amerikaanse Immigratiewet die in 1953 van kracht wordt, scherpt de toelatingseisen nog eens aan, aangezien de Amerikaanse overheid het aantal Aziatische immigranten beperkt wil houden. Ondanks pogingen van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken om Indische Nederlanders als 'vluchtelingen van het pro-communistische regime van president Soekarno' te profileren, bedraagt het jaarlijkse Amerikaanse quotum voor Indonesië slechts honderd visa.

De Watersnoodramp op 1 februari 1953 verandert het tij: de speciaal aangenomen *Refugee Relief Act*, een Amerikaans vluchtelingenprogramma waarin ook plaats is voor Indische Nederlanders, voorziet in visa voor 15.000 etnische Nederlanders met tenminste 50 procent Europees bloed en een smetteloze staat van dienst.

Wanneer de Refugee Relief Act afloopt op 31 december 1956 zijn er ruim 15.000 Nederlanders naar de Verenigde Staten geëmigreerd, onder wie 5000 Indische Nederlanders.

Daar komt nog eens bij dat er zestienhonderd, hoofdzakelijk Indische Nederlanders, bovenop het quotum zijn geëmigreerd: zij stonden op de wachtlijst, die zes maanden eerder dan gepland gesloten werd. Dankzij het ingrijpen van John Kennedy, de Democratische senator namens Massachusetts, kunnen deze vluchtelingen alsnog vertrekken onder het speciale 1600-quotum, ook wel aangeduid als *Public Law 85-316*.

267

268

Onder dit speciale quotum vertrekt Adriaan Ghysels op 19 februari 1957 met zijn gezin per vliegtuig naar New York. Hij heeft daarvoor een goede baan als personeelschef bij de Amerikaans-Nederlandse Boormaatschappij opgegeven met het oog op de toekomst van zijn kinderen. Daar hangt wel een prijskaartje aan.

'Ik had nog een restschuld rond de vierduizend gulden staan op basis van mijn verblijf in het contracthotel-café-pension De Tent in Hilvarenbeek.'

De volgende halte was contractpension Crescendo 1 in Scheveningen. 'Het eten daar was zo erbarmelijk dat mijn vrouw op een dag met het uitgereikte bord eten naar het BBMZ-kantoor in Den Haag is gegaan en het de contactambtenaar heeft voorgezet. "Alstublieft, heeft u hier trek in?"' volgde toen overgeplaatsing naar een kleine kamer in het nabijgelegen Strandhotel, een familiehotel waar het personeel vriendelijk in de omgang was.

Bij het betrekken van een eigen huurwoning ontvangt Ghysels de definitieve schuldberekening; deze lost hij maandelijks af.

'Vooraf aan de emigratie heb ik het enorme restbedrag van zo'n vierduizend gulden moeten voldoen,' memoreert hij. 'Door onze huisraad te verkopen en overnamekosten te vragen aan de nieuwe huurders heb ik mijn schuld aan de Nederlandse overheid kunnen afbetalen.'

De eerste opvang in de Verenigde Staten is in Grand Rapids, Michigan, waar hij na aankomst door zijn sponsor, de Wereldraad van Kerken, met zijn gezin geplaatst wordt.

'Er woonden veel Nederlandse boeren, die in een eerdere fase geëmigreerd waren, zoals onze huisbaas, die uit De Betuwe kwam.

268

269

Ik werkte er als pompstation bediende en werd in tegenstelling tot veel andere emigranten goed betaald. Vanwege het koude klimaat hebben mijn vrouw en ik uiteindelijk besloten om op de bonnefooi naar Los Angeles door te reizen. We stonden er alleen voor, wat betekende dat ik de eerste jaren de rotste baantjes heb moeten aannemen.'

Dat verandert wanneer hij aangenomen wordt bij McMaster-Carr Supply, dat technisch materiaal en instrumenten distribueert aan industriële bedrijven, en bevorderd wordt tot divisie manager.

'Net als voor veel andere Indische emigranten geldt dat ik in de beginfase vaak op zoek moest naar een nieuwe baan, maar uiteindelijk uitstekend terechtgekomen ben.'

In het Amerikaanse Congres pleiten senator John Pastore en Lagerhuislid Francis Walter ondertussen voor een tweede termijn van de Refugee Relief Act. Vanwege de anti-westerse houding van de regering Soekarno wordt hun wetsvoorstel ter stemming ingediend.

De Nederlandse overheid volgt de ontwikkelingen in het Amerikaanse parlement op de voet. In een Aantekening voor de Minister-president van 23 februari 1957 meldt de schrijver van het stuk dat 'de Nederlanders die na de oorlog uit Indonesië naar Nederland zijn gekomen, het grote voordeel hebben, dat ze door de Verenigde Staten als vluchtelingen worden beschouwd en op grond van de Refugee Act minder moeilijk dan anderen (soms zelfs heel gemakkelijk) naar Amerika kunnen emigreren. Het lijkt mij wel van belang, dat men van overheidswege stimuleert, dat deze mogelijkheden zoveel mogelijk worden gebruikt.'

Op 2 september 1958 ondertekent president Eisenhower *Public Law 85-892*, waarbij aan 3.136 personen met hun gezinnen een immigratievisum wordt verstrekt. De voorwaarden voor emigratie zijn scherp gedefinieerd: visa worden alleen verstrekt aan diegenen die vanaf 1 januari 1949 hun woonplek hebben verloren door de omwentelingen in de Indonesische Republiek en die ten tijde van het aannemen van de wet in Nederland als *displaced persons* woonachtig zijn. In hetzelfde jaar waarin de grootschalige spoedevacuatie vanuit Indonesië naar Nederland plaatsvindt, voorziet de zogeheten *Pastore-Walter Act* in de emigratie van een groep van zo'n tienduizend Indische Nederlanders naar de Verenigde Staten.

269

270

Binnen een maand dienen 1450 gezinshoofden en 650 alleenstaanden een voorlopig registratieformulier in bij de Nederlandse Emigratiedienst. Wanneer duidelijk wordt dat één op de twee gezinnen uit voormalig Nederlands-Indië wil emigreren, vindt er een strenge selectieprocedure plaats. Deze geschiedt op basis van de voortgangsrapportages van gezinnen, die door de maatschappelijk werkers van het CCKP zijn opgesteld.

'De centrale vraag was of een gezin dezelfde weg van aanpassing kon volgen in de Verenigde Staten, vandaar dat de rapporten van het maatschappelijk werk als basis daarvoor dienden,' memoreert Carla Meek, die dan plaatsvervangend directeur van het CCKP is. 'Er was met name werk voor metaalarbeiders in

fabrieken, vandaar dat de applicanten bereid moesten zijn om zich te laten omscholen.'

De Nederlandse Emigratiedienst heeft het CCKP benaderd om behulpzaam te zijn bij de voorbereiding van de emigratie door gezinnen in de contractpensions en zelfstandig gehuisvesten voor te lichten en de voortgangsrapporten met zeer persoonlijke informatie aan de betreffende aanmeldingkantoren voor emigratie te verstrekken.

Op 6 november 1958 benadrukt de Commissie van Maatschappelijk Werk het belang van deze rapporten tijdens een informatiebijeenkomst:

'Daarom is de maatschappelijk werkster zo belangrijk in dit geheel, omdat zij de vertrouwde is, die geregeld met deze gezinnen omgaat [...] in de dagelijkse sfeer van hun alledaags doen en laten. Daarom is het juist de maatschappelijk werkster, die beoordelen kan hoe dit gezin is, hoe dit gezin leeft, welke moeilijkheden er eventueel in dit gezin zijn.'

Enkele Indische gezinnen die al onder de *Refugee Relief Act* zijn geëmigreerd, worden als voorbeeld aangehaald. 'Er zijn mensen die daar op buitengewone wijze zijn ontvangen. Zij kregen alles aangeboden bij hun aankomst.' Het gaat met name om een Indisch gezin, wier zoontje bij geboorte de doopnamen Franklin Delano heeft gekregen naar wijlen president Roosevelt. Na een jaar op de wachtlijst voor emigratie te hebben gestaan, besloot de moeder van het gezin in 1955 de weduwe van president Roosevelt om hulp te vragen. Met steun van Eleanor Roosevelt kunnen de gezinsleden zich inschepen voor New York, waar ze door de voormalige First Lady worden ontvangen en vervolgens een volledig gemeubileerd huis in Buffalo toegewezen krijgen.

270

271

'Voor de overgrote massa geldt echter dat zij alleen maar hun visum hebben en of zij willen slagen, geheel van henzelf afhangt,' wordt er tijdens de commissiebijeenkomst nuchter opgemerkt. 'Amerika is een hard land. Men leeft er snel en men streeft er naar efficiency. Het is het land van *Help yourself*. Wij hebben altijd gezegd dat alleen zij moeten emigreren, die in Nederland getoond hebben zich te kunnen aanpassen en in zekere mate geslaagd zijn in deze samenleving. De man moet een vechter zijn en de vrouw een stimulans en

geen *drawback*. [...] Men moet eigenlijk als maatschappelijk werkster kunnen zeggen: "Het gaat wel met dit gezin, deze mensen vinden hun weg wel."

Ook voor de Amerikaanse autoriteiten zijn de CCKP-rapporten van groot belang. Een week na de Commissiebijeenkomst wordt een circulaire onder de maatschappelijk werksters verspreid met de belangrijkste informatie over de wet en de voorwaarden waaraan emigranten moeten voldoen. Veel aanvragers kiezen voor de toekomst van hun kinderen en laten zich omscholen door de Dienst Sociale Werkvoorziening.

'De Pastore-Walter Wet stelde strenge eisen aan de emigranten,' vervolgt Carla Meek. 'De wet was grotendeels bedoeld voor Indische Nederlanders die laaggeschoold werk deden of werkeloos waren. Zij kwamen in aanmerking voor werkgelegenheid in bijvoorbeeld de fruitteelt en in fabrieken in Californië.

Eigenlijk was de wet een handjeklap: Amerika had extra arbeiders nodig en Nederland wilde af van werkloze Indische Nederlanders. Kandidaten moesten bereid zijn om een baan onder hun niveau te accepteren. Kijk, Indische mensen waren Europeanen, dus op voorhand geen arbeiders. Ik legde hen met klem uit dat ze ieder gevoel van standsverschil moesten laten varen: het ging erom dat ze bij aankomst meteen aan het werk konden en geen steun van sponsors, zoals bijvoorbeeld de Presbyteriaanse Kerk, nodig hadden.'

271

272

Aangezien alle jeugdopleidingen voor metaalarbeider, loodgieter en timmerman vol zitten, regelt de Dienst Sociale Werkvoorziening speciale omscholingscursussen op rijks werkplaatsen door het hele land. Elke ochtend melden zich lange rijen Indische kandidaten bij de werkplaatsen, die geselecteerd zijn door de afdeling Arbeid van het CCKP. Niet iedere kandidaat is erop voorbereid om samen te werken met licht verstandelijk gehandicapte Nederlandse jongeren.

'Sommige Indische mannen konden de situatie niet aan,' licht Carla Meek toe. 'Ik kreeg dan bericht dat er uitvallers waren en nam contact op met de voorman van de werkplaats. De uitvallers kregen vervolgens begeleiding van de stichting Pelita. Ze beschikten niet over vaardigheden om zich op de werkplaats te handhaven. Ik zag het als een milieuprobleem, omdat veel Indische mensen

binnen hun eigen groep bleven, zoals in contractpensions, en daardoor geen contact met Nederlanders legden.'

Zelf begeleidt ze zo'n tachtig gezinnen op weg naar emigratie. 'Een aantal van hen weigerde echter om omgeschoold te worden tot arbeider, vaak op aangeven van hun echtgenote, die sterk statusbewust was. Sommige gezinnen hebben zich dus een toekomst in de Verenigde Staten door de neus laten boren.'

Van hogerhand ontvangt ze schriftelijke instructies hoe ze de kandidaten dient voor te bereiden op hun vertrek:

'Plaatsing in bepaalde beroepen kan niet worden gegarandeerd, waarbij de "witte boorden werkers" als zwakkere beroepen worden beschouwd. Zij zullen iedere baan die hen wordt aangeboden, dienen te accepteren. Technici en geschoolde vaklieden zijn het gemakkelijkst plaatsbaar.'

Plaatsing van de gezinnen kan alleen in staten waar werk- en huisvestingsmogelijkheden zijn. Een jaar na de invoering van de Pastore Walter Act zijn 254 'dossiers' in meerdere staten geplaatst, onder wie 116 in Californië. Sommige Amerikaanse staten zoals Massachussets, Nevada en Texas weigeren aanvankelijk hun medewerking. De gouverneurs van Californië en Florida daarentegen willen graag nieuwe emigranten opnemen op basis van een quotum.

272

273

Voor vestiging in de zuidelijke staten Georgia en Mississippi is weinig animo onder de Indische gezinnen zelf, omdat het overwegend zwarte staten zijn. Een uitzondering is Louisiana, waar zes Indische gezinnen met steun van de Chinese Presbyterian Church in New Orleans geplaatst worden.

'Ons gezin is erg goed ontvangen door medewerkers van de kerk en de blanke gemeenschap, maar het was een grote schok om te ervaren hoe strak doorgevoerd de discriminatie van zwarte mensen was,' merkt emigrante Marie Schüller-Mensingh op.

'Toen onze sponsor ons introduceerde bij de medewerkers van zijn kerk werd er flink handen geschud. De laatste persoon was de conciërge, die zwart was. Toen ik zijn hand wilde schudden, werd ik teruggefloten.'

Door bemiddeling van de Amerikaanse ambassade en steun van de kerken worden gezinnen in verschillende steden geplaatst.

'Als een applicant geselecteerd werd op zijn vakkennis en staat van verdienste, dan kon hij bijvoorbeeld naar Washington of New York vertrekken,' memoreert Carla Meek. 'De Amerikaanse hoofdambtenaar Knox was speciaal naar Den Haag gekomen en beoordeelde samen met de Nederlandse Emigratiedienst de aanvragen. Knox wilde met name weten of de gezinnen geografisch op hun plek waren: "Weet u eigenlijk waar Los Angeles ligt, waar u zo graag naartoe wilt?", vroeg hij dan. De levensstijl van Californië kwam sterk overeen met die van Indië vanwege het klimaat, vandaar dat iedereen daarnaartoe wilde.'

De Amerikaanse overheid verlangt wederom van iedere emigrant een financiële garantstelling door een sponsor. Dat kan een kerkelijke organisatie of een persoon in Amerika zijn.

Jessica Chevallier meldt zich in de zomer van 1959 aan voor emigratie, waarbij haar oom in Portland, Oregon als sponsor optreedt. Bij aankomst in de haven van New York reizen alle andere Indische emigranten gezamenlijk in groepen door naar bestemmingen als Denver en Los Angeles.

'In mijn eentje heb ik toen de treinreis dwars door Amerika gemaakt,' herinnert ze zich. 'Aanvankelijk dacht ik: Waar ben ik aan begonnen? Maar in Amsterdam werkte ik dag en nacht in het Indische restaurant Djokja van mevrouw Keasberry, vandaar dat ik een ander leven wilde.'

273

274

Bij aankomst in Portland krijgt ze van eerder geëmigreerde Indische gezinnen te horen dat er weinig werk is.

'Ik kon in de bonenplukwerken om wat bij te verdienen. Vanaf half zes 's ochtends werkte ik op het land en werd ik ook nog eens aangemoedigd om een bonus te verdienen als ik meer kilo's wist te plukken. Aan het eind van de dag kon ik niet meer rechtop lopen.'

Wanneer een nichtje uit Los Angeles haar voorstelt om daar werk te gaan zoeken, verkast Jessica naar Californië. Hoewel ze nooit in een Nederlands contractpension is opgevangen, doet de nieuwe woonsituatie in de woning van haar nichtje daar sterk aan denken.

'Met z'n zevenen sliepen we in een kamer en omdat sommigen 's nachts steeds naar het toilet moesten, deed ik geen oog dicht.'

Slaapgebrek speelt haar parten bij haar eerste baan als typiste. Wanneer ze ontslagen wordt, gaat ze te voet bij alle arbeidsbureaus op de kilometerslange Wilshire Boulevard langs.

'Van het weinige geld dat ik had, kon ik bij McDonald's eten.' Bij het allerlaatste arbeidsbureau moet ze een typetest en dictee afleggen en kan ze vervolgens aan de slag bij een verzekeringskantoor.

'Ik was zo blij en ben meteen een appartement gaan zoeken. Het was een grote ommekeer voor me: in Nederland werden Indische Nederlanders voor Chinezen of zwartjes aangezien en voelde ik me vaak ondergewaardeerd. Ik ben sterker geworden door alleen naar Amerika te gaan. Dat heeft het land me gegeven.'

In Nederland is men inmiddels gestopt met selecteren op basis van de rapporten van het maatschappelijk werk. De directeur van de Nederlandse Emigratiedienst meldt op 12 april 1959 dat hij tot de conclusie is gekomen dat 'het uitbrengen van een verslag over gezinnen, die voldoende aangepast zijn door een langer verblijf in Nederland een overbodige belasting van de sociale werksters is.' En er speelt meer. 'Vele gerepatrieerden bleken er bezwaar tegen te hebben dat sociale werksters met wie zij weinig of geen contact onderhouden, voor deze emigratiedoeleinden nu plotseling zouden moeten rapporteren.' De rapporten worden vervangen door een *information sheet*, die door medewerkers van de Nederlandse Emigratiedienst ingevuld wordt.

274

275

Op 30 juni 1960 wordt het laatste visum uitgereikt onder de *Pastore-Walter Act*. Het gezin Kluge is dan aan boord van de ss United States vanuit Le Havre onderweg naar Boston, waar een familielid voor hen garant staat.

'Emigreren naar Amerika was de enige uitweg voor mijn ouders om aan het troosteloze bestaan in Nederland te ontkomen. Mijn vader voelde zich er inferieur en zag weinig mogelijkheden om zijn gezin te onderhouden,' vertelt Priscilla Kluge. 'Eigenlijk wilde hij naar Australië omdat dat dichtbij Indonesië is, maar mijn moeder weigerde om een aanvraag in te dienen. Ze wist dat er een colour bar was, net als in Canada en Zuid-Afrika. Voor mijn rijzige, blonde vader was dat geen probleem, maar wel voor haar als Ambonese vrouw en ons kinderen. Daar was ze zich erg bewust van.'

Na maandenlang voor de overtochtscosten gespaard te hebben, waardoor steun van een Amerikaanse sponsor achterwege kan blijven, is het gezin ervan overtuigd dat hen iets goeds te wachten staat. Dat valt in het begin flink tegen.

'Op school werd ik uitgescholden voor *chink* en *gook* omdat ze dachten dat ik Chinees of een ander soort Aziaat ben. Wisten die Amerikaanse kinderen veel. Ze lachten me uit omdat ik hagelslag op mijn brood had. Ik was dan wel de risée van de klas, maar dat maakte me alleen maar sterker, ook al omdat ik over de grondwet en individuele rechten leerde. Op de middelbare school leerde ik me wapenen; sindsdien heb ik me nooit meer laten treiteren. Een Ierse klasgenote die me voortdurend zat te sarren, ben ik op een dag achterna gerend.'

275

276

Ik heb haar toen uit een telefooncel gesleurd, waar ze zich had verschanst en heb haar bijna gewurgd. Ik heb nooit meer last van haar of van de anderen gehad.'

Voor Priscilla's vader pakt de emigratie ongunstig uit. 'Hij was al drieënvijftig toen we arriveerden en dat was te laat. Aangezien zijn ingenieursdiploma niet werd erkend, is hij als conciërge gaan werken. Hij voelde zich een vrij mens in Amerika, hoewel zijn werk bestond uit schoonmaken en op latere leeftijd het besturen van een schoolbus. 's Avonds wachtte ik op hem en dan vertelde hij me over zijn werkdag. Pas toen ik ouder was, begreep ik dat mijn moeder en hij nooit over hun oorlogstrauma en het verlies van een kind tijdens de bersiap wilden praten omdat het te pijnlijk was. Alles wat ze in Nederland hadden nagestreefd, was een zo Hollands mogelijk gedrag om maar niet op te vallen. En dat mijn moeder een *hidung pesek* (platte neus) en donker haar had, kwam daarbij niet van pas.'

Toch is ze dankbaar voor alles wat er gebeurd is. 'Ik ben helemaal nergens meer bang voor. Dat is het gevolg van alles verliezen, de gedwongen komst naar Nederland en de emigratie naar de Verenigde Staten. Ik heb zo veel repressie meegemaakt dat ik me nu een vrij mens voel. In Nederland was ik altijd bang om iets te zeggen, om op te vallen, om aandacht op mezelf te vestigen.'

Ondertussen hebben John Pastore en Francis Walter een tweede termijn voor hun wetgeving weten te bewerkstelligen, waarbij wederom 3.136 visa worden afgegeven. Als *Public Law 86-648* loopt deze wet tot 30 juni 1962. Alle emigratie-aanvragen voor de eerste termijn worden weliswaar automatisch in behandeling genomen, maar de tweede termijn van de wet is met name bedoeld voor hoogopgeleiden, zoals ingenieurs en artsen. Ook hoog opgeleide spijtoptanten, die niet gewenst zijn in Nederland, kunnen een aanvraag indienen, waarbij de eis is dat de aanvragers in het bezit zijn van een Nederlands paspoort. Deze tweede termijn veroorzaakt een kleine *brain drain* vanuit Nederland.

Jan Krancher vertrekt in september 1960 als kersvers afgestudeerde tropisch landbouwkundige aan de Rijks Hogere School voor Tropische Landbouw in Deventer.

276

277

Hij wordt gesponsord door de Church World Service en komt te wonen in Covina, een gemeente onder de rook van Los Angeles. Hij was nog minderjarig in de periode dat hij met zijn familie tijdelijk in contractpension Zwanenzicht in Velp, een statig herenhuis, werd ondergebracht. De contractpensionschuld die is opgebouwd in Zwanenzichten Huize Enkstein in Voorst, is ten laste van zijn vader gelegd.

Het gezin van hoofdboekhouder Gerard Janssen mist de boot naar de Verenigde Staten: bij een medisch onderzoek blijkt een vlek zichtbaar op de longen van de kostwinner en moet hij geopereerd worden. Daarmee kan niet worden voldaan aan de door de Amerikaanse overheid gestelde gezondheidseis en wordt het gezinsdossier gesloten.

Het was erg verdrietig allemaal,' herinnert dochter Mathilde Verbon-Janssen zich. 'Er was al werk en woonruimte in Californië geregeld door een sponsor, de

officiële familiefoto voor het emigratiedossier was al gemaakt, maar de toekomst van ons gezin heeft zich in Nederland voortgezet.'

Veel Indische emigranten die als gezinshoofd in een contractpension hebben gewoond, zijn niet van de Nederlandse overheid af na vertrek naar de Verenigde Staten: de schulden aan het Rijk, gebaseerd op passagekosten, het verblijf in een contractpension en de verstrekte kleding- en meubelvoorschotten, blijven openstaan.

277

278

De uitvoering van de tweede termijn van de emigratiewet dreigt zelfs in gevaar te komen wanneer minister Klompé de Nederlandse consuls in de verschillende Amerikaanse staten opdracht geeft tot invordering van de schuldbedragen.

Klompés standpunt is dat 'ten aanzien van de meubelvoorschotten en passagekosten voorschotten buiten invordering worden gesteld wanneer vast staat, dat de betrokkenen niet of niet meer in staat zijn deze schulden af te lossen. Na tien jaar worden voorschotten buiten invordering gesteld wanneer er een restantschuld is, onder voorwaarde dat in die jaren aan de opgelegde aflossingsplicht is voldaan.' De schulden voor de verstrekte voorschotten en het verblijf in contractpensions blijven dus opeisbaar.

Volgens een ambtelijke berekening over de jaren 1956 tot en met het lopende jaar 1961 waarbij de emigranten onder de *Refugee Relief Act* van 1953 zijn inbegrepen - zijn er 1.099 gezinshoofden naar Amerika geëmigreerd met een totale schuld van f 2.601.387. Daarvan is f 34.572 afgelost en f 54.545 'op andere wijze verrekend'. Daarmee wordt bedoeld dat de overheid waardevolle bagage van emigranten met een restschuld in beslag laat nemen en per opbod verkoopt. In totaal staat er dus nog een bedrag van ruim 2,5 miljoen gulden open. Gemiddeld bedraagt de schuld per gezinshoofd 2.285 gulden. Hoewel de overzeese incasso na protest van de Amerikaanse autoriteiten in oktober 1960 tijdelijk wordt stopgezet, is minister Klompé van plan deze te hervatten.

René Creutzburg is in september 1960 naar Mason, Michigan geëmigreerd met de Presbyterian Church als sponsor en vestigt zich vervolgens in Los Angeles. Kort na zijn emigratie ontvangt de computerprogrammeur een rekening van het Bureau Maatschappelijke Zorg voor zijn verblijf in een contractpension in Ommen.

'Het was er zo vreselijk dat ik de naam verdrongen heb'. Het blijkt om landhuis De Olde Vechte te gaan. 'Het avondeten bestond uit erwtensoep. Toen ik in mijn bord roerde op zoek naar stukjes vlees of rookworst, werd ik uitgelachen door de tafelgenoten. Ik heb toen zelf onderdak bij kennissen in Den Haag geregeld, maar toen mijn vrouw zich vanuit Indonesië bij me voegde, werd ik gedwongen om weer in een contractpension te wonen en weer zestig procent van mijn inkomen af te staan.'

Creutzburgs schuld aan de Nederlandse overheid, inclusief een meubelvoorschot, bedraagt ongeveer tweeduizend gulden.

'Ik heb de ambtenaar van BBMZ toen geïnformeerd hoeveel ik slechts verdiende als computerprogrammeur en derhalve een terugbetaling van 2 dollar per maand kon aanbieden. In die tijd was de Amerikaanse dollar 3 gulden 75 waard, wat dus een maandelijkse aflossing van 7 gulden 50 betekende. Ik heb op mijn voorstel nooit meer een reactie uit Den Haag ontvangen.'

Op het Haagse ministerie van Maatschappelijk Werk is op dat moment een overlegpauze ingelast, waardoor minister Klompé een uitgebreidere juridische onderbouwing van de invordering kan voorbereiden. Haar collega op Sociale Zaken, minister Van Rooy, slaat echter alarm in een geheim schrijven van 14 maart 1961:

'Zowel het US *Department of State* als de *voluntary agencies* hebben met nadruk verklaard dat zij deze invorderingsactie, waarvan zij de omvang langzamerhand begonnen te vermoeden, onverenigbaar vinden met het ontvangen van morele en materiële steun van Amerikaanse zijde. Zij bleven onwrikbaar op dit standpunt, ook nadat het ontstaan van deze schulden en de redenen, waarom deze worden ingevorderd, hun uitvoerig waren uitgelegd.'

Als Klompé vasthoudt aan invordering heeft dat vergaande consequenties, zo meldt Van Rooy: 'Uit de inhoud en de toon van de Amerikaanse vertogen bleek duidelijk dat de migratie-programma's voor de Indische gerepatrieerden alle Amerikaanse goodwill en financiële steun zouden verliezen en dus op korte termijn zouden vastlopen, indien niet terstond aan de Amerikaanse aandrang tot stopzetting van de invorderingen werd voldaan.'

Van Rooy stelt voor om de schulden kwijt te schelden wanneer een emigrant Nederland verlaat. 'Voor velen van hen vormt de aanmaning - veelal het eerste

levensteken van officiële Nederlandse zijde na vestiging in het nieuwe land - slechts een onaangename herinnering, een oprakeling van oud zeer.'

279

280

Namens minister Klompé tekenen de hoofden van de afdelingen Financiële Zaken & Comptabiliteit en BBMZ protest aan tegen het voorstel van Van Rooy:

'De emigranten ondertekenden een schuldbekentenis voor vertrek. Opschorting van het incasso gedurende 10 jaar betekent in feite buiten invorderingstelling. Dit zou een bevoorrechting inhouden ten aanzien van de achtergebleven Indische gerepatrieerden en ten aanzien van de emigranten naar andere landen en aangemerkt worden als een kwijtschelding. [...] Zou buiten invorderingstelling plaatsvinden, dan zal bij andere groeperingen de animo tot het voldoen aan de betalingsplicht verzwakken.'

De ambtenaren brengen de categorieën van geëmigreerde Indische debiteuren in kaart:

- a. zij, die vertrekken na regeling van de schulden, na afdracht van de opbrengst van de verkoop van het meubilair
- b. zij, die met de Noorderzon vertrekken, zonder kennisgeving en regeling van de schuld, derhalve bewust
- c. zij, die vertrekken met een schuld door wanbetaling (soms reeds bij vonnis executoir verklaard) hetzij door het niet afdragen van de 60%-bijdrage. Zij vertrekken daardoor met geld van de gemeenschap

280

281

- d. de niet bonafide gerepatrieerden, die een maand korter of langer voor de emigratie een meubelvoorschot opnemen, de opbrengst ten eigen bate aanwenden en geruisloos vertrekken.'

Van Rooy is van plan een ontwerpnota aan de Raad van Ministers voor te leggen, maar zover komt het niet: hij treedt op 3 juli 1961 af, omdat er bij de regeringspartijen geen vertrouwen meer bestaat in zijn beleid tot invoering van de kinderbijslag. Zijn standpunt inzake de incasso verwoordt hij in zijn laatste ministeriële schrijven:

'Dat de Nederlandse invorderingsactiviteiten in overeenstemming zijn met onze comptabiliteitsvoorschriften wordt door de Amerikaanse instanties niet betwist, doch dit overtuigt hen niet van de redelijkheid. Eerder is het tegendeel het geval, omdat zij onze emigranten zien als van have en goed beroofde en uit hun geboorteland verdreven vluchtelingen, aan wier rehabilitatie zij de belangrijkste bijdrage leveren.'

Op 14 juli 1961 deelt minister Klompé haar nieuwe collega Veldkamp mee dat de emigranten de eerste twee jaren vrijgesteld zijn van hun aflossingsplicht, maar ze handhaaft de inhouding op de pensioenen en wachtgelden, 'tenzij de financiële situatie van de debiteur dat niet toelaat'.

Ze onderstreept nogmaals dat de onderhavige schulden opeisbare schulden zijn, waarvoor betrokkenen schuldbekentenissen hebben ondertekend.

'Naar het mij voorkomt moet het mogelijk worden geacht de betreffende Amerikaanse autoriteiten te overtuigen van de redelijkheid van de invordering.' Ze verzoekt minister van Buitenlandse Zaken Luns 'het incasso in de U.S.A. te doen hervatten'.

In een notitie aan haar departement van BBMZ kadert Klompé de bevoegdheden van haar eigen ministerie en dat van Sociale Zaken af: de invordering van de restantschulden valt onder haar ministerie.

'De emigratie naar de Verenigde Staten van Indische Nederlanders in het kader van de *Pastore-Walter Act* behoort daarentegen tot het werkterrein van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.'

'Ik heb nooit iets van deze invordering geweten,' reageert Carla Meek desgevraagd. 'De gezinnen die emigreerden, werden alleen door de afdeling Maatschappelijk Werk van het CCKP beoordeeld of ze sterk genoeg waren.'

281

282

Toen ik in 1985 een aantal van deze gezinnen in Californië bezocht, heb ik alleen met hen gepraat over hun aanpassing aan de Amerikaanse samenleving. Over de afhandeling van een restschuld uit de contractpensionperiode heeft niemand van hen me ooit iets verteld.'

'Zelf heb ik geen restschuld overgehouden aan mijn contractpensionperiode, maar ik weet dat veel Indische emigranten in de Verenigde Staten te maken hebben gehad met incasso door de Nederlandse overheid. Het is alleen geen onderwerp waar mensen graag over praten,' merkt Bram van den Broek op. 'En over gevoelige kwesties gesproken: Indische Nederlanders werden gezien als staatsruifvreters, ondanks het feit dat ze gewoon Nederlanders zijn.'

Toen Van den Broek eind 1955 alleen aankwam in Nederland, werd hij in een contractpension voor meerderjarige ongehuwde mannen in Ommen geplaatst.

'We werden begeleid door een maatschappelijk werkster, die ons veel morele steun gaf. De opvang in het grote pension was goed geregeld. Het was er gezellig en tweemaal per week werd er Indisch gekookt: nasi goreng op dinsdag en bami goreng op donderdag.'

Na de komst van zijn echtgenote uit Indonesië, die hij met de handschoen trouwde, verhuisde het jonge paar naar contractpension Wilgenhof in Leersum. De overgang is groot.

'We werden er enorm betutteld door de pensionbeheerder. Alsof het nieuw was voor mijn vrouw Juliana om een huishouden te runnen. Toch zat de schrik voor alle regeltjes er bij haar zo goed in dat ze tot op de dag van vandaag niet durft te vertellen dat ze op de kamer stiekem Indisch eten bereidde. In die zes jaar in Nederland hadden we genoeg gezien. Genoeg om het besluit te nemen om te vertrekken. Op 6 januari 1961 voer de boot de haven van New York binnen. Ik arriveerde samen met mijn vrouw en twee kinderen en had geen baan. *Whatever it takes, I wilt succeed*, hield ik mezelf voor.'

Het jonge gezin wordt gesponsord door de Katholieke Centrale Emigratie Stichting en woont aanvankelijk in Los Angeles in bij Brams moeder, die al eerder geëmigreerd is.

282

283

Voor Bram zelf wordt het flink aanpakken. 'Iedere dag ging ik te voet langs alle fabrieken in de omgeving om werk te zoeken, wat uiteindelijk lukte. Bij mijn eerste job verdiende ik 1 dollar 65 per uur. Ter vergelijking, een kip kostte in die tijd 25 dollarcent. 's Avonds werkte ik bij als bordenwasser en spaarde voor een eigen huurhuis en auto.'

De aanschaf van een Chevrolet Bel Air en een eigen huurwoning luiden het begin van een succesvolle carrière in. Bram volgt de avondschoon aan het Pasadena City College, studeert verder aan de UCLA universiteit en klimt op tot accountant.

'Je moest alles aanpakken wat op je weg kwam,' blik hij terug op de eerste, zware periode. 'Misschien moet ik de Nederlandse overheid dankbaar zijn, want door haar medewerking te verlenen aan de *Pastore-Walter Act* is het veel Indo's gelukt om de *American Dream* waar te maken.'

Volgens opgave van de Nederlandse Emigratie Dienst zijn onder de Pastore-Walter Act 1 en 2 in totaal 17.776 Indische, Molukse, Indo-Afrikaanse en Chinese Nederlanders vanuit Nederland naar de Verenigde Staten geëmigreerd.

EEN NIEUWE GOLF EVACUES
DE OPVANG VAN SPIJTOPTANTEN UIT INDONESIA EN EVACUÉS UIT
NEDERLANDS NIEUW-GUINEA

Na de soevereiniteitsoverdracht op 27 december 1949 is Nederlands Nieuw-Guinea de laatst overgebleven Nederlandse kolonie in de Indonesische archipel. Het betreft het westelijk deel van het omvangrijke eiland Nieuw-Guinea, het huidige West-Papoea. De kolonie is het grondgebied van 253 Papoea-stammen die tot het Melanesische ras behoren. De claim van de Indonesische regering dat het gebied en haar bewoners tot het Indonesisch grondgebied behoren, wordt categorisch door de Nederlandse regering afgewezen.

Wanneer gevolmachtigd minister Van Kleffens in 1951 het gebied in het openbaar 'een der achterlijkste gebieden van Azië' noemt, wordt hij door een van zijn ambtenaren in een Zeer Geheime Notitie gecorrigeerd: het gebied en haar bevolking behoren 'zoals wetenschappelijk aangetoond op geografische, geologische en etnologische gronden tot het Zuid-Westelijk Pacific gebied'. Het is zaak dat Van Kleffens deze *slip of the tongue* te allen tijde voorkomt om de Indonesische regering niet in de kaart te spelen.

Om de veiligheid van de kolonie te handhaven worden vanaf begin 1950 eenheden van het KNIL, de Koninklijke Landmacht en de Koninklijke Marine op het eiland gestationeerd. Daarnaast vestigen veel Indische, Molukse en Indo-Afrikaanse Nederlanders zich er mee een officiële vergunning van het Gouvernement van Nieuw-Guinea als ambtenaar, leraar, landbouwer of ondernemer.

In het rapport-Werner uit 1952 wordt Nieuw-Guinea beschreven als een *débouché* (toekomstmogelijkheid) voor de in Indonesië verblijvende Indische Nederlanders: 'In hun verbeelding wordt die gebied nu eenmaal als het land van de nieuwe toekomst ("stamland"-gedachte) gezien en anderzijds op grond van het inzicht, dat noch Nederland, noch Suriname of de Antillen voor bedoelde bevolkingsgroep perspectieven zouden kunnen openen.'

Na verloop van tijd wordt de druk op het 'land van de nieuwe toekomst' steeds meer opgevoerd wanneer president Soekarno eist dat het gebied definitief bij de republiek Indonesië ingelijfd wordt.

In Indonesië zelf is na de omvangrijke evacuatie in 1958 een grote groep warga negaras achtergebleven omdat ze niet op basis van documenten kunnen aantonen dat ze van geboorte Nederlands staatsburger zijn. Onder hen bevinden zich veel bejaarden, die tot grote armoede zijn vervallen. De Nederlandse overheid hanteert de regel dat hun keuze destijds voor het Indonesisch staatsburgerschap definitief is.

'Mijn departement zal terzake geen hulp kunnen bieden,' meldt minister Klompé op 2 december 1959 in een geheime notitie aan haar collega Luns. 'De houding van de Nederlandse Overheid zal niet anders dan passief kunnen zijn.'

Het overheidsbeleid bepaalt dat maximaal tweeduizend spijtoptanten, die in een noodsituatie verkeren, per jaar tot Nederland worden toegelaten. Kerkelijke en particuliere instanties, zoals de stichting Hulp aan Landgenoten In Indonesië (HALIN), verlenen financiële steun aan de achterblijvers, die keer na keer een rekest voor een uitreisvisum indienen. Tijdens een kabinetsoverleg wordt een vergelijking getrokken met de toelatingsnormen voor Hollandse spijtemigranten uit Canada en Australië, voor wie geen beperkingen gelden.

'Tegenover de moeilijkheden van de spijtoptanten in Indonesië moet men dan echter ook stellen de vele jonge gezinnen, die in Nederland door de woningnood ten gronde worden gericht,' zo vermelden de kabinetsnotulen.

Het aantal warga negaras dat onder zeer behoeftige omstandigheden in Indonesië leeft, wordt op twaalfduizend geschat. In de Indonesische volksmond worden ze denigrerend 'Indonesiërs met een masker op' genoemd. Voor degenen die buiten het jaarlijkse quotum voor toelating tot Nederland vallen, blijven de grenzen gesloten.

warga negara Indonesia

Indonesisch staatsburger. Woord uit de Kamparchieven van Nederlands-Indië (1942-1948).

‘warga negara’ (letterlijk: de kleur van het land’)

286

287

Wanneer het een warga negara lukt om op basis van een ingediend rekest een visum als spijtoptant te regelen, dient hij bij vertrek een document te ondertekenen dat hij geen Indonesisch staatsburger meer is en het land niet meer mag binnenkomen.

De vrees van de overheid is dat bij een open toelatingsbeleid vanuit Indonesië ook Chinezen die gehuwd zijn met een Nederlandse vrouw naar Nederland kunnen komen plus maatschappelijk gelijkgestelden. De term 'maatschappelijk gelijkgestelde' of 'maatschappelijke Nederlander' is in Nederland geboren, zo licht Carla Meek als voormalig hoofd van het maatschappelijk werk van het CCKP toe:

'De overheid ging ervan uit dat de spijtoptanten de laatste groep waren die in aanmerking kwamen voor toelating, maar toen bleek dat er ook zogeheten maatschappelijke Nederlanders waren. Dat waren bijvoorbeeld Chinezen die een zuiver Nederlandse opvoeding en scholing hadden gehad en zich gediscrimineerd voelden in Indonesië. Zo waren er ook gescheiden Indonesische partners met kinderen van een Nederlandse echtgenoot. Geen van hen mocht naar Nederland komen, maar door de inzet van het CCKP is er druk uitgeoefend op de Nederlandse overheid: niet langer was de Wet op het Nederlanderschap uit 1892 de leidraad, maar het bewijs dat een maatschappelijke Nederlander kon overleggen dat hij van een Nederlands staatsburger afstamde.'

Op het departement van Maatschappelijk Werk is de schatting dat er nog zo'n honderdduizend gelijkgestelden uit Indonesië naar Nederland willen komen.

'De Indonesische regering die met het uitdrijven van de Nederlanders en de confiscatie van de Nederlandse eigendommen niet haar doeleinden heeft kunnen bereiken, zal zo groot mogelijke aantallen mensen op de boot naar Nederland zetten,' luidt de verwachting.

Als toelatingsnorm wordt een sterke band met Nederland gehanteerd, waarbij een uitzondering gemaakt wordt voor persoonlijke noodgevallen. Het jaarlijkse quotum blijft echter gehandhaafd op tweeduizend. Een enkele keer gaat het

om toelating van Nederlandse staatsburgers die in dienst van een kerkelijke organisatie zijn aangebleven, maar uiteindelijk ook door de Indonesische overheid gedwongen worden het land te verlaten.

287

288

Op 30 december 1959 arriveert Ernie Smits samen met zijn echtgenote en dochtertje in de haven van Amsterdam aan boord van de ss Zuiderkruis. Het gezin, dat de overtocht op regeringsvoorschot heeft gemaakt, krijgt opvang in contractpension Visser in Den Haag toegewezen. De toewijzing geschiedt op basis van een verklaring van het Nederlands Bijbelgenootschap, de werkgever van Ernie Smits, dat in Amsterdam gevestigd is met een werkplek in Oegstgeest.

Het verblijf van Smits' echtgenote Maud in het contractpension is slechts van korte duur: wanneer bij haar een beginnende tuberculose wordt geconstateerd, moet ze een minikuur van tien maanden in het sanatorium in Scheveningen ondergaan. Dochtertje Cindy wordt tijdelijk opgevangen bij de Christelijke Jeugdhulp voor Kinderen van Ongehuwde Moeders. In het Haagse pension Visser krijgt Ernie Smits als tijdelijk alleenstaande man een kamer naast een Nederlandse pensiongast toegewezen. De tussenwand blijkt zo dun dat wanneer hij zijn opklapbed probeert vast te zetten, de spijkers dwars door de muur gaan.

Dagelijks krijgt hij aardappelen met bloemkool in een rantang uitgereikt, naast porties vlees en rijst. Op zijn kamer bereidt hij het verstrekte eten in een wadjan op een gaspitje: van de rijst maakte hij nasi goreng en van het brood roti goreng met boemboe en sambal. 'De pensionhouder woonde zelf in het andere pension dat hij bezat, vandaar dat er geen controle van mijn kamer was,' vertelt Smits. 'Ik stond er alleen voor.'

288

289

In het oude pension heerst een muizenplaag, die hem noopt tot actie. 'Bij een huis-aan-huis verkoper had ik een stofzuiger aangeschaft, waarvan de beschermkap van de motor verwijderd kon worden. Op een avond haalde ik de kap eraf, legde een stukje kaas als lokmiddel tussen de rotorbladen, wachtte tot een muis in de rotor kroop en stak vervolgens de stekker in het stopcontact.

De muis werd vermorzeld en het pension kwam door kortsluiting in het donker te zitten. Niemand is ooit te weten gekomen wat de oorzaak ervan was.'

Vanwege de maandelijkse verplichting om zestig procent van zijn salaris af te dragen, moet hij zeer spaarzaam omgaan met het resterende geld. Om zijn echtgenote op de hoogte van zijn bestaan in het contractpension te stellen typt hij brieven in verhaalvorm in het Indonesisch om ze vanwege lagere portokosten als drukwerk in een open envelop te kunnen verzenden: bij controle zou de lezer het getypte document immers niet als brief herkennen. In een brief in het Soendaas legt hij zijn moeder, die in contractpension Het Zwaantje in Oldenzaal verblijft, uit waarom hij haar zo weinig schrijft:

'Iedere dinsdag, woensdag en vrijdag ga ik rechtstreeks van het station naar Maud. Om acht uur ben ik dan weer thuis. Zodra ik thuis ben, moet ik eerst het eten van het pension van boemboe voorzien en opwarmen. Na het eten moet ik afwassen - de rantang, borden, glas, bestek en de wadjan - en soms moet ik nog de kleren wassen. Ook bij het afwassen ben ik zoals mijn vader: het moet helemaal schoon zijn. Om half elf ben ik pas klaar. Nu pas heb ik tijd om de krant te lezen. Op dinsdag en donderdag heb ik het net zo goed druk. Behalve met huishoudelijk werk ben ik moe van het heen en weer gaan naar Maud en op zondag naar Cindy. Op zaterdag ga ik soms naar een kennis om mijn gedachten te verzetten, want de hele week voel ik me eenzaam.'

Van de door de overheid gepropageerde assimilatiepolitiek merkt hij niets. 'Ik ging mijn eigen gang. Ik ging iedere dag naar mijn werk, droeg een deel van mijn salaris af aan de contactambtenaar en na verloop van tijd mocht ik naar een huurwoning in Leiden gaan kijken. Ik heb de aangeboden vierkamerwoning meteen geaccepteerd.

289

290

Vervolgens werd ik door een maatschappelijk werkster begeleid bij het uitzoeken van de meubels, waarvoor ik een meubelvoorschot had ontvangen. Ik wilde alleen het hoogst noodzakelijke uitzoeken omdat mijn vrouw er niet bij kon zijn. Het werd dus alleen een eettafel en stoelen, maar nog geen zithoek. Ik heb de maatschappelijk werkster per brief bedankt voor haar hulp en haar uitgenodigd voor een etentje in een Chinees restaurant. Ik had echt niet geweten hoe ik het zonder haar had gered. Wat wist ik van het leven in Nederland?'

Eenmaal in de eigen woning in Leiden vindt de overdracht van het familiedossier plaats aan de afdeling maatschappelijk werk van de gemeente Leiden, waarbij de openstaande schuld wordt overgedragen aan de Dienst Sociale Zaken van de gemeente Leiden.

'In totaal was ik de Nederlandse overheid nog een restbedrag van 3.636,27 gulden schuldig voor de passagekosten, pensionkosten, zakgeld en het meubelvoorschot. Toen ik op een bepaald moment te laat was met de maandelijkse aflossing maakte een van de maatschappelijk werksters de vervelende opmerking "dat ik blij mocht zijn met het verstrekte voorschot." Kennelijk dacht ze dat ik een smoes had gebruikt voor de late betaling, vandaar dat ik haar antwoordde dat ik nog liever mijn schoenzolen opat in plaats van een schuld te hebben.'

In de tussentijd heeft Peter Holsbergen op eigen verzoek ontslag gekregen als contactambtenaar bij BBMZ. Zijn opvolger neemt de vier overgebleven contractpensions in de provincie Groningen en vier in Friesland van hem over.

In augustus 1960 arriveert Donald Hübner met zijn echtgenote en drie kinderen in Sneek; als gezinshoofd wordt hij gescheiden van zijn gezin in Enschede geplaatst: als voormalig hoofd acquisitie voor de Amerikaanse vestiging van het bedrijf Lindeteves-Jacoberg krijgt hij er een lage kantoorbaan aangeboden. In contractpension Kooistra in Sneek krijgt zijn gezin een kamer aan de voorzijde toegewezen. Elke dinsdag vindt op het grote marktplein de verkoop van vee plaats middels handjeklap. Wat dochter Irene Hübner met name is bijgebleven, is de doordringende stank die in het hele pension hangt.

'Tja, wat doen koeien?,' reageert Peter Holsbergen laconiek. 'Die schijten. Daar kun je niet zoveel tegen doen.'

290

291

Los van de stank heeft de veemarkt nog een 'bijwerking': de tijdelijke bewoners van pension Kooistra mogen hun kamer op dinsdag niet verlaten omdat de eigenaar dan in het café maaltijden serveert aan de veehouders.

'Om halfvier 's ochtends werden de eerste koeien uitgeladen, waardoor we wakker werden,' vertelt Irene Hübner. 'De eerste gasten kwamen vervolgens om acht uur binnen voor het ontbijt en rond het middaguur voor de lunch.'

'Ik heb nooit klachten gehad over Kooistra,' reageert voormalig contactambtenaar Peter Holsbergen desgevraagd. 'Ik weet wel dat de pensiongasten werd verzocht om dinsdags niet in het café te komen vanwege de drukte, maar dat zij op hun kamers moesten blijven, is mij nooit verteld. Dat had ik ook nooit geaccepteerd.'

Met de Friese vader en dochter, die samen het pension-café uitbaten, heeft het gezin Hübner weinig contact.

'Dagelijks werden de maaltijdrantsoenen klaargezet in de keuken. Er werd bepaald wat wij moesten eten, maar alles wat mijn moeder nodig had als gezonde voeding, kreeg ze niet. We kregen één eitje per week en verder eten dat we niet lustten: iedere dag aardappelen met wat groente en heel af en toe een klein stukje vlees, aangevuld met appels en soms een sinaasappel. Ook het warme water om kleding mee te wassen was gerantsoeneerd, evenals voor het douchen: eens per week mochten we van de doucheruimte gebruikmaken.'

Irenes vader is doodongelukkig in zijn nieuwe omgeving.

'Zijn diploma's waren opeens niet meer geldig en op zijn werk kreeg hij de opdracht om typemachines met een kwastje schoon te maken. Hij voelde zich zo vernederd dat hij mijn moeder voorstelde om naar Brazilië te emigreren, maar dat weigerde ze.'

Wanneer Donald Hübner een baan bij de Nederlandse Lloyd in Amsterdam vindt en daar een woning betreft, blijft zijn gezin in het contractpension in Sneek wonen. De sfeer in het herenhuis is naargeestig: op de twee kamers na die in gebruik zijn door het gezin Hübner en een Indisch-Moluks gezin met acht kinderen, zitten alle andere kamers op slot.

'In onze kamer stonden twee stapelbedden plus een tafeltje en vier stoelen. In de winter was het er ijskoud, vandaar dat mijn moeder een Aladdin als bijverwarming heeft aangeschaft.

Daar kookte ze ook stiekem rijst op.' Vanwege de karige maaltijdrantsoenen lijdten de gezinsleden honger. 'Eens per week kwam een zus van mijn moeder ons bijvoeren. Ze bracht dan bananen mee en pannen met bruine bonen. De Molukse moeder van het gezin naast ons had geen familie in de buurt wonen, dus wat mijn moeder kreeg, deelde ze met dat gezin. Af en toe kookten ze samen in de keuken, wat eens per week mocht, op voorwaarde dat het niet mocht stinken. "We redden onszelf wel, was de houding van mijn moeder. Ze verdacht de eigenaar ervan dat hij voor de buitenwereld deed alsof het contractpension heel luxe was. "Hij heeft iedereen verlakt", zei ze altijd. "Het is gewoon oplichterij geweest." Uiteindelijk maakte ze van de nood een deugd door de eigenaar te helpen met het bakken van spiegeleieren voor de boeren op dinsdag in ruil voor de kliekjes.'

Het Indische gezin ervaart de Friese bevolking als een gesloten gemeenschap.

'Mijn broer en zus hebben een vreselijke tijd op school gehad en hebben er nooit meer over willen praten. Op straat werden we uitgescholden voor "pindakaasvreter" en "aap". Zelf was ik op de lagere school het enige donkere meisje en kreeg ik op een dag brandende lucifers in mijn capuchon gegooid. Mijn moeder is toen op hoge poten naar de school gegaan en heeft voor een enorme rel gezorgd, met als resultaat dat het hoofd van de school het bewuste kind een week geschorst heeft.'

Alles beter dan in Sneek, houden de gezinsleden elkaar voor. Dat wordt realiteit wanneer het gezin een flatwoning in Leeuwarden aangeboden krijgt.

'Mijn moeder ontving een gemeentelijk voorschot van 3.500 gulden voor de aanschaf van meubilair en keukenspullen. Die lening werd in maandelijkse termijnen ingehouden van haar uitkering en latere salaris, toen ze na de scheiding van mijn vader is gaan werken. Omdat ze inzag dat mijn vader en zij hele andere dingen in het leven wilden, heeft ze besloten om met de kinderen in Nederland te blijven. Mijn vader is begin jaren zeventig naar Australië geëmigreerd toen de colour bar werd opgeheven. De Australische overheid zat om hooggeschoolde arbeidskrachten te springen en heeft toen de overtocht voor hem betaald, waarna hij daar een bouwbedrijf is begonnen.'

De strijd om Nederlands Nieuw-Guinea is intussen verhard: op 17 augustus 1960 zijn de diplomatieke betrekkingen tussen Indonesië en Nederland verbroken. Vanuit Hollandia, de hoofdstad van Nieuw-Guinea, verlaten de eerste families en alleenstaande DETA-contractanten het eiland. Veel van deze jonge mannen, die vanaf 1950 werkzaam waren voor de Dienst Economische en Technische Aangelegenheden (DETA) voor de ontwikkeling en opbouw van Nieuw-Guinea, zijn sterk verarmd geraakt door gebrek aan werk. De door hen ingediende rekestten zijn door het Bureau Bijzondere Maatschappelijke Zorg in Den Haag beoordeeld: wanneer een aanvrager in aanmerking komt voor de Regeling Hulpverlening Gerepatrieerden wordt 'passage op gouvernementskosten' toegekend en opvang in een contractpension geregeld.

Bij de Nederlandse overheid leeft nog altijd de verwachting dat op de streefdatum 1 januari 1962 'het woningprobleem voor de gerepatrieerden opgelost zal zijn' en dat 'de resterende contractpensions geliquideerd worden'.

In de loop van 1960 tellen de overgebleven contractpensions nog zo'n 1875 tijdelijke bewoners, onder wie zeventig gezinnen uit Nieuw-Guinea. Het jaar daarop arriveren steeds meer voormalige bewoners uit Nieuw-Guinea vanwege het onzekere toekomstperspectief.

Gezinshoofd Susanna Crawford-Samson ziet zich gedwongen om samen met haar drie zoons te vertrekken, maar ze is niet op de hoogte van de mogelijkheid om een reisvoorschot aan te vragen. Haar oudste zoon betaalt de tickets. Het vertrek is met grote tegenzin: het laatste wat wijlen Susanna's echtgenoot, controleur Marktwezen Thomas Crawford, bij leven wilde, was zijn dagen in Nederland slijten.

Het gezin is in november 1957 per vrachtschip vanuit Surabaya naar Singapore gevlucht en vandaaruit overgestapt op een boot naar Hollandia.

'Om president Soekarno voor de gek te houden,' legt zoon Jos Crawford uit. 'Het was verboden om vanuit Indonesië naar het Nederlands grondgebied in de archipel te reizen.'

Op 21 september 1961 pakt het gezin voor de tweede keer haar biezen en gaat aan boord van de ss Zuiderkruis.

Ter hoogte van Southampton komt een vrouwelijke ambtenaar van BBMZ aan boord met te grote kleding en een bijbehorende hoed, waarmee Jos zich tegen de kou kan wapenen. Zijn moeder dient het enquêteformulier van het CCKP in te vullen, waarin ze aangeeft in welke gemeente ze zich wil vestigen.

'Aangezien we in het verleden altijd in grote steden hebben gewoond, lag de keuze voor de hand: Amsterdam.' In het najaar van 1961 is er echter alleen plaats in contractpensions in de noordelijke provincies inclusief Gelderland, gekoppeld aan werkgelegenheid in fabrieken en bij gemeenten in ambtelijke functies. Het gezin Crawford wordt in contractpension De Paaseik in Lunteren geplaatst, waar onder meer zes gezinnen verblijven, die de republiek Indonesië als spijtoptanten hebben verlaten. Moeder en zoons Crawford worden ondergebracht in een kleine kamer op de begane grond, waarin een tussenschot is geplaatst. De kamer grenst aan het kantoortje waar de maatschappelijk werkster regelmatig met het beheerdersechtpaar overlegt.

'Op slag waren de heerlijke maaltijden aan boord van de Zuiderkruis verleden tijd,' herinnert Jos Crawford zich. 'De pot schafte aangebrande kapucijners en aardappelen met af en toe een klein stukje vis of vlees of een gekookt ei.' Elke ochtend wordt het rantsoen voor de hele dag uitgereikt: brood, jam en melk. 'Op een ochtend stond de keukendeur op een kier en kon ik zien hoe het dienstmeisje water bij de melk goot. De eigenaar van het pension heeft erg goed aan de opvang verdiend: niet lang daarna kwam hij in zijn nieuwe auto aangereden.'

De omstandigheden in De Paaseik maken Jos inventief. Wanneer hij ontdekt waar de sleutel van de badkamer opgeborgen wordt, ontvreemdt hij deze.

'Elke avond douchte ik heerlijk voor het slapengaan in plaats dat ik gebruik maakte van de douchepenning die we eens per week uitgereikt kregen.'

Vanwege de onverwachte uitstroom vanaf Nieuw-Guinea ontstaat er wederom een tekort aan opvangmogelijkheden in contractpensions. Het noopt de overheid tot het inzetten van onder meer het voormalige rijksevacuatiekamp Ten Arlo in Drenthe, dat tot 1960 samen met acht andere kampen een Gezinsoord voor Moeilijk Opvoedbare Gezinnen was.

Het kamp ligt midden in een bos en is aan de achterzijde begrensd door een hoog hek met prikkeldraad.

Het gezin van bouwkundig ingenieur Egon Janssen wordt er vanaf begin 1962 ondergebracht na een kort verblijf in contractpension Belvauer in het Limburgse Nieuwenhagen. Zelf blijft het gezinshoofd nog twee jaar werkzaam op Nieuw-Guinea om onder meer de bouw van huizencomplexen te begeleiden. Op zijn maandsalaris wordt 60 procent ingehouden, maar aangezien alle gezinnen in kamp Ten Arlo verplicht zijn om zelf hun maaltijden te verzorgen, blijft er van het resterende inkomen amper iets over. Zoon Ruud Janssen herinnert zich de stille armoede.

295

297

'Alle gezinnen hadden het heel moeilijk. Sommige kinderen leden honger, maar kregen op de christelijke lagere school van meester Wildeman een boterham uitgereikt. In de klas smeerde hij dan speciaal boterhammen voor hen. Ik wist dat ons gezin arm was: ik zag dat andere Hollandse kinderen chips aten en dat ze nieuwe kleren droegen. In Nieuwenhagen hadden mijn broers, zussen en ik allemaal dezelfde jassen met capuchons uitgereikt gekregen, die door de maatschappelijk werkster waren uitgezocht. Pas toen de rekening arriveerde, begreep mijn moeder dat de kleding niet gratis was.'

In het barakkenkamp heeft een Hollandse beheerdster de leiding. Zelf woont ze in een fraai ingerichte barak met vloerbedekking. De tochtige, vochtige barakken van de familie Janssen en de andere bewoners hebben zeil op de vloer en eenvoudig meubilair waarin de code RE (Rijks Eigendom) is gegraveerd. In de ijsskoude winterperiode worden er extra dekens tegen de muur opgehangen en slapen de gezinsleden met hun kleding en sokken aan. Toch heerst er een gezellige sfeer en bezoeken Hollandse klasgenoten de dansavondjes die in het kamp georganiseerd worden.

De ouders van Ruud Janssen dragen hun lot in stilte en lossen hun schuld jarenlang af na hun verhuizing naar een flat in Groningen.

'Ze hadden verdriet en waren erg gesloten,' herinnert hij zich. 'Mijn vader sprak van een "deportatie vanaf Nieuw-Guinea, vandaar dat hij nooit gelukkig is geweest in Nederland. Hij heeft nog geprobeerd om naar Australië te

emigreren, maar dat mislukte omdat hij al wat ouder was en niet aan de eis kon voldoen dat minimaal twee zonen garant voor hem stonden.'

Ook het echtpaar Buter heeft geprobeerd om naar Australië te emigreren. 'We wilden rechtstreeks vanuit Manokwari op Nieuw-Guinea de oversteek maken, maar de White Australia Policy bepaalde dat je 75 procent Hollands bloed moest hebben,' herinnert Anneke Buter-Van Veldhoven zich. 'Als zogeheten halfbloed kreeg je geen toegang. Mijn man en ik zijn allebei gemengdbloedig. Nederland leek zo ver weg en een land met een deken eroverheen, maar het was ons enige mogelijkheid.' Bij aankomst kan het jonge gezin een kamer huren in een pension in Amsterdam waar een familielid verblijft.

297

298

Voor het ontheemde echtpaar is de kamerprijs per nacht 100 gulden, waarbij de verwarming om tien uur 's avonds uitgezet wordt. Na drie dagen vertrekken Anneke en haar man noodgedwongen naar familie in Geldrop. BBMZ regelt vervolgens opvang in kamp Ten Arlo. Anneke Buter herinnert zich de ijspegels aan het plafond van de barak. 'We hadden het zo koud dat we toen enkele jonge bomen hebben omgekapt om de potkachel mee op te stoken. De politie werd gewaarschuwd en voegde ons toe: 'Denken jullie soms dat jullie in de bossen in Indonesië zijn?'

De spanningen tussen de Indonesische en Nederlandse regering lopen intussen zo sterk op dat er in januari 1962 een maritiem treffen in de Etna-baai plaatsvindt. Onder druk van de Amerikaanse regering-Kennedy en in samenspraak met de Verenigde Naties ondertekenen Nederland en Indonesië uiteindelijk de New York Overeenkomst, waarin bepaald wordt dat na een overgangsperiode de soevereiniteit over Nieuw-Guinea aan Indonesië wordt overgedragen.

Per 1 oktober 1962 wordt op het eiland de Nederlandse driekleur gestreken en de administratie van het bestuur overgedragen aan de UNTEA (United Nations Temporary Executive Authority).

Wanneer een Pakistaanse vredesmissie op het eiland geïnstalleerd wordt, vindt in Den Haag spoedoverleg plaats op het departement van Maatschappelijk Werk met het oog op de deadline voor de Nederlandse bewoners. Daarbij zijn ook vertegenwoordigers van Binnenlandse Zaken en het CCKP aanwezig.

Operatie Spectrum, zoals de codenaam voor de evacuatie luidt, wordt in gang gezet.

De verwachting is dat er zo'n twaalfduizend Nederlandse staatsburgers via een luchtbrug tussen het eilandje Biak en Schiphol naar Nederland zullen komen. Op 2 september wordt de ss Zuiderkruis met de eerste evacués verwacht.

In Balboa aan het Panamakanaal is een begeleidend team, onder wie Carla Meek-Eijmsma, aan boord van het schip gegaan.

'Het was onze taak om de evacués vanaf het Panamakanaal naar Nederland te begeleiden,' memoreert ze. 'De Zuiderkruis is echter teruggevaren naar Nieuw-Guinea om nog meer mensen op te halen, omdat er een complete panieksituatie heerste. Er was chaos en angst, bedrijven en huizen moesten in alle haast achtergelaten worden en alle vliegtuigen zaten vol.'

298

299

Met een dubbele lading van meer dan zevenhonderd passagiers keerde het schip terug naar het Panamakanaal. Eigenlijk was het een levensgevaarlijke onderneming, maar uit humanitaire overwegingen hebben we besloten terug te varen. Op weg naar Nederland kon ik aan de slag met het enquêteren van alle gezinnen. Er waren ook DETA-jongens aan boord, Indische jongens die in 1950 geronseld waren om kwartier te maken op Nieuw-Guinea, maar aan hun lot overgelaten waren. Ze werden apart gehouden van de gezinnen, omdat het doorgaans ruwe types waren, die maling aan alles hadden.'

Een week na de aankomst van de Zuiderkruis op 3 september 1962 worden tien lijntoestellen en charters verwacht op Schiphol. Passagiers van de eerste vier vluchten worden rechtstreeks in contractpensions ondergebracht. De volgende groepen worden in het centrale opvangcentrum Willem de Zwijger geplaatst, een kazerne van de marechaussee in Wezep, waar plaats is voor 420 mensen. In de drie maanden dat de kazerne als tijdelijk onderkomen fungeert, worden er in totaal zo'n vierduizend mensen ondergebracht in de kleine kamers. Drie keer per dag wordt de etensbel geluid, waarna alle gezinnen zich naar de eetzaal begeven voor de broodmaaltijd of het Hollandse avondeten.

299

300

Na de ontvangst van kleding en schoeisel en het ondergaan van een medische keuring worden de gezinnen vanuit Wezep in contractpensions door heel Nederland geplaatst. In de aankomstlijsten staat in vaste volgorde de benodigde informatie vermeld: aankomstdatum, naam, aantal personen, nationaliteit en geloof, plus speciale codes: Nd (Nederlands), WN (warga negara), Ind (Indonesisch), Pr (protestant), RK (rooms-katholiek), Isl. (moslim), Pink (Pinkstergemeente) en Vrij (Vrijdenker. Het arbeidsverleden speelt geen enkele rol.

'Veel van deze evacués werden gedwongen om laaggeschoold werk te doen,' merkt Carla Meek op. 'Ik had veel medeleven met hen, omdat het om geschoold personeel ging dat op Nieuw-Guinea hoge banen en eigen bedrijven had met een goed inkomen. Ik vond het zielig dat ze nu in een contractpension gehuisvest werden, helemaal omdat ze vanuit een eigen huis in een uitgestrekte omgeving kwamen, waar ze de ruimte hadden.'

Zo heeft ook de Indische hoofdinspecteur van politie Paul Rijnders na een verblijf van tien jaar het eiland gedwongen moeten verlaten. Vanwege de veiligheid van zijn gezin is hij in de loop van 1961 na een verlofperiode in Nederland alleen teruggekeerd naar zijn standplaats Kaimana aan de zuidkust. Na de overdracht van Nieuw-Guinea maakt hij bij zijn terugkeer in Nederland opnieuw mee dat zijn staat van dienst amper waarde heeft. Via het arbeidsbureau krijgt hij een functie als ambtenaar in de Alexanderkazerne in Den Haag aangeboden. In de jaren dat hij op Nieuw-Guinea in overheidsdienst was, heeft hij de contractpensionschuld aan de Nederlandse overheid afgelost. Wederom een verblijf in een contractpension wordt hem echter bespaard, aangezien hij een woning in Den Haag kan kopen.

Het geformuleerde overheidsbeleid bepaalt dat spijtoptanten die in deze periode uit Indonesië arriveren, gescheiden worden opgevangen na in het opvangcentrum Rusticana in Bennekom van kleding te zijn voorzien.

300

301

Daarnaast wordt in Appingedam een Milva-kazerne in gebruik genomen, bestaande uit een hoofdgebouw met omliggende barakken, die plaats bieden aan vijfhonderd personen. De volledige staf bestaat uit militair personeel.

Contactambtenaar Piet van der Wal van BBMZ wordt er op stel en sprong aangesteld. 'Ik kwam er in een chaos terecht,' memoreert hij. 'Ik heb toen meteen vaste tijden voor de maaltijden ingesteld en alles op orde gekregen voor de doorstroming naar contractpensions, waarbij ik werd bijgestaan door een uitstekende maatschappelijk werkster.'

Regelmatig komt het voor dat spijtoptanten uit Indonesië vanwege plaatsgebrek samen met evacués uit Nieuw-Guinea in contractpensions worden ondergebracht. De kwaliteit laat soms te wensen over. Vlak voor de komst van de eerste groep evacués vanuit Nieuw-Guinea heeft VVD-senator baron De Vos van Steenwijk schriftelijke vragen gesteld aan minister Klompé over de kwaliteit van contractpension Sint Lambertus in Vlierden en de zomerbungalows van kamphuis De Zonnebloem in Bennekom. Volgens zijn eigen bevindingen is Sint Lambertus te vol, waardoor het aantal toiletten en douches te gering is.

'Er bevinden zich 5 wc's en 2 douches,' antwoordt Klompé. 'Het huishoudelijk reglement [...] stelt als eis, dat per 20 personen tenminste één w.c. aanwezig moet zijn en per 50 personen tenminste één badgelegenheid. Hieraan is voldaan.'

De bungalows op het park De Zonnebloem in Bennekom zijn volgens haar allen dubbelwandig en bevatten een kolenkachel. 'Deze ééngezinshuisjes zijn voor tijdelijke huisvesting zeer in trek bij de gerepatrieerden, aangezien het gezinsverband volledig kan worden gehandhaafd.' De maaltijden worden door de bewoners opgehaald in de centrale keuken, 'waarvan de afstand tot de huisjes maximaal 100 meter is'.

'De huisvesting en verzorging in de contractpensions blijft een probleem waaraan door de ondergetekende ruime aandacht wordt besteed,' eindigt de minister haar schrijven. 'Alle medewerking wordt verleend om zoveel mogelijk tegemoet te komen aan de bezwaren, welke deze collectieve huisvesting noodwendig met zich mede brengt.'

301

302

Bezwaren zijn er zeker in contractpension De Zonnebloem. Reginald Eysbroek herinnert zich dat de volle kolenkit die dagelijks uitgereikt wordt onvoldoende is op koude dagen. 'Veel bewoners zaten later op de dag gewoon te kleumen.

En de keukenhulpen hielden zich niet altijd aan de porties voor de maaltijden, waardoor er dus op de kosten werd bespaard.' De tienjarige Jaap Woltersen bezoekt in 1959 een vriendje dat in De Zonnebloem ondergebracht is: 'Zijn moeder verontschuldigde zich dat het zomerhuisje zo stonk naar kippenstront. Het is met geen pen te beschrijven hoe smerig het daar was met vale gescheurde lappen als gordijnen voor de ramen en stinkende petroleumkachels zonder afvoer als verwarming in de huisjes. In de vunzige centrale doucheruimte in de villa mochten de mensen eens per week tegen betaling van een gulden tien minuten douchen onder toezicht van de Hollandse uitbaatster.'

Vanwege de grote huisvestingsproblemen is er geen mogelijkheid om de groep spijtoptanten speciaal te accommoderen.

'Spijtoptanten zijn de stiefkinderen van de repatriëring geweest,' merkt Carla Meek op. 'Nota bene hun eigen familie beschouwde hen al als "minder Nederlands", laat staan de rest van Nederland. Vaak speelden taal- en cultuurproblemen een rol bij de aanpassing. En beschikten ze over eigen huisvesting, dan was het vinden van een baan doorgaans een probleem.'

Louise Krancher is door de keuze van haar echtgenoot voor het Indonesisch staatsburgerschap in 1950 automatisch warga negara geworden. Na haar scheiding in 1959 dient ze een aanvraag in voor het herkrijgen van haar Nederlanderschap.

'Indische mensen moesten kunnen aantonen dat ze van Nederlandse komaf waren, anders werd er geen hulp verstrekt en het Nederlanderschap geweigerd.'

Wanneer Louise' s moeder vanuit Nederland het bewijs kan overleggen dat Louise een Nederlandse grootvader heeft, vliegt ze medio 1962 op rijkskosten naar Amsterdam.

302

303

'Via een opvang op het Museumplein ben ik vervolgens met mijn vier kinderen en met andere spijtoptanten in een contractpension aan de Willemsparkweg ondergebracht.'

Enkele dagen later wordt het eenoudergezin naar Twello gebracht, waar Louise's moeder woont.

'Zonder dat mijn moeder hiervoor gecompenseerd werd, hebben we twee jaar bij haar ingewoond en een toelage van het Rijk ontvangen naast kleding, bedden en dekens.' Wanneer Louise een baan vindt, vervalt de rijkstoelage en dient ze de KLM-tickets terug te betalen. 'Die schuld is in een latere fase kwijtgescholden, omdat ik over een matig inkomen beschikte. Ik vond het een eer om zelf de kost te verdienen en niet mijn hand op te houden. Ik denk niet dat ik de Nederlandse overheid zwaar belast heb met mijn gezin.'

De kledingverstrekking aan gerepatrieerden blijft een goede bron van inkomsten voor de detailhandel. Zo stuurt het modehuis Novita in Deventer op 27 september 1962 een brief aan het Bureau Bijzondere Maatschappelijke Zorg:

'Het is ons gebleken dat vanuit Deventer gerepatrieerden uit overzee van kleding worden voorzien. Daar wij hier ter plaatse een bedrijf hebben met een reputatie van meer dan 100 jaar, bevreemd (sic) het ons dat wij nog nooit voor dergelijke leveranties zijn aangezocht.'

BBMZ adviseert het modehuis contact op te nemen met het bestuur van de Detex voor mogelijke vermelding op de lijst van aangesloten leveranciers.

Ook voor de overgebleven contractpensionbeheerders betekent de nieuwe golf evacués wederom brood op de plank. De speciaal in het leven geroepen Commissie ter behartiging van de belangen der contractpensionhouders dringt aan op een verhoogde dagvergoeding van 4 gulden 50 per pensiongast, ook wel 'pensionprijs' genoemd.

Uiteindelijk gaat minister van Financiën Zijlstra akkoord met een verhoging naar f 4,25. Hij stelt daarbij een aantal eisen, onder meer een maximale bezetting van vier personen per kamer en centrale verwarming, 'niet meer gebonden aan seizoen, maar aan noodzaak'.

303

304

Aan deze eisen moet eerst worden voldaan voordat het nieuwe contract wordt getekend. Daarbij dient een verklaring afgegeven te worden door een

controleur dat het contractpension in kwestie voldoet aan de nieuwe eisen. In totaal zijn er 445 bedden in bestaande contractpensions geregeld, 492 in nieuw aangetrokken pensions en zijn er nog 833 bedden in behandeling. Voor nieuw aan te trekken pensions geldt dat ze een minimale capaciteit voor 24 gasten moeten hebben.

De districtshoofden van BBMZ hebben de vrijheid om nieuwe pensionruimte aan te trekken, waarbij de provincie Utrecht zoveel mogelijk buiten schot wordt gelaten, omdat daar de maximumcapaciteit bereikt is. Bij iedere aanvraag dient overleg te worden gepleegd met Carla Meek als hoofd van het Maatschappelijk Werk van het CCKP:

'Ik vormde de vliegende brigade en had de taak om te beoordelen of een pensionbeheerder de flexibiliteit had om na de jarenlange repatriëring deze laatste groep evacués op te vangen. Wanneer ik een gesprek met de contractpensionhouder had, gaf ik hem of haar een cijfer, terwijl ik ook in mijn overweging meenam dat deze nieuwe groep evacués zich veel kritischer opstelde tegenover pensionbeheerders dan de voorgaande golf gerepatrieerden.

Meestal had ik te maken met beheerders die al eerder een pension of hotel hadden gerund. Daarnaast hadden zich eigenaren van hotels aangemeld die de helft van hun kamer capaciteit ter beschikking stelden. De verhoogde dagvergoeding van 4 gulden 25 was ook bedoeld om de concurrentie aan te gaan met kamerboekingen door buitenlandse toeristen: zo was het financieel immers interessant voor beheerders om een contract met BBMZ aan te gaan. Plus dat ik dan kon eisen dat ze de tijdelijke bewoners vanuit Nieuw-Guinea net zulk goed eten als de gemiddelde toerist voorschotelden.'

Aangezien het om een groep evacués gaat met een andere achtergrond dan de voorgaande groepen moet ze de pensionhouders bijscholen.

'Ditmaal betrof het een heel andere vorm van opvang, omdat deze tijdelijke bewoners zeer mondige mensen waren. Stel dat een hoofdcommies zich beklaagde over het eten, dan was de gedachtegang van de gemiddelde pensionhouder: "Wat wil dat ambtenaartje uit dat achterlijke land nou?"

Hij is voor het eerst in Nederland, maar heeft al meteen babbels."

Het waren over het algemeen kritische mensen, van wie de vrouwen vaak onderwijzeres of sportlerares waren en veel geëmancipeerder dan de gemiddelde Nederlandse vrouw. Voor deze groep vrouwen gold ook een sollicitatieprocedure, waarbij ze doorgaans drie stappen terug moesten doen.'

Ondanks de inspanningen van BBMZ om meer pensions aan te trekken zijn de leden van de Commissie ter behartiging van de belangen der contractpensionhouders somber gesteld: in een bijeenkomst op 9 oktober 1962 constateren ze dat 'er met de huidige prijs geen behoorlijke winstmogelijkheid is.' Daarbij wordt opgemerkt dat in de periode vanaf 1957 tot de peildatum 31 oktober 1961 de ondernemerswinst per pensiongast per dag gestegen is van f 0,75 tot f 0,80.

Het ministerie van Financiën weigert nogmaals in te stemmen met het voorstel voor een verhoogde dagvergoeding van f 4,50 en handhaaft de dagprijs van f 4,25, waarbij gesteld wordt dat 'een algemene bezettingsgraad van 80 procent lonend is.'

Het jonge Indische echtpaar Winny en Rob von Gerhardt heeft al in januari 1962 met pijn in het hart afscheid genomen van hun woonplaats Merauke op Nieuw-Guinea. Nadat hun afgeladen vliegtuig aankomt op Schiphol, neemt het stel samen met hun pasgeboren zoontje tijdelijk intrek bij Winnys moeder in Reeuwijk, die al in een eerdere fase naar Nederland is gekomen. Wanneer Rob von Gerhardt contact opneemt met BBMZ voor een mogelijke huurwoning krijgt hij het advies om tijdelijk in een contractpension te gaan wonen, zodat het gezin dan officieel geregistreerd kan worden.

Het toegewezen pension is Nuova II, het voormalige bejaardentehuis Het Oude Bornhof in Zutphen, waar Indische en Molukse gezinnen van Nieuw-Guinea worden opgevangen. In opdracht van eigenaar Schiphorst, die ook contractpension Nuova I in Vorden uitbaat, heeft het beheerdersechtpaar Van Soest er de dagelijkse leiding.

'Het was een groot complex met gebouwen rond een binnenplaats, waar gezinnen in kleine kamers verbleven,' herinnert Winny zich. 'We woonden in een kamer op de benedenverdieping, die grensde aan de kamer van een Indisch-Moluks gezin.'

305

306

De badkamer bevond zich op de gang, maar omdat iedereen er gebruik van maakte en het daardoor een puinhoop werd, is er op ons verzoek een slot op de deur geplaatst.'

Elke ochtend worden de ontbijtrantsoenen per gezin op de kamer uitgereikt. 'Het broodbeleg bestond voornamelijk uit jam en hagelslag en af en toe uit vleesbeleg. Had je trek in kaas of vleeswaren, dan moest je dat zelf kopen. Het avondeten diende in de gaarkeuken opgehaald te worden en bestond met name uit gekookte aardappelen, puree en spinazie met af en toe een gehaktbal of een gekookt ei als vleesvervanger. Smakelijk was het geprakte eten niet, maar we aten het wel.' Eens per week mogen de bewoners zelf koken in een geïmproviseerd keukentje. 'Op een campingsetje met drie gaspitten kookten mijn buurvrouw en ik samen. We kochten zelf in op de markt en maakten dan onder meer nasi goreng.'

Regelmatig krijgt Winny bezoek van een maatschappelijk werkster, 'Ze informeerde hoe het met ons ging en of ik genoeg babyvoeding ontving van het beheerdersechtpaar.

306

308

Als ik een klacht had, besprak ik dat niet met de maatschappelijk werkster, maar ging ik rechtstreeks naar het echtpaar Van Soest. Het waren vriendelijke mensen, maar echte Achterhoekers, dus een beetje boers. Voor hen leverde het runnen van het contractpension een inkomen op. De echtgenote van de eigenaar kwam af en toe kijken naar de dagelijkse gang van zaken.'

Temidden van de duizenden evacués van Nieuw-Guinea bevindt zich ook een groep van vijfhonderd Papoea's en hun gezinnen, van wie de mannen in Nederlandse overheidsdienst zijn en die in die hoedanigheid niet langer kunnen aanblijven. Op Polygoonbeelden is de aankomst te zien van een kleine groep Papoea's op Schiphol. De vrouwen, gekleed in sarong kebaja, krijgen tulpen ter verwelkoming overhandigd. Net als destijds de Molukse KNIL'ers en hun gezinnen zijn de Papoea's in de veronderstelling dat hun verblijf in Nederland slechts van korte duur zal zijn. Op bevel van de Nederlandse regering zijn ze

naar Nederland uitgeweken met de belofte dat ze kunnen terugkeren zodra het zelfbeschikkingsrecht voor de Papoea's geregeld is.

De jonge Papoea-vrouw Efrat Mamoribo is precies in de periode van de overdracht aan de UNTEA met haar dochtertjes per boot onderweg naar Nederland. Haar Indische echtgenoot werkt voor de Nederlandse overheid in Hollandia, maar hij heeft zijn gezin alvast vooruit gestuurd voor een korre verlofperiode. Wanneer aan boord bekend wordt gemaakt dat Nederland op 1 oktober 1962 Nieuw-Guinea heeft moeten afstaan, wil Efrat meteen terugreizen.

'Het probleem was dat ik dan de terugreis zelf moest betalen en ik had niet genoeg geld bij me. Daarom moest ik aan boord blijven mee als eindbestemming Nederland.'

Wanneer haar man zich enkele maanden later bij haar voegt, huurt hij een kamer bij een hospita in een sjeke buurt in Bussum. Na strubbelingen met de hospita - die onder meer eist dat de gasten voor de telefoon moeten betalen terwijl ze steeds vanuit een telefoonsel bellen wordt het gezin via de gemeente overgeplaatst naar het barakkenkamp De Piecerberg in Westerbork.

308

309

'De plaats Assen kende ik wel van de aardrijkskundeles, maar ik wist niet wat voor opvang het was,' herinnert Efrat zich. 'Bij aankomst zag ik dat er "shalom" boven een barak stond.'

'Dat bordje hadden mijn grootouders, die hervormd waren, als vredesgroet bij de voordeur van hun woonhuis geplaatst,' licht Henk van Kampen, een kleinzoon van het beheerdersechtpaar Pardoën, toe.

De gemeente Westerbork heeft het voormalige kamp van de Nederlandse Arbeidsdienst ditmaal verpacht aan de stichting Ostoerio, wat staat voor Oecumenische Stichting Tot Opzet en Exploitatie van Recreatiecentra (In Oprichting). Ostoerio is in december 1961 opgericht met Theo Rijks als voorzitter en algemeen directeur en heeft als doel 'het verwezenlijken van de oecumenische gedachte door het stichten van recreatiecentra zoals hotels en vakantiecentra'. De principes hierbij zijn 'getuigenis, dienst en eenheid in gemeenschap'. De Rotterdamse stichting heeft de barakken van De Pieterberg

verbouwd om ze als vakantiewoningen te exploiteren, maar vanwege het gebrek aan opvang van evacués huurt BBMZ de locatie af. Het Hollandse echtpaar Theo en Miep Pardoen-Coppens is er aangesteld als beheerders. Efrat Mamoribo herinnert zich hen als zeer vriendelijke en behulpzame mensen.

'Ze deden hun uiterste best om het ons naar de zin te maken. Brood en beleg voor het ontbijt en de lunch haalden we 's ochtends in de keuken en 's avonds de warme maaltijd, die op een ouderwetse, brede houtkachel bereid werd.

309

310

Af en toe hielp ik mee in de keuken. Ik voelde me helemaal opgenomen in die kleine leefgemeenschap.'

De andere bewoners met wie Efrat kennismakt zijn zesentwintig Toegoeneze gezinnen, die ook afkomstig zijn uit Hollandia. De eindbestemming van deze van oorsprong Portugese, Nederlands-gezinde families uit het dorpje Toegoe bij Jakarta, is Suriname, waar ze een nieuw leven willen opbouwen. Het tijdelijk verblijf in De Pieterberg is noodzakelijk, aangezien de Nederlandse regering tijd nodig heeft om aan de financiële garanties te voldoen die Suriname eist voor het opnemen van deze kleine gemeenschap. In beginsel is de Surinaamse regering bereid de Toegoenezen als landbouwers-immigranten toe te laten, mits Nederland de financiering draagt van een ontginnings- en landbouwproject.

'We hadden veel medelijden met ze, zoals ze berooid met ieder 20 kilo bagage bij ons aankwamen,' schrijft beheerster Miep Pardoen-Coppens in een brief. 'In het begin was het met de taal wel wat moeilijk, maar met onze handen en gebaren kwamen we een heel eind.'

Onderwijzeres Selina Quiko-Samay is als Papoeavrouw met de Toegoenees Rosario Quiko getrouwd en springt af en toe bij om in het Maleis te tolken tussen het beheerdersechtpaar en de Toegoeneze bewoners. Met grote tegenzin hebben haar man en zij hun prachtige, zelfgebouwde woning aan de baai in Hollandia achtergelaten.

Twaalf jaar lang is het American Post Office-kamp de woonplaats van de Toegoeneze gemeenschap geweest. Via Biak is de groep naar Schiphol

geëvacueerd en tijdelijk in de kazerne in Wezep ondergebracht, waar koningin Juliana hen welkom heet.

'Iedereen was blij om haar te zien,' memoreert Selina.

Het Hollandse eten is wennen voor de Toegoenese gezinnen.

'We moesten de opgediende aardappelen, groente en vlees wel eten, maar toen we om rijst vroegen, hebben enkele Toegoenese vrouwen het Hollandse keukenpersoneel uitgelegd hoe ze rijst moeten koken.' In afwachting van hun vertrek naar Suriname is het de evacués niet toegestaan om te werken.

310

311

Tijdens barakbezoeken legt de toegewezen maatschappelijk werkster de nieuwkomers uit hoe het leven in Nederland geregeld is.

Vanwege de landbouwachtergrond van de kostwinners van de gezinnen koopt de Nederlandse overheid de plantage Sloatwijk in Suriname aan voor 100.000 gulden. Namens de Toegoenese gemeenschap voert leider Rudy Tomasouw de besprekingen en tekent hij een contract waarin de gemeenschap zich vijf jaar verbindt aan de Nederlandse coöperatieve landbouwvereniging Toegoe-Sloatwijk voor de teelt van citrusvruchten, koffie en cacao.

Op 5 april 1963 vertrekken de gezinnen in twee groepen vanaf Schiphol naar Paramaribo. Na een kort verblijf in een kazerne wordt de groep per boot naar de plantage aan de oever van de Commewijnerivier gebracht, zo herinnert Selina Quiko zich.

'Allemaal waren we blij om de zon weer te zien. Het was alsof we terug waren op Nieuw-Guinea.' Het nieuws dat er immigranten van Nieuw-Guinea zijn gearriveerd, verspreidt zich via de lokale pers. De Javaans-Surinaamse inwoners van Sloatwijk, nazaten van Javaanse contractarbeiders die voor de Surinaamse plantages geronseld zijn, verkeren echter in de veronderstelling dat er Papoea's zijn gearriveerd voor wier reputatie als koppensnellers ze bang zijn. Vrijwel allemaal verlaten ze het dorp.

311

312

De Indische en Molukse ex-bewoners van Nieuw-Guinea wacht intussen een nieuwe start in Nederland, waar de overheid naarstig op zoek is naar tijdelijke woonruimte voor hen. De stichting Ostoerio biedt daarbij uitkomst: naast recreatiecentra in Westerbork, Haamstede en Warffum exploiteert ze ook het vakantiepark De Holle Poarte in Makkum. Ostoerio biedt de kleine bungalows aan als opvangplek voor 220 evacués.

Bij aankomst op 21 september krijgen de nieuwkomers bruine bonen met *sûpengrottenbrij* (karnemelk vermengt met gerst) als Friese delicatessen voorgeschoteld. Contactambtenaar Piet van der Wal ziet toe hoe de gezinnen in de mooie nazomer van 1962 pootjebaden in het IJsselmeer, maar hij heeft zijn bedenkingen.

'Ik zag dat de dunne leidingen van de verwarmingsketels zich buiten de huisjes bevonden en vroeg directeur Rijks van de stichting Ostoerio of die in de winter niet zouden bevriezen. Volgens Rijks was er geen enkel probleem.'

Onder de tijdelijke bewoners is Sylvia Fukur-Lubbers, dochter van een Groningse vader en een Singaporese moeder. Vanuit Hollandia-Binnen is ze via de route Biak-Bangkok-Tokio geëvacueerd en vanuit de kazerne in Wezep met haar vier kinderen in een huisje naast het centrale hotel De Vigilant geplaatst. In de loop van oktober arriveert haar echtgenoot. 'Toen het koud begon te worden, bleken de vakantiehuisjes slecht geïsoleerd te zijn,' herinnert ze zich.

312

313

'Terwijl enkele oudere mensen naar het hotel overgebracht werden, zaten wij in de kou, ondanks de extra uitgereikte dekens.' De situatie is onhoudbaar, zo constateert ook Piet van der Wal. Zijn verzoeken om bijstand aan het Districtsbureau van Maatschappelijke Zorg in Arnhem worden niet gehonoreerd, waardoor hij er helemaal alleen voor staat.

Op dat moment meldt AVRO-verslaggever Siebe van der Zee zich met een cameraploeg in Makkum. Hij is De Holle Poarte op het spoor gekomen door een reportage in de Leeuwarder Courant. In de kop wordt gesteld dat het park 'geen Siberisch verbanningsoord mag worden'.

In het interview dat Van der Zee heeft met Theo Rijks noemt deze de kop van het krantenartikel 'reinste demagogie'.

'Ik vind het hier een fantastisch stuk natuurschoon,' licht Rijks roe. 'Hee regent hier zelden en de lucht is nog niet bedorven door rook en benzinedamp.'

Wanneer de verslaggever stelt dat het vakantiepark geen contractpension is, benadrukt Rijks de 'vele voordelen' van de opvang, maar benoemt hij er geen enkele. Gegeven de dagvergoeding van 4 gulden 25 per persoon krijgt de stichting 956 gulden 25 per dag vergoed door de overheid, resulterend in een gemiddeld maandbedrag van 28.68750 gulden. Volgens Rijks is het een goed besluit geweest van minister Klompé en haar staf om het vakantiepark af te huren. 'BBMZ weet wel wat ze doet,' verklaart hij. 'Een pluim op de hoed van de minister en van de ambtenaren.'

'Voor de zomerperiode was het een goede opvang geweest,' reageert Piet van der Wal desgevraagd. 'Voor de naderende winter maakte Rijks een onjuiste inschatting van de situatie, waarop BBMZ zich baseerde. Het was dus niet de keuze van BBMZ om de evacués de winter daar te laten doorbrengen.'

De stichting Ostoerio, die verantwoordelijk is voor deze misser, ligt al langer onder vuur, getuige een publicatie in de Leeuwarder Courant. Met name de leiding van de Hervormde Kerk blijkt niet gelukkig met het hanteren van de term oecumenisch door het zakelijk ingestelde stichtingsbestuur.

313

314

'Hier zijn een aantal enthousiaste, toegewijde mannen aan de gang gegaan, die een zakelijk gevoel hebben voor de behoeften van het publiek. [...] Wat is daar voor oecumenisch aan? Omdat bij de organisatoren figuren uit verschillende kerken betrokken zijn? [...] Ostoerio, als oecumenische stichting voor sterk bijbels gerichte recreatie, is verkeerd begonnen.[...] Nu wekt zij de verdenking dit woord, dat tegenwoordig goed in het gehoor ligt, te gebruiken als blikvanger.'

De televisie-uitzending in december 1962 heeft op haar beurt tot gevolg dat contactambtenaar Van der Wal getipt wordt door een vrouwenvereniging dat het oude Algemene Protestantse Ziekenhuis aan het Zuiderbolwerk in Harlingen op korte termijn ontruimd wordt.

'Ik heb er toen vaart achter gezet, ook al omdat directeur Rijks geen idee had waar de gezinnen naartoe moesten.'

Van der Wal weet overeenstemming met de gemeente Harlingen te bereiken, waarbij stichting Ostoerio het gebouw voor 11.000 gulden per jaar afhuurt.

Op 22 december 1962 wordt de evacuatie van vakantiepark De Holle Poarte in gang gezet. 'Op 24 december werd het laatste gezin overgebracht en begon het prompt te sneeuwen. Omdat ik er alleen voor stond, voelde ik me persoonlijk verantwoordelijk. Het bezorgde me slapeloze nachten. Ik was blij dat de evacués voor de kerstdagen veilig waren, memoreert Piet van der Wal.'

De winter van 1963 gaat de boeken in als de koudste sinds twee eeuwen: bij een minimumtemperatuur rond min twintig rijden er auto's op het bevroren IJsselmeer en volbrengt Reinier Paping een heroïsche Elfstedentocht.

Door het overbrengen van de gezinnen naar het oude ziekenhuis, dat omgedoopt wordt tot Huize Ostoerio, is het gebed van Piet van der Wal verhoord.

'Ik kan geen enkele instelling voor de tijdelijke opvang van de repatrianten een goede locatie noemen,' blikt hij terug, 'maar Huize Ostoerio was een centraal verwarmd gebouw met veel voorzieningen, waaronder een recreatiezaal.

Theo Rijks is toen vriendelijk voor zijn diensten bedankt en vervangen door beheerder Cor van Zessen, die goed voor de mensen was. Hij was een eenvoudige arbeidersjongen die de personele staf aanstuurde, onder wie twee kokkinnen die Hollandse maaltijden bereidden.

314

315

In een latere fase mochten de gezinnen zelf koken.'

Helmi van Vliet, de weduwe van Theo Rijks, heeft een andere lezing. 'Mijn man was degene die de mensen van Nieuw-Guinea naar Makkum haalde, voornamelijk om de huisjes nog een beetje rendabel te maken in de winterperiode.'

'Dat was de taak van het bureau BMZ in Den Haag', riposteert Piet van der Wal.

Helmi van Vliet: 'Mijn man was het ook, die, zeer bewogen met hun lot, het oude ziekenhuis vond, waar het warm was in die extreem lange en koude winter. Theo vond het nodig bij hen te blijven en zo woonden wij in het kleine huisje tegen het ziekenhuis, waar het koud was omdat de centrale verwarming niet daarheen leidde. Ik deed toen een heleboel "maatschappelijk werk" om de mensen wegwijz te maken en toen wij onverhoopt moesten terugkeren naar Driebergen, huilden de mensen om hun "vader en moeder."'

'Zo kunnen ze zichzelf wel beschouwen, maar dat waren ze helemaal niet,' reageert Van der Wal. 'Ze hadden een positieve instelling en waren lief voor de mensen, maar volgens mij ging de aandacht voor anderen ten koste van de opvoeding van hun eigen kinderen.'

De Friese contactambtenaar begeleidt de kostwinners van de Indische en Molukse gezinnen bij het zoeken naar werk. In Harlingen is er werkgelegenheid bij snoepfabriek Frisia, ballonnenfabriek Delftse Rubber Industrie, houthandel Meinesz en enkele visverwerkings- en verpakkingsbedrijven. Daarnaast werkt hij nauw samen met maatschappelijk werkers van het CCKP.

'Ik kreeg de indruk dat er in andere provincies niet altijd sprake was van collegiale samenwerking, maar zelf heb ik altijd geweldig contact gehad met Anneke Gerritsen en Doet Bij de Ley, twee maatschappelijk werkers van de hervormde kerk in Leeuwarden. In Sneek zat "tante" Jannie van der Heide, een schat van een vrijwilligster. Veel gezinnen spraken me aan met "oom" als uiting van vertrouwdeheid. Daarvoor heb ik me nota bene op het hoofdkantoor van BBMZ in Den Haag moeten verantwoorden. Ik diende afstand te houden van de gezinnen.'

315

316

In Huize Ostorio heeft het Indische gezin Fukur twee grote kamers toegewezen gekregen en delen de gezinsleden een keukenblok in de gang met andere gezinnen. Sylvia Fukur kookt er dagelijks Indische maaltijden, ondanks het advies van Piet van der Wal namens de Voedingsraad dat Hollandse maaltijden 'makkelijk en voedzaam' zijn.

'Ik scharrelde de ingrediënten bij elkaar,' herinnert ze zich. 'Bami goreng bereidde ik met spaanse pepers en knoflook.' Tijdens het verblijf in Harlingen ontdekt ze dat er inhoudingen door de Nederlandse overheid worden gepleegd. 'Op het inkomen van mijn man, die als voormalig hoofd van de verkeerspolitie op wachtgeld was gezet, werd zestig procent ingehouden. Het was zaak dat hij aan het werk ging, maar voor mijn man, die één meter 57 lang is, was een baan bij de Nederlandse politie onmogelijk omdat de minimumeis 1 meter 75 was. Het was erg frustrerend voor hem dat hij geen passend werk kon vinden.'

'Ik berust me in mijn lot,' is het motto van Herman Fukur. Net als zijn ex-collega's uit Nieuw-Guinea moet het voormalig hoofd van de verkeerspolitie naar ander werk uitkijken. Heel ander werk. Het wordt een baan aan de lopende band bij snoepgoedfabriek Frisia, waar Friese en Indische mensen zij aan zij werken. Met zijn Friese collega's, die hij soms aanduidt met 'schorriemorrie', heeft Fukur geen enkele binding.

Zijn echtgenote Sylvia heeft nauwelijks contact met de Molukse bewoners van Huize Ostoerio.

'Beneden in de recreatiezaal zaten veel Molukse gezinnen bij elkaar, die onderling Moluks-Maleis spraken. Aangezien ik zelf geen moeite deed om contact te leggen, zullen ze me wel *sombong* (hooghartig) hebben gevonden, maar ik voelde me er soms eenzaam.'

Terwijl haar kinderen op school les krijgen in het Nederlands en ze het Fries oppikken van hun klasgenoten, is het voor Sylvia lastig om contact te leggen met de plaatselijke bevolking. 'Fries versta ik niet, laat staan het *pasar-Fries* (Harlings dialect van de Friese taal) dat ze in Harlingen spreken.'

Wanneer het gezin Fukur uiteindelijk een eigen woning in Drachten betreft, dient de schuld aan de overheid afgelost te worden. 'Ik heb nooit geweten dat het zakgeld dat ik regelmatig van meneer Van der Wal ontving bij de schuld is opgeteld.'

318

319

Onder de Molukse bewoners van Huize Ostoerio bevindt zich het gezin van havenmeester Julius Huliselan uit Merauke. Hij is oorspronkelijk opgeleid tot

machinist, maar wordt gedwongen om opnieuw examen te doen. Samen met enkele andere gezinshoofden gaat Huliselan bij houthandel Meinesz aan de slag. Voor zijn echtgenote is de overgang naar Nederland erg groot. Bij aankomst in de kazerne in Wezep heeft ze voor de ontvangst van winterkleding getekend, die geleverd is door kledingmagazijn Vorst uit Utrecht. Voor de kleding voor haar drie kinderen wordt 516,23 gulden in rekening gebracht. Op de specificatie staat per item (overjas, jack, lange pantalon, overhemd, trui, wollen shawl, pet, wollen handschoenen) een richtprijs vermeld voor de leverancier, die binnen de marges blijft.

'Mijn moeder sprak Moluks-Maleis en amper Nederlands,' vertelt zoon Emi Huliselan, 'vandaar dat ze niet begrepen heeft dat het bedrag voor de uitgereikte kleding bij de schuld werd opgeteld. Pas jaren daarna vertelde ze me dat de schuld eindelijk was afgelost.'

319

320

De gepensioneerde Ambonese predikant Abraham Mustamu en diens echtgenote Christina Mustamu-Huka verblijven twee jaar in Huize Ostoerio, waarvoor als bijdrage in de kosten zestig procent op hun pensioen wordt ingehouden. Wanneer hun dochter Rachel Luhulima-Mustamu op bezoek komt, overnacht ze in een kleine kamer in het voormalige ziekenhuis. Zelf is ze als ambtenaar na aankomst vanuit Merauke via de kazerne in Wezep in contractpension Prinses Marijke aan de Badlaan in Scheveningen geplaatst, een onderkomen voor alleenstaande volwassen vrouwen. Rachel Luhulima is tijdelijk alleenstaand omdat ze vanwege haar zwangerschap per vliegtuig is geëvacueerd. Haar man arriveert enige tijd later.

De Molukse gezinnen op Nieuw-Guinea zijn als allerlaatsten in veiligheid gebracht. Op het residentiekantoor in Merauke waar Rachel Luhulima werkzaam was, zag ze vanaf het voorjaar van 1962 steeds meer Hollandse en Indische gezinnen paspoorten aanvragen.

'De situatie werd steeds nijpender, helemaal voor de Molukse gezinnen die niet terug konden keren naar de Molukse eilanden omdat de grenzen met Indonesië gesloten waren.'

Tot het laatste moment is het onduidelijk of de Molukse bewoners, die Nederlandse onderdanen zijn en geen Nederlandse staatsburgers, weg kunnen

komen. Pas op 31 augustus 1962 verklaart de gouverneur-generaal van Nederlands Nieuw-Guinea de Molukse ingezetenen tot gelijkgestelden, waardoor Rachel en haar echtgenoot Izaak Luhulima naar Nederland kunnen vertrekken. Acht dagen na deze officiële gelijkstelling vliegt Rachel met een laissez-passer via de route Biak-Bangkok-Karachi-Cairo naar Amsterdam, waar ze als statenloze burger arriveert.

Geen van de Molukse onderdanen van Nieuw-Guinea is ervan op de hoogte dat op 6 november 1952 bij beschikking van het gerechtshof in Den Haag is beslist dat inheemse Nederlandse onderdanen 'in de zin van de Wet op den 10de februari 1910, houdende Regeling van het Nederlandsch onderdaanschap van niet-Nederlanders', behoren tot die groep die het Indonesische nationaliteit niet kon verwerpen. Op de dag van de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië verloren ze daardoor het Nederlands onderdaanschap en verwierven ze automatisch de Indonesische nationaliteit.

'Ik wist dat er onderscheid was tussen Nederlandse staatsburgers en onderdanen,' reageert contactambtenaar Piet van der Wal desgevraagd.

320

321

'Hoe dan ook, voor mij was dat voldoende om deze mensen te helpen. Als er iets aan de hand was met hun papieren verwees ik hen naar de vreemdelingenpolitie.

In Scheveningen is Rachel Luhulima tijdelijk met drie andere vrouwen in het souterrain van contractpension Prinses Marijke ondergebracht, waar ze in stapelbedden slapen. In het pension, waar in totaal zestien oudere, alleenstaande vrouwen samen met jonge Indische, Molukse en Papoea-vrouwen, die in afwachting zijn van gezinshereniging, verblijven, zwaait An Rosbach de scepter. Vanwege haar Indische komaf, die vertrouwenwekkend is voor de bewoonsters, is ze door eigenaar De Rijk aangesteld als beheerdster. In de huiskamer waar de televisie staat, nuttigt Rachel de maaltijden.

'Voor het ontbijt was het brood met kaas en jam en 's avonds rijstmaaltijden afgewisseld met aardappelen,' herinnert ze zich. Ze krijgt bezoek van een maatschappelijk werkster, die naar haar welzijn informeert en haar handwerk- en breilessen aanbiedt. Rachel is meer geïnteresseerd in mogelijke

werkgelegenheid en krijgt vervolgens van de contactambtenaar van BBMZ te horen dat ze bij het ministerie van Buitenlandse Zaken kan solliciteren.

'Maar hoe moest ik dat doen met een baby op komst? Had ik in Harlingen gewoond, dan had ik mijn kind naar mijn ouders kunnen brengen. Een mogelijkheid tot kinderopvang was er niet in Scheveningen en omgeving.'

Wanneer alle evacués eind 1962 vanuit Nieuw-Guinea naar Nederland zijn overgebracht, kan de balans worden opgemaakt: 1.009 gezinnen zijn verspreid over 221 contractpensions ondergebracht. De doorstroming naar een eigen huurwoning laat in sommige gevallen lang op zich wachten: Rachel Luhulima en haar gezin wonen bijna twee jaar in het souterrain van contractpension Prinses Marijke.

'Mijn man en ik sliepen in een stapelbed, ons dochttertje Loes in de box. In een latere fase hebben we de kamer ernaast erbij gekregen, waar daglicht naar binnen kwam.' Met zijn getuigschrift als ambtenaar solliciteert Izaak Luhulima op meerdere vacatures, aangezien zijn wachtgeld nauwelijks toereikend is.

322

323

Uiteindelijk vindt hij emplooi bij de PTT, gevolgd door een betrekking bij de autobandenfabriek Vredestein in Rijswijk en de verffabriek Sikkens. Na de geboorte van een tweeling verhuist het gezin naar contractpension Seinpostduin in Scheveningen, dat ook eigendom is van ondernemer De Rijk. Voor de dagelijkse bedrijfsvoering zijn een Hollandse beheerder en een Javaanse kokkin aangesteld.

's Ochtends haalden we in de keuken brood met kaas en vleeswaren, 's avonds Indische en Hollandse maaltijden zoals erwtensoep, bruine bonensoep en stampot,' memoreert Rachel Luhulima. 'Als je hier in Nederland komt, kun je niet kieskeurig zijn. Het was een erg moeilijke situatie op Nieuw-Guinea: we wisten dat we niet achter konden blijven en moesten akkoord gaan met vertrek naar Nederland.'

Als voormalig Nederlandse onderdanen worden Rachel en haar man na een verzoekschrift aan koningin Juliana gericht te hebben op 24 juni 1965 genaturaliseerd tot Nederlandse staatsburgers.

Na vier jaar in een contractpension gewoond te hebben verhuist het gezin naar een vierkamerflat in Leiden. In de schuldbrief van BBMZ die naar pension Seinpostduin wordt gestuurd, staat als totale schuld 26.407,40 gulden vermeld, waarvan Izaak Luhulima gedurende de pensientijd 12.411,95 heeft afgelost. Omgerekend naar de huidige norm met toepassing van de jaarlijkse inflatiecorrectie bedraagt de totale schuld 41.850 euro.

Het resterende bedrag is als openstaande schuld aan de gemeente Leiden overgedragen. Wanneer een ambtenaar van de Gemeentelijke Sociale Dienst het maandelijks schuldbedrag komt bespreken, wordt dit op tien gulden per maand gesteld. Na tien jaar aflossen wordt de resterende schuld kwijtgescholden.

Terwijl de tweede termijn van de Amerikaanse Pastore-Walter Act inmiddels is verlopen, blijven de grenzen van enkele Zuid-Amerikaanse landen open voor Indische Nederlanders: in 1963 emigreert de zestigjarige Alexander van Veldhoven naar Argentinië. De ervaren landbouwer uit Nieuw-Guinea, die het liefst in de buitenlucht werkzaam is, vindt het verschrikkelijk in het voormalig tehuis voor oud-militairen Het Grijze Huis in Putten, waar hij door BBMZ is geplaatst. Zo verschrikkelijk dat hij zich aanmeldt voor emigratie. Hoewel hij conform de regels eigenlijk te oud is, kan hij gesponsord worden door een jongere emigrant die over te weinig landbouwwerfing beschikt. Samen komen ze wel in aanmerking.

323

324

De Argentijnse immigratiewetgeving eist alleen werkervaring, met name op het gebied van de theeteelt. Negen jaar woont de Indische ondernemer in de kleine gemeenschap Colonia Alo in de provincie Misiones. Wanneer zijn collega komt te overlijden, vertrekt hij naar kennissen die werkzaam zijn bij de agrarische coöperatie Holambra II in de deelstaat São Paulo in Brazilië. Bij deze van oorsprong Hollandse coöperatie voor soja, citrusvruchten en kippen zijn zowel Hollandse als Indische landbouwers werkzaam van protestantse gezindte. Het nabijgelegen Holambra I is bestemd voor katholieke families.

Alexander van Veldhoven begint er in een oude varkensstal als woning op een groot stuk land en bouwt er voor de vierde keer een nieuw leven op.

324

Het liefst ziet hij dat zijn kinderen ook naar Brazilië emigreren, maar wanneer hij na zijn pensionering ziek wordt, weten zijn dochter en schoonzoon hem ervan te overtuigen dat de medische zorg in Nederland beter geregeld is. Zes weken na zijn terugkeer naar Nederland op zijn Nederlandse paspoort komt hij op 88-jarige leeftijd te overlijden.

DE LAATSTE VLUCHTE LINGEN UIT INDONESIA
DE SLUITING VAN HET LAATSTE CONTRACTPENSION IN 1969

Na de spoedevacuatie uit Indonesië in 1958 is een groot aantal warga negaras achtergebleven omdat ze niet bij het Hoge Commissariaat der Nederlanden konden aantonen dat ze als Nederlands staatsburger zijn geboren. Het merendeel van deze achterblijvers, die als spijtoptant naar Nederland willen komen, verkeert inmiddels in erbarmelijke omstandigheden.

Dat wordt pas zichtbaar voor het grote publiek wanneer op 11 juni 1961 de NCRV-reportage 'Dossier Karpaan' op televisie wordt uitgezonden. De reportage, bestaande uit een televisiespel op basis van documentatie over deze groep voormalige Nederlanders, krijgt een vervolg in de vorm van een studioprogramma, waarin fragmenten uit de eerste uitzending gecombineerd worden met interviews met betrokkenen.

Tijdens een nagespeelde discussie tussen een ambtenaar van de Vreemdelingendienst en een kritische verslaggever merkt de eerste op: 'Wij zijn bereid om noodgevallen toe te laten, maar we worden niet betaald om voor Sinterklaas te spelen.'

Wanneer schrijver Tjalie Robinson in de studio geïnterviewd wordt, benadrukt hij dat 'de twaalfduizend spijtoptanten in Indonesië het gamma van Nederland op haar grootst vertegenwoordigen' en neemt hij stelling tegen minister van Justitie Beerman: 'De spijtoptanten zijn afkomstig uit alle lagen van de maatschappij, zo als KL'ers, mariniers en adviseurs op belangrijke posities. De minister zegt dat deze mensen het nog steeds goed hebben, maar daar is helemaal geen sprake van.'

In interviews met drie pas gearriveerde spijtoptanten wordt een sfeer van discriminatie, spanning en agressie jegens voormalige Nederlanders geschetst.

327

328

Dat de term repatriant overigens ook verwarrend blijkt voor de goed geïnformeerde presentator Kees van Langeraad blijkt wanneer hij een Indische spijtoptant, die vier jaar op een visum heeft moeten wachten, de vraag stelt

hoe het is om weer in Nederland te zijn. "Weer" kan ik niet zeggen, want ik ben hier voor het eerst,' antwoordt deze.

Hoe anders de verwachtingen waren bij het aanvaarden van het Indonesisch staatsburgerschap stelt een andere spijtoptant die op 26 december 1951, pal voor het verlopen van de keuzetermijn van twee jaar, geopteerd heeft. 'De opvang in Nederland heeft veel goed gemaakt wat de verkeerde voorlichting van Nederlandse zijde veroorzaakt heeft.'

In Leeuwarden heeft contactambtenaar Piet van der Wal een informatieavond georganiseerd voor de stichting Comité Nationale Actie Steunt Spijtoptanten Indonesië (NASSI). Tot zijn stomme verbazing komen in Zaal De Beurs ruim negenhonderd mensen opdagen, die tekst en uitleg krijgen over de uitzichtloze situatie van de achtergebleven voormalige Nederlanders.

'Het was een unieke protestactie met een "nassi-bal" na, waarbij gedanst werd', memoreert hij. 'In Den Haag zijn ze ervan geschrokken.'

Wanneer het *Algemeen Handelsblad* naar aanleiding van de televisieuitzending spreekt van 'een zwarte bladzijde uit het politieke beleid van Nederland' barst er een nationaal protest los. Het gevolg ervan is dat het jaarlijkse quotum van 2000 spijtoptanten verruimd wordt en dat de uiterlijke toelatingstermijn op 31 maart 1964 gesteld wordt. 'Indien het verzoek wordt ingewilligd, zullen zij nog profiteren van de sociale regelingen voor de repatriëring naar Nederland,' luidt de toelichting. Opvanglocaties blijven dus noodzakelijk.

In Leersum is contractpension Bos en Heidepark overgegaan in de stichting Tamarinde, die zorgdraagt voor lichamelijk gehandicapte gerepatrieerden. Voor de beheerdersfamilie Zandvliet is daar een onaangename periode aan voorafgegaan, zo memoreert Korrie Zandvliet-Van Elsäcker.

'Vanwege de jarenlange opvang in Bos en Heidepark leefde er afgunst onder sommige mensen in Leersum. Op een zondagochtend werd ik opeens gebeld dat er een vreemde man op het terrein rondliep die zonder toestemming foto's aan het maken was.

Toen we een dag later De Telegraaf opensloegen, bleek er een reportage in te staan die alleen de kuil met het varkensvoer en de opslagplaatsen toonde, zo'n beetje de beroerdste plekken op het terrein. Het was een enorme afgang voor ons, maar vervolgens is minister Klompé op bezoek geweest die de tendentieuze reportage heeft gerectificeerd.'

Aangezien Eduard Zandvliet, Korries schoonvader, de pensioen gerechtigde leeftijd heeft bereikt, nemen haar man Piet en zij het contract met BBMZ over. Per 1 januari 1962 wordt de stichting Tamarinde de officiële instantie die het beheer voert. Door de overname door de stichting ontstaat er echter verwarring. Op 5 januari 1962 worden er Kamervragen gesteld, aangezien Indische gezinnen met één of meer lichamelijk gehandicapte familieleden in de veronderstelling verkeren dat Bos en Heidepark een opvang voor geestelijk gehandicapten wordt.

'Er is helemaal geen verwarring of paniek geweest,' reageert Korrie Zandvliet desgevraagd. 'Indische gezinnen zonder gehandicapte kinderen die nog op het terrein woonden, zijn overgeplaatst naar andere contractpensions en 75 lichamelijk gehandicapten zijn vervolgens in de stenen gebouwen en het houten paviljoen ondergebracht. De dienstdoende maatschappelijk werkster heeft die overgang gecoördineerd.'

329

330

Naast de dagvergoeding van 4 gulden 25 per persoon betaalt BBMZ de kosten voor de verpleegkundige zorg. 'ER zijn toen verpleegkundigen en ziekenverzorger aangesteld, die nauw samenwerkten met de twee plaatselijke huisartsen,' licht Korrie toe. 'De huisartsen gaven aanwijzingen voor speciale voeding, maar de vitaminerijke voeding die we serveerden, werd niet gegeten. Veel moeders dachten dat hun baby's genoeg hadden aan borstvoeding, tot woede van de artsen. Uiteindelijk besloten de huisartsen om alle gezinnen regelmatig te bezoeken om hen te instrueren over de voeding en medicijnen.'

Het gaat om zelfstandige bewoning in de barakken op het terrein, waarbij de bewoners een uitkering van de Nederlandse overheid ontvangen. Tot 1991 worden er Indische en Indonesische bewoners gehuisvest, aangevuld met enkele Hollandse bewoners, die niet tot zelfstandige huisvesting in staat zijn. Korrie Zandvliet kijkt met plezier terug op de lange periode van opvang.

'Voor onze hele familie is het een goede leerschool geweest. We hebben topjaren gedraaid, maar daarbij liepen de salarissen van de grote personele staf natuurlijk door. Mijn man was verantwoordelijk voor de boekhouding, omdat hij zuinig was en daardoor zijn vader en broers voortdurend op de inkoopkosten wees.'

Die zuinigheid heeft haar vruchten afgeworpen. 'Mijn schoonvader zat in 1951 zonder werk toen hij een opvang voor gerepatrieerde gezinnen begon. Er is lang overleg bij de Twentse Bank geweest over een hoge startlening, waarbij er maandelijks een boekencontrole plaatsvond door een bankmedewerker. We hebben aan de grond gezeten en van nul af aan iets moois opgebouwd. Na het eerste jaar kregen we een pluim van de bank, omdat de lening afgelost was. Na de opheffing van Bos en Heidepark hebben alle kinderen een huis kunnen kopen.'

Een nieuwe instroom is inmiddels gaande: het aantal spijtoptanten dat vanaf 1962 naar Nederland komt, neemt gestaag toe, zo constateert het NASSI-comité in een brochure.

'Men treft ze overal aan, in de grote steden, in kleinere plaatsen, in dorpen en gehuchten. In allerlei functies en beroepen. Men kan ze zelfs ontmoeten op het platteland, werkzaam bij boeren en tuinders.

330

331

En ook in de Limburgse mijnen, waar het oordeel over de Indische kompels over het algemeen gunstig is. [...] Nederland is voor de Indische Nederlander bepaald geen terra incognita, wanneer hij hier voet aan wal zet. Dit in tegenstelling tot Italianen, Spanjaarden en andere vreemdelingen, die hier emplooi komen zoeken.'

In maart 1962 komt de zestienjarige Antonio Meijer met zijn moeder en vijf broers en zussen als spijtoptant naar Nederland.

'Onze stiefvader had ons bijgebracht dat Nederland een prachtig land was vol betrouwbare mensen, dit in tegenstelling tot de Indonesische volksaard. We gingen een betere tijd tegemoet met een goede schoolopleiding. Bij aankomst op Schiphol werden we gescheiden van elkaar ondervraagd door mannen in

lange jassen. Doodeng was het. Wat we van Soekarno vonden? En wat ik van de communisten vond? Ik had toen geen benul van politiek en antwoordde dat ik Soekarno een rotvent vond.'

Via het opvangcentrum De Zonnebloem in Bennekom wordt het gezin naar vakantiepark De Staalberg in Oisterwijk overgeplaatst. Op het terrein bevinden zich vrijstaande zomerhuisjes en twee grote barakken van hardboard.

'In een van die barakken kregen we drie kamers toegewezen waar ijzeren stapelbedden stonden met uitgerekte veren. Het waren gewoon hangmatten waarin stinkende paarden dekens lagen, die tot de draad versleten waren.

De kleine radiator in iedere kamer stond van tien uur 's ochtends tot tien uur 's avonds aan, maar verschaftte amper warmte in de ijskoude winterperiode. En tot overmaat van ramp was het toilet dat zich buiten de barak bevond, steeds bevroren.'

De andere Indische en Molukse gezinnen die op het vakantiepark verblijven, zijn als de dood voor de beheerder.

'Het was een afschuwelijke man. Toen mijn jongere broertjes en zusjes huilend van de kou naar school liepen, kwam hij in zijn Volkswagenbusje langs. In plaats dat hij stopte en de kinderen mee nam, reed hij gewoon door. Samen met mijn vrienden heb ik op een dag de banden van de auto lek geprikt, zo sterk haatten we hem.'

331

332

Antonio gaat een confrontatie met het beheerdersechtpaar niet uit de weg.

'Het avondeten werd in gedeukte aluminium pannen geschept en op een dienblad gezet. Vervolgens werd er een kerkbel geluid en konden de bewoners het eten ophalen. Het was er vies en smerig, met katten die over het aanrecht liepen. Op een avond werd er bedorven kip geserveerd. Ik werd zo kwaad dat ik het eten op de keukentafel neersmeet. "Dit varkensvoer eet ik niet!" zei ik tegen de vrouw van de beheerder. Ze vond me brutaal en ondankbaar en dreigde haar beklag bij mijn stiefvader te doen.'

Klachten over het eten worden door de dienstdoende contactambtenaar van BBMZ niet in behandeling genomen.

'Bij aankomst kreeg de ambtenaar eerst een bord goed eten geserveerd voordat hij met de gezinnen ging praten. Vaak was het een varkenshaasje of een biefstukje, vlees waarvan wij alleen maar konden dromen.'

Het contact met de maatschappelijk werkster verloopt evenmin soepel.

'Met opgeheven vinger wist ze altijd alles beter dan mijn moeder:

"Dat Indonesisch eten is niet gezond. Volle melk en kaas, dat is pas goed voor uw kinderen." Mijn moeder hoorde alles aan en trok zich er vervolgens niets van aan.'

Veel eerder dan gepland gaat hij werken. 'Ik wilde naar school, maar volgens de maatschappelijk werkster werd mijn Indonesische opleiding niet erkend. Als schooladvies kreeg ik LTS, maar ik ben helemaal niet technisch. Op de eerste schooldag kwam ik bij jongens van twaalf jaar in de klas. Het was zo vernederend dat ik meteen ben weggegaan. Bij mijn moeder kon ik niet aankloppen, omdat ze doodongelukkig was. Uiteindelijk ben ik op mijn zeven tiende in Drunen bij een schoenenfabriek gaan werken, met als consequentie dat er wekelijks zestig procent van mijn loon werd ingehouden als bijdrage voor kost en inwoning plus de kosten voor mijn werkschoenen, overall en fiets. In de kantine van het vakantiepark nam de contactambtenaar het verschuldigde geld in ontvangst. Van de 31 gulden hield ik er tien over.'

Antonio zoekt zijn eigen weg en belandt af en toe in een knokpartij met Hollandse jongens die hem voor 'bruine Chinese aap' uit schelden.

332

333

Inmiddels is zijn stiefvader via Singapore in Nederland gearriveerd. Vanwege speciale diensten die hij voor de Nederlandse overheid heeft verricht, neemt Henri van Alphen een bijzondere positie in.

'Mogelijk heeft het meegespeeld dat mijn stiefvader goede connecties had bij het ministerie van Buitenlandse Zaken. Toen hij nog in Indonesië verbleef, kreeg mijn moeder elke dag bericht van het ministerie waar hij zich bevond.

Dat moet hebben meegespeeld bij het wantrouwen van de Indonesische overheid. Bij aankomst in Singapore stonden medewerkers van de Nederlandse ambassade klaar met een laissez-passer.'

Die preferentiële behandeling kan echter niet voorkomen dat het gezin Meijer-van Alphen als spijtoptanten door zowel Indische als Nederlandse mensen met de nek wordt aangekeken.

"'Jullie Indonesiërs moeten terug naar Soekarno!'", kregen we van gezinnen, die afkomstig waren van Nieuw-Guinea, te horen. "Ga terug naar jullie kampongs! stond er op de muur naast de toiletten gekalkt. Ze zagen ons als verraders, die voor Soekarno hadden gekozen. Het is toch niet te geloven dat Indische mensen onderling elkaar zo behandelen? De Hollandse bewoners van Oisterwijk reageerden net zo fel: "Ga toch terug, jullie vreten hier de boel leeg!"

Ook voor Antonio's vader is de aankomst in het land waar hij altijd zo hoog over opgaf, een zware teleurstelling.

'Continu schreef hij sollicitatiebrieven met zijn cv waarop zijn HBS-diploma en kaderopleiding bij de politie vermeld stonden, maar overal werd hij afgewezen. Hij heeft het woord discriminatie nooit gebezigd, maar daar kwam het wel op neer. In Nederland is hij in een burgerfunctie bij de rijks politie achter een typemachine geplaatst. Hij ergerde zich kapot aan onbeschofte collega's, maar hij heeft zijn woede in stilte verwerkt.'

Net als zijn zoon laat Henri van Alphen het er in De Staalberg niet bij zitten en probeert hij de Indische en Molukse gezinnen collectief te laten protesteren.

'Hij sprak dan met iedereen af in de kantine, maar vervolgens kwam er niemand opdagen. Wat wil je ook? De mensen waren al voor de soevereiniteitsoverdracht bang gemaakt: "Als je je niet gedraagt in Nederland, kom je op een zwarte lijst.

333

334

Dan maak je nergens meer kans." Kijk, Indische mensen waren als de dood voor Hollanders. Sommigen gingen lopen slijmen om maar in een goed blaadje te komen, anderen hebben er het zwijgen toegegaan. Dat is de grote tragiek.'

Wat Antonio's vader wel voor elkaar krijgt, is dat vakantiepark De Staalberg wordt gesloten.

'Los van de belabberde zorg was de spreekwoordelijke druppel de erwtensoep die op een avond opgediend werd. Erin dreven varkenspootjes waar de haren en hoefjes nog aan zaten. Dit waren geen pootjes van slachtvarkens, maar van een zeug of beer die normaal gesproken worden weggegooid. Berenvlees is het goedkoopste van het goedkoopste en werd als armenvoedsel verkocht.'

In die periode vindt een niet-aangekondigd bezoek van de Vaste Commissie voor Maatschappelijk Werk uit de Tweede Kamer aan de Staalberg plaats:

'De leiding (mevrouw van Wijngaarden) en huisvesting maken goede indruk. Mensen bewonen ieder heel klein bungalowtje. Vermoedelijk is verwarming wel probleem. Geen c.v., bungalows ieder slechts één stookplaats,' wordt er genoteerd.

Op basis van de ingediende klacht van het gezin Van Alphen vindt er vervolgens inspectie van het terrein plaats door ambtenaren van BBMZ. De Staalberg gaat met onmiddellijke ingang dicht en alle bewoners worden in contractpensions door het hele land ondergebracht.

Het gezin Meijer komt terecht in contractpension Obbens in Tilburg. De bevindingen van de Vaste Commissie voor Maatschappelijk Werk tijdens een inspectie van dit pension komen ditmaal overeen met de ervaringen van de bewoners:

'Ruime kamers, wel wat oud. Voeding leek zeer goed, aangezien mevrouw wat royaal leek! Grote badkamer, elk gezin heeft 1 dag beschikking over de badkamer. Beheerder is de jonge mevrouw de Jong die toonde werkelijk zorg voor de mensen te hebben.'

De eindhalte van het opvangtraject van het gezin Meijer-van Alphen, dat twee jaar heeft geduurd, is een huurwoning in Dongen, die met het geld van het gemeentelijk meubelvoorschot wordt ingericht.

'Wij waren het enige Indische gezin in de straat en hadden er veel bekijks. Toen een buurvrouw een keer tegen mijn moeder zei dat ze de aardappelen verkeerd schilde, antwoordde deze: 'Kijk, naar je toe schillen is "hebben, hebben," maar van je af schillen is "delen, delen," dus typisch Indisch.'

Gezinshoofd Henri van Alphen tekent geen protest aan tegen de inhoudingen die langer dan de maximale termijn van tien jaar plaatsvinden. Op zijn salaris en in een latere fase zijn pensioen worden inhoudingen gepleegd door de gemeente Dongen om de schuld van 10.860 gulden af te lossen. Na zijn overlijden in 1973, wanneer het pensioen aan zijn weduwe wordt uitbetaald, vordert het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk - dat in 1965 de opvolger van het ministerie van Maatschappelijk Werk is geworden - de maandelijkse betalingen.

'Dertig jaar lang is er maandelijks een bedrag van 140 gulden, later verlaagd tot 100 gulden, ingehouden, waarbij het ingediende verzoek tot kwijtschelding na de termijn van tien jaar is afgewezen,' merkt Antonio Meijer op. 'Wat helemaal bitter stemt, is dat we tien jaar na het verblijf in Oisterwijk vernamen dat het voormalige beheerdersechtpaar een grote villa op het terrein van De Staalberg heeft laten bouwen. Het heeft ons amper verbaasd: ze kregen immers de gelegenheid en hebben er dankbaar gebruik van gemaakt.'

In Rotterdam inspecteert de Vaste Kamercommissie voor Maatschappelijk Werk tot tweemaal toe het Maashotel aan de Mathenesserlaan, dat uit het Maashotel I bestaat en de dépendance Maashotel II.

'Deplorabel,' luidt haar oordeel. 'Bestaan er plannen om dit hotel als contractpension op te heffen of zodanige voorzieningen te treffen dat er van een minimum-leefbaarheid kan worden gesproken?' Bij de tweede inspectie wordt genoteerd: 'Huisvesting is deplorabel, vies, verwaarloosd, uitgewoond huis met nauwe gangen, steile trappen en kleine, zeer primitief ingerichte kamers, mensenpakhuis in letterlijke zin. Voor Nederlandse begrippen lijkt het voor ieder gezin dat hier geplaatst moet worden een straf om hier te zijn, maar de gasten oordelen milder.'

335

336

In een reactie op deze negatieve rapportage maakt het ministerie van Maatschappelijk Werk melding van 'woningnood in Rotterdam, vandaar de

noodzaak om het contract met het Maashotel te continueren, naast de exploitatie van een militair kamp'.

Het van het eilandje Biak bij Nieuw-Guinea afkomstige gezin van luchthavenmeester-verkeersleider Henk Slijp verblijft tien maanden in het Maashotel II, na omzwervingen langs een gehuurde garage in Bergen voor het astronomische bedrag van 900 gulden per maand, een zeer kort verblijf in het slechte contractpension Veldman in Kampen en tijdelijke inwoning bij familie.

'Volgens een tante van me hebben mijn ouders nooit geklaagd over de opvang,' memoreert zoon Hans Slijp. 'Je moest het naar je zin maken en verder niet mopperen. Zelf sliepen we op de zolder van het Maashotel. Een verdieping lager bevonden zich een grote ruimte, waar Hollands gekookt werd, en een gezamenlijke badkamer.'

Alle betaalbewijzen en correspondentie van Henk Slijp met de overheid zijn bewaard gebleven. Zo staat er in een brief van het Hoofd van de Afdeling Bijzondere Regelingen van het ministerie van Maatschappelijk Werk vermeld dat 'onder gezinsinkomen wordt verstaan het inkomen, onverschillig uit welke bron, van het gezinshoofd, de kostwinner en overige gezinsleden. Nadrukkelijk wijs ik u er op dat ook de Kinderbijslag c.q. Kindertoelage deel uit maakt van het inkomen waarover de 60%-bijdrage wordt berekend, evenals hiervan ook loonbelasting wordt ingehouden. Aangezien het is voorgekomen, dat enkelen uwer een andere - foutieve - opvatting hierover hadden, lijkt het mij gewenst u het bovenstaande nogmaals onder het oog te brengen, met verzoek u stipt aan deze regeling te houden. Dit zal de samenwerking met mijn Departement ongetwijfeld ten goede komen.'

Voor kostwinner Slijp is de consequentie van deze regelgeving dat er zowel op zijn maandinkomen als commies bij de Rijksluchtvaartdienst in Den Haag, gevolgd door een aanstelling als assistent luchthavenmeester op de luchthaven van Rotterdam, als op zijn op Nieuw-Guinea opgebouwde pensioen van Binnenlandse Zaken inhoudingen worden gepleegd.

Bovenop de verplichte 60 procent inhouding wordt op zijn pensioenuitkering een 'belastbare korting' toegepast, waardoor hij per saldo van het maandbedrag van 90,25 gulden 6 gulden 10 krijgt uitgekeerd dan wel nihil.

Zijn verzoek voor een bijdrage in de kosten voor het verhuizen van de opgeslagen inboedel van Nieuw-Guinea, waar hij als ambtenaar recht op heeft, wordt afgewezen.

De Chinees-Indische familie Tee - bestaande uit een peranakan Chinese vader, Indische moeder, twee kinderen en een Indische groot moeder - is als spijtoptant gearriveerd. Vanwege de sluiting van alle Nederlandse scholen in Indonesië hebben de gezinsleden besloten uitreisvisa aan te vragen. Vijf jaar lang is iedere aanvraag afgewezen, maar dankzij het verruimde toelatingsbeleid landen de gezinsleden Tee als statenloze burgers op Schiphol.

Het gezin wordt in contractpension De Paaseik in Lunteren geplaatst, waar de maximum opnamecapaciteit bereikt is: naast het hoofdgebouw met acht gezinskamers, kleine kamers op de zolder voor oudere kinderen, een grote badkamer en de centrale keuken zijn in twee aangrenzende paviljoens gezinnen ondergebracht. De twee kamers op de begane grond in het hoofdgebouw die het gezin toegewezen krijgt, zijn echter zo klein dat een deel van de meegebrachte spullen bij een bevriende familie in Lunteren worden opgeslagen. Het protocol van De Paaseik voorziet niet langer in het dagelijks verstrekken van rantsoenen voor het ontbijt en de lunch: de bewoners krijgen een vast bedrag uitgekeerd door het beheerdersechtpaar, waarmee ze zelf boodschappen bij het plaatselijke SPAR-filiaal dienen te doen.

'Het personeel van de SPAR wist precies wat we wel en niet mochten kopen,' herinnert Hedy Tee zich. 'Ze hadden een lijst doorgekregen van het contractpension met producten zoals de allergeodkoopste margarine, jam en waskaas. Mijn moeder had al snel een deal met de kruidenier en betaalde bij voor kwalitatief betere producten zoals oude kaas, ontbijtkoek met rozijnen en roomboter.'

De dagvergoeding per persoon is inmiddels verhoogd naar 4 gulden 40, maar dat wordt niet weerspiegeld in de kwaliteit van het avondeten in De Paaseik. 'Elke avond kregen we Hollandse pot voorgeschoteld, behalve op woensdag: dan was er kleffe macaroni of een poging tot Indisch eten. Het werd allemaal in grote ketels klaargemaakt en het smaakte naar niks. Porties koolraap werden in een wit papje met aardappelen geserveerd, het was afgrijselijk.

Alle groente was doorgekookt, waardoor het soms onaangeroerd in de vuilnisbak verdween. In het weekend werd er soep met brood geserveerd, dus geen volledige maaltijd, waar alle gezinnen immers voor betaalden op basis van de maandelijkse inhoudingen. Daar werd niet tegen geprotesteerd, met name omdat veel bewoners de harmonie wilden bewaren. De winst die het echtpaar maakte, kwam overduidelijk uit de lage inkoopkosten voor het avondeten.'

Hedy's vader doet wel zijn beklag bij het beheerdersechtpaar. Wanneer uiteindelijk meer bewoners schoorvoetend protesteren tegen de beroerde kwaliteit van het avondeten geven de beheerders toestemming om op een driepitstoestel in een klein keukentje op de eerste verdieping te koken. 'Mijn vader is vervolgens zelf gaan koken en liet het echtpaar soms de gerechten proeven. Het was dringen in die kleine ruimte, maar de opluchting was groot. Daarnaast kwam er wekelijks een busje volgeladen met Indische kruiden en producten langs, waar we vaste klant van werden.'

338

339

Van de twee douches mogen de circa vijftig bewoners eens per week gebruikmaken. 'Het alternatief was dat we ons op de kamer wasten. We stonden dan in een grote waskom, waar mijn moeder warm water in goot. Toen we met alle gezinnen bezwaar tegen de gang van zaken maakten, werd het vaker douchen oogluikend toegestaan. We merkten dat de beheerders zich soepeler opstelden. Ik denk dat ze het gewoon opgegeven hebben, ik bedoel, hoe kun je nu bijhouden wie wanneer gedoucht heeft? Met de hygiëne van de kamers was het slecht gesteld: in de houten vloer van onze kamer bleken vlooiën te zitten, waardoor ik lange tijd last heb gehad van enorme vlooiën bulten. Niemand kon die bulten verklaren, zelfs de huisarts niet. Ik voelde me vreselijk met die rode plekken op mijn benen.'

Ook Hedy's vader maakt een moeilijke periode door. Wekelijks komt de maatschappelijk werkster langs om met hem te overleggen over zijn 'inpassing in het arbeidsproces'. Van de geboden opties wordt de Chinese ondernemer allesbehalve vrolijk: een aanstelling aan de lopende band bij Philips in Eindhoven of in de kippenpluk in Barneveld.

'De maatschappelijk werkster bleef maar hameren op een dienst verband waar mijn vader absoluut niet geschikt voor was,' merkt Hedy op. 'Hier zat een man

die als succesvol zakenman twee auto's en een chauffeur in Jakarta bezat, maar geen door Nederland erkende diploma's had. Daardoor kreeg hij uitsluitend die banen aangeboden. Hij is depressief geraakt en heeft een jaar lang als een kluizenaar geleefd.'

Wanneer de maatschappelijk werkster haar vaste ronde door het contractpension maakt, moet alles er keurig uitzien.

'Mijn moeder zorgde ervoor dat de kamers er piekfijn uitzagen met bloemen en fruit op tafel, want feitelijk vond er een inspectie plaats. Daar kwam bij dat allebei mijn ouders goedgebekt zijn, waardoor ze haar van repliek dienden wanneer het over het avondeten en de hygiëne in het pension ging. Mijn broer en ik deden het allebei goed op school, dus daar viel evenmin iets op aan te merken.'

De aanschaf van kleding en schoenen onder leiding van de maatschappelijk werkster verloopt een stuk moeizamer. 'We hadden een beperkte keuze en werden ook nog eens door haar gedirigeerd.

339

340

Aangezien ze ervan overtuigd was dat ik platvoeten had, moest ik schoenen met steunzolen en veters dragen. Als je een scholier bent, is dat wel het laatste wat je wilt. Samen met haar zochten we kleding uit, om vervolgens zelf terug te gaan naar de winkel om de kleding te retourneren en met bijbetaling kleding naar eigen keuze aan te schaffen. Alles om de confrontatie met haar maar te vermijden.'

De maatschappelijk werksters van het CCKP hanteren als uitgangspunt voor hun huishoudelijke voorlichting in alle contract pensions dat 'een goed onderlegde huisvrouw, die het huishouden aan kan en met geld weet om te gaan, minder maatschappelijke steun zal behoeven'.

In het jaar 1963 geven ze 800 uur les in de pensions en maken ze 25 excursies met huisvrouwen naar warenhuizen, een kaasfabriek, melkfabriek en tentoonstellingen naast middagen voor gas- en elektriciteitsvoorlichting en kookdemonstraties.

Voor de huishoudelijke lessen worden 125 exemplaren van de *Djangan Loepah*-voorlichtingsstencils besteld plus 80 standaardknippatronen en 75 boeken *Handig Huishouden*. De deelnemers aan de lessen ontvangen gratis de *Aardappelkrant* en maandelijks *De Tuinbouwtips*.

Stencil 27 van *Djangan Loepah* geeft moeders van schoolgaande dochters raad: 'Wanneer Uw dochter nog geen 15 jaar is, als ze van school komt, dan mag ze nog niet gaan werken. Ze mag na haar 12^e jaar nog een paar jaar op school gaan (ook al vindt ze dat niet altijd leuk!) en we noemen dat een plicht. Deze twee jaar brengt ze als regel niet meer op de lagere school door. Er moet dus een andere mogelijkheid zijn als ze tenminste niet naar U.L.O., M.U.L.O. of ander voortgezet onderwijs gaat. Voor deze twee jaren zijn de primaire opleidingen van het Nijverheidsonderwijs zeer geschikt. [...]

Wie een jongen opvoedt, voedt een man op, maar wie een meisje opvoedt, legt de basis voor een toekomstig gezin.'

De veertienjarige Hedy Tee heeft geen enkele boodschap aan die advies: haar leven speelt zich grotendeels af op de Christelijke ULO in Ede, waar ze snel haar leerachterstand inhaalt. Wanneer de directeur haar in de tweede klas plaatst, volgt ze bijlessen wiskunde en kan ze na de kerstvakantie alsnog over naar de derde klas. 'Mijn *drive* was enorm. Ik wilde graag goed presteren temidden van uitsluitend Nederlandse kinderen.

340

341

Ik blonk uit in Frans, Duits er, Engels en kende Nederlandse woorden waar zij nog nooit van gehoord hadden.'

Het contact met haar klasgenoten is goed: wanneer de klas per fiets op schoolreis gaat, krijgt Hedy van verschillende kanten een fiets te leen aangeboden. Na het eindexamen gaan vrijwel al haar klasgenoten werken. Hedy kiest voor de MMS. 'De opleiding was erg op literatuur gericht, wat me erg goed lag.'

De woonsituatie in De Paaseik is echter onveranderd omdat Hedy's vader nog steeds geen baan heeft. 'Huisvesting was het dagelijks onderwerp van gesprek in het contractpension. Er was grote druk vanuit het maatschappelijk werk, waardoor het echtpaar dat boven ons woonde allebei ging werken en al snel

een huurhuis aangeboden kreeg. Langzamerhand stroomde iedereen door naar een eigen huis, maar wij zaten daar maar. Na een jaar is mijn vader zijn depressie te boven gekomen en is hij werk gaan zoeken op zijn eigen voorwaarden.'

Hedy's vader treedt in dienst van Hotel De Wageningse Berg, waar hij chef-kok wordt, verantwoordelijk voor de Indische keuken. Af en toe wordt hij ook ingezet voor het bereiden van Europese gerechten. Zijn werkgever regelt een flatwoning in Wageningen, waardoor het gezin De Paaseik kan verlaten. Gedurende enkele jaren lost Hedy's vader de schuld af aan de Nederlandse overheid.

Het gezin Tee vindt haar weg in Nederland, zij het nog steeds als statenloze burgers: pas in 1967 kunnen de gezinsleden een verzoekschrift voor een Nederlands paspoort indienen. Die gang van zaken zint Hedy's moeder allerminst; tijdens een onderhoud met minister Klompé in Den Haag probeert ze een versnelde procedure te bewerkstelligen. Zonder resultaat.

'Al die jaren hebben we op een laissez-passer gereisd, zelfs voor een tripje naar Königswinter. Als statenloze burger is je bewegingsvrijheid behoorlijk beperkt.'

Hedy's grootmoeder is altijd bij het gezin blijven wonen. Wanneer ze op hoge leeftijd naar een Indisch bejaardentehuis in Renkum verhuist, wordt ze op een kamer ingedeeld met een vrouw die constant hoest. Niet veel later keert ze terug naar het gezin van haar dochter en schoonzoon.

341

342

Andere gerepatrieerde bejaarden zijn in de verschillende Indische bejaarden- en verpleegthuizen door heel Nederland ondergebracht, zoals in Baarn. Het Baarns Verzorgingstehuis voor Oorlogsslachtoffers, ook wel het BAVO-huis genoemd, is een voormalig badhotel in Zwitserse stijl naar een ontwerp van architect Hendrik Berlage.

Op 30 mei 1950 is het gebouw door de Dienst Maatschappelijke Zorg in gebruik genomen als verzorgingstehuis voor Indische oorlogsslachtoffers en in 1957 als rijksinstelling een stichting onder protestants-christelijke signatuur geworden. Het BAVO-huis beschikt over een eigen ziekenzaal, waar doorgaans tien tot twaalf patiënten verpleegd worden door eigen gediplomeerde ziekenzusters.

'Naast een grote eetzaal is in het tehuis een ruime conversatiezaal aanwezig, waar onder meer een grootbeeld tv-apparaat staat opgesteld, dat bij uitzendingen steeds de bijzondere belangstelling heeft van vele bejaarden,' meldt een artikel in de *Baarnsche Courant* naar aanleiding van de officiële opening op 23 juni 1958. 'Het is goed, dat deze mensen in contact met andere plaatsgenoten komen. Het houdt hen langer vitaal en geeft hen het gevoel dat ook zij in deze gemeenschap, die hun bij hun komst in Baarn zo vreemd toescheen, zijn opgenomen.'

Greetje Ronner is er in de periode 1964-65 werkzaam als verpleegkundige en herinnert zich de combinatie van een bejaarden- en een verzorgingstehuis, waar ze voor het eerst kennismaakt met Indische mensen en een plezierige tijd heeft.

'Het waren allemaal vooraanstaande mensen die hun land waren uitgejaagd en doodsbenauwd waren voor geluiden. Op een van de kamers lag een kleine, fragiele vrouw die erg mishandeld was tijdens de Japanse bezetting en daardoor slecht zag en hoorde. Haar dochter probeerde haar uit te leggen dat ik speciaal aangesteld was om haar te verzorgen. Toen ik haar vertrouwen had gewonnen, bedankte ze me steeds. "U bent zo lief voor me.'

De Nederlandse verpleegkundige werkt op de verpleegafdeling aan de achterzijde van het gebouw.

'De bewoners van het bejaardentehuis woonden in grote kamers. Deze voormalige hotelkamers waren ruim opgezet, waardoor er twee en soms vier mensen de ruimte deelden. Er was een grote keuken, waar ze een paar keer per week hun eigen eten mochten koken. "Zuster Ronner, wilt u wat proeven?", klonk het dan, waarna ik vaak een schoteltje scherpgekruide nasi overhandigd kreeg.

342

343

Het dagelijks eten dat vanuit de centrale keuken naar de kamers werd gebracht, was Hollandse kost. Je moet je aanpassen, toch? Er was ook een dagverblijf waar de bewoners kaartten en bezoek ont vingen. Ze konden er hun eigen gang gaan en hoefden geen angst meer te hebben dat ze slecht behandeld zouden worden.'

De precieze achtergrond van de bewoners blijft een mysterie voor de jonge verpleegkundige.

'Ik heb nooit iets over hun herkomst vernomen. In het BAVO huis hadden de Indische bewoners hun eigen wereldje. Ieder van hen was met slechts een koffertje met kleren aangekomen. Ik deed mijn werk daar dagelijks, maar buiten het gebouw sprak niemand erover. De meeste bewoners van Baarn wisten niet eens dat er Indische mensen verpleegd werden.'

Net als in de koloniale tijd zijn er rangen en standen in het bejaardentehuis: bij het nuttigen van de warme maaltijd zit Greetje apart.

'Ik mocht niet aanschuiven bij de bewoners, dat was de regel. Ik was twintig jaar, maar werd heel formeel met 'U aangesproken.'

343

346

Steeds vaker wordt er ouderenzorg op maat geboden: in het voor jaar van 1964 wordt het flatgebouw Eureka in Den Dolder in gebruik genomen door alleenstaande ouderen en echtparen zonder inwonende kinderen. De een- en tweepersoons appartementen zijn met name bedoeld voor de oudere bewoners van Pelita-huizen door heel Nederland, voor wie de huidige woning te groot is.

In de resterende contractpensions vindt af en toe controle plaats. In Zutphen inspecteert een controlerend arts uit Arnhem contractpension Nuova II, voorheen Het Oude Bornhof, en noteert:

'Voor bejaardentehuis afgekeurd gebouw uit vorige eeuwen. Een enorm, weinig overzichtelijk complex. Sanitair matig, wasplaats matig.'

Het Indische gezin Van Gerhardt is dan al vanuit Nuova II over geplaatst naar Huize Elly in Amsterdam, een grachtenpand aan de Nieuwe Achtergracht, waar alleen gezinnen van Nieuw-Guinea geplaatst zijn. Het 'grootstedelijk' denken verrast Rob van Gerhardt wanneer hij op zijn werk als landmeetkundig tekenaar op Schiphol van collega's te horen krijgt dat 'die Indische vrouwen van jullie geen ondergoed dragen'. Zijn echtgenote Winny haalt haar schouders op over de opmerking. 'Ze waren er ook van overtuigd dat we in een huis op palen hadden gewoond,' merkt ze op.

In contractpension Elly heeft ze redelijk contact met het Hollandse beheerdersechtpaar en mag ze af en toe gebruikmaken van de grote keuken.

'De kwaliteit van het pension was beter dan in Het Oude Bornhof omdat er maar tien gezinnen woonden.' Wanneer haar gezin een woning aangeboden krijgt, vindt er ballotage door de woningbouw vereniging plaats.

'De eerste keer werden we afgewezen omdat mijn man zogenaamd te weinig verdiende. Toen we vervolgens een flatwoning aangeboden kregen, werden er allemaal voorschriften opgesomd: "Zondag mag dit niet, hou rekening met de burens, gooi geen papier naar beneden - alsof we dat überhaupt deden. De drie mensen achter de tafel vroegen ons: "Hoe denk je dat je je voelt in die buurt?" Nou, dacht ik, ik ben wel beter gewend. Uiteindelijk zijn we "op stand" in Buitenveldert gaan wonen.'

Bij het besteden van het meubelvoorschot wordt het echtpaar begeleid door een maatschappelijk werkster en een zogeheten inrichter.

346

347

'Hij nam ons mee naar winkels voor de vloerbedekking, gordijnen, meubels - het was allemaal nieuw voor ons. Hij koos steeds de winkels uit en zijn vrouw maakte de gordijnen op maat. We lieten alles aan hem over, omdat we hem geloofden. We wisten niets van de prijzen, omdat je in de tropen andere meubels nodig hebt dan hier. Plus dat we al lang blij waren dat we weg konden uit die kamer in het pension. Pas later realiseerde ik me dat hij waarschijnlijk een deal met die winkeliers had.'

Ook het Indische eenoudergezin Crawford wordt overgeplaatst naar Amsterdam. Vanuit contractpension De Paaseik in Lunteren komen Susanna Crawford en haar drie zoons terecht in een contractpension in de Nicolaas Witsenstraat, dat gerund wordt door een echtpaar. Wederom komt het gezin terecht op een kamer met een tussenschot. Het avondeten bestaat uit Hollandse kost zoals andijvie en zuurkool.

'Het grote verschil met Lunteren was dat de bewoners hier eens in de week zelf mochten koken. We mochten dan in het keukentje naast de wc koken. De vier gezinnen stonden allemaal te dringen om hun avondeten te kunnen bereiden.'

Het beheerdersechtpaar, met wie nauwelijks contact is, levert de maaltijdrantsoenen en betaalt Suzanna Crawford een klein bedrag uit waarmee ze zelf inkopen kan doen voor de eigen maaltijd.

'Daar kochten we vers eten van op de Albert Cuypmarkt, die zich op loopafstand bevond. Wanneer er te weinig geld was, paste mijn oudste broer, die inmiddels werk had gevonden, bij. Het beleid in het contractpension was puur op zuinigheid gericht.'

In de loop van 1964 bereidt het gezin zich voor op de verhuizing naar een flatwoning in de wijk Osdorp.

'Van de gemeente kregen we een voorschot uitgereikt om het hoognodige meubilair te kopen,' merkt Jos op. 'Dat was dus geld dat we terug moesten betalen, maar het werd ons niet toegestaan om een radio aan te schaffen. Dat was namelijk een luxe artikel.'

Aangezien Suzanna Crawford en haar twee oudste zoons getekend hebben voor het voorschot - en daarmee akkoord zijn gegaan met de voorwaarden - worden de aangeschafte meubels door een ambtenaar gekeurd.

347

348

'Zelf heb ik geweigerd te tekenen,' zegt Jos Crawford. 'De ambtenaar bepaalde of er spullen bijzaten die onnodig waren aangeschaft. Zo bot werden we behandeld. Wat ons gezin verschuldigd was aan de Nederlandse overheid, is tot op de laatste cent terugbetaald.'

Veel gezinnen hebben te maken met een dergelijke behandeling als onmondige kinderen. Het gezin van Efrat Mamoribo is vanuit recreatiekamp De Pieterberg in Westerbork overgeplaatst naar Groningen, aangezien haar man daar een administratieve baan gevonden heeft. Het tijdelijk onderkomen wordt contractpension Kuindersma, een statig herenhuis met twee verdiepingen, waar het gezin een grote en een kleine kamer met stapelbedden toegewezen krijgt. De overgang is groot.

'Bij Kuindersma mochten we alleen op vrijdag in bad, in tegen stelling tot De Pieterberg, waar we dagelijks konden douchen.' Het verstrekte eten laat ook te

wensen over. 'We kregen alleen een stukje vlees voor mijn man en mij uitgereikt, dus niet voor de kinderen. Ook het broodbeleg was afgepast: twee plakjes kaas en twee plakjes boterhamworst, en verder alleen jam en hagelslag voor de kinderen. In het weekend kregen we een half brood voor twee dagen uitgereikt, maar we hebben toen geprotesteerd en een heel brood geëist. Toen ik op een ochtend zag dat de beheerder water bij de melk goot, heb ik het mijn man gemeld, die toen een klacht heeft ingediend.'

De overige bewoners van het contractpension zijn spijtoptanten, die niet in het geweer komen tegen pensionbeheerder Kuindersma. De Groningse eigenaar kookt zelf de avondmaaltijden, bestaande uit aardappelen, zuurkool, andijvie en weinig vlees. Er is nauwelijks contact tussen hem en de pensiongasten, die om zes uur 's ochtends brood en beleg en om zes uur 's avonds het warme eten in de keuken kunnen ophalen. Daarnaast is het protocol dat de bewoners om twaalf uur 's nachts binnen moeten zijn.

'Alsof we een stel kleine kinderen waren,' merkt Efrat spottend op. 'Mijn man was goed genoeg om zestig procent van zijn maand loon af te staan, maar als we 's nachts te laat thuiskwamen, moesten we eindeloos lang aanbellen totdat er werd opengedaan. Uiteindelijk hebben we een kopie van de voordeursleutel gekregen.'

348

349

Na een verblijf van een half jaar verhuist het gezin naar een eigen huurwoning in Groningen. De schuldbrief bedraagt 5000 gulden, inclusief het meubelvoorschot.

'Samen met mijn man en de maatschappelijk werkster ben ik meubels en servies gaan kopen. Ik kreeg van haar de opdracht om aluminium pannen te kopen, dus de goedkoopste set. Ik wist dat er betere pannen waren, maar dacht dat het zo hoorde. Ook bij de aanschaf van nieuwe bedden moesten we de goedkoopste variant kiezen. Toen ik nog op Nieuw-Guinea woonde, hoorde ik al dat Nederlanders gierig zijn: als je tegen etenstijd onverwacht langsgaat bij Nederlandse mensen krijg je een krantje uitgereikt, terwijl het gezin gewoon doorgaat met de maaltijd. Ik wist niet wat ik ervan moest denken.'

349

Toch maakt de Papoeavrouw ook kennis met de hartelijke kant van Groningse stadgenoten, wanneer ze door haar gezinsverzorgster wordt uitgenodigd om samen met een groep collega's eens per maand mee te gaan naar het café.

'Alle verzorgsters dronken wijn, maar ik nam appelsap, omdat ik niet gewend ben aan alcohol. Het was voor het eerst dat ik met allemaal Nederlandse vrouwen op stap was. Zo ben ik ook meegegaan met een busreis naar een uitwedstrijd van FC Groningen tegen Ajax. Ik stond op de tribune in stadion De Meer te midden van de groep Groningse supporters het team fanatiek aan te moedigen. Samen met de gezinsverzorgsters stond ik achter de goal van de keeper van Groningen te zingen, terwijl Ajax-fans "Groningse boeren, ga toch naar huis!" riepen.'

De opgebouwde schuld aan de Nederlandse overheid zorgt voor menig onaangename verrassing. Voor de Nederlandse overheid is de regelgeving onwrikbaar: de opgelegde schuld dient afgelost te worden, zo ervaart ook het gezin Krones.

Na hun verblijf van twee jaar op een koude zolderkamer in Huize Nieuw-Rijksdorp in Wassenaar worden de vijf gezinsleden ondergebracht in contractpension Seinpostduin in Scheveningen, waarna toewijzing van een eengezinswoning in Zoeterwoude volgt. De herinneringen aan de periode van opvang zijn pijnlijk en verdrietig, zo verwoordt kleindochter Renée Florentinus-Reibel.

'Aangezien mijn grootvader 60 procent van zijn maand inkomen moest afstaan, hielden mijn grootouders nauwelijks iets over. Toen ze voor de besteding van het meubelvoorschot door de maatschappelijk werkster meegenomen werden naar V&D in Leiden, mochten ze zelf niets uitzoeken, maar werd alles aangewezen. Ze vonden het vreselijk, helemaal omdat alles ook nog eens terugbetaald moest worden.'

Voor Renées oma wordt de situatie nog schrijnender. 'Na het plotselinge overlijden van mijn grootvader in 1964 heeft mijn oma van haar weduwenpensioentje tot 1972 elke cent terugbetaald van de resterende kosten voor passage, het pension verblijf en de kleding- en meubelvoorschotten, waarbij mijn ouders hebben bijgesprongen. In datzelfde

jaar moest bij mijn oma een been geamputeerd worden als gevolg van een ongeval tijdens de Japanse bezetting.

350

351

Dat maakte allemaal niet uit, want ze moest gewoon blijven doorbetalen. Zelfs haar rolstoel moest ze zelf betalen.'

Steekproefsgewijze inspectie van de contractpensions door de Vaste Kamercommissie voor Maatschappelijk Werk in het voorjaar van 1964 geeft meer inzage in de exploitatie van de vijf contractpensions van eigenaar De Rijk. Naast pensions Seinpostduin en Crescendo I en II in Scheveningen gaat het om pensions aan de Nieuwe Haven 32 en 32a in Dordrecht, De Rijk I en De Rijk II geheten. Bij inspectie van de twee panden in Dordrecht constateren de commissieleden dat de bedrijfsleidster samen met één assistente het hele bedrijf moet leiden.

'Heeft geen vervangster, en heeft daarom reeds twee jaar lang nooit vakantie gehad noch een vrije dag kunnen nemen. Zij wordt ver onderbetaald voor al dit werk (70 gulden per week plus kost en inwoning). Uit een gesprek met de gasten blijkt dat zij geen hulp wil voor de gasten, omdat dit geld kost. Zij is zeer commercieel ingesteld, m.a.w. zorgt dat de eigenaar, de heer de Rijk, zoveel mogelijk overhoudt. [..] De keukenoutillage is zeer eenvoudig en rommelig, niet berekend voor het bereiden van eten voor zoveel mensen. [...] Sinds kort zijn de waskamers iedere dag open (voorheen 1x per week warm bad en water).'

Bij inspectie van Crescendo I in Scheveningen maken de commissieleden kennis met het Drentse beheerdersechtpaar Abbing, dat in het najaar van 1963 is aangesteld, nadat een reportage in de Haagse Post bericht heeft over interne strubbelingen. 'Er zijn veel moeilijkheden geweest in dit pension tussen gezinnen,' wordt er genoteerd door de commissie; dit wordt verder niet toegelicht.

Eigenaar De Rijk blijkt ook een secretaresse aangesteld te hebben, die het beheer en de administratie voert voor de vijf contractpensions plus het Scheveningse badhotel, waar 's winters de hotelvak school gevestigd is.

'De pensionprijs is 4,40 per dag, vandaar dat de beheerders een laag salaris genieten, aldus de secretaresse. Er zijn geen secundaire arbeidsvoorwaarden. Indruk dat de pensions van hr. De Rijk zeer economisch beheerd worden o.m. door centrale inkoop voor alle huizen (ca. 400 gasten).

351

352

Carla Meek herinnert zich het contact met beheerder De Rijk:

'Hij heeft jarenlang een vast contract met de overheid gehad en kon de opvang in de laatste fase combineren met toeristen. In de winterperiodes was hij erg blij met het verhuren van extra kamers aan BBMZ. Als maatschappelijk werkers konden we hem niet controleren, terwijl het hoofd van BBMZ aan de leiband van het ministerie liep. Er is geen vuist tegen De Rijk gemaakt. En ook al had CCKP directeur Jan Moora controle geëist, dan nog kon hij het niet. Wij werden immers voor de volle honderd procent gesubsidieerd door het ministerie van Maatschappelijk Werk. Kijk, buiten Den Haag kon je als maatschappelijk werker veel voor elkaar krijgen, maar in Den Haag zelf niet. Ik ben getuige geweest van de onmacht van mijn eigen CCKP-directie.

Voor gezinnen die met de status van spijtoptant op het laatste nippertje voor het verstrijken van de deadline op 31 maart 1964 in Nederland arriveren, verloopt het aanpassingstraject voor de kinderen soms moeizaam vanwege taalproblemen.

352

353

Het gezin Lemaire, bestaande uit een Indische vader, Menadonese moeder en drie kinderen, komt eind 1964 aan in Nederland en wordt via opvangcentrum Rusticana in Bennekom ondergebracht in contractpension Elly I, een vrijstaande villa in Apeldoorn.

Wanneer gezinshoofd Jules Lemaire als voormalig staflid van de Bank Indonesia een baan vindt op de afdeling kredieten bij de Nederlandse Middenstands Bank in Beverwijk, verhuist het gezin naar pension Heyselaar in Beverwijk en vervolgens naar contractpension Overbosch, een herenhuis in Wormerveer.

'In mijn beleving als kind moesten wij ons gedragen,' herinnert dochter Loekie Lemaire zich. 'Er waren alleen regels: niet langer dan de toegestane tijd in de badcel baden, niet zonder toestemming in de keuken komen.'

Op de lagere school fungeert ze als tolk wanneer er een nieuw 'Indonesisch' meisje in de klas komt.

'In die tijd werden we allemaal als Indonesisch beschouwd, de term Indisch bestond helemaal niet.

Niemand in Nederland begreep dat Indische mensen van geboorte Nederlandse staatsburgers zijn en dus geen Indonesiërs.

Toen de juf het rapport van het nieuwe klasgenootje te zien kreeg, mocht ik vertellen wat *agama* (godsdienst) betekent en wat *kerajinan* (ijver) is. Het blijft opmerkelijk dat een Nederlandse onderwijzeres een "Indonesisch" kind om hulp vroeg.

Aanvankelijk wil de schoolleiding in Apeldoorn Loekie en haar oudere zus respectievelijk de derde en vierde klas over laten doen.

'Hoewel we Nederlands spraken en begrepen, konden wij het niet schrijven en lezen. Toen we na twee maanden naar Beverwijk verhuisden, wilden de nonnen ons twee klassen terugzetten. Mijn moeder weigerde: één klas lager beginnen was bespreekbaar, anders gingen haar dochters naar de openbare school.' En dat gebeurt dan ook uiteindelijk. De openbare school is een schok voor Loekie: 'Er zaten ook jongens in de klas. Dat waren wij niet gewend.' Pas nu kan ze met terugwerkende kracht de verstrekte kleding en schoenen op waarde schatten. 'De kleding hing in een grote hal op rekken. Hier en daar werden er wat kledingstukken tussenuit gehaald en moesten wij het passen. Wanneer het paste, werd het op een lijst afgestreept en werd het volgende kledingstuk overhandigd.

353

354

De uitgereikte schoenen hadden dunne, leren zolen, dus niet bepaald handig wanneer je hartje winter door de sneeuw moest baggeren.'

Loekies moeder is in de opvangperiode bijgestaan door een maatschappelijk werkster, maar heeft geen brei- of huishoudlessen hoeven volgen.

'Ik denk dat toen het besef al was doorgedrongen dat wij "Indonesiërs" niet echt achterlijk waren,' merkt Loekie Lemaire op.

Na een pensionverblijf van ruim twee jaar ontvangt haar vader de schuldbrief van het Bureau Verzorging Gerechtvaardigden in Contractpensions van het ministerie van CRM, waarin het totale schuldbedrag van 14.93725 gulden vermeld staat. Na aftrek van de gevorderde maandelijkse bijdrage resteert een schuld van 8.062,04 gulden. Jarenlang lost Jules Lemaire het bedrag af.

Een enkele keer lukt het een gezin met de Nederlandse nationaliteit om Indonesië alsnog te verlaten: het gezin van Karel de Beauvesier Watson heeft het geluk aan haar zijde wanneer na drie jaar vergeefse pogingen een uitreisvisum wordt afgegeven. Als chauffeur bij de Nederlandse ambassade in Jakarta rijdt het gezinshoofd in februari 1965 minister Luns rond en krijgt hij op diens voorspraak binnen een week een visum uitgereikt door de Indonesische emigratiedienst.

De visumkosten bedragen 20.000 rupiah, omgerekend twintig duizend gulden.

'We hebben alles verkocht om aan geld te komen,' memoreert Karel de Beauvesier Watson. 'Met alleen een oude koffer en amper geld op zak zijn we vertrokken. De medewerkers op de Nederlandse ambassade waarschuwden me dat ik zestig procent van mijn salaris in Nederland moest afdragen, maar mijn vrouw en ik waren al lang blij dat we weg konden komen, ook al omdat onze kinderen geen Nederlands onderwijs meer konden volgen.'

Het gezin verwacht een goede ontvangst in het vaderland, maar realiseert zich nog niet dat de kosten voor de vliegtickets, het verblijf op het terrein van De Zonnebloem in Bennekom en aansluitend de Milva-kazerne in Appingedam plus de uitgereikte, amodieuze kleding deel uitmaken van haar schuld aan de Nederlandse overheid. Twee jaar lang bivakkeren de gezinsleden in de kazerne in Oost-Groningen.

'Aanvankelijk hadden we geen idee waar we terechtkwamen, maar we zijn er goed ontvangen,' merkt Magdalena de Beauvesier Watson-Struyck op.

We kregen er goed te eten en er was suiker en zeep in overvloed.' In kamer 57 in de kazerne slaapt het gezin onder paardendekens in stapelbedden.

's Ochtends wordt er havermout pap en belegde boterhammen op de kamer gebracht, gevolgd door Hollandse maaltijden in pannen.

Aangezien we amper aardappels lustten, ging veel warm eten retour naar de keuken. Wekelijks werden de restanten door een boer opgehaald als varkensvoer.'

De Indische gezinsleden bezitten als enige kazernebewoners het Nederlandse staatsburgerschap, maar worden als spijtoptanten beschouwd. 'Alle andere gezinnen waren statenloos, vandaar die aanname,' merkt Karel de Beauvesier Watson op.

Als kostwinner gaat hij aan de slag bij strokartonfabriek De Eendracht in Appingedam. Hij ambieert een baan in de Volvofabriek in Doorn, maar aangezien dit wederom een verhuizing vereist, kiest hij voor een baan bij Philips in Groningen als controleur van klein witgoed.

Wanneer het gezin in 1969 naar een eigen, tochtige woning met scheuren in de muur verhuist, dient De Beauvesier Watson de resterende schuld af te lossen. Dit verloopt op zeer onorthodoxe wijze: in plaats dat hij een schuldbrief ontvangt van het Bureau Verzorging Grepatrieerden in Contractpensions van het ministerie van CRM, wordt er door de gemeente Appingedam een mondelinge afspraak voor incasso gemaakt op basis van loonbeslag. Jarenlang wordt er 60 procent ingehouden op het maandsalaris, overuren, gratificaties en kinderbijslag. Op een ochtend ontvangt Karel de Beauvesier Watson een telefoontje van de gemeentelijke Sociale Dienst dat de maandelijkse inhouding is stopgezet.

'Daarmee was de kous af. Al die jaren werden mijn vrouw en ik steeds afgescheept bij het gemeenteloket. We waren nieuw in Nederland en wisten van niets. We hebben het allemaal zelf opgeknapt zonder steun van anderen. Een meubelvoorschot hebben we nooit verstrekt gekregen door de gemeente: we hebben zelf tweedehands meubels in Groningen gekocht.'

Het is niet meer na te gaan hoe lang exact het loonbeslag heeft plaatsgevonden.

355

356

Navraag bij de gemeente Appingedam leert dat het dossier niet meer bij Sociale Zaken is op te vragen conform de wettelijke bewaarplicht van 20 jaar. 'Normaal gesproken wordt dit soort stukken vernietigd als de schuld is afbetaald. Dat zal met deze stukken ook gebeurd zijn,' laat Jack Brondsema namens de gemeente weten.

Ook het Menadonees-Indische gezin Tular is in 1965 naar Nederland gekomen na twee jaar lang in Bandung op een uitreisvisum gewacht te hebben. Hun status is die van spijtoptant. In de onrustige zomerperiode van 1965, waarin het verzet tegen de Indonesische legertop groeit, bereiden Willy Tular en zijn echtgenote in het diepste geheim hun vertrek voor. Van de ene dag op de andere laten de acht gezinsleden al hun bezittingen achter.

Vanaf luchthaven Schiphol wordt het gezin per bus vervoerd naar contractpension Nuova II in Zutphen, waar op basis van het ingevulde enquêteformulier bepaald wordt dat het protestantse gezin in Zwolle wordt geplaatst. Aansluitend wordt het gezin in het souterrain van contractpension Rita in de Wilhelminastraat in Zwolle geplaatst, waar zich een kamer met stapelbedden voor de kinderen en een combinatie van een woonkamer en slaapkamer voor de ouders bevinden. De ramen bieden uitzicht op de fietsenstalling.

358

359

De overgang van een vrij leven naar een contractpension is groot, zo herinnert Wendy Tular zich. 'Mijn ouders berustten zich in de situatie, waarbij mijn moeder vluchtte in damesromans, zoals de Boeketreeks. Mijn vader was ook in een andere wereld terechtgekomen: hij moest zich laten omscholen tot metaalarbeider aan de lopende band bij Stork in Zwolle. In plaats van een overhemd met stropdas droeg hij nu dagelijks een overall. Ik kende hem als een sjieke man, die ons uit eten nam en meenam naar schermwedstrijden. Nu werd hij grijs door de manier van leven, ook al omdat hij van zijn maandloon van 528 gulden 316,80 gulden moest afstaan aan de contactambtenaar als bijdrage in de pensionkosten.'

Het contractpension bestaat uit twee herenhuizen naast elkaar met ieder drie verdiepingen, waar veertien andere gezinnen zijn ondergebracht, die spijtoptanten zijn van West-Java.

'Ik hoorde de andere gezinnen klagen,' vertelt Wendy. 'Ze waren diepongelukkig. "Waren me maar nooit hierheen gekomen". Mijn ouders daarentegen hebben niet meer omgekeken en klaagden evenmin. Mijn vader verbood ons om nog langer Indonesisch te spreken. "We moeten het hier maken, dus jullie spreken van nu af aan alleen Nederlands."

Toch valt er behoorlijk wat af te dingen op de dagelijkse zorg: het eten in pension Rita, dar door moeder en dochter wordt bereid, is ronduit slecht.

'Op een avond werd een pan soep voor de deur van de kamer van de pensionhoudster omgekieperd door boze pensiongasten. Het Hollandse eten was vaak doorgekookt. Eens per week haalde mijn moeder de ontbijtrantsoenen op, die in een doos klaarstonden: brood, ontbijtkoek, beschuit, appelstroop, chocoladevlokken en boterhamworst. De worst vonden mijn broers en zussen niet lekker, vandaar dat mijn moeder het opbakte tot een soort kroepoek.' Uiteindelijk moet de pensionhoudster plaatsmaken voor een Oostenrijks echtpaar, dat speciaal voor hun aanstelling lessen Nederlands heeft gevolgd en een nieuw regime instelt: de gezinnen hoeven hun eten niet langer in de keuken op te halen, maar mogen zelf koken in de kleine keukens die op iedere verdieping geïnstalleerd worden. Het beheerdersechtpaar verstrekt aardappelen en groenten voor de maaltijden.

359

360

Alle kinderen uit het contractpension gaan naar de openbare lagere Elbertsschool. Voor Wendy, die op openbare lagere scholen op Java en Noord-Sulawesi, het vroegere Celebes, heeft gezeten en alleen les heeft gehad in het Javaans, Soendanees en Indonesisch, verloopt de eerste schooldag onaangenaam: ze wordt twee klassen teruggezet.

'Ik verveelde me vreselijk temidden van klasgenootjes die twee jaar jonger waren. Omdat ik goed kon breien, mocht ik hulpjuf bij handvaardigheid worden, waarbij ik de andere kinderen hielp en zelf kleertjes voor Barbiepoppen maakte. Door de bijlessen Nederlands die ik kreeg, kon ik binnen een jaar gelukkig weer twee klas sen overslaan.'

Ze leert snel schakelen tussen twee culturen. 'In het tweede jaar dat ik op de Elbertsschool zat, stonden mijn klasgenoten en ik langs de hoofdstraat met rood-wit-blauwe vlaggetjes te zwaaien naar prinses Beatrix en prins Claus. Ze hielden een rijtoer ter kennismaking met de provincies, direct na hun verloving. Twee jaar ervoor stond ik ook temidden van klasgenoten met een vlaggetje te zwaaien, maar in een iets andere setting: het was in Bandung, de vlaggetjes waren rood-wit en de gezagsdrager die voorbijreed was president Soekarno.'

Bij het vertrek vanuit contractpension Rita in de zomer van 1968 naar de eigen huurwoning in Deventer krijgt Willy Tular de rekening gepresenteerd van de Nederlandse overheid voor drie jaar opvang in contractpensions (39.458 gulden), vermeerderd met de kosten voor de vliegtickets (6.328 gulden), het zakgeld, het kleding- en meubelvoorschot plus 1.053,99 gulden voor de bijlessen Nederlands voor de kinderen. Na aftrek van de zestig procent-bijdrage op alle bronnen van inkomsten resteert een schuld van 12.600 gulden, die overgedragen wordt aan de gemeentelijke Sociale Dienst van Deventer. Het gezin zelf wordt door de maatschappelijk werkster van het CCKP middels een eindrapport overgedragen aan het Sociaal Charitatief Centrum in Zwolle. 'Reden repatriëring: hoofdzakelijk ter wille van de kinderen,' vermeldt het overdrachtsrapport, gevolgd door een aantal toetsingscriteria:

360

361

- Besteding gezinsinkomen / budgettering/ bijdrageschuld: Goed/ Goed/ Geen
- Huishuur: f 155 per maand
- Schoolopleiding kinderen; O.L. Elbertsschool
- Studieresultaten: redelijk goed
- Gezinspatroon: alles goed
- Huishoudelijk inzicht/ bewoning/ voedingsgewoonten: Goed / Netjes / Gedeeltelijk aangepast
- Vrijtijdsbesteding: geen bijzonderheden
- Medische gezondheidssituatie: goed
- Oordeel: Dit is in alle opzichten een goed gezin, dat verder zijn weg wel zal vinden. Sociale begeleiding acht ik niet nodig.
- Assistentie bij besteding meubelvoorschot: Kan aan het gezin zelf worden overgelaten.

- Kennismakingsbezoek in c.p.: niet nodig; t.z.t. een kennismakings bezoek in eigen huisvesting.'

'Sprakeloos ben ik dat er een rapportage over mijn familie bestaat,' reageert Wendy Tular. 'Mijn ouders hebben nooit geweten dat de maatschappelijk werkster van het CCKP de gezinssituatie zo tot in detail in kaart heeft gebracht. Ze was een grote, vriendelijke vrouw, die mijn moeder vaak naar de kinderen vroeg en altijd gezellige gesprekken voerde. Vaak maakte ze de opmerking dat ze graag haar bezoekronde bij ons gezin begon omdat "de woonkamer al zo vroeg kant en klaar was en mijn moeder niet in slaapkleren rondliep rond, zoals bij de andere gezinnen."'

361

362

Temidden van de laatste groep ontheemden die gedwongen naar Nederland komt, bevinden zich ook politieke vluchtelingen zoals de Papoea-voormannen Nicolaas Jouwe, Markus Wongor Kaisiepo en Zacharias Sawor, die zich inzetten voor de onafhankelijkheid van West-Papoea. Sawor wordt na zijn terugkeer vanuit Nederland door de Indonesische politie gearresteerd na de overdracht van Nieuw Guinea in 1963 en zonder enige vorm van bewijs gevangen gezet. Wanneer hij huisarrest opgelegd krijgt en om hem heen steeds meer Papoea-activisten vermoord worden, vlucht hij met zijn gezin naar het naburige Papoea Nieuw-Guinea.

'Ik zag geen andere uitweg dan naar Nederland terug te keren en heb toen contact opgenomen met PvdA-kamerlid Scheps, die zich sterk interesseerde voor de zaak van de Papoea's.'

Oud-verzetsstrijder en evangelist Johan Scheps heeft dan net na 21 jaar zijn Kamerlidmaatschap neergelegd en is actief in de gemeentepolitiek van Zeist. Hij regelt dat het gezin Sawor vanuit Port Moresby naar Brisbane kan vliegen, waar de tweede secretaris van de Nederlandse ambassade hen opwacht. In Sydney worden alle uitreisdocumenten geregeld. Aangezien de komst naar Nederland op voordracht is van de PvdA-politicus, valt het gezin Sawor buiten alle opvangregelingen.

Vanwege vriendschappelijke contacten vestigt het gezin zich tijdelijk in de gemeente Wageningen, die financiële bijstand verleent.

'Ik heb dat toen gerapporteerd aan mijnheer Scheps, die eiste dat er geen enkele sprake van gemeentelijke ondersteuning kon zijn, omdat hij een speciaal fonds had opgericht om mijn gezin te ondersteunen.'

Johan Scheps regelt vervolgens huisvesting in de gemeente Zeist, waar ook Tsjechische vluchtelingen ondergebracht zijn na de invasie van hun land door de Sovjet-Unie in 1968. Als tropisch landbouwkundige vindt Zacharias Sawor emplooi als onderzoeker aan de faculteit Tropische Landbouw in Wageningen.

Net als alle andere Papoea's is hij in afwachting van het langverwachte referendum dat in 1969 plaatsvindt en waarbij de Papoea-bevolking zelf kan aangeven of ze deel van Indonesië wordt of verder gaat als soevereine staat. Het referendum blijkt een democratische schijnvertoning, waaraan in plaats van de gehele bevolking slechts 1025 stamoudsten mogen deelnemen.

362

363

Het draait uit op een groot fiasco wanneer de groep van Papoea-kiesmannen onder toezicht van de Verenigde Naties haar stem uitbrengt, maar onder druk van het aanwezige Indonesische leger het recht op zelfbeschikking verwerpt.

Uit vertrouwelijke diplomatieke documenten blijkt later dat de garanties van de Nederlandse overheid aan de Papoea's geofferd zijn voor handelsbelangen met Indonesië.

Vooraf, in de notulen van de ministerraad van februari 1969, erkent minister Luns onomwonden dat het referendum een schijnvertoning is:

'Indien de Papoea's de vrije keuze zouden hebben, is het wel zeker dat zij, gezien hun behandeling, tegen Indonesië zouden stemmen. [...] Het enige wat Nederland kan doen, is trachten Indonesië te bewegen een min of meer aanvaardbare schijn van een echte volksraadpleging op te bouwen.'

Terwijl er nog een klein aantal contractpensions resteert, waarvan de eigenaren de inmiddels verhoogde dagvergoeding van 4 gulden 80 per persoon aan de overheid doorberekenen, is geheel tegen de verwachtingen in de groep Toegoenezen vanuit Suriname naar Nederland teruggekeerd. De exploitatie van de plantage Slootwijk in coöperatieverband, waar ondermeer sinaasappels en grapefruits geteeld worden, is op een mislukking uitgelopen. De ministeriële

nota bij de Nederlandse rijksbegroting voor het dienstjaar 1967 ver meldt over Slootwijk:

'[dat] het in cultuur brengen van de plantage zeer moeizaam ging, hetgeen ten dele daaraan te verwijten viel, dat de werklust niet aan de verwachtingen beantwoordde, terwijl velen van de groep van het landbouwwerk vervreemd bleken. Bij het opstellen van de plannen was ook gerekend op het medewerken van de vrouwen, doch de bereidheid hiertoe was niet aanwezig. Verder had men te kampen mee allerlei tegenslagen, waarvan de belangrijkste was een abnormale droogte. [...] Van de hechte solidariteit en sterke gemeenschapszin [...] bleek weinig sprake te zijn.'

Selina Quiko, die samen met haar man en twee zoontjes op Sloot wijk heeft gewoond en er les gaf op de lokale lagere school, heeft een geheel andere lezing.

363

364

'De mensen hadden grote ruzie met de leider van de groep omdat ze niet of nauwelijks betaald kregen. Er is namelijk geld achterovergedrukt.'

De Toegoenese gemeenschap wordt verscheurd door nepotisme: leider Rudy Tomasouw is de voorzitter van de coöperatieve landbouw vereniging Toegoe-Slootwijk. Samen met zijn zwager Reinier Wetzel heeft hij de dagelijkse leiding over de plantage. Wetzel staat echter niet vermeld in de statuten van de overeenkomst met de Nederlandse overheid en is dus statutair niet aansprakelijk voor zijn handelen.

Het is uiteindelijk Milton Michiels, bestuurslid en hoofd financiën van de coöperatie, die ontdekt dat de ontwikkelingssubsidie van de NOVIB voor de bedrijfsvoering van de plantage van de rekening bij de Surinaamse Bank is verdwenen. Daarnaast stelt hij eigenhandig vast dat de coöperatie winst maakt uit de verkoop van citrusvruchten, maar net als alle andere arbeidskrachten krijgt hij slechts 79 gulden per maand uitbetaald, waardoor zijn gezin in armoede leeft.

Wanneer Michiels zowel minister Klompé als de Tweede Kamer schriftelijk op de hoogte stelt van de verduistering, wordt de NOVIB subsidie stopgezet en ontstaat er grote ruzie tussen de Toegoenese leider en de afvallige Michiels, die

het bestuur verlaat. Vervolgens bezoeken drie kamerleden de plantage en overleggen ze met het zittende bestuur. Dat de teruggelopen productie veroorzaakt wordt door tweespalt over geld wordt echter niet naar buiten gebracht. Het project wordt stopgezet.

Milton Michiels vertrekt met zijn gezin naar Nederland, waar hij onderzoek laat doen naar de financiële huishouding van de plantage.

In de ministeriële nota bij de rijksbegroting van 1967 worden de totale projectkosten vermeld: "De werkelijke uitgaven, het thans aangevraagde bedrag voor de kosten van de terugkeer niet medegerekend, hebben f 1.382.105 bedragen. Hierbij moge worden opgemerkt, dat een voortgezet verblijf in Nederland van de Toegoenezen eveneens aanzienlijke financiële offers van de overheid zou hebben gevergd. In herinnering kan worden gebracht, dat op vragen van het Tweede Kamerlid de heer Scheps door de Minister van Justitie op 5 maart 1963 werd geantwoord, dat de kosten van het verblijf van 31 Toegoenese gezinnen in Nederland globaal f 6000 per week bedroegen.'

366

367

Het contract voor vijf jaar, waaraan de groep Toegoenezen zich verbonden heeft, wordt niet uitgediend. De winstcijfers van de plantage zijn daardoor altijd onbekend gebleven.

In tegenstelling tot alle andere Toegoenese gezinnen, die graag naar Nederland willen terugkeren, willen Selina Quiko en haar man in Paramaribo blijven. 'Maar aangezien de ouders van mijn man geen inkomen meer hadden en daarom wel terug moesten, hadden we geen keuze.' Na een dankdienst op 12 augustus 1967 schepen de Toegoenezen, inclusief het gezin Quiko, zich in.

Bij aankomst in Amsterdam wordt een deel van de groep, onder wie het gezin Quiko, naar contractpension Nuova II in Zutphen gebracht. Het protocol van het voormalige bejaardentehuis voorziet er nog steeds in dat de bewoners brood en beleg voor het ontbijt en de lunch uitgereikt krijgen en de warme avondmaaltijd in de keuken ophalen. Samen met het merendeel van de andere gezinshoofden kan Rosario Quiko aan het werk bij Thomassen & Drijver-Verblifa (TDV) in Deventer, dat verpakkingen voor de levensmiddelen- en

chemische industrie fabriceert. Na drie maanden krijgt het gezin een flatwoning in Zutphen aangeboden.

Wanneer Selina Quiko de schuldaflossing aan de Nederlandse overheid memoreert, merkt ze op: 'Zo zijn de normen en waarden in Nederland, dat er op het salaris van mijn man tien jaar lang automatisch geld werd ingehouden. En dat terwijl mijn man en ik bij de besteding van het meubelvoorschot alles aangewezen kregen door de maatschappelijk werkster. We hadden niets te zeggen, alles werd voor ons bepaald.'

Haar Toegoenese schoonouders zijn altijd in de buurt blijven wonen in een flatwoning op dezelfde etage. Na het overlijden van Selina's schoonvader is haar schoonmoeder bij haar in huis gekomen. 'Mijn schoonmoeder sprak geen Nederlands. Ik denk niet dat ze heeft kunnen wennen aan het leven in Nederland, vandaar dat ik zo veel mogelijk de boodschappen voor haar deed en voor haar zorgde.'

De onderlinge hechte band tussen de Toegoenese gezinnen is er tot op de dag van vandaag. 'Als kleine Toegoenese gemeenschap hebben we geen contact met de Indische en Molukse mensen,' reageert Selina Quiko desgevraagd.

367

368

'We hebben onze eigen geschiedenis.'

Eta Wagenaar-Michiels maakt korte metten met een deel van die eigen geschiedschrijving: 'Binnen onze gemeenschap heet het dat 'we het verleden achter ons hebben gelaten', maar feit is dat mijn vader ontdekt heeft dat er miljoenen aan subsidiegeld zijn verdwenen. Hij heeft het er altijd erg moeilijk mee gehad en heeft nooit meer een reünie bezocht. We vormen inderdaad een eigen groep, maar wanneer ik van Molukkers te horen krijg dat wij Toegoenezen mislukkelingen zijn, dan word ik boos. Ze kennen de waarheid helemaal niet.'

En zo blijven de eigen gelederen van de onderling verschillende groepen uit Indonesië gesloten. Dat ervaart ook de van geboorte Indonesische Jeanne Ham die in het voorjaar van 1968 samen met haar moeder en gehandicapte zusje statenloos naar Nederland komt en via contractpension Nuova II in vakantiepark De Meijerij in Soesterberg ondergebracht wordt. De uitreisvisa

zijn uitgereikt op basis van gezinshereniging en de geestelijke beperking van Jeanne's zusje. Vooraf aan het vertrek heeft Jeanne, die een kandidaatstitel Engels heeft behaald, zich zo goed mogelijk proberen voor te bereiden.

'Regelmatig ging ik naar de bibliotheek in Surabaya, waar ik oude Nederlandse tijdschriften probeerde te lezen en me zo de taal een beetje eigengemaakt heb. Ik las over Nederlandse situaties en zei dan tegen mijn zusje: "Kijk, het is zo en zo geregeld in Nederland", daarbij vergetend dat het tijdschriften waren die dateerden uit de vijftiger jaren. Vanwege de verbroken diplomatieke contacten tussen Indonesië en Nederland ontving de bibliotheek geen nieuwe aanwinsten meer, vandaar dat ik bijvoorbeeld ook het boek *Afke's Tiental* heb gebruikt als voorbereiding voor het aanmaken van een kachel en het wassen van kleren in een teil.'

Het besluit om naar Nederland te komen, is weloverwogen.

'Het aangevraagde visum verliep op korte termijn, vandaar dat we wisten dat wanneer we zouden vertrekken, we niet meer achterom konden kijken. In een brief aan koningin Juliana had mijn moeder toestemming voor gezinshereniging gevraagd. Haar Nederlandse man, mijn stiefvader, van wie mijn moeder al geruime tijd gescheiden leefde, heeft daar vervolgens mee ingestemd op voorwaarde dat we niet zouden samenwonen.

368

369

Eigenlijk vond hij het helemaal geen goed plan van ons: "Er heerst hier discriminatie, dus doe het niet". We wisten niet wat discriminatie inhoudt, vandaar dat we zijn advies hebben genegeerd.'

Bij aankomst in Soesterberg blijken alle houten vakantiehuisjes op het grote terrein van De Meijerij bewoond door spijtoptanten met een Indische, Chinese en Molukse achtergrond. Het gezin Ham betreft twee kamers in een barak en deelt een kleine keuken met de andere bewoners. Wekelijks reikt de beheerder per gezin de rantsoenen uit.

'We vroegen hem of we *boemboes* (geconcentreerd kruidenmengsel) konden krijgen, maar dat weigerde hij. Toen kochten we die zelf maar, evenals een voorraad rijst, hoewel er geen Indisch eten gekookt mocht worden. Wijzelf zijn kleine eters, maar de andere gezinnen hadden grote zonen, vandaar dat ze

klaagden over te weinig eten. Het was allesbehalve een prettige omgeving. Onze kleren wasten we in de kamer.'

Dezelfde week nog staat de maatschappelijk werkster op de stoep. 'Het was een bitse vrouw van middelbare leeftijd, die op alles nee zei. We vroegen begeleiding voor mijn zusje op school. Dat bleek onmogelijk, aangezien mijn zusje zestien was en niet meer onder de leerplicht viel. Kijk, wanneer de maatschappelijk werkster zegt dat er niets te regelen valt, dan is dat kennelijk zo, maar we zijn nota bene voor mijn zusje naar Nederland gekomen vanwege het speciale onderwijs. In Indonesië is de samenleving niet ingesteld op mensen met een beperking. Toen we nog in Surabaya woonden, was mijn zusje elke dag thuis. Ik bracht haar dan op de fiets naar een lerares die haar privéles gaf. Uiteindelijk hebben mijn moeder en ik haar zelf Nederlandse taal les gegeven.'

Wanneer een Indische vriendin van Jeanne's moeder op bezoek komt, schrikt ze van de schamele leefomstandigheden en adviseert ze het eenoudergezin om zo snel mogelijk werk te vinden. Jeanne gaat als ponstypiste aan de slag bij auto-importeur Pon in Amersfoort, waarbij standaard zestig procent van haar maandinkómen ingehouden wordt.

369

370

Wanneer het gezin vanwege het gehanteerde spreidingsbeleid een flat in Hengelo aangeboden krijgt, kan Jeanne aan de slag bij machinefabriek Stork. Ook haar moeder vindt er emplooi.

'Mijn moeder zat maar te kniezen in de nieuwe woning, vandaar dat ik toen een baan op de administratie voor haar heb kunnen regelen. Zelf werkte ik samen met Hollandse en Indische vrouwen en verrichtten we ons werk op mechanische typemachines. We werkten 42 uur per week, waarbij ik moest wennen aan de indeling van de werkdagen: er bestaat hier in Nederland geen middagslaapje. Mijn moeder en ik droegen allebei 60 procent van ons maandsalaris af om onze schuld af te lossen. We werkten hard voor een beter leven, dat hielden we voor ogen.'

Het inburgeringstraject legt het gezin in haar eentje af.

'Ik had zo graag Indische mensen om advies willen vragen, maar ze vertelden me niets. Ze deden allemaal geheimzinnig over hun eigen ervaringen met de incasso van de opgelegde schuld en gemeentelijke instanties. Ze klaagden wel over de opvang, maar traden er niet mee naar buiten. Ze beschouwden ons niet als lotgenoten.' Zelf houdt ze ook afstand. 'Ik wilde niet verzeild raken bij al die ver schillende Indische clubs met mensen die me allerlei goedbedoeld advies probeerden te geven. "Schaf geen begrafenispolis aan, dat soort dingen.

370

371

Het ging me puur om de persoonlijke ervaringen die Indische mensen hadden met de opvang tegen betaling.

Toch ziet ze ook haarscherp waar de breuklijn loopt.

'Voor die grote groep Nederlanders met een Indische achtergrond die het *tempo doeloe* (de goede oude tijd) in de kolonie hebben meegemaakt en vervolgens op een flatje in Nederland zijn terechtgekomen, is de overgang enorm groot geweest. Toch praat niemand van hen na al die jaren over het werkelijke verhaal van de opvang. Liever zitten ze bij elkaar in een sfeer die aan vroeger herinnert met Indorock en spekkook en waarbij de gesprekken alleen maar over vroeger gaan. Zij waren gedwongen om hun geboorteland te verlaten, wij hebben de keuze gemaakt om ons in Nederland te vestigen.'

Jeannes familieleden die in Indonesië wonen, komen meerdere malen op bezoek.

'De ouderen onder hen houden van Nederland en haar koningshuis, waarmee ze zijn opgegroeid. Het leven daar is zo veel moeilijker; hier in Nederland heb je veel meer persoonlijke vrijheid. Mijn familie heeft me alleen nooit gevraagd hoe het voor ons was om een nieuwe start in Nederland te maken. Ze weten helemaal niets van de opvang in De Meijerij en de schuld waarmee de Nederlandse overheid ons opgezadeld heeft.'

Pas eind 1969 sluiten de allerlaatste contractpensions, tegen de planning van minister Klompé in.

"Tot 1968 duurt de opvang en dan sluit ik de boel, dat was het voornemen van de minister,' memoreert Carla Meek-Eijsma. 'Er zaten echter nog steeds

mensen in de resterende pensions, die alle maal op een eigen huis wachtten, vandaar dat de planning verlengd is.' Zelf wordt ze als hoofd van het Maatschappelijk Werk van het CCKP ontslagen en maakt ze de overstap naar het bedrijfsmaatschappelijk werk.

In de provincie Friesland sluit contractpension Friso in Leeuwarden als laatste haar deuren. Daarmee is aan een lange periode van gestructureerde opvang, begeleiding en schuldbrieven een einde gekomen.

Voor duizenden gezinshoofden geldt echter dat de opgelegde schuld nog jarenlang moet worden afgelost.

371

372

Zo ook voor Henny Ullrich die speciaal hiervoor dienst heeft genomen bij de koopvaardij. Het schuldbedrag van 5.800 gulden voor de opvang van zijn moeder en hemzelf lost hij maandelijks af, maar wanneer vrienden van hem uit protest besluiten om de aflossingen te staken, doet hij hetzelfde. Het bureau Bijzondere Maatschappelijke Zorg stuurt prompt een deurwaarder naar zijn woonadres, die beslag laat leggen op zijn bezittingen. Na een herberekening wordt de maandelijkse aflossing vervolgens van veertig gulden teruggebracht tot tien gulden. Na tien jaar aflossen wordt hem het resterende bedrag van tweehonderd gulden kwijtgescholden.

In sommige gevallen laat het inkomen geen enkele ruimte voor aflossing, zoals dat van een voormalige krijgsgevangene die dwangarbeid in de loodmijnen in het Japanse Nagoya heeft overleefd. Zijn betrekking als hoofdmachinist bij een palmoliefabriek in Surabaya verruilt hij noodgedwongen voor een baan als monteur in Leeuwarden. Op basis van de 60 procent-regel wordt tijdens het contractpensionverblijf van het gezin een bedrag van 1.014,43 gulden ingehouden, wat omgerekend naar de huidige norm 2.975,69 euro is.

In het schulddossier staan de passagekosten (8.068 gulden) vermeld naast de resterende pensionkosten (1.481), een post diversen (96) en het meubelvoorschot (3.900) met als totaal een resterende schuld van 12.531,38 gulden.

Op basis van toepassing van de gemiddelde inflatiecorrectie bedraagt de opgelegde schuld de huidige waarde van 39.091 euro. Zou de kostwinner zijn

weekloon in 1959 van 59 gulden hiervoor aan wenden, dan zou hij drieëneenhalve volledige jaarsalarissen nodig hebben om de schuld af te betalen.

Zijn zoon herinnert zich dat 'die zware periode gekenmerkt werd door stille armoede'.

Per 16 september 1968 wordt de openstaande vordering bij de Gemeentelijke Sociale Dienst in Leeuwarden overgenomen door het ministerie van CRM. De aflossing wordt bepaald op 15 gulden per kwartaal, dus 60 gulden per jaar. Op 13 januari 1971 meldt het ministerie van CRM schriftelijk dat 'er aanleiding is gevonden de vordering ter zake van meubelkrediet, passage- en contractpensionkosten pro saldo buiten invordering te stellen'.

372

373

Daarmee wordt de aflossing conform de regelgeving na tien jaar stopgezet.

Pas begin jaren negentig worden de laatste schulddossiers gesloten. Daarmee is de aflossing van de kosten voor een nieuw begin in Nederland definitief ten einde.

Twintig jaar lang heeft de gestructureerde opvang geduurd van de in de totaal 380.000 ontheemden uit Indonesië, de grootste groep ooit die gedwongen naar Nederland is gekomen. De Dienst Maatschappelijke Zorg, later herdoopt tot Bureau Bijzondere Maatschappelijke Zorg, die hier verantwoordelijk voor was, was een 'staat in een staat', zoals Max Rijkschroeff stelt. Als voormalig medewerker op de afdeling Molukkers van het ministerie van CRM, die in 1970 de taken van het CAZ heeft overgenomen, werkte hij vanaf 1970 samen met een aantal collega's die voorheen werkzaam waren bij DMZ. 'De Dienst fungeerde zeer onafhankelijk en kon haar eigen beleid formuleren, ook al viel ze formeel onder het ministerie van Maatschappelijk Werk.'

Aangezien de autochtone Nederlandse bevolking nooit geweten heeft dat alle gezinshoofden en alleenstaanden hiervoor een forse schuld aan de overheid moesten aflossen - en de betrokkenen er zelf nooit openlijk over gepraat hebben - is deze periode te boek komen te staan als een "geruisloze integratie". Deze door de Nederlandse overheid gebezigde term verhult niet

alleen het werkelijke verhaal, maar wordt ook gehanteerd als modelvoorbeeld van een geslaagd integratiebeleid.

De publicatie 'Van Oost naar West' van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, die in 1969 is verschenen, verwoordt het zo:

'Door een krachtig samenspel tussen het Nederlandse volk, de Overheid en - vooral - de Indisch-gerepatrieerden zelf, is deze in wezen tragische moderne volksverhuizing geworden tot een heroïsche periode van onze geschiedenis.'

'Nederland laat zich maar al te graag voorstaan op deze opvang,' blikte Carla Meek-Eijsma terug als voormalig hoofd van het Maatschappelijk Werk van het CCKP.

'Het ware verhaal is echter te bedroevend voor woorden.'